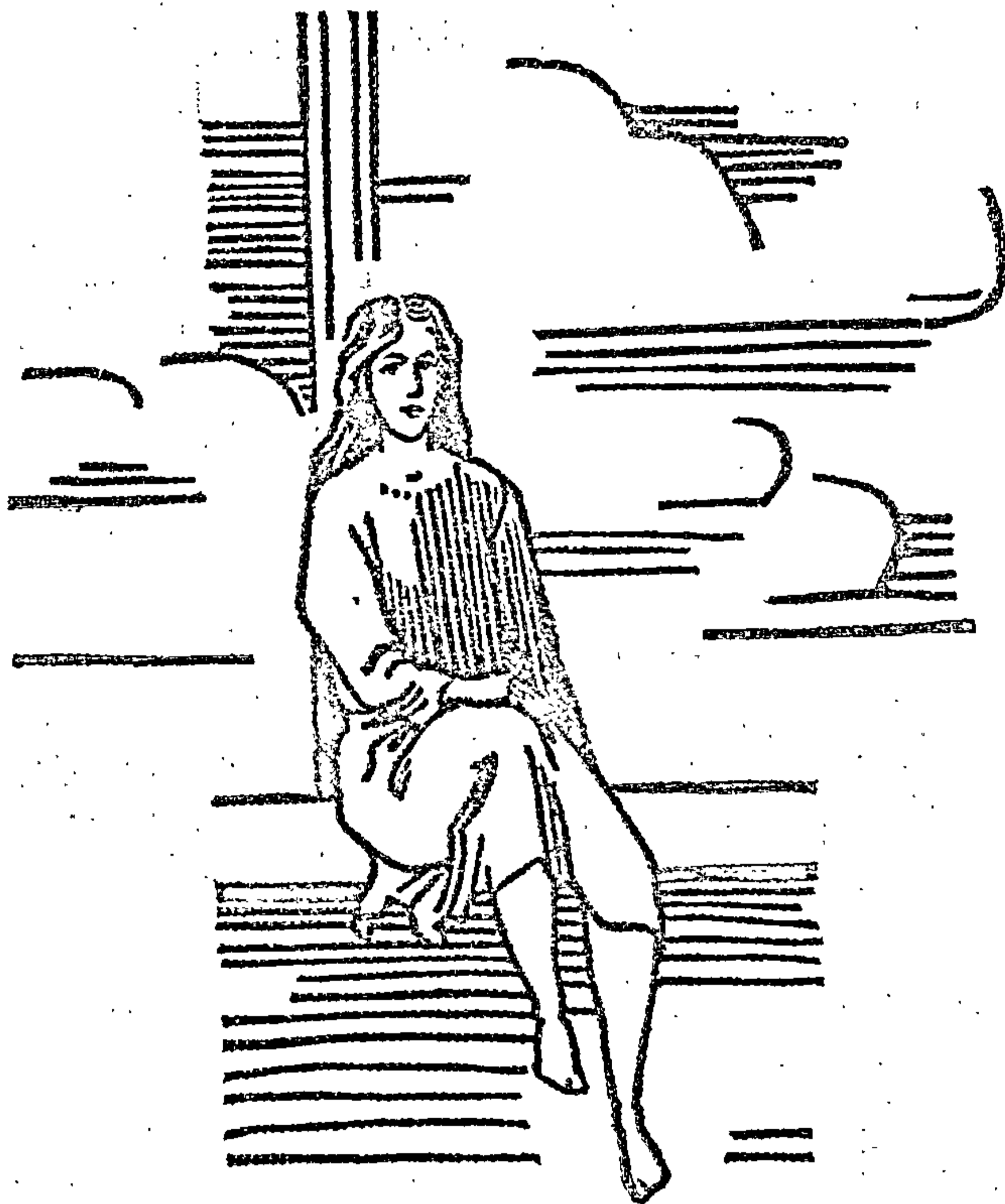

ТАІСА БОНДАР

ПЛАВЕТРАНЫ
ЗАМАК
НА ДВАІХ

ТАІСА БОНДАР

ПАВЕТРАНЫ
ЗАМАК
НА ДВАІХ

АПОВЕСЦІ, АПАВЯДАННІ

МІНСК
«МАСТАЦКАЯ ЛІТАРАТУРА»
1990

ББК 84Бел7

Б81

Мастак
Станіслаў Кузьмар

Тайна женщины, тайна женской души волнует автора книги «Воздушный замок на двоих». Чувство, которому героини ее повестей и рассказов в поисках счастья отдаются самозабвенно, страстно, вдохновенно, нередко обманывает их, но они вновь и вновь пытаются вдохнуть в любовь жизнь, отогреть ее — надеждой или воспоминанием.

Б $\frac{4702120201-075}{M 302(03)-90}$ 2-90

ISBN 5-340-00418-X

© Выдавства «Мастацкая літаратура», 1990

АПОВЕСЦІ

Марыя па Хрысце

«Па смерці няма каяння... Мы — сляпыя павадыры сляпых? Сляпыя?! Але ж калі адзін сляпы вядзе другога... Бездань! Любы адхон абрынецца безданню пад нагамі! Спыніцца трэба. Стаць відушчымі — убачыць...

Што — убачыць? Што? Што? Што?»

Яна імкнецца расплюшчыць, разляпіць цяжкія павекі — падняць, прыўзняць імі чорны, без адзінай зорнай іскаркі абшар — хоць бы прыўзняць, каб убачыць... Далей думка не ідзе. Але гэта зараз не важна, яна ведае. Важна расплюшчыць, разляпіць цяжкія павекі. І ўбачыць. Нават калі гэта будзе толькі застылы, закамянелы след — злепак з мінулага — выпаўзень... Нават калі выпаўзень! — ашмоцце мёртвай скуры, скінутай, пакінутай на сцежцы гадзюкай. Гэта ж гадзюка, адчуўшы ў сабе прагу перарадзіцца, нарадзіцца наноў, скідае амярцвелую, высахлую скуру — выпаўзае з яе. Выпаўзае з пражытага. Сутартава. Перамагаючы агіду ці боль...

«Пра што я думаю? Госпадзі, пра што я думаю тут, у гэтым змроку? Штосьці ж мне трэба было зрабіць, штосьці... Яны гаварылі пра мяне як пра душэўна хворую! Яны — усе! — не разумеюць, што здарылася, што здарылася непапраўнае. Свет, душэўнахворы свет, а яны пра мяне...»

Яна чапляецца за думку, а тая ўсё выслізгвае, абрываецца, адгукаючыся болем у руцэ, аблытанай, прывязанай трубкамі, здаецца, да самой чарнаты вакол, да змогі, што не дае расплюшчыць вочы і ўсё глыбее, усё цяжэе. Адкуль, чаму раптам навалілася гэта змога, яна не памятае — яна павінна ўспомніць. Гэта і ёсць тое, што яна павінна зрабіць, — успомніць.

— Капельніцу праз паўгадзіны можна прыбраць. На сёння даволі... Працягвайце назіраць. Догляд, догляд і догляд! Спадзяюся, вы разумееце адказнасць?

— Разумею.

Што — яны разумеюць? Хто — яны? Увесь час галасы, галасы! — і не зліваюцца з цемрай вакол, не, а ўсё быццам самі па сабе: то наблізяцца — і тады яна чуе, як гукі ка-

лючымі пылінкамі асыпаюцца па рукі, па твар яе, то зпоў аддаляюцца, глухнуць — і тады расце, нарастае гул у вушах, і яна захлынаецца гэтым гулам, на міг-другі патанасе ў ім, каб потым доўга, балюча выплываць, выбірацца.

«Калі адзіп сляпы вядзе другога... Я што — напраўду аслепла? Аслеплена? Кім? Чым? Калі? Не грывела ж нада мною, не грывнула. Новыя часы прыйшлі? Дык часы заўсёды новыя. Старыя — законы, па якіх яны прыходзяць і адыходзяць. Прыходзяць — і адыходзяць. А павадыры... Як жа — без павадыроў? І бездань абрынецца пад пагамі — не ты віпаваты. Ні ты, ні хто іншы... побач... Не віпаваты. А я? Я ж нічога не бачу! Нічога — ні ззаду, ні перадзе...»

Змога перапыняе думку, навальваючыся, гняце, трушчыць словы (на міг здаецца, што вось-вось хрусне, пераломіцца хрыбетнік) і, вярнуўшы боль, вяртае адчуванне пакінутасці. Змрок, чарпата вакол адчуваецца амаль фізічна: яна прывязана да яе — да чарпаты, а не да капельніцы! — і па трубках, па павуціне трубак, у якую патрапіла рукой, точыцца, пранікае ў вены чорная, атрутная вадкасць гэтай бясконцай ночы. Чорная кроў...

Змога навальваецца ўсё цяжэй, блытае думкі. Яе не скінуць, гэту змогу. Нават вачэй не расплюшчыць. Яна ўжо і не спрабуе расцяць, разляпіць цяжкія павекі: раптам і там, наверху, чарпата? Раптам і там, як у ёй, пуста і чорна? Не зліваюцца ж з цемрай, з чарпатою незнаёмыя, чужыя галасы.

— Званілі з Саўміна. Сам Васіль Антонавiч. Наконт мажлівасці пераводу...

— Мажлівасці такой пакуль што няма. Небяспечна. Званілі — і з Масквы вылятае акадэмік Розапаў.

«Масква...», «акадэмік...» Словы заселі ў ёй, недзе глыбока, за свядомасцю, і марудна, гук за гукам, падтайвалі, раставалі там, расцякаючыся холадам, струменьчыкамі холаду — здавалася, яшчэ міг-другі і яна, мерзнучы і спрабуючы суняць калатун, успомніць, хто яна, дзе... Разгадка была якраз у імені, яна была пераканана і напружвалася, напружвала памяць, тыя тканкі памяці, якія былі яшчэ жывымі. Але тканкі адна за адной ірваліся, лопаліся, з кароткім, падобным на стогі парванай струны стогнам — гэта яна, яна стагнала ад бяссіласці і болю, і змрок вакол гусцеў, згушчаўся. Ні гэты боль, ні гэты змрок не

мелі імені — на бальнічным ложку, адзіным у даволі прас-
торным, светлым пакоі, ледзь чутна стагнала бяспамяцт-
ва, і, змагаючыся з ім, супраць яго гарачкавай і ўсеўлад-
най зараз сілы, раз-пораз да ложка, да жанчыны, распас-
цёртай на ім, побач з цэлай загарадкай прыбораў, прыста-
саванцяў, датчыкаў, набліжаліся людзі ў белых халатах.
Іх заклапочаны выгляд, іх трывожныя позірккі ў бок шмат-
лікіх прыбораў гаварылі самі за сябе — адно што не было
каму гаварыць: вакол бязгучна плёскалася святло яснага
красавіцкага ранку, і толькі засяроджанай на сабе, на сва-
ёй пакуце душы было бачна, якім густым, якім беспра-
глядна-чорным было гэта святло. Такім густым і такім
беспраглядна-чорным, што яго можна было рэзаць, разра-
заць на кавалкі: колькі кавалкаў — столькі балючых
імгненняў...

* * *

— Мама, ты верыш у тое, пра што гаворыш? У тое, што
робіш?

Паліна ўздрыгвае, пібыта словы ўдарылі яе, і, абара-
няючыся, адводзячы ўдар, разгубленым рухам непаслух-
мяных раптам рук спрабуе ўтрымаць ужо амаль укладзе-
ныя ў мудрагелістую прычоску валасы. Але заковка вы-
слізгвае, і лёгка ўзбіты грабянцом і падаткнуты локан
спаўзае па вуха. «Ат, чорт!» — злуецца яна па сваю ня-
зграбнасць, і адно ўпамінанне ў думках усюдыіснага чор-
та вызваляе яе ад напружання: тут жа забываецца яна па
пытанне дачкі (што дзецям не прыйдзе ў галаву!), тут жа
зноў усміхаецца свайму адбітку ў люстэрку.

— Я бачыла ў цябе на сталі вершы... Прозвішча аўта-
ра падта ж дзіўнае. Птушынае. Гельдэрлін... Хто гэта?

— Ты не адказала.

— А што, па тваё пытанне можа быць адназначны ад-
каз? Я не разумею, Марыя...

— Гэта ж так проста, мама.

— Проста? Што проста? — суніць бровы Паліна Ар-
кадзьеўна і тут жа разгладжвае лёгкія зморшчыны какетлі-
ва сагнутымі пальцамі, хаваючы раздражненне: наструне-
ная, з высока ўскінутай галавой, сочыць за кожным яе ру-
хам дачка, і ўпершыню гэта раздражняе яе, выклікае
пачуццё дыскамфорту, няўтульнасці. — Я ў твае гады чы-
тала пра Паўку Карчагіна і Алега Кашавага.

- Вам тады было не да вершаў Гельдэрліна.
- Марыя!
- Да, мама.
- Што гэта за Гельдэрлін, Марыя? У школьнай праграме, наколькі я помню...
- Але ж капікулы яшчэ не закончыліся!
- Да, да. Я выберу вольную хвілінку і пагартаю гэту тваю кнігу, — апошні раз, не азіраючыся больш на дачку, крутанулася Паліна Аркадзьеўна перад люстэркам і ўжо з-за дзвярэй пачула ціхія акорды шапэнаўскага эцюда.

* * *

— Шапэн? Канешне, канешне, Іван Сцяпанавіч. Было б добра, як раней... усёй сям'ёй... Але ж вы павінны разумець: зараз кожны мой прыход у філармонію ці ў тэатр успрымаецца як афіцыйны. Як афіцыйны... Да, да. Таму сазваніцеся з аддзелам, перамоўцеся, што і як. Ці варта... Да, да. Усяго добрага.

Яна кладзе трубку і націскае кнопку сувязі з прыёмнай.

— Любоў Ціханаўна, там прасіўся на прыём...

— Ён чакае.

— Няхай зойдзе.

Звыкла, нетаропка папраўляе прычоску, адкідваецца на спінку крэсла, крыху адсунуўшы яго ад стала, цішком, не выказваючы цікавасці, разглядвае высокага барадача, яго падкрэслена спартыўны касцюм, апрануты сюды, у гэты дом, яўна адумыслу, не адно для таго, каб выглядаць маладзейшым і больш раскаваным у рухах і жэстах, а і ў знак свайго непрыняцця ні гэтай спакойнай урачыстасці кабінета, ні яе, па-гаспадарску спакойнай, абьякавай увагі — спрачацца, змагацца ішоў, адстойваць сваё.

— Паскардзіцца мушу, Паліна Аркадзьеўна.

— А я думала: паспрачацца.

— І паспрачацца!

— Ды вы сядайце, сядайце, Іван Анатольевіч. У пагах праўды няма.

— На пагах чалавека зваліць цяжэй. Нават пры дапамозе ўсяго апарата міністэрства.

— О, вы ўжо адразу і стрэлы вострыце. Навошта з гэтага пачынаць? — хавае раптоўна ўзнікшую непрыязнасць Паліна Аркадзьеўна. — Вашу п'есу «Марыя па Хрысце» ў адзеле прачыталі.

— І ў вас па сталё ляжыць падрыхтаваны ў аддзеле разпос,— перапяўшы яе тон, яе інтанацыю, працягвае пяскончаную фразу той, ашчаперыўшы сябе дзвюма рукамі і ціхенька пахітваючыся ў крэсле з боку на бок.

— Вашу п'есу, Іван Анатольевіч, у аддзеле прачыталі, і думка адна: невыразная аўтарская пазіцыя не дае магчымасці...

— Перапрашаю, Паліна Аркадзьеўна, шчыра перапрашаю. З заключэннем аддзела, як вам вядома, я азнаёмлены. І не згодны,— прыўздымаецца, навальваючыся на край стала, і зноў цяжка апускаецца ў крэсла Скрыдлаты.— І хачу растлумачыць чаму.

— Я слухаю,— супіць яна бровы, змушаючы сябе прыняць усю дакуку, усю непрыемнасць гэтай размовы як непазбежнае і супакоіцца: не першага ж фанатыка ад мастацтва слухала, не першага адпраўляла з тым, з чым прыйшоў.

— Пры ўсёй шматстайнасці і рознасці падыходаў, інтэрпрэтацый біблейскіх сюжэтаў і вобразаў самога Хрыста ў літаратуры няма, падкрэсліваю, няма твора, які б апавядаў пра маці яго Марыю, пра гэту святую заступніцу ўсіх жывых, усіх гаротных. Што гэта? — схіляецца, навісае над сталом узрушаны Скрыдлаты.— Абыякавасць да само сабой зразумелага? Неразуменне ці непрыняцце таямніцы духоўнага жыцця? Звыклае — наша, мужчынскае,— няўменне ці нежаданне паставіць жапчыну, няхай нават святую, над асобай свайго полу? Эгаізм, той жа, што ва ўсіх выпадках у адносінах да маці? Што?

— Вы знайшлі адказ і ўздумалі зрабіць падарунак царкве ў сувязі з тысячагоддзем хрысціянства? — ледзяным тонам, ледзяным позіткам спрабуе спыніць яго Паліна Аркадзьеўна.— Нешта я не ўразумею, Іван Анатольевіч, якой дапамогі вы чакаеце ад мяне. Няўжо вы сур'ёзна лічыце, што ставіце ў п'есе важныя для ўсіх нас пытанні, што сёння — той час, якому трэба вярнуць выдуманую некалі Марыю-заступніцу?

— Выдуманую? Што ж, няхай так. Адкінем вобразнасць. Адкінем ад сказапага — Хрыста. Маці, маці чалавечага сына была? Была! А хто ўслаўлены? Сын яе. Сын, а не яна. Яна — і там, у біблейскіх паданнях — у цені, яна — ахвяра. Ахвяра, хоць ахвяруе людзям сына — дзеля людзей і славы сынавай ахвяруе, а сама ў цені... Разумеете? Там, там — карапі спрадвечнай няроўнасці, спрадвечнай жаночай прыніжанасці!

— У кожным грамадстве... — Паліна Аркадзьеўна не дагаворвае і крыху роблена смяецца: яе напэўна ж разыгрываюць, а яна паддаецца — увязваецца ў спрэчку. — Мне абараняцца загадаеце ці гневацца?

(«Што гэта яна? Ён і так ужо на яе пазірае, як на кабінетную ляльку ці, як адзін з іх выказаўся неяк, на гуску ідэалогіі... Гуска! Ды за адно гэта ў былыя часы...»)

— Вас здзіўляе, чаму — Марыя, чаму — Марыя па Хрысце? Тлумачэнне простае. Спрадвеку, колькі свет стаіць, жанчына калі не раба, то ахвяра. Ахвяра абставін, часу, самой прыроды. Дагэтуль! Колькі іх, Марый, Марыляў, Марусяў, аддаўшы ўсё, усё — хоць і вайну прыгадаць! — знаходзяць у сабе сілу кінуць у зямлю жменю зярнят, пасадзіць і вырасціць кветкі не адно на магілах, а і пры дарозе, у палісадніку, выцвілым, да донца празрыстым позіркам мераць і мераць зямны шлях свой, шлях роду свайго — колькі іх страчаецца ў жыцці! А мы ўсё радзей заўважаем іх кветкі, а мы выракаемся іх веры.

— Ну, а пры чым тут вера? — не разумее яна. — Працаўніца ў нас, дзякуючы клопатам урада, услаўлена, паднята.

— Куды паднята, Паліна Аркадзьеўна? На парудзелую ад дажджоў Дошку гонару? На сцэну Дома культуры ў час сходу? На трыбуну? Сышоўшы з трыбуны, яна, прабачце, кідаецца ў магазіны, становіцца ў чэргі, выслухоўвае лаянку стомленых, абьякавых прадаўшчыц, шчэміцца з сумкамі ў аўтобус... Але я пра іншае.

— Можа, вы нарэшце скажаце, пра што?

(«Каму ён гэта гаворыць? Позірк блукае па кабінце, рукі раз-пораз узлятаюць над сталом і супакойваюцца толькі тады, калі ён ашчапервае сябе імі і міг-другі пахітваецца з боку на бок... Нават у размове з жанчынай не можа трымацца прыстойна. Геній? Папросту хамло...»)

— У нас гаворка пра мастацтва, Паліна Аркадзьеўна, пра мастацтва ўвогуле, — як не заўважае ён яе незадаволенасці. — Творцы (пачатак, смею нагадаць, ідзе ад бога), нават узвышаючы жанчыну, ніколі не ўзвышалі яе да саміх сябе. Святая — звычайна маці; красуня — рэч або забаўка, у залежнасці ад таго, жонкай была ці каханкай; прыгнечаная — працаўніца або служка; вядзьмарка — калі не паддавалася піводнаму вызначэнню... Вось і ўсе ролі, гістарычна вядомыя і звыклыя. І зручныя. Бо не прэтэндуюць на складанасць і вывучаны на зубок — як адным бокам, так і другім: справа жанчыны — пагадзіцца, справа

мужчыны — сачыць, каб выкошваліся ўсе ўмовы... Колькі стагоддзяў не размыкаецца круг! Усе ж спробы — амаль усе — закапчваюцца паражэннем; вызваляючыся, чыста зпешне, жанчына трапляе яшчэ ў большую кабалу.

— Іван Анатолевіч, даражэнькі, ды я вам дзесяткі прыкладаў прывяду, якія абвяргаюць ваша, прама скажам, неабгрунтаванае сцвярджэнне. У наш век? У нашым грамадстве? Ды вы, пэўна, пра сярэднявечча разважаеце?

— Адсюль, з вашага кабінета, гэта бачыцца на такой адлегласці? Ды сягоння ўжо вучоныя сцвярджаюць, што жаночая праблема ў свеце вастрэйшая і важнейшая, чым праблема экалагічная!

— Нават так? — падцінае вусны Паліна Аркадзьеўна, усім тварам паказваючы, што ёй абрыдлі яго тлумачэнні.

— Нават так. Бо праблема становішча жанчыны ў грамадстве — гэта праблема захавання яго, грамадства, духоўнасці. Дзіўна, што вы гэта не разумееце.

Скрыдлаты стомлена застыў у крэсле, упершыню ўперыўшы цёмны, гарачы пагляд у дагледжаны, без адзінай зморшчынкі твар сваёй суразмоўніцы, і ў гэтым паглядзе лёгка чыталася шкадаванне аб змарнаваным часе. І Паліна Аркадзьеўна, незадаволеная сабой (у Маскве ж яго п'есы ідуць!), падшуквае ў думках, як выраўняць гаворку, вярнуць ёй прадметнасць.

— Дзіўна, што вы з такім імпэтам даводзіце мне агульнавядомае, — усміхаецца яна куточкамі вуснаў і тут жа праглынае ўсмішку і суровее. — Наколькі я разумею, гаворка ідзе пра вашу новую п'есу, пра назву яе, мякка кажучы, не падта сучасную... А вы, прабацце, Іван Анатолевіч, лекцыю мне чытаеце — ці то па тэалогіі, ці то па гісторыі мастацтва.

(«Нянькаемся мы з гэтымі «творцамі» задужа: гепі... выказнікі дум народных... Народ і думаць не думае абаронцаў для сябе шукаць: жыве і жыве. Працуе. На лепшае заўтра спадзяецца — на тое «заўтра», якое мы, палітыкі, малюем, а не яны, выказнікі...»)

— Духоўнасць — катэгорыя не рэлігійная. І вы, Паліна Аркадзьеўна, павінны лепш за мяне ведаць, куды вядзе, куды прывяло прышчэпленне жанчыны. І п'янства, і рост злачыннасці, і наркаманія карэняцца ў нашай пэпавазе да святынь. У тым ліку і да жанчыны — да маці, сястры, кахапай. Чалавечага сына можа нарадзіць толькі жанчына. Толькі Марыя.

— Пры чым тут Марыя?

— Гэта вобраз. Сімвал, калі хочаце. Ці таго больш — штуршок. Я падштурхваю... Разумеце? Хачу падштурхнуць чалавека азірнуцца на сябе самога, на свой шлях, і ўбачыць, што не хтосьці, не хтосьці адзін, на якога б маньяка пі ўпаў позірк, захворвае — душэўна захворвае свет. Свет, ад якога пельга адгарадзіцца грапіцамі, закопамі, ідэалогіяй. Нават ідэалогіяй! Бо ёсць, існуе нейкая таемная павязь, якая нітуе, спалучае людства ў адзін жывы арганізм, агульнай пушавінай звязаны з зямлёй. І калі захворвае што ў гэтым арганізме, хвароба распаўсюджваецца, распаўзаецца і — нічога не ўратаваць, нікому не ўратавацца. Не ўратавацца, калі своечасова не задумацца, не спахапіцца.

— Не западта змрочна? — пільна, быццам вышукваючы прыкметы хваробы, узіраецца Паліна Аркадзьеўна ў Скрыдлатага. — Час цяпер новы, спадзяванні на яго большыя.

— Спадзяванні — яшчэ не рашэнні. Пошасць бездухоўнасці распаўзлася і працягвае распаўзацца, рэальна пагражаючы свету. І нам, і нам пагражаючы, Паліна Аркадзьеўна, колькі б мы ні адмахваліся ад небяспекі. Гаварыць пра гэта трэба адкрыта, на поўны голас.

— Ці не важней знайсці і паказаць перспектыву, ідэал?

— Знайсці?! Ды навошта шукаць тое, што існуе, колькі існуе чалавецтва?

— Вы лічыце, — пачынае первавацца Паліна Аркадзьеўна, — што сацыялістычнае грамадства не дало свету...

— Сацыялістычнае грамадства будзецца па новых прынцыпах, на новай, сацыялістычнай аснове — і гэта пераўзыхадзенай важнасці ўклад у агульначалавечы прагрэс. Але ідэал чалавека — Чалавек. Чалавечы сын. Так было ўчора. І пазаўчора. І сотні год таму. Так і сёння.

— Гэта біблейская ці ваша тэрміналогія: чалавечы сын?

— Калі вы лічыце, што чалавек з вялікай літары гучыць лепш...

Скрыдлаты ўсміхаецца — і твар яго адразу дабрэе (чаго, запытацца, ускінуўся?), становіцца звыкла-ветлівым і... безаблічным, і Паліна Аркадзьеўна канчаткова спыняецца на думцы: правяраў, знарок уцягваў у спрэчку.

— Добра. Хай так. Хай чалавечы сын, — пагаджаецца яна. — Але ж вы не можаце адкінуць той факт, што гэты чалавечы сын жыве пры сацыялізме, у пераломны для грамадства час, і паралелі з часам, калі зараджалася хры-

сціянства, на якіх вы, Іван Анатольевіч, пастойваеце, пра-
ма скажам, непажаданыя. Ні ў нашай гаворцы, ні ў п'есе.

— А чаму, дазвольце запытаць, трэба баяцца такіх паралеляў? Не вытрымаем параўнання? Адным параўнан-
нем павернем час назад? Глупства. Трэба выкарыстоўваць
усё, што змусіць чалавека задумацца, спыніцца і задумаць-
ца, куды ён ідзе, — насустрач паабяцанай яму светлай бу-
дучыні ці насустрач ядзернай катастрофе. Не знаю, як для
вас, Паліна Аркадзьеўна, а для мяне тое, што адзі з ма-
іх бліжніх можа адправіць маці ў багадзельню, а другі ад-
правіць цэлае людства ў апраметную — звенні аднаго лан-
цуга. І там і там — прыкметы адной і той жа хваробы. Без-
духоўнасці. І сёння мала заўважыць хваробу і назваць
яе — нам належыць апырэдзіць яе развіццё, яе рост. Каб
не загінуць.

— А чым мы, ідэолагі, па-вашаму, займаемся?

(«У прарокі меціць... Ды гэтых прарокаў на кожны
сельсавет па тузіну! Духоўнасць, бездухоўнасць... Праца-
ваць няма з кім: адны геніі...»)

— Вы? — безабаронна ўсміхаецца той і шырокім жэ-
стам разводзіць рукі. — Вас бы мы хацелі часцей бачыць
у сваім асяроддзі.

— Я прачытаю вашу п'есу, — падымаецца Паліна Ар-
кадзьеўна, заканчваючы гаворку. — А вы ўсё-такі падумай-
це над сваёй капцэпцыяй, Іван Анатольевіч. І гэта назва:
«Марыя па Хрысце»... Не тая сэнсавая афарбоўка.

* * *

Летняя ноч падымаецца над ёй, расце, раздаецца ўшыр.
Круглеюць, зьявляюць, як сокам, паліваюцца зоркі. І вось
ужо не пад купалам неба, а пад шатамі паабдымнага ні
паглядам, ні розумам дрэва ляжыць яна, адчуваючы, як
абмываюць яе гарачыя струмені паветра, як, уразаючыся
глыбока ў цела, спрабуюць падняць, прыўзняць яе насу-
страч ім рухомыя пругкія караці.

— Марыя, цябе абраў я сярод тых, хто жыве пад гэ-
тым небам, — аднекуль зверху, прыглушаны вышыняю,
далеччу, гучыць голас, і яна, пазнаючы яго, гэты голас,
імкнецца зварухнуць вуснамі, адказаць, сказаць, што яна
не Марыя, што бачыць над сабою не неба, а наплечнае,
густа ўсыпанае яблыкамі цёмнае голле. — Ты абрана мною
і стапеш маці, і народзіш свету чалавечага сына.

— Але я не Марыя! — крычыць у ёй, скаванай страхам і нематою, кожная ткашка.— Я зусім не Марыя!

— Тая са смертных, хто дасць жыццё чалавечаму сыну,— Марыя,— схіляецца, апускаецца голле, студзячы яе твар, яе грудзі, яе шырока раскінутыя на пяску рукі, і ёй на момант здаецца, што голас набліжаецца разам з ім — яго халодным дыханнем.— Прымі волю маю, бо абраў цябе, і ды будзе благаславёны твой лёс...

Яна хоча заплюшчыцца, не глядзець, не бачыць, як імкліва набліжаецца паплеценае, густа ўсыпанае яблыкамі зор голле, а павекі не сцяць, вочы слепнуць, і ззянне то сцюдзёнымі — да сутаргі, што пачынае зводзіць цела, то гарачымі — да ўсплёску полымя, у якім пачынае захлынацца душа, хвалямі пераліваецца ў яе, перапаўняе яе. Здаецца, яшчэ міг — і яна растворуцца, знікне ў гэтым ззянні, але ў наступны міг усё раптоўна згасае. Нейкі час яна чуе пошум лісця, спеў малінаўкі, бруенне ручайка, перад вачыма ж — толькі сіняе, сіне-чорнае мроіва, якое напаўзае на яе, уціскаючы ў пясок. І вось ужо згасаюць і гукі, яна адчувае першы асцярожны дотык нябачнай рукі, потым другі, трэці — мноства рук кранае, гладзіць, ціскае, камечыць яе цела, вяртаючы яму пругкасць, пругкую сілу, што вось-вось вырве яе са здранцвення, са сну. Бо гэ-та ж сон! гэта сніцца ёй! — яна ж не Марыя, яна зусім не Марыя...

— Марыя, цябе я абраў сярод тых, хто жыве пад гэтым небам, цябе... цябе...— супакойвае, суцяшае голас, а цела ўжо гарыць ад дотыкаў прагных рук, і яна задыхаецца, захлынаецца ў бязгучнай, бяссільнай сваёй нязгодзе.— Род вялікіх сваімі памкненнямі людзей пойдзе ад сына твайго.

— А калі... калі я дачку нараджу? — разрывае яна немату, адводзячы нябачныя рукі.— Калі дачку?!

— Калі дачку... дачку... дачку...— перакочвае над ёй крык рэха, абломваючы, ламаючы яго да таго часу, пакуль гукі не пераходзяць у невыразнае вуркатанне, якое нагадвае вуркатанне перуноў.

А рукі (ці мо галіны?) адпускаюць яе, зноў яна чуе пошум лісця, спеў малінаўкі і ціхае бруенне ручайка. Расплываецца, святлее і цёмнае гарачае мроіва: спярша становяцца бачнымі старыя магутныя галіны, што адступаюць, расхіпаюцца, адкрываючы краёк зорнага неба, потым і яны знікаюць, растуць у ззянні, і толькі неба падымаецца, расце, раздаецца ўшыр, пакуль яна не застаецца з ім сам-пасам.

— А калі я дачку параджу? — разгубіўшыся, шэпча яна яму, гэтаму небу, і ўздрыгвае, калі ў адказ чуе халоднае, суровае:

— Значыць, не ты, а дачка твая — Марыя, якая дасць жыццё чалавечаму сыну...

— Поля! Поля!

— Што? — лынае яна вачыма і пяўцямным, поўным жаху рухам адпыхвае, адкідвае ад сябе рукі мужа, ці то не ўсведамляючы, што сон застаўся ззаду, што ён адпусціў яе, ці то спалохаўшыся вернутых іх дотыкамі адчуванняў.

— Сон напалохаў ці я? — адхінаецца, адсоўваецца муж і выключае ўключаную перад тым лампу.

— Хай пагарыць, Сямён, — прыходзіць яна да памяці і, прычакаўшы, калі зноў загараецца святло, некалькі раз глыбока ўдыхае паветра, шумна выдыхаючы і на кожны выдых расслабляючы здранцвелае і нібыта чужое цела. — Ты не паверыш, з самім богам размаўляла толькі што.

— Агітавала яго ўступіць у партыю?

Яна не адразу разумее, а калі разумее, то нечакана крыўдзіцца. Прыўздымаецца і, абапершыся на локаць, пазірае на мужа адчужана і непрыязна: другі б прыгарнуў, прылашчыў, распытаўшы, супакоіўшы, а гэты толькі пакеплівае, пасмейваючыся ў кулак.

— Які ты, Сямён... — адкідваецца яна на падушку і спрабуе суцішыць, змагчы ў сабе прыкрасць. — Давай спаць.

Але сон не ідзе. І пасля таго, як гасне святло, не гаснуць, не ціхнуць думкі, і яна лена перабірае іх — то вяртае толькі што ўбачанае ў сне і потым доўга выбаўляецца ад яго, міжволі сціпаючыся, то з непрыязнасцю згадвае аўтара так і не прачытанай дагэтуль п'есы і неспакойна варочаецца, адчуваючы нейкую сувязь паміж гаворкаю з ім і гэтым дзіўным, проста-такі дзікім, калі ўлічваць, які час на дварэ і якую ўстанову яна, Паліна Аркадзьеўна, узначальвае, сненнем. Неба, у якое ўрастае дрэва, усыпанае яблыкамі зорак... Яна, аголеная гарачым дыханнем почы... Воля бога, данесеная да яе голасам... Лухта! Несусветная якаясь лухта!

Па тым, як нячутна дыхае побач муж, разумее, што не спіцца і яму. І больш не стрымліваецца. Адкідвае коўдру, устае, падыходзіць да акна. Рассунуўшы цяжкія шторы, з палёгкаю ўздыхае: ужо бярэцца на золак, і праз гадзіну-другую горад працнецца, пазяхаючы, пацягнецца ўсімі сваімі магістралямі — і наступіць дзень. Ён ужо на-

ступіў, калі зірнуць на гадзіпнік, і педарэчы было б шкадаваць перабітую спешнем поч.

— Сямён, ты не помніш, чаму мы назвалі дачку Марыяй?

* * *

— Чаму цябе ўсе завуць Марыяй?

— Хіба не прыгожа?

— Яно прыгожа, але ж мама ў мяне — Марыя, а яе ўсе называюць Маняй. Ці Маняшай, як тата. А то яшчэ можна: Маша, Маруся... Маруся, праўда, гучыць больш па-вясковаму... Ну, тады Мар'юшка! Таксама прыгожа.

— Мар'юшка — гэта пра некага іншага.

Дзяўчышкі прыселі на адной з каменных прыступак, што збягаюць да Свіслачы, да самай вады яе, брудна-жоўтай і, здаецца, нерухомай тут, у затоцы, пазіраючы за мітуслівымі чайкамі, але сядзяць нядоўга: ад каменя цягне холадам, ад вады — гніллю, а побач, па скверы, разгульвае сонца, варушачы разныя цепі лістоты і запальваючы вясёлкі ў пырсках фантана, побач раскашуе вясновы, вольны ад заняткаў дзень. Можна паспрабаваць адкалоць кавалачак вясёлкі і потым доўга весела атрэсвацца ад пырскаў. Можна падзівіцца на мудрагелісты рукатворны ўзор камяпёў, імхоў і кветак ля помніка Купалу. Можна купіць марожанае і, не сняхваючыся, злізваць яго падталы салодкі вяршок. Можна няспешна прайсціся ўздоўж набярэжнай, разглядваючы ўсё, што патрапіць на вочы.

— Хочаш зірнуць на металістаў? А то пазнаёмлю...

— Ты што, Свет? Ты якшаешся з гэтымі? — Марыя адварочваецца ад купкі распатланых хлопцаў у аднолькавых чорных майках, пазаліваных крыкліва-яркімі плямінамі. — Якія яны металісты? Аціраюцца тут у чаканні турыстаў, каб выкленчыць ці выменяць якую спражку ці пачак цыгарэт. Мама казалася...

— Мама, мама! Ну, адкуль тваёй маме ведаць? Калі яна апошні раз ездзіла аўтобусам, не кажучы... — Святлана не дагаворвае, заўважыўшы, як пабялеў твар у сяброўкі. — Я не хацела... Усе бацькі бачыць не бачаць, што адбываецца ў іх пад носам. «У вашым узросце мы пра Паўку Карчагіна чыталі...» Табе так не казалі?

— Слова ў слова! — спыняецца ўражаная Марыя.

— А я пра што? — смяецца тая. — І думаюць аднолькава, і гавораць адно і тое ж.

— Ты думаеш, яны не вераць у тое, што гавораць? — адводзіць пагляд Марыя.

— Здрастуйце-прыехалі! Чаму ж яны тады на рабоце гавораць адно, у чарзе — другое, а дома — трэцяе? Чаму?

— Я не знаю... Я не чула.

— Вушы затыкаеш, каб не чуць? — абдымае яе за плечы Святлана, усміхаючыся паблажліва, з разуменнем сваёй перавагі: яе бацькі, інжынеры, ведаюць кошт не адно слоў, а і таго, што за імі.— Ды ўсе толькі тое і робяць, што хлусяць адзін аднаму. Не ў вялікім, дык у малым — па дробязі. Штодня. Штохвіліну, лічы. І як іначай?

— Ты на поўным сур'ёзе, Света?

— Калі б на поўным... Ды ты што, напраўду гэтага не разумееш?

Марыя пахітала галавою і, запыняючы сяброўку, прыхінулася да каменнага парапета. Позірк яе блукаў па галінах магутнай ліпы, што высілася пенадалёку, пасупраць, рукі пагладжвалі шурпатыя камяні.

— Знаеш, Марыя, усе нашы табе зайздросцяць: як жа! І кватэра ў вас — не кватэра, а апартаменты з райлем пасярэдзіне, і чорны ЗІМ да ганка пад'язджае...

— Ахвота табе, Свет? — супіцца Марыя.

— Дык вось, нашы табе зайздросцяць, а я — не. Сказаць, чаму?

— Кажы.

— Усё гэта штучнае, разумееш? Нежывое... Нібыта вы пад шкляным каўпаком жывяце. Адзін неасцярожны рух, каменьчык які-небудзь выпадковы — і ўсё рассыплецца, асыплецца дзуркамі пад ногі. І добра, як пад ногі, а не на галаву.

— Кватэра, райль...

— Кватэра, райль, машына, чыноўныя госці! Гэта дэкарацыі, Марыя. Дарагія, багатыя дэкарацыі, сярод якіх і рухацца, і размаўляць, і дыхаць трэба асцярожна, як таго патрабуюць напісаныя кімсьці збоку ці зверху — гэта не мае значэння, ролі. І ты пакутуеш...

— Я не пакутую! — перапыняе западта самаўпэўненую сяброўку Марыя, міжволі пакрыўдзіўшыся і ад таго зазлаваўшы.

— Добра, зробім скідку. Ты — не задаволена. Тым, што не знаходзіш ролі для сябе. І толькі таму, нягледзячы на матчыны парады, гэта калі мякка кажучы, сябруеш са мной. Вось, цяпер — усё. Можаш абараняцца.

— Пойдзем,— рушыла ў бок ад яе пільнага, дапытлівага позірку Марыя.

— Пакрыўдзілася?

Святлана абгапяе яе, зазірае ў твар, потым, ступаючы поруч, нібы неўзнарок крапаецца плячом яе пляча. Вінавата маўчыць. Не вытрымлівае і мякка тузае Марыю за руку.

— Ты што — пакрыўдзілася? За матку?

— Мама тут ні пры чым.

— Тут — гэта дзе? — не хавае ўсмішлівых нотах Святлана, беручы Марыю пад руку і спрабуючы перавесці ўсё раней сказанае ў жарт, але тая вызваляецца, пават адступае крыху ўбок і не спыняецца. Яна не чуе ў сэрцы крыўды — толькі прыкрасць, і ўсё ж працягваць гаворку не хоча, не здольна: падсвядомы страх гоніць яе прэч ад пачутага, нібы і ўзапраўду аднаго неасцярожнага слова, аднаго руху хапіла б зараз, каб раскалоўся, рассыпаўся звыклы, абжыты не толькі яе сумненнямі, але і яе мроямі свет, і матчыя гэта свет ці яе, Марыі, было ў гэты момант не важна.

Набліжаўся, насоўваўся на іх няўклюдны цепь моста, і, замаруджваючы, апераджаючы гэты рух, матлянулася і застыла паміж ім і Марыяй разгубленая, узрушаная ад гэтай сваёй разгубленасці, несвоечасовай і непрыемнай, Святлана.

— Ну, чаму, чаму ты не хочаш азірнуцца, агледзецца? Няўжо не задыхаешся ад мязотных выпарэнняў атручанага хлуснёй часу, ад хлусні і дома, і ў школе, і ўсюды, якая падаецца пад рознымі соусамі і ўсё ж патыхае гнілю, гразю, крывёю, пралітай некалі і не намі?

— Што-небудзь здарылася, Света? — аслупянела, адчуваючы, як папаўзлі на спіне мурашкі, Марыя.

— Абрыдла ўсё,— гэтак жа раптоўна, як і ўспыхнула, згасла, супакоілася тая.— Мама, папа, відэакасеты, пачынены бомбамі заўтрашні дзень... У Джульеты — пашай равесніцы, заўваж! — быў свой Рамэо, а ў нас...

— У мяне ёсць музыка.

* * *

Музычны фрагмент, якім заканчвалася б апошняя сцэна спектакля, доўга не знаходзіўся: ніводзін з вядомых сваёю трагічнаю асноваю твораў самых слыхных за апошнія два стагоддзі кампазітараў не стасаваўся з задумаю — ці то заглушаў усё ўрачыстай патэтыкаю, ці то затапляў

жалобаю. Выявіць жа, падкрэсліць трэба было трывогу. Трывогу за непрычаканы яшчэ дзень, за непароджанае яшчэ дзіця — трагізм якраз і складала гэта не ўсвядомленая людзьмі да канца трывога, гэта іх слепата.

— Эфект — у кантрасце, у кантрастным рашэнні, Іван. Тут не рэквіем павінен гучаць, тут... Чакай! Чакай,— замітусіўся па пакоі, шукаючы штосьці, Залужны.— Здаецца, прыдумаў. Я зараз.

Ён матлянуўся з пакоя, і Скрыдлаты, правёўшы сябра стомленым позіркам, адкінуўся на спінку крэсла, выпрастаў погі і смачна, да хрусту ў плячах пацягнуўся: чытка п'есы перарасла ў выпрацоўку рэжысёрскага плана — і мінуў дзень, і мінаў вечар...

— Знайшоў. Слухай сюды, браце.

Трымаючы партатыўны сынаў магнітафон, гаспадар націснуў на клавішу і тут жа зморшчыўся, крыху прыглушыў гук: пакой захліснула джазавая музыка самага пізкага, самага агрэсіўнага кірунку — падвывалі, разрываючы, доўжачы гучанне кожнай ноты, электрагітары, захлёбваліся ўласным рэхам барабаны. Цяжка, амаль немагчыма было ўявіць агульны рытм, а душа, як здалося аглушанаму ў першы ж момант Скрыдлатаму, скукожылася, сцялася, саступаючы няроўнаму, первоваму — спачатку ў нагах, у руках, а потым і ва ўсім целе — дрыжанню, якое было не адолець, не патушыць. І вось ужо сарваўся Іван з месца, падскочыў да ашалелага ад толькі яму вядомай пакуль што радасці знаходкі сябра, тузануў да сябе магнітафон.

— Ты што? — выключыў Залужны запіс.— Не зразумеў?

Той адно выразным жэстам пакруціў пальцамі ля скроні і цяжка гэпнуўся ў крэсла побач.

Залужны абмінуў яго, прайшоўся па пакоі, не пазіраючы на сябра, потым спыніўся, павольна, знарок заповоленым рухам паставіў магнітафон на столік пасупраць і не вытрымаў — заўсміхаўся, ступіў да Івана, абняў за плечы, весела трасянуў яго, ледзь не перакінуўшы крэсла.

— Знайшоў! Знайшоўся фінал, браце. Слухай сюды,— ужо масціўся ён на крайку століка, заваленага часопісамі і расшытымі старонкамі рукапісу.— П'еса заканчваецца, абрываецца ў момант, калі Марыя, цяжарная дзіцем повага стагоддзя, чуе цяжкія штуршкі болю і, абхапіўшы живот рукамі, абвальваецца ў крэсла, так? Гэты жэст, гэты рух яе павінен упісацца ў час, у трывогу нашага часу, так?

— Так,— пацягнуўся да яго паглядам Скрыдлаты.

— Дык вось, гукавым фонам сцэны павінны быць галасы, галасы самога часу, веку. Разумееш?

— Думаеш, джаз...

— Ну, чаму толькі джаз! — зноў сарваўся з месца Залужны.— У адным, у адзіным запісе павінны зліцца і дзіцячы плач, і словы дыктара пра становішча ў свеце, і джазавая мелодыя, якая паступова затапляе, заглушае ўсе астатнія гукі. Цяпер дайшло?

— А ты ведаеш...

— Ведаю, браце. Чую! Бачу трывогу, застылую на твары тваёй Марыі, і чую, як плача дзіця, як спакойна, добра пастаўленым голасам чытае дыктар... Наступнае, да прыкладу: «У свеце назапашана столькі ядзернай зброі, што хапіла б, каб пятнаццаць разоў знішчыць усё жывое на зямлі», ці гэта ж — іншымі словамі, у тваёй, браце, рэдакцыі. І над усім — за ўсім — шаленства музыкі.

— Так, так,— падняўся і Скрыдлаты, узрушаны, зацікаўлены знойдзеным рашэннем.— Шаленства музыкі, у якую ўрываюцца, каб тут жа аглухнуць, адступіцца, словы з народнай песні. Ведаеш, цікава... Цікава, Кастусь!

— А я што кажу!

Яны стаялі адзін супраць аднаго, жэстыкулюючы і задаволены ўсміхаючыся, і не бачылі, не заўважалі, што ў дзвярах, прыхінуўшыся да шула, стаіць семнаццацігадовы сын Залужнага Кірыл, і ўсмешка яго ў іх бок непрыхавапа скептычная, пагардлівая.

— Брава! — чуюцца воклічы з публікі,— некалькі разоў тэатральна звёў ён далоні, гасячы гэту ўсмешку, і пайшоў з пакоя, не зважаючы на разгубленых нейкі момант дарослых, не павярнуўшыся па бацькава: «Ты што-небудзь хацеў, Кірыл?»

* * *

— Хацець не шкодна. Гэтак, здаецца, у падобных выпадках адказваюць? Хто будзе аплачваць яго, гэта ваша хаценне, а, Рыгор Палікарпавіч? Хто на сённяшні дзень выдзеліць на клопат пра замшэлыя камяні разбуранага за стагоддзі храма хоць капейку? Вы? Я?

— Калі б сума вымяралася капейкамі...

— Во, во! — спапяляла позіркам свайго падначаленага разгневаная Паліна Аркадзьеўна («І ходзяць, і ходзяць!

Блытаюцца пад пагамі, замест таго каб парадак навесці ў сваіх паперах...»).

— На мільённыя сумы разлічваеце, хоць каму, як не вам, работніку з дваццацігадовым стажам работы ў міністэрстве культуры, ведаць, што мы мелі і маем на сваім рахунку.

Жлуктаў пераступаў з нагі на нагу, угінаў плечы, цярэбячы крысё піпжака, і не падымаў вачэй ад стала, на якім бялела і, здавалася, гэтак жа сціналася пад гнеўным позіркам гаспадыні кабінета складзеная ім напярэдадні дакладная. І ўсё ж стаяў, чакаў. Чакаў, што перш чым пачуе ўладнае, заўсёды крыху пагардлівае: «Ідзіце! Ідзіце і працуйце!», здолее, паспее сказаць, што дакладную ён змушаны быў напісаць, што ціск з боку грамадскасці (тут і Акадэмія навук, і Саюз мастакоў, і пісьменнікі) рос і таго і глядзі выплеснецца абурэнне за межы рэспублікі, дакоціцца да Масквы, а там... Хто яго ведае, як яно там аберпецца: бог бацька, як кажучь... Тут жа... Тут трэба было перачакаць — пяць, дзесяць, а то і ўсе пятнаццаць хвілін Паліна Аркадзьеўна будзе такаваць, звыкла гневаючыся, звыкла, завучаным аднойчы і назаўсёды гаспадарскім тонам павучаючы яго — яго, сівога ўжо чалавека, які на сваім вяку неаднойчы чуў і гэтыя словы, і гэтыя інтанацыі: час мяняўся, тут, у кабінете, нічога не мяняючы. Мяняліся зрэдку гаспадары яго, словы ж, добра інтаніраваныя павучанні заставаліся ранейшымі, быццам менавіта да іх, да гэтых слоў, і падбіраліся адпаведныя прамоўцы...

Злякаўшыся сваіх задужа смелых думак і адпыхваючы, запыхваючы іх глыбей, каб і ў позірку ні-ні не выбліснулі (да пенсіі ж яшчэ два гады!), Жлуктаў сцяўся яшчэ больш і збоку нагадаў жывы, рухомы пыталынік, які, калі б узнікла такая патрэба, мог порстка распраміцца і належным чынам увасобіць у сабе, у сваёй гатоўнасці і рашучасці, любы заклік або лозунг. Не, ён, Жлуктаў, быў не з самых пакорных: вось жа склаў дакладную, спадзеючыся немаведама на што! — і ўсё ж службу сваю ведаў і даражыў тымі, хай сабе і невялікімі, прывілеямі, якія яна давала. Не працаю, не шчыраваннем яго належала за іх плаціць, а пакораю — што ж, ён не ставіў умовы. Калі б ён...

Дадумаць Жлуктаў не паспеў, страпянуўся на гнеўны зварот Паліны Аркадзьеўны:

— Што вы топчацеся ля сваёй паперкі? Я ў вас, у вас, Рыгор Палікарпавіч, пытаю, ці падрыхтавана справаздача пра ход работы на пад'ёме народнай творчасці?

— Але ж вам павінны былі дакладваць... А я... Я быў

змушаны напісаць дакладную, бо расце незадаволенасць...

— Чыя? Ваша? — пакпіла яна, адварнуўшыся да папер.

— Расце незадаволенасць творчай інтэлігенцыі. Ідуць пісьмы. Змест іх выкладзены...

— Карацей, Рыгор Палікарпавіч.

— Помнікаў культуры на Беларусі засталася мала, а мы бяздумна знішчаем...

Паліна Аркадзьеўна, супячыся, пастуквала пальцамі па кардоннай папцы і, калі позірк зачাপіўся за гэты рух, а потым за словы, напісаныя буйным размахыстым почыркам: «Марыя на Хрысце», залішне рэзка, быццам злякнуўшыся, адняла руку. І зазлавала. І злосна, нібыта і Жлуктаў, які лена таптаўся на сваіх словах, быў заадно з усімі гэтымі творчымі інтэлігентамі, абарвала яго:

— Гэта, спадзяюся, усё?

— Яшчэ мова...

— Якая мова? Якая яшчэ мова? — не зразумела яна.

— Наша. Беларуская, я хацеў сказаць, — кашлянуў, запнуўшыся, Жлуктаў і нясмела намкнуўся да сваёй дакладной па сталае: ён усё сказаў.

— Пакіньце. Пакіньце вашу паперу і ідзіце, Рыгор Палікарпавіч. Ідзіце і працуйце, — стомлена крапулася лба кончыкамі пальцаў Паліна Аркадзьеўна і, уключыўшы сувязь з прыёмнай, сказала сакратарцы, што прымаць нікога сёння не будзе, што яе выклікаюць...

Яе нікуды не выклікалі. Ёй раптам здалося, што яна і ўзапраўду нагадвае гуску ідэалогіі і калі зараз жа, не пра марудзіўшы ні хвіліны, не пачуе спакойных, супакойлівых слоў Васіля... Васіля Антонавіча, здарыцца штосьці пэнапраўнае, штосьці страшнае. Паліна Аркадзьеўна пачала ўжо набіраць патрэбны пумар і тут жа апамяталася: раніца, гадзіны прыёму...

Устала з-за стала, колькі раз прыўзнялася на наскох туфляў, агладжваючы стап, нячутна прайшлася ўздоўж стала, узіраючыся ў дыван пад нагамі. Чаго, запытацца, первуецца? Інтэлігенты, творцы... Незадаволеных гэты кабінет шмат помніць, а дзе яны, усе незадаволеныя?

Думкі супакойваліся. Нічога ж не здарылася. «Збудзіліся спадзяванні, што надыдзе, надыходзіць новы час? Гэта яшчэ як што павернецца. Паварочваць жа, вырашаць не яны, усе гэтыя незадаволеныя, будуць, а мы. Мы — тыя, хто ў гэтых кабінетах, хто заказвае музыку...»

Музыка не хлусіць. Музыка не можа хлусіць, бо яна — смутак душы аб недасяжным, горнім, якое адкрываецца толькі ў мінуты натхнення, адкрываецца, каб тут жа знікнуць у шчымлівым, шчымліва-працяжным гучанні цішыні і гукаць, вабіць, зацягваць душу ў сваё бязмежжа, у зорнае прадопне яго. І калі б адчуў чалавек усю сілу гэтага прыцягнення, калі б скарыўся ёй, — страціў бы сваю ўласную сілу, страціў і не аднавіў, не схацеў аднавіць, застаўшыся ва ўладзе салодкіх і нярэдка згубных чараў. Музыка сфераў — не для слабай чалавечай душы.

Музыка сфераў... Кволы водсвет, водгук яе — маленьне Баха, малітва яго, звернутая не да неба, да чалавека, а і гэтага водсвету даволі, каб апаліць душу, спаліўшы, знішчыўшы ўсе повязі, усе павадкі, якія яе ўтрымліваюць: радаснае пачуццё вызвалення не адразу змяняецца болем, і пэўны час льга не заўважаць болю, не зважаць на яго.

Даўно адгучаў арган, даўно апусцеў сабор св. Роха, прыстасаваны пад канцэртную залу, і разышліся ўзрушаныя ці проста задаволеныя кароткаю сустрэчай з мастацтвам слухачы, а Марыя, аглушаная, аглухлая, усё чула магучыя акорды прэлюдыі, і, здавалася, не горад, не гарадскі тлум акружаў яе, а лес гукаў, у якім яна заблудзілася, блукала, не знаходзячы, ды і не шукаючы, сцежкі. Твар ціха свяціўся насустрач вечаровай вуліцы, і калі б хто-небудзь звярнуўся зараз да яе, запыніў яе зваротам, пытаннем, яна адчула б удар і здрыганулася, упусціўшы, разбіўшы штосьці крохкае, штосьці, чаму і пазвы не было ні ў яе, ні ў каго іншага і што тым не меней вызначала і гэты вечар, і гэтыя хвіліны злітнасці з ім чуйнай, крапунтай яго смуткам душы. Смуткам ледзь адчувальным і ніяк не ўсвядомленым, бо душа Марыі толькі-толькі прачыналася і для смутку, і для радасці, і для пакутных сумненняў — і гэтыя першыя зрухі, першыя асцярожныя водгукі яе на прывабнасць і супярэчліваю складанасць жыцця пагадвалі першыя ўздыхі маладога, клейкага лісцейка пасля доўгага зімовага сну: вярнуўся б холад, наляцеў бы сцюдзёны вецер — і скурчылася б, звяла яно, не распусціўшыся, не набраўшы жыццёвай моцы.

Музыка сфераў... Адкуль было Марыі ведаць, што гучыць, павінна гучаць, ажываць яна ў кожным, хто ўмсе слухаць сваю душу і хоча разгадаць яе таямніцу? Таямніца дагэтуль пічым не пагадвала ёй пра сябе, і сумненні,

перад якімі зрэдчас Марыя адчувала няўпэўненасць, разгубленасць, ніяк не стасаваліся з чымсьці таямнічым, невытлумачальным. Варта было сесці за інструмент...

Крышка раяля, крапугая ссумаваным паглядам, азва-лася цёплым свячэннем, клавiшы ўспырхнулі насустрач дрыготкім ад нецярпення пальцам — і з-за сцяны акордаў пачала прарастаць, расці незнаёмая, незнаёма-цудоўная мелодыя: смутак уплятаўся ў радасць, радасць патанала ў сумненнях, сумненні пахіствалі раптам набліжаныя, бачныя далячыні, далячыні расквечваліся мараю, яе вясёлым пэндзлем, і ўсе гукі, усе фарбы палежалі ёй, Марыі, — гэта было цудам, тым цудам, якога прагнула яе душа.

Калі пачала адступаць, аціхаць — спачатку ў ёй, а потым і пад пальцамі — дзівосная ў сваёй нечаканасці мелодыя, калі ціхім, усё менш выразным гулам адазваліся апошнія акорды і потым замерлі, застылі каля ўсё яшчэ дрогкіх рук — над імі — клавiшы, Марыя злёгка адкінулася назад. Уздрыгнула, пачуўшы крокі, што набліжаліся...

— Што гэта ты іграла? Ні ладу ні складу.

Сцялася, быццам словы ўдарылі яе, і не адгукнулася — ні на словы, ні на рух маці, якім тая хацела ці то папракнуць, ці то прылашчыць: лёгенька паляпала па плячы і, сцяўшы, адпусціла, адышлася.

(ВЫПІСКА СА СВЕДЧАННЯ КЛІМЧУК М. З.:

«Марыя... У ёй змалку жыў геній. Да, да! Хай вас не бянтэжыць прызнанне старой настаўніцы музыкі, якой даўно не было чаму вучыць сваю вучаніцу. Калі б яна выйшла з іншай, з больш простаі сям'і, яшчэ сем — дзесяць гадоў таму я настояла б на тым, каб адправіць Марыю ў школу-інтэрнат пры Маскоўскай кансерваторыі. Рэдкі, незвычайна рэдкі дар чуць музыку ва ўсім, чуць і перадаваць — і піводнага, уявіце сабе, піводнага разу не ўзяць фальшывую ноту, не сфальшывіць! Да, да, яна не прызнавала фальшу... Не магла займацца, калі недзе побач, у суседнім класным пакоі, хтосьці па-вучнёўску бездапаможна таптаўся на адной музычнай фразе. Таму я і праводзіла заняткі з Марыяй у яе дома.

Абстапоўка? Цудоўны раяль! Вы не тое мелі на ўвазе... Да, да! Тады я не ведаю. Мне здаецца, Марыя адчувала сябе шчасліваю ўсюды, калі чула вакол, або ў сабе, музыку. Слых у яе быў бездакорны. Да, да. Фальшу не прымала... баялася...

Госпадзі, мы ўсе вінаваты, усе, разумееце?..»)

* * *

— Музыка не хлусіць? Чалавек вечна хлусіць, пават самому сабе, а музыка, ім створаная, не? Лухта! Нонсэнс, дзетка. І не ўздумаі паўтарыць гэта на публіку: абраго-чуцца.

— Ты ж не публіка, Кір,— абняла яго стан, прыгарпуўшыся, прыхінуўшыся на момант, Святлана, і тут жа адхіснулася, і тут жа падалася, зноў пацягнулася да Кірыла.— Ты мог бы паслаць усіх...

— І цябе? — паляпаў той яе па шчацэ і, калі, замест адказу, Святлана прымружыла павекі і прывалілася, шчыльней прыпала да яго, сціснуў пальцамі яе падбародак і так, даволі груба, адпіхнуў.— Ты з той жа публікі, дзетка.

— Але ж я...

— Роля Джульеты не для цябе, і мне — думаю, цяжка запомніць! — ніхто, ніводная з вас у гэткай ролі не патрэбна. Спадзяюся, мне не давядзецца паўтараць?

— Канешне, канешне, Кір,— паспяшалася ўсміхнуцца Святлана.— Калі ты не хочаш...

— Калі я чаго-небудзь хачу, я папросту бяру яго. Ні ў кога папярэдне не пытаючыся. Ні на каго не азірнуўшыся. І табе — і табе, дзетка,— давядзецца змірыцца са сваёю роляю.

Кірыл, падрываючы нагою, пашчоўкваючы пальцамі ў такт аднаму яму чутнай музыкі, пазіраў кудысьці паўз яе, і Святлана, раптоўна злякаўшыся, нервова сцёпанула плячыма: лёс тых, каго ён, здаволіўшыся, адштурхваў, аддаваў публіцы, быў ёй вядомы і прывабліваў мала. Адысці? Абмінаць Кірылавы сцежкі? Дык жа не абміне. Позна. І сама не здолсе, і Кірыл не дасць: калі ён што-небудзь хацеў, ён папросту браў. Так ці інакш. Са згоды, або і без згоды, або і гвалт учыніўшы...

Нібы падслухаўшы думкі дзяўчыны, Кірыл перахапіў яе руку і моцна тузануў на сябе.

— Патаццужам, дзетка.

— Ты ж не ўключыў...

— А навошта нам музыка? — усміхаўся, абяруч прыціскаў ён яе да сябе, перагінаючы назад, навісаючы над ёю ўсім сваім цяжарам, піжэй і піжэй: здавалася, міг — і пераломіцца дзяўчына ў яго абдымку...

«А блудны. Апостал, апостал! Чорту лысаму сённяя патрэбны апосталы! Вось і я — Павел, а што з таго? Змену лішнюю адстаяць — тут пра мяне ўспомняць, бульбу ў падшэфным калгасе з мерзлай зямлі выграбаць — і тут без мяне не абыдзеца. А як слова мовіць... Ёсць каму казаць, няма каму слухаць. І ты, жанчына, нікшні. Маўчы і слухай. Бо твая справа такая: маўчаць і слухаць.

Марыя. Людзей бы пасаромеўся. Сярод белага дня вочы заліў...

А блудны. Лю-дзей! Ды дзе яны, людзі, як чалавек — ча-ла-век, Марыя! — яшчэ не нарадзіўся? А?

Марыя (стомлена): А ты хто?

А блудны. Я? А што я? Я, як усе. Мошка, адным словам. Вось і муляюць думкі, словы розныя, што мошка. Бо іначай... Іначай я б гэткае мовіў, гэткае... Што ты, жанчына, разумееш? Вандзэлкі, гаршкі, пялёнкі! Тут свет вось-вось агнём возьмеца, тут усё як ёсць у тартарары вось-вось абрынецца, а ты капусту шаткаваць уздумала, валачэш як падняць.

Марыя з цяжкасцю падымаецца, уздыхнуўшы, падымае сумкі і, павольна, асцярожна несучы свой вялікі жывот, сунеца цераз усю сцэну. Ён жа, адкусваючы ад капустнага ліста, які трымае ў руцэ, не пазірае ёй услед, разважае далей.

А блудны. Гэта ж на каго ні глянь, усе як пашалелі: адзін перад адным вылузваюцца, са скуры лезуць, каб толькі не горш, як у людзей... Лю-дзей! Ды дзе яны, людзі, дзе, пытаюся я ў вас? Хто з атамам ваюе, хто з качаном капусты, а таго ніхто не помніць, што жывыя мёртвымі стануць, а з мерцвякоў адзін спрос. (Жуе)...

Напісанае адштурхвала. Паліна Аркадзьеўна ледзьве дачытала распачатую старонку і зараз грэбліва крывіла вусны, яшчэ раз прабягаючы яе паглядам. «Бульбу з мерзлай зямлі выграбаць...», «мошка, адным словам...», «несучы свой вялікі жывот...», «з мерцвякоў адзін спрос...» Вось гэта — літаратура? Гэта знаходзіць падтрымку ў тэатрах?

Недаўменне, падагрэтае раздражнёнасцю, расло, саступаючы абурэнню, — яна нават паднялася з-за стала і, адварнуўшыся ад яго, ад рукапісу, які гартала ўжо трэці дзень, адышлася да акна. Памарудзіла колькі хвілін, узі-

раючыся ў залітае адсюль нябачным сопцам неба пад дахамі каменных гмахаў, уключыла кандыцыянер і пад яго роўнае гудзенне паспрабавала пераключыць думкі на што іншае. Хоць бы на гэты летні дзень за акном, які хіліўся на вечар і праз дзве-тры гадзіны пачне згасаць, астываць і сцмяне, сшэрхне, гэтак жа, як і ўчарашні і пазаўчарашні. Але дзень быў сам па сабе, і ёй, Паліне Аркадзьеўне, як і любому, ззяў спакойна, калі не абьякава; думкі яе не цішэлі, па-ранейшаму кружылі вакол прачытанага, па-ранейшаму раздражнялі: непадмаляванае, непадробнае жыццё, маўляў... А каму яно патрэбна, непадмаляванае? Чаго яно вартае без падмалёўкі, без адпаведнай падсветкі? Ужо нашто Чэхаў, падглядваючы за людзьмі далёка не ў лепшыя іх мінуты, нічым не грэбаваў, а і ў таго і сад цвіў, і рыба ў возеры вадзілася, і чайка насустрач адчаю людскому штораз, штовечар кідалася. А тут пават у прароках ходзіць алкаголік!

Не, і яна, Паліна Аркадзьеўна, не адразу з пялёнак у гэты кабінет упырхнула: не паперкамі за гэта месца заплочана — не сённяшнім днём ведае, з каго хлеба пытаць, з каго дразда, на якую прыманку залатая рыбка ловіцца, на якую тухлая. Хапіла ў жыцці ўсяго. У свой час, праўда. Але час на тое і час, што не запыняецца, што цячэ, для каго хутчэй, для каго павольней, і ўцягвае ў сваё рэчышча ўсіх, усіх як ёсць: аднаму па быстрыні, а то і на грэбні хвалі трэба ўтрымацца, другому, бліжэй да берага, ад карчоў і каменных валуноў усцерагчыся, трэцяму, трапіўшы ў вір, распаччу ці страхам не захлынуцца. Але гэта ўжо як каму пашэнціць. Як лёс распарадзіцца.

Ёй на лёс грэх наракаць: і ў гразі даў патаптацца — і пашанай не абышоў. І чаго б яна раптам пра гразь згадала? Навошта ёй зноў тую гразь пад нос соваць, патрабуючы прызнаць паказанае мастацтвам? Гразь і ёсць гразь...

Калідор здаваўся бяскопцым. Доўжыўся і доўжыўся. Асабліва калі не адрываць позірку ад падлогі, ад яе нефарбаваных і штодня затапаных, змаляваных пісягамі дошак, што быццам папіхалі адна адну і, закапчваючыся, тут жа пераходзілі ў наступныя, гэтакія ж пачарпелыя ад панесенай за дзень гразі. Іх, гэтыя дошкі, трэба было адшараваць, адскрэбці дзеркачом, цяжкім і пязграбным, і, як для яе, малой, дык і велікаватым, ва ўсю ступню. Маці часта хварэла, і кожнага дня, ледзь возьмецца на вечар і ў

школе закончыць заняткі другая змена, яна мусіла зноў выцягнуць прыхаваныя пад лесвіцу анучы, вядро і пенавісны дзяркач і дапазна, часта да почы, мыць, шараваць падлогу. Не зважаючы на запэкачыя вышэй каленак гразю і пачырванелыя ад халоднай вады ногі, паціскаць на дзяркач з усяе сілы, церці і церці, разводзячы лужыны гразі, і потым змываць гэту гразь, сцягваць яе выкручанай анучай. І змывала, і сцягвала, у чаканні, у страху, што вось-вось наступіць той момант, калі ёй уявіцца, а потым і паверыцца: жыццё і ёсць гэта гразь пад пагамі...

Падаў голас тэлефон унутранаі сувязі, і Паліна Аркадзеўна, знобка сцепануўшы плячыма, вярнулася да стала, да крэсла. Садзіцца не стала, зняла трубку, звыкла халадна адгукнулася і тут жа страпянулася, кранулася злёгка паружавелых шчок.

— Да, да, Васіль Антонавіч. Зайду... Як заўсёды, рада...

Радасці асаблівай не было: калі б ні пагукаў — ішла, якую б работу непадалёку ад сябе ні прапаноўваў — прымала, што б ні даводзіў — пагаджалася, а радасць... Ну, ды ў гэтым яна б і сама сабе ніколі не прызналася!

— Я ў Саўмін. Хутчэй за ўсё сёння ўжо не буду, — суха кінула сакратарцы ў прыёмнай і выйшла, адразу за дзвярамі адчуўшы палёгку, быццам там, у сваім кабінце, пакінула ўсе непрыемныя, неспакойныя думкі.

* * *

Думкі не знаходзілі выйсця і тузалі, мучылі Марыю ўсё часцей. Нават калі яна садзілася за інструмент, яны не адступалі — не адразу адступалі, перашкаджаючы душы зліцца з музыкай. Яна зноў і зноў, пераадольваючы якіясь нябачныя запоны, вызваляючыся, пачынала спачатку, і нярэдка змушана была спыняць ігру, спыняцца на сярэдзіне музычнай фразы. Потым доўга сядзела перухома, упусціўшы рукі на калені, і час перацякаў цераз яе ў акно, у вечар, у бязмежжа вечара зусім пячутна: душа быццам глухла — яна, Марыя, не чула ніводнага гуку, ні ў сабе, ні звонку.

Дзесьці загараліся люстры ў капцэртных залах, дзесьці

гучалі толькі што напісанья вершы, і ў халодным бязмежжы космасу настройвалі на зямную музыку павушнікі касманаўты. Дзесьці далёка. Тут жа, у прасторнай, з густам мэбляванай кватэры, было ціха. Ціха і пуста. Як у зацягнутым павуцінай склепе...

Пра склеп Марыя згадвала ў сувязі з павуцінаю: непрыемнае адчуванне, што яна ўвесь час мусіць ацярэблівацца ад нябачных павуцінак, не пакідала яе. І ведала ж, разумела, што пяма ім адкуль узяцца, гэтым павуцінкам, у добра дагледжанай кватэры, а адчуванне не знікала. Нават мацнела... Мо гэта была павуціна хлусні, у якую яна — у якую ўсе яны! — патрапілі?

Праўду не спасцігаюць па падручніках, у гэтым са Святланаю можна пагадзіцца. А як яе спасцігаюць? У лавіне газетнай інфармацыі пялёхкацца — дакука смяротная, у бацькоў нічога не дапытацца, настаўнікі адсылаюць да банальных у сваёй правільнасці ісцін, музыка... Музыка ратавала толькі тады, калі знаходзіла ў ёй водгук, і нічога, нічога не тлумачыла.

— Тэлевізар уключы, Марыя! Мама выступае... Я зараз... — гукнуў з парога бацька, і Марыя змусіла сябе падняцца, ступіць да тэлевізара.

Адразу за шчаўчком у пакой уварваўся матчыш голас, і, адышоўшыся, яна ўслухоўвалася ў яго гучанне, не асэнсоўваючы, ды і не чуючы слоў. Словы не мелі значэння. Словы былі тыя ж, што ў падручніках, у газетах, тыя ж, што на вуснах ва ўсіх: пераломны момант... новыя задачы... Адказнасць кожнага... Словы не мелі значэння. Сёння Марыя не спыталася б, ці верыць маці ў тое, што гаворыць: тая верыла ў сваё права гаварыць і гэта прымала за галоўнае.

— Добра гаворыць. Разумна, — азірнуўся на яе бацька, зручна ўладкаваўшыся ў шырокім крэсле, і Марыя змусіла сябе падысці да яго, прысела на падлакотнік. — Ты паслухай, ты толькі паслухай, Марыя. Як па пісаным!

— Дык па пісаным жа, — адгукнулася яна ці падумала, што адгукнулася, бо бацька ніяк не адрэагаваў.

Словы... Яны не палежалі маці, як не палежалі нікому, яны былі самі па сабе, самі па сабе гучалі... Дакладней, не гучалі, не проста гучалі, хоць іх і можна было раскласці па гуках, а запаўнялі пакой, усё шчыльней кружыліся ў паветры, паглынаючы яго. Паглынаючы ў прамым сэнсе, бо вось жа ціснула ў грудзях, і Марыі здавалася, што, калі тут жа не заткнуць вушы, не тлынуць цішыні, яна захлы-

пецца, аглухне. Япа ўжо аглухла, даўно не чуючы слоў — толькі шум іх, толькі чужы, халодны гул іх...

Каб стрымаць балючы стогі, які ўжо варочаўся ў ёй, падступаючы ўсё вышэй — да горла, Марыя шчытней прыхіналася да бацькавага пляча і да рэзі ў вачах узіралася ў твар маці, злёгка адчужаны там, на экране, і такі шчымліва-родны, такі блізкі, што, і заплюшчыўшыся, яна бачыла яго — яго прыхаванае напружанне, яго пасцярогу. Чаго маці асцерагалася? Каго?

Словы... Марыя не чула слоў — чула дотыкі іх, ледзь чутныя, мяккія, непрыемныя, і раз-пораз паводзіла рукою перад тварам, каб адвесці іх, абцерціся і выбавіцца, нарэшце, ад адчування, што гэта не словы, а ліпкія павуцінкі кружыліся ў паветры, паглынаючы яго.

— Што-небудзь здарылася, Марыя!

Яна ўздрыгнула і адхінулася. І паднялася. І, убачыўшы, што запіс прамовы закончыўся і на экране мільгалі эцюды асенняга лесу, выключыла тэлевізар. Не павярнулася да бацькі, павяла плячыма на яго ўстрывожаны пагляд і ціха адгукнулася:

— Навошта людзі ўвесь час хлусяць адзін аднаму?

— Хлусяць? — падняўся ён і, не хаваючы трывогі, ступіў да дачкі, узяў яе за плечы, павярнуў да сябе. — Каго ты маеш на ўвазе? Мяне? Маму?

— І маму...

— Марыя! Што здарылася?

— Толькі не трэба мяне пераконваць, што я памыляюся, — вырвалася ў яго з рук, адышла тая ўбок. — Ты ведаеш, што гавораць пра маму?

— Не смей! — глуха, пацяжэлым, не сваім голасам выдыхнуў бацька. — Не смей паўтараць тое, што ты і слушаць не павінна.

— Павінна — не павінна... Я ўсе гэтыя гады баялася ступіць не так, зрабіць штосьці не так — толькі і чула: дачка такіх бацькоў не павінна... Але ж я не магу жыць, заплюшчыўшыся і заткнуўшы вушы, хацела б — і не магу.

— Я або мама чым-небудзь пакрыўдзілі цябе? — памкнуўся ён да яе і, разгублены, спыніўся на паўдарозе. — Мне здавалася...

— Вы хочаце як лепш, я разумею. Але ж ці ты, тата, ці мама не можаце пражыць за мяне маё жыццё, паваткалі вы ўпэўнены, што расклалі, разважылі яго да канца дзён маіх.

— Не пазнаю цябе, Марыя!

— Я проста вырасла, тата,— церабіла Марыя штору, узіраючыся ў перапляценне цёмнага кляновага голля за акном.— Я вырасла, і мне страшна.

— Страшна? — бацька ўсё-ткі падышоў, не абняў, як звычайна, за плечы, тулячы яе да сябе, але падышоў і стаў побач: голас яго выраўняўся — абурэнне саступіла ранейшай трывозе, і ён міжволі пашкадаваў, што няма дома Паліны.— Перад табою адкрываюцца ўсе дарогі — і табе страшна?

Марыя павольна, цераз плячо, павярнула да яго зблелы твар, і позірк яе выплеснуўся пасустрач яго трывозе.

— Ты не зразумееш гэтага, тата. Для цябе словы яшчэ штосьці азначалі...

Думкі, невыразныя і ад таго яшчэ балючэйшыя, не знаходзілі выйсця і тузалі, мучылі нават зараз, калі яна, смуткуючы і не хаваючы ні смутку, ні кранутай ім любові да бацькі, узіралася ў яго, разгубленага, зніякавелага, адчуваючы, якім бы дзіўным ні здавалася гэта адчуванне, што яна, шаснаццацігадовая, з іх дваіх — старэйшая...

* * *

— Словы азначаюць толькі тое, што азначаюць. І нават менш. Думаць трэба, абмінаючы іх.

— Абмінаючы?

— Для сябе. Для сябе, Полюшка,— рука Васіля Антонавіча апусцілася на яе плячо, мякка варухнулася там і, зперухомеўшы, стаіўшыся, застыла.— Усе прамовы розлічаны на залу, на масу — там і палкасць і палкая перакананасць дарэчы. Для справы ж — не вера ў тое, што кажаш, а вера ў сілу сваю патрэбна.

— Ну, якая ў мяне сіла? — какетліва павяла плячом Паліна Аркадзьеўна, тут жа адчуўшы, як апушчаная на плячо рука папаўзла піжэй...

— Твая сіла — у маёй падтрымцы, мая — у падтрымцы Івана Сідаравіча. Мы — апарат. Арганізм, калі хочаш. Жывы, цэласны арганізм, які нельга раз'яць, раз'яднаць, не пашкодзіўшы ўсёй сістэмы. Ну, ды гэта не твой, не наш,— паправіўся, горпучы яе да сябе другой рукой, Васіль Антонавіч,— не наш клопат, Полюшка.

Ён ужо ўдыхаў пах яе валасоў, ужо мякка паварочваў яе абцяжараную высокай прычоскаю галаву пасустрач свайму прагнаму і ўсё ж асцярожнаму руху, як азваўся

тэлефон, — і ўспырхнулі, мякка адпыхваючы Паліну Аркадзьеўпу, рукі, і ўскінуўся, падаючы ўсёй яго постаці цвёрдасць, цвёрдую рашучасць, раптоўна пасуровелы твар, і згас, стаў халодным, насцярожаным позірк. І вось ужо Васіль Антонавіч ступіў да стала, вось ужо, перш чым зняць трубку, звязаўся з прыёмнай і рэзкім: «Я ж прасіў мяне ні з кім не злучаць!» адгарадзіўся ад тлумачэнняў, вось ужо гудзеў у трубку адразу адмяклым (так і хочацца сказаць: паружавелым) голасам:

— Зрабіў, як вы падказалі, Іван Сідаравіч. Безумоўна. Ісці ў нагу з часам наш абавязак... Шкада: там жа мясціны цудоўныя... Але ж гэта дзецям нашым аддаём дачу — за дзецьмі будучае... Удзячны вам, Іван Сідаравіч, вельмі ўдзячны. Са свайго боку... Канечне, канечне! Пераломны момант... Новыя задачы... Да, да, я разумею. Я цалкам на баку перамец. Пад вашым, пад вашым кіраўніцтвам, Іван Сідаравіч...

Паліна Аркадзьеўна знобка пацэпвала плячыма, без патрэбы папраўляла, абцягвала, агладжвала па баках свой трыкатажны касцюм, шкадуючы, што не можа зазірнуць у люстэрка і прыдзірліва агледзець сябе. І чула і не чула яна, што адказваў высокаму начальству Васіль Антонавіч — услухоўвалася ў сябе, у глухую незадаволенасць, якая варочалася ў ёй і ад якой трэба было пазбаўляцца і пазбавіцца: шляху назад не было... Ды і не хацела яна назад! Куды — назад? У школу? Да штодзённай жуйкі дат, імёнаў, гістарычных падзей і іх кожны раз непераўзыходных значэнняў?

— У нас забіраюць Ласінае? — адгукнулася яна на позірк Васіля Антонавіча, зноў павернуты да яе.

— Палітыка на тое і палітыка, каб сказаць раней, чым падкажуць, аддаць раней, чым запатрабуюць. Часова аддаць ці назусім — гэта час пакажа. Сёння цішэй, мякчэй трэба, Паліна. Ва ўсім. Ты мяне разумееш?

— Да, да, — наструпілася Паліна Аркадзьеўна, згадаўшы сваю гутарку з Скрыдлатым: мо ён дапяў куды вышэй...

— Галоўнае: пазбегнуць канфліктаў. Час такі, што часам льга на сёе-тое заплюшчыць вочы. І — мякчэй, мякчэй з крыкунамі.

— Да, да.

— Самыя лепшыя змены, калі пічога ў выніку не мяняецца. З гэтага трэба сыходзіць. Мы яшчэ пагаворым, — злёгка абдымаючы яе за плечы, праводзіў Паліну Арка-

дзьеўну гаспадар да дзвярэй.— У санаторыі час будзе і на гаворкі і... З пудцёўкаю ўсё ў парадку?

— Да, да,— амаль механічна паўтарыла Паліна Аркадзьеўна, адчуваючы непрыемны цяжар яго спакойнай, пагаспадарску ўпэўненай зараз рукі.

* * *

— Я не ўпэўнены, што магу папракнуць цябе, Кірыл, за правал на ўступных экзаменах. Але ж і ў рэктараце і ў прыёмнай камісіі ўсё было агаворана — ад цябе патрабаваўся мінімум. Мі-ні-мум!

— Ты заўсёды пагаджаўся на мінімум, тата?

— Што? — не зразумеў Залужны.

— Ну, адкуль, адкуль узяўся гэты ваш мінімум? Мінімум ведаў, мінімум павягі да самога сябе, мінімум прэтэнзій да жыцця... Не чалавекі, а чалавечкі якіясь. А калі я не хачу? Разумееш? Не хачу жыць па мінімуму і рабіць выгляд гэткага шчасліўчыка з гарбом надзённых турбот за спіною?

— І на каго ж ты хочаш узваліць гэтыя турботы? — засяроджаны на сваім, няўцямна зірнуў той на сына.— Хто тыя чалавечкі, якія павінны ўгінаць спіны і за цябе?

— Ты яшчэ пра класавы абавязак пралетарыята згадай! — зморшчыўся пібы ад горкай пілюлі Кірыл, і пагарда, якая на міг праступіла ў яго на твары, насцярожыла б Залужнага, калі б ён пазіраў зараз на Кірыла, але ён, уткнуўшыся ў паперы, вачэй не падняў, адно перасмыкнуў плячыма, а Кірыл тут жа адварнуўся, адышоў.

Паўза зацягвалася, маўчанне разгароджвала іх і разгарадзіла: калі, згадаўшы пра гаворку з сынам, Залужны адарваўся ад работы і пашукаў яго вачыма, убачыў, што Кірыл валяўся на канапе, боўтаючы нагамі ў наветры, і пераглядаў магнітафонныя касеты.

— Мы не дагаварылі.

— Ты пра што? — ледзь прыкметна насцярожыўся Кірыл.

— Пра чалавека і чалавечкаў. Ці я што-небудзь не зразумеў? — змусіў сябе засяродзіцца на толькі што пачутым ад сына Залужны.

— Тата! — рыўком усеўся той на канапе, адкінуўшы касеты.— З чаго раптам цябе на душэўную гаворку пацягнула? Якая мне справа да ўсіх чалавекаў і чалавечкаў?

— А ты, ты кім сябе, сыходзячы са сваіх мерак, бачыш?

— Зусім неабавязкова вызначаць ва ўсім гэтым,— крэмзануў Кірыл па паветры, замыкаючы пяўлоўную лінію ў круг,— сваё месца.

— Ясней, калі можна.

— Ты не зразумееш. Ты... вы ўсе! — усё жыццё ўзводзіце будынак шчаслівай будучыні. Замест таго каб жыць, аднойчы згадаўшы, што будынак — гэта толькі будынак, што яго, гэты будынак, можа падмыць пывун, зваліць віхура, што ён можа рассыпацца ад звычайнага, нават ад звычайнага, а не ядзернага выбуху і новыя пакаленні змушаны будучь зноў калупацца ў руінах. Як калупаецца дагэтуль вы. Да, да!

— І ў якіх жа, па-твойму, руінах мы калупаемся? — з недаўменнем, калі не са страхам, узіраўся Залужны ў сына: яго і не яго сын гаварыў з ім — ніколі нічога падобнага не чуў ён ад Кірыла раней. «Хоць калі раней? — мільганула ў ім.— Вечна ж быў заняты, жыў толькі тэатрам...»

А Кірыл ужо ўскочыў з канапы і, наблізіўшыся, пагойдваўся з паска на пятку проста перад ім, за крок ад яго.

— Сорак год вы калупаецца ў руінах сваёй памяці, не заўважаючы нас, не зважаючы на пас.

— Ды мы... Ды мы,— захлынуўся абурэннем Залужны,— і блізка таго, што вы, не елі і не пасілі.

— Ну, вось,— крутануўся ад яго Кірыл, не хаваючы пагарды,— вось і прыйшлі да таго, да чаго ішлі: вы нас корміце і адзяваеце, і мы няўдзячныя дзеці сваіх бацькоў.

— Але ж дзеля вас мы...

— Не трэба! Не трэба, тата,— ашчаперыў сябе рукамі Кірыл, стрымліваючыся і не ў сілах сябе стрымаць, бо калі ён павярнуўся, твар яго перакасіла ўсмішка, падобная хутчэй на гримасу.— Дзеля нас вы ўсе гэтыя гады лгалі сабе і нам? Дзеля нас развалілі эканоміку і стрыножылі мастацтва? Дзеля нас увязаліся ў грамадзянскую вайну ў Афганістане? Калі ўсё гэта — дзеля нас, дык мо і ў нас варта было б спытацца?

— Кірыл!

— Няўжо і табе — і табе, тата! — трэба даводзіць, што відочна ўжо нават дзецям?

— Дапускаліся памылкі, і вялікія. Але ж яны прызнаны і будучь выпраўляцца,— страчвай упэўненасць Залужны, не знаходзячы вартых моманту слоў (ды і не сло-

вы тут патрэбны былі — гэта ён разумеў!).— Памылкі ўжо выпраўляюцца.

— За кошт будучыні? — не хаваў з'едлівых нотак Кірыл.

— Я не разумею тваёй раптоўнай злосці. Ты лічыш сябе пакрыўджаным? Кім? Калі? Пры чым тут будучыня? Ты можаш выбраць любы...

— Будучыня, канешне, ні пры чым: будучыні папросту няма. І ты ведаеш гэта не горш за мяне,— перапыніў бацьку той і, зпоў адварочваючыся, адыходзячы ад яго, да акна, пацягнуўся, абыякава пазяхнуў.— Веруючым нельга прытварыцца, па, і ты марна стараешся.

— І гэта ты, мой сын, мне кажаш? — падымаўся з-за стала Залужны, не зводзячы вачэй з сына, павернутага да яго спіною, і спрабуючы супраць лёгкае дрыжанне ў пальцах, якімі падсвядома чапляўся за паветра, за напружанае маўчанне: ён не ведаў, што зробіць у наступны момант, яму хацелася ступіць да сына, схасціць за плечы, страсянуць, атрэсці, збіць долу яго з'едлівую кривую ўсмішку — усмішка, нават у большай ступені, чым словы, адчужала, адпрэчвала яго, бацьку, адпрэчвала і адштурхвала. І ён не мог зрабіць тыя некалькі крокаў, што іх падзялялі. Зварухнуцца не мог. І тыя словы, якія нарэшце выціснуў з сябе, здаліся бездапаможнымі і непатрэбнымі:— Ты яшчэ толькі ўступаеш у жыццё. Ты яшчэ нічога не зрабіў...

Словы павіслі ў паветры, у маўчанні. Бязгучна пацпеваў пальцамі перакрываваўных рук сябе па баках Кірыл, безгучна пакусваў губу разгублены, незадаволены сабою (гаворку з сынам не здалеў зрэжысіраваць) Залужны, безгучна цяклі паміж імі, размываючы берагі мінулага і будучыні, абыякавыя да іх абодвух імгненні.

* * *

Імгненні... Няўлоўныя, бязважкія, яны наслойваюцца адно на адно, утвараючы перераадольную запруду часу, якая ўстае паміж толькі што бачным, адчувальным і цяпер аднесеным назад, за мяжу пагляду, і тым, што ўяўлялася далёкім, а то і недасяжым і ўжо паблізілася, наплыло і вось-вось захлісне ўсё вакол, каб тут жа адхлынуць, адкаціцца, зліцца з суцёмкамі, а потым і са змрокам ужо пражытага, прамінулага — мінулага. Калі азірнуцца і ўгледзецца, калі да рэзі ў вачах углядвацца ў гэты змрок

за спіною, педзе адразу за спіною, вышукваючы паглядам згадкі-іскаркі, адчуеш, як пагляд упірасца ў нябачную сцяну і, адштурхнуты ёю, гэтаю сцяною, адступае, сцінаецца, гасне — ён бездапаможны, бяссільны перад зморкам. Перад мінулым. Ён бездапаможны...

Толькі душа можа паспрачацца з часам. Паспрачацца і перамагчы. І тады няўмольнасць часу, руху яго, абарочваецца шляхам, які то абгапяе жыццё і расквечвае пязнапы, невядомы свет будучыні самымі вычварнымі, самымі дзівоснымі мроямі, то імкне назад, паўстырч, у памяць, вяртаючы асветленыя новым, ярчэйшым, святлом самыя розныя малюнкi і адчуванні. Першае памкненне дадае сілы, другое — веры.

Імгненні... Ніхто не вымярае імі шлях, хоць менавіта з іх складаюцца дні, гады чалавечага жыцця, хоць менавіта яны вызначаюць усе павароты лёсу. Ды і сам лёс нярэдка!

* * *

Павароты лёсу... Ілюзіі! Ілюзіі, якімі здаўна цешыць сябе чалавек. Бо і ўявіць хоць адзін гэтакі паварот (следам за паваротам нябачнага руля?) немагчыма, не тое што адчуць. Вось і яе, Марыю, узяць. Што б яна магла ў сваім лёсе змяніць? Дачка сваіх бацькоў, змалку аддадзеная ў музычную школу, заканчвае школу, каб паступіць у кансерваторыю і потым... Усё, што «потым», размытае адлегласцю, бачылася невыразна, хоць і яго льга было пры жаданні неяк раскласці па гадах, не са свайго, дык з чужога вошыту сыходзячы, — і гэта не вельмі каб і цешыла. Не, Марыю па-ранейшаму вабілі, неадольна цягнулі да сябе новыя, невядомыя дні, гады, але жыццё, якое дасюль уяўлялася калі і не заўсёды гарманічным, то заўсёды асветленым, асвечаным музыкай, раптам пашырэла, раслося і стала, часам зусім не зважаючы на музыку, паглынаць, нішчыць былыя ўяўленні: любоў да маці, ўсёабдымную, усёпаглынальную яшчэ зусім нядаўна, пачалі падточваць сумненні, веды, пабытыя ў школе, пад націскам ашаламляльна новых звестак у друку абарочваюцца цяжарам хлусні, шматгадовай хлусні псеўдавучоных усіх рапгаў, упэўненасць у правільнасці шляху, палітага крывёю мільёнаў і мільёнаў людзей, ліпяе так імкліва, што хутка пагражае ператварыцца ў сваю супрацьлегласць...

— Ты што, не чуеш? — пачула яна Святланін прыглушаны шэпт і, падняўшыся з крэсла, спакойна зірнула на Соф'ю Дзмітрыеўцу.

— Што-небудзь здарылася, Марыя? — блізарука жмурыла вочы тая.— Я пыталася: хто з пісьменнікаў, рэкамендаваных для пазакласнага чытання, найбольш ярка ўвасобіў сёнпяшнюю сацыялістычную рэчаіснасць у сваіх творах...

— Салтыкоў-Шчадрын.

Хтосьці ззаду не ўтаіў смяшка, хтосьці з яўным захапленнем працяжна, з прысвістам выгукнуў: «Во дае-е!», здзіўленая, заёрзала на крэсле побач Святлана.

— Ты не зразумела пытання, Верашчака,— сумна, стомлена пахітала галавою Соф'я Дзмітрыеўна.— Я ж сказала: сацыялістычную...

— Хіба што-небудзь змянілася ў прыродзе чалавека гэтыя гады? — перапыніла настаўніцу Марыя, чырвапеючы і ўпарта не апускаючы вачэй.— Я перачытала. Салтыкоў-Шчадрын пісаў і пра нас. Пра нас.

У класным пакоі стала аглушальна ціха: Марыя не чула нават свайго дыхання. Бязгучна рухаліся ўслед за яе паглядам плакатныя партрэты класікаў, прышпіленыя да драўлянай планкі на сцяпе. Бязгучна калыхаліся вакол насцярожаныя позіркі аднакласнікаў. Бязгучна ўзляталі і апускаліся і зноў гнеўна ўзляталі («Лепшая вучаніца!») злёгка падведзеныя тушшу вейкі настаўніцы...

Здранцвенне парушыў званок — заляскалі, зарыпелі крэслы, зашчоўкалі замкі «дыпламатаў», азваліся, сталі перакідвацца словамі, рэплікамі самыя нецяярплівыя: урок быў апошні.

— Заданне: падрыхтавацца да сачынення. Тэма: «Мой сучаснік». Прашу запісаць,— спакойна, без ценю хвілінай разгубленасці, завалодала іх увагаю Соф'я Дзмітрыеўна.— Гаворку пра Салтыкова-Шчадрына, прапанаваную Марыяй Верашчака, прадоўжым на адных з наступных запяткаў.

— Злякалася. Пабяжыць перачытваць Салтыкова,— падпыхвала Святлана Марыю да дзвярэй, загароджваючы яе ад магчымых пытанняў і зваротаў.— А ты сур'ёзна...

— Сур'ёзна,— не дала ёй дагаварыць тая і, колькі піцерабіла яе потым Святлана, больш не адазвалася, ішла моўчкі, зрэдку перакідваючы сумку з аднаго пляча на другое.

— І вучаць, і вучаць! а самі...— размахвала партфелем

і разважала сама з сабою, раз-пораз азіраючыся цераз плячо на задумліва-маўклівую Марыю, Святлана.— Ярасна будавалі, выбудоўвалі для нас лепшую будучыню, а аказваецца: не тое і не так будавалі. Кінуліся ламаць, трушчыць толькі што збудаванае, а яно не паддаецца — карані пусціла ўжо... Цьфу! А яшчэ хочуць, каб мы імі, іх намаганьнямі захапляліся і ў ладкі пляскалі! Мой сучаснік — ах, ах! Ды глядзячы каго і як паказаць. Такое можна парасказаць пра сучасніка, што яны — сляпыя! — за галаву схапіліся б, залямантавалі: няпраўда! нагавор! А які ж нагавор, калі і ў прыродзе няма той ружовай фарбы, якой людзям столькі год вочы замазваюць?

— Хто?

— Што — хто? — не зразумела Святлана, спатыкнуўшыся аб нечаканае (думала ж, што не слухала яе Марыя) пытанне.

— Хто замазвае?

— А-а-а... Усе. Усе, хто наверсе.

— А мы, па-твойму, унізе? — не зірнула на яе Марыя, абмінаючы.

— Мы? Ды ну цябе! — адмахнулася тая, кіруючыся следам.— Што да мяне, то я проста жыву — хачу жыць так, як хачу. І ўсё тут.

— А як ты хочаш?

— Свабодна,— няўпэўнена азвалася праз колькі крокаў Святлана.— Радасна... Лёгка!

— Лёгка? — перапытала Марыя, і слабая ўсмішка кранула яе вусны.— А тое, што лёгкае — амаль заўсёды парожняе, не пужае?

— Я не з пужлівых! — засмяялася тая.

— А мне страшна. Зрэдчас! — быццам адштурхнулася ад недаўменнага позірку сяброўкі, заспяшалася Марыя прэч і гэты раз не пачула ззаду крокаў...

* * *

Крок за крокам, год за годам аддалялі яе ад той мяжы, за якой засталіся і сумненні і спадзяванні. І спадзяванні! — як бы Паліна Аркадзьеўна ні запэўнівала сябе ці каго б там ні было, давялося б прызнаць, што і спадзяванні... Ну, але гэта толькі ў тым выпадку, калі б ёй уздумалася каго б там ні было ў чым бы там ні было запэўніваць. Хоць бы і сябе. Патрэбы папросту не ўзнікала, і даўно, і не

варта б пра тую, далёкую, мяжу нават згадваць, ды згадкі, як і спенні, не падта каб каго калі слухаліся: уласцівасць у іх гэтакая — усплываць, выплываць з памяці тады, калі пра іх і думаць забылася.

І думаць забылася... Ужо ж, што шкадаваць пра забытае! Яна і не шкадавала. Юнацтва, каханне, мары, за якімі паўставала ва ўсёй сваёй велічы будучыня, — хто страціў мецей? Ды і ці страта гэта, калі чалавек не вольны распадзіцца ні сваім часам, ні сваім лёсам?

— Па маладосці ўсім пчасце вочы засланяе — адно жаданне ў сэрцы: кахаць. А і кахаць трэба таго, з кім... Урэшце, я не пра гэта, — ледзь чутна забарабашіў пальцамі па кніжцы, якую трымаў у руцэ, Сямён Верашчака, і яна, сочачы за яго рухамі, міжволі прачытала на цёмнашэрай вокладцы томіка: «Песнь любви», а прачытаўшы, здзівілася: ён — і вершы? Ён, адзін з самых заўзятых камсамольскіх сакратароў, — і каханне?

Відаць, здзіўленне адбілася ў яе на твары, бо сакратар, не разумеючы прычыны яго, злёгка спахмурнеў і працягваў больш рэзка і рашуча:

— Камсамольская арганізацыя універсітэта на добрым рахунку, у цябе, Крайнова, ёсць усе шанцы трапіць у наш апарат. Наколькі гэта ўдалае размеркаванне, спадзяюся, ты разумееш. Але да нас дайшлі звесткі...

— Звесткі? А мо плёткі? — натапырылася Паліна, не здагадваючыся, аб чым пойдзе гаворка, і ўсё ж прадчуваючы штосьці нядобрае.

— Да нас дайшлі звесткі, — спакойна пачаў той фразу спачатку, — што студэнтка-выдатніца, камсамольская актывістка Паліна Крайнова, гэта значыць — ты, хоча звязаць свой лёс з нейкім Сяргеем Сухневічам.

— Не бачу драмы, — успыхнула, залілася чырванню Паліна, узіраючыся ў хлопца амаль з нянавісцю: тры гады ходзіць вакол ды навакол, прыглядваецца, прыпюхваецца і вось вырашыў пайсці ў наступ: «да нас дайшлі звесткі...»

— Я — не пра драму, а пра жыццё, што ў кожнага з нас паперадзе.

— І чым жа перад тым жыццём, што паперадзе, правінаваціўся Сухневіч?

— Я — не пра Сухневіча, а пра цябе, Крайнова. Пра тое, што ты робіш памылку. Што ты можаш зрабіць памылку, — паправіўся ён і, заўважыўшы, што первова пакрычвае ў руках кнігу, паклаў яе на стол.

Паліна ўсміхнулася. Даволі з'едліва. Надта ўжо педа-

рэчным здаваўся тут, у гэтым кабінецце, на паліравапай паверхні стала, што іх падзяляў, гэты томік.

— Мая памылка — Сухневіч? Гэтак мне вас разумець, таварыш сакратар? — чырвань адхлынула ў яе ад твару разам з усмешкаю.

— Сухневіч — сын рэпрэсіраванага навукоўца, і гэта...

— І гэта нічога не азначае! — ускочыла з крэсла Паліна. — На дваццатым з'ездзе партыі культ развянчаны, і памылкі, дапушчаныя ў гады культу, выпраўляюцца. І сёння несумленна...

— Цішэй, цішэй, Крайнова! — абышоў стол, падпяўшыся следам за ёю, Сямён і адным рыўком адсунуў два крэслы... — Сядзь і выслухай усё, што я скажу.

— Дзякуй, насядзелася! — адварнулася ад яго жэста, ад яго слоў Паліна.

— Што ж, пастаім. Гаворка нядоўгая, — паспрабаваў ён змякчыць тон. — Я нікога — падкрэсліваю: нікога! — ні ў чым не абвінавачваю. І ў галаву не прыйшло б... Наадварот. Толькі ты павінна зразумець, што для таго, хто выбірае дарогу наверх, патрэбна чыстая анкета. Чыстая!

— А сумленне? — ціха мовіла Паліна, пакусваючы губу. — Сумленне чыстае не абавязкова?

— Я кажу пра анкету!

Сямён рэзка ўзмахнуў рукою, абсякаючы фразу, і скіраваўся да свайго крэсла — не да крэсла, бо садзіцца не стаў, а да таго краю стала з напалову выцягнутаю верхняю шуфлядаю, дзе былі складзены папкі і розныя паперы. Адсунуў стос папер, дастаў з шуфляды адзіп-адзіны лісток і з ім у руцэ вярнуўся да Паліны, якая ў перашу-часці («Развітацца і пайсці? Абурыцца, сказаць, што не хачу ніякіх прывілей пры размеркаванні? Што паеду ў самую глухую вёску?») пераступала з нагі на нагу, разглядаючы свае добра дагледжаныя пазногці.

— Каб не ўзнікла думка, што я гуляю ў словы, а абяцанкі — цацанкі, вось, чытай, — падаў ёй лісток, і Паліна, ледзь зірнуўшы на яго, падпяла вочы на Сямёна. — Усё залежыць ад цябе. Цяпер ты разумеш, чаму я завёў гэту гаворку? Павер, для мяне яна яшчэ больш непрыемная, чым для цябе, і я мусіў... Дарога наверх адкрываецца далёка не перад кожным, і калі адкрываецца...

— А калі я — не хачу? — так і не прачытаўшы, аддала яна яму лісток афіцыйнага бланка назад.

— Не хочаш застацца ў Мінску і на працягу года атрымаць кватэру? Не хочаш папрацаваць у апарате ЦК кам-

самола, маючы добрую, хуткую перспектыву росту? Не хочаш мець да сваіх паслуг увесь культурны патэнцыял сталіцы і ўсе гады надалей быць сярод першых, сярод абраннікаў лёсу? — недавер чуўся ў голасе сакратара, і ўсмішка, спярша недаверлівая, а пасля адкрыта глумлівая, застыла ў яго на твары. — Ты падумай. До-обранька падумай!

* * *

— Нешта ты доўга ехаў, браце, — адступіў да дзвярэй, падаючы Івану руку, Залужны. — Гарбата астыла, другі раз чайнік на агонь стаўлю, цябе чакаю.

— Саўчука сустрэў. Памятаеш, міністэрства табе яго п'есу для пастаноўкі навязвала? Гады чатыры таму, — вешаў куртку, пераабуваўся ў хатнія пантофлі той, тлумачачы. — Ён, аказваецца, у паэта-песенніка перакваліфікаваўся, тэксты для кампазітараў на любы густ строчыць.

— Гэткія ж бяздарныя, як і п'есы? — пакіў гаспадар, згадваючы фанабэрлівага, раздзьмутага ад уласнай фанабэрыі колішняга знаёмца з нізенькім, зарослым рэдкім мохам валасоў ілбом і блізка пасаджанымі калючымі вачамі, у якіх заўсёды стаяла нерухомая, халодная шэраць.

— Хваліўся, што зарабляе не горш за драматургаў, што, калі б яму ўдалося напісаць папулярны шлягер, які будзе выкопвацца ва ўсіх рэстаранах... Ну, ды што пра яго! Не з гэтым да цябе ехаў, — Скрыдлаты прысеў на кухонную табурэтку, засяроджана сачыў за немітуслівымі рухамі сябрука, які шчыраваў, рыхтуючы ўсё для пяхітрага пачастунку. — Галя твая калі вяртаецца?

— Пуцёўка — па дваццаць восьмае.

— Абрыдла халасцякаваць, няіначай? А?

— Тут іншае, браце. Кірыл...

Залужны спахмурнеў. На адно якое імгненне, але Іван заўважыў і спытаў, міжволі ўстрывожыўшыся:

— Што — Кірыл? Што-небудзь здарылася?

— Не, не! — як спалохаўся той і не змог стрымаць гэтага няўцямнага страху: рука, якой ён падаваў сябру кубак з густа заваранай гарбатаю, прыкметна ўзрыгнула. — Давай лепш па справе, а, браце? Што там, у Маскве? Што сказалі?

— П'еса прынята да пастаноўкі ў Маскоўскім абласным. А сказалі... — адпіў ён гарбаты, глыток і другі, — сказалі, што трэба дапісаць адзін эпізод — адзін маналог

Марыі, роздум яе пад тым, чаму яна зрабіла той крок, які прывёў да паражэння, чаму вернасць не можа перамагчы шкадаванне.

— І ты дапісаў?

— Дапісаць дапісаў, а ўсё не ўпэўнены, ці тое, што трэба. Маналог — штука капрызная, ты ж ведаеш, Кастусь. І не даціснуць пельга, і пераціснуць пенажадана. Вось і забег параіцца.

— Дык чытай. Чаго ката за хвост цягнуць? — адсунуў некранутую гарбату Залужчы, вызваляючы месца для рук, беспакойных і быццам пацяжэлых. — Дзе, калі ён прагучыць?

— У першым акце. Памятаеш, там, дзе Аблудны разважае сам з сабою: «...а таго ніхто не поміць, што жывыя мёртвымі стануць, а з мерцвякоў адзін спрос»? Памятаеш?

Ён пытаўся з прыхожай і, вярнуўшыся з запіснаю кніжкаю, не сеў да стала, а адышоўся бліжэй да акна, да святла, і ліхаманкава гартаў кніжку, мармытаў штосьці сабе пад нос, не заўважаючы ні ўсмішкі Залужнага, ні пасцярогі, схаванай за гэтую ўсмішкаю.

— Вось, — утаропіўся ён у запісанае, павярнуўшыся да святла. — *«Марыя (з цяжкасцю несучы свой вялікі жывот і ледзь не па зямлі валочачы авоську з капустай, спыняецца ля краю сцэны, апускае авоську на зямлю і прыхінаецца спіною да сцэны. Нейкі час маўчыць. Чуваць толькі хрумсценне капузнага ліста, і гэта хрумсценне прыгнечвае яе, мучыць. Спярыла яна падымае рукі, заціскаючы вушы, потым — у зямозе — раскідвае іх, нібы абаніраючыся аб сцэну). Што ж гэта? Што ж гэта такое? Разуменне, пяшчота, вера — куды ўсё дзяецца? У каго спытацца, як няма нікога мудрэйшага за чалавека, а чалавек слабы? Да каго ісці з сумненнямі, як няма нікога, хто б не сумняваўся? Дзіця нашу пад сэрцам, а і ў яго шчасце, як і ў сваё, не веру... Грэх так казаць і так думаць, а кажу, думаю, бо не ведаю, куды з гэтымі думкамі... Мо і ніхто не ведае! Зямлю, як качаю капусту, пагамі піхаем, аб сэрцы цыгарэты прыкурваем, дзяцей, яшчэ не парадзіўшы іх, выракаемся, — што ж гэта? Што ж гэта такое? Хацелі ж, хочам шчасця — і для сябе і для дзяцей сваіх! Адкуль жа бязвер'с, адкуль упэўненасць, што няма яго, шчасця? А і ёсць — мы не варты яго... (Голас цішэе, рукі трапечуцца і ўрэшце падаюць, плечы ўгінаюцца, нібы пад ношкаю, — павольна, разгублена паварочваецца Марыя, адварочваецца ад залы)».* Можа быць? Га, Кастусь?

— Можа, чаму не? — задумліва пагладжваў падбародак Залужны. — Толькі што гэта дадае да ўжо сказанага? Што чалавек — не варты свайго шчасця?

— Мяркуеш: сказана слаба?

У пытанні яўна чуўся недавер, і, каб змагчы яго, схаваць, Іван знарок шумна, нагамі, падсунуў табурэтку і асядлаў яе, утаропіўшыся ў сябра, які не падымаў вачэй і на-ранейшаму задумліва церабіў пальцамі падбародак.

— Цярпеце і каханне — трошачкі розныя паняцці, згодны? Блізкія, але розныя. І не павінны падмяняцца адно адным. Не павінны, разумеш, браце?

— Калі па шчырасці... — не дагаварыў Скрыдлаты, уражапы тым балючым, пакутным, што з'явілася ў твары, у позірку сябра, а той як не заўважаў і слоў яго і ўзрушэння яго.

— Вось ты сказаў: крок, які прывёў да паражэння... Да паражэння ў чым? У каханні? Але ж той, хто любіць, не ведае паражэння — не ведае і не можа ведаць, бо любіць — гэта аддаваць. Аддаваць, не ўсведамляючы і не хочучы ўсвядоміць кошт свайго дару. Аддаваць з радасцю. Так, так, з радасцю! — узрушэнне яго расло, і Скрыдлаты дзівіўся ўсё больш: гэткага Кастуся ён не ведаў. — І колькі б мы ні абсмоктвалі лядзяшку смутку, колькі б ні даводзілі свету пра горыч няспраўджаных надзей, ні смутак, ні гэтыя надзеі не маюць нічога агульнага з любоўю. Самалюбства, яго прэтэнзіі, яго дамаганні і крыўды — вось што буе, разрастаецца ў нашых душах, заглушаючы кволя парасткі дабрата, пяшчоты, вернасці. І паражэнне чалавека — баюся, што кожнага з нас, браце, — пяўменне, няздольнасць любіць, палюбіць. Вось я пра што. Прабач, што блытана.

— Не, не, я разумею, — адгукнуўся Скрыдлаты. — Толькі... Табе не здаецца, што ты залішне катэгарычны: любіць — гэта аддаваць. А як няма каму аддаваць? Як няма таго, хто прыняў бы твой дар? А?

— Ты задужа матэрыялізуеш мае словы, — Залужны адсунуўся разам з табурэткай ад стала, прываліўшыся да сцяны спіною, пазіраў на Івана стомлена, і столькі смутку было ў яго вачах, што Іван адчуў піякаватасць, міжволі падаўся да Кастуся, да слоў яго: — Канешне, можна не прыняць і дабрата, і пяшчоту, але адно ў тым выпадку, калі яны выстаўляюцца папаказ, калі яны заведама розлічаны на ўдзячнасць, на публічнае прызнанне. Я — крыху пра іншае. Я — пра іншае, браце.

— У цябе што — памяняліся адносіны да п'есы?

— Да п'есы? Пры чым тут... — спахапіўся, змоўк Залужны, не скопчыўшы сказа, і потым нейкі час маўчаў, моўчкі пазіраў на суразмоўніка, быццам аднаўляў у думках пачатак гаворкі. Калі ж зноў загаварыў, топ яго быў звыкла зацікаўлены. — Чытка п'есы ў тэатры — на наступным тыдні. Запросім работнікаў міністэрства, журналістаў, тэатральных крытыкаў. І вестка пра пастаноўку ў Маскве будзе дарэчы. А тыя думкі, што выказаў... Яны п'есаю выкліканы! Так, так, браце, — думаў, разважаў, праводзіў паралелі: добра зачাপіла, як бачыш!

Кастусь усміхаўся, і хоць усмешка была даволі сумная, у Скрыдлатага трохі адлягло ад сэрца: хвіліна гэткая ў сябра...

— Калі мяне, рэжысёра, зачাপіла, то і ў публікі знойдзе водгук, а? Як думаеш?

— Лічыш: маналог трэба перапісаць? — не прыпяў пытанне Скрыдлаты.

— Пакруці яго трохі, Іване. Жанчына — і бязвер'е, жанчына, якая не верыць у магчымасць шчасця як для сябе, так і для свайго дзіцяці? Пагадзіся, гэта не адпавядае задуме. На маю думку, не адпавядае. І паралель з класічным вобразам Марыі губляецца, а паралель гэта многага каштуе. Яе і падсвяціць не грэх было б.

— Падсвяціць?

— Хоць бы і праз маналог... Я нічога не навязваю, браце, ты ж разумеш! І потым... Гэта ж тваё: калі не Марыя, калі не жанчына ўратае свет ад абесчалавечвання — больш няма каму. Вось яно! Вось яно, тое галоўнае, дзеля чаго варта копі ламаць. І табе, і мне, рэжысёру. І не паслабляць, не прыглушаць яго трэба, а ўзмацніць, як льга. Узмацніць...

Залужны, быццам згадаў штосьці непрыемнае, спахмурнеў: вусны балюча перасмыкнуліся, вочы згаслі, і калі ён зноў зірнуў на сябра, таму здалося, што якаясь няўцямная Кастусёва трывога перадаецца і яму.

— Ты нечым устрывожаны, Кастусь? Што здарылася?

— Кірыл мой... — пачаў і адмахнуўся ад спробы выказаць сваю трывогу той. — Пойдзем, зірнеш!

Ён падняўся і выйшаў з кухні, жэстам запрасіўшы Івана, спярша — у другі, па ўсім відаць, сынаў пакой, потым — да стала, на якім ляжаў ладны стос фотаздымкаў.

— Зірні! — рассыпаў ён гэты стос па сталю рэзкім узмахам рукі, і перад Скрыдлатым апынулася цэлая папа-

рама парнаграфічных здымкаў самага розпага кшталту — і аддрукаваная прафесіяналам высокага класа ў добра абсталяванай найсучаснай тэхнікай майстэрні, і больш або менш удалыя копіі такой ці падобнай прадукцыі, і цьмяныя, яўна аматарскія здымкі, зробленыя, па ўсім відаць, з натуры. Відовішча даволі сумнае пры ўсёй сваёй непрывабнасці.

Злавіўшы сябе на думцы аб непрывабнасці непрыстойнай, бессаромнай галізіны, выстаўленай на паказ і размножанай, Іван прыгледзеўся больш пільна: была ж, пэўна, і атрутная для маладых душаў прывабнасць ва ўсім гэтым...

— Кірылу ж толькі семнаццаць, — не хаваючы трывогі, адварнуўся ад стала, ад раскіданых на ім фотаздымкаў Залужны. — На што азірнецца, надламаўшы крылы, ягоная душа? На гэта?

— Ты гаварыў з ім? — паклаў яму на плячо руку Скрыдлаты. — Пытаўся, дзе ўзяў?

— Толькі ж сёння — выпадкова — наткнуўся на... Слухай, браце, — рухам, позіткам, голасам падаўся ён да Скрыдлатага, — няўжо ўжо яны, сыны нашы, задаволяцца сурагатам з крыклівай музыкі, кактэйля і адкрыта бессаромнага сексу? А? Няўжо ўсё дарэмна?

— Што — усё? Што ўсё, Кастусь?

— Усё! — кнігі, музыка, тэатры, пакуты столькіх мастакоў. Чаго варта ўся наша праца, калі не тое што людства ўратаваць ад духоўнай карозіі, уласнага сына не здольны выхаваць чалавекам?

— Ну, ну, — ціха паляпваў Скрыдлаты сябра па плячы. — Ты перабольшваеш і занадта згущаеш фарбы. У каго ў юнацтве не ўзнікае цікавасць, часта нездаровая цікавасць, да інтымнага, здаўна пакрытага таямніцаю жыцця чалавечага цела? Нельга ж рабіць высновы адно з таго, што наткнуўся на парнаграфічныя карткі...

— Там ёсць фотаздымкі з натуры, — глуха адгукнуўся Залужны і згас, адварнуўся, а потым і адышоў убок.

— Пагавары з Кірылам.

— Баюся, браце, што позна.

(ВЫПІСКА СА ШКОЛЬНАЙ ХАРАКТАРЫСТЫКІ:

«На працягу вучобы ў школе Залужны Кір Канстанцінавіч паказаў сябе здольным да матэматычных дысцыплін, прымаў удзел і займаў прызавыя месцы на гарадскіх алімпіядах. Самалюбівы. У любой справе, якой меў жаданне займацца, звычайна стапавіўся лідэрам. Аспрэчваў усё,

што нельга было даказаць з матэматычнай дакладнасцю, адмовіўся стаць камсоргам, матывуючы сваё адмаўленне недастатковай палітычнай сталасцю.

За апошні год, будучы выпускніком, меў некалькі заўваг у сувязі з дзёрзкімі паводзінамі і непажаданымі крытычнымі выказваннямі на занятках па грамадазнаўстве.

З боку сям'і кантроль за ім ажыццяўляўся, але слаба і непастаянна. Як вынік — даволі нізкі пры яго здольнасцях сярэдні бал па атэстаце і нежаданне ўладкоўвацца на працу пасля таго, як не вытрымаў конкурсу у політэхнічны інстытут.

У размове — стрымацы. Рэдка даваў волю пачуццям. Ва ўжыванні паркотыкаў і алкаголю заўважапы ў школе не быў...»)

* * *

— Лепей, як той казаў, позна, чым ніколі. Адумалася — і добра. Я не сумняваўся наконт цябе, Крайнова. Як бачыш, не памыліўся, зрабіўшы выбар: у цябе ёсць здольнасць адмовіцца, як трэба, ад таго, што перашкаджае... ці можа перашкодзіць.

Сямён гаварыў спакойна, амаль абыякава, і пазіраў некуды паўз яе (Паліна міжволі нават азірнулася на дзверы: мо хто зайшоў следам за ёю і слухаў, падслухваў іх размову?) — і позірк быў згаслым, цьмяным і халодным.

«Падумаеш! — перасмыкнула яна плячыма. — Нябось падкрэсліць хоча, што ласку вялікую мне робіць, а тое, што я... а тое, што я...» Думка забуксавала і абарвалася, і Паліне стала не па сабе: і згадаць пра Сяргея, пра словы, якімі вытлумачыць яму сваю здраду («Бо што ж гэта, як не здрада?»), боязна, а тлумачыць жа, чаму адмовілася — гэтым сваім прыходам да Верашчакі адмовілася ехаць з ім, як дамаўляліся, як марылі, на Гомельшчыну, адкуль і ён і яна былі родам, давядзецца. Сёння ж давядзецца. Бо камісія па размеркаванні выпускнікоў гістфака універсітэта — заўтра...

— Заўтра!

— Што — заўтра? — не адразу зразумеў Сямён, перапынены (штосьці яшчэ ён гаварыў!) яе печаканым воклічам, а калі зразумеў, даўмеўся, то не здолеў незаўважна глынуць задаволеную ўсмішку. — Калі ты накопт камісіі...

— Прабач...це, — злёгка запнулася Паліна, чырванеючы, і тут жа ўзяла сябе ў рукі, заўсміхалася таму ў твар

так шырока, як толькі магла: кемлівы хлопец, асцярожней з ім трэба.— Заўтра, калі твая ўлада закранае і тэатральныя касы, мы магі б — пасля ўсяго паслухаць у філармоніі Шапэна.

— Ты сказала: мы?

— Я не адношуся да людзей няўдзячных.

— Што ж, прыемна чуць,— зноў пазіраў некуды паўз яе Сямён, і гэты раз чуццё не змусіла Паліну азірнуцца на дзверы.— Лічы, што я запрасіў цябе ў канцэрт. Білеты і кветкі — мая, безумоўна, турбота. Як? Згода?

Паліна ўсміхалася.

— Тым больш што гэта — нагода зрабіць табе яшчэ адну прапанову.

— Прапанаваць мне руку і сэрца? — пажартавала, разглядваючы залішне сур'ёзнага зараз Сямёна, Паліна, і адчула, як балюча сцялася ў грудзях сэрца: што яна гаворыць? што гаворыць? Але быццам якаясь шалёная сіла падхапіла ўжо яе і несла, несла, падхлістваючы словы:— Не баішся, што пагаджуся? Што выслухаю — і пагаджуся, і прыспешваць пачну: хутчэй, хутчэй, сакратар, пакуль не перадумаў, пакуль я не перадумаю, а? Не баішся? Раптам я толькі і раблю, што чакаю падобную прапанову?

— Аб гэтым — заўтра,— насупіўся Сямён, не адводзячы вачэй ад чагосьці — ці кагосьці — у яе за спіною.

— А павошта адкладваць? — смяялася, нервова патузваючыся ў крэсле, Паліна.— Ты ж і месца для мяне прыбярог не так сабе, не без дай прычыны, а? Дзяцелка Соня — гэтаксама выдатніца, але ж ты не яе, а мяне нагледзеў, мяне ўпадабаў. Мяне, сакратар? А я і прыбегла. Я — тут як тут. Адну прапанову прыняла, другую чакаю. Мо паспяшалася? Мо анярэдзіла падзеі?

— Ёрнічаеш, Крайнова? — сумеўся той.— Ну, ну!

— Чаму ж ёрнічае? Усё так і ёсць, як кажа. І я, калі ўзнікне патрэба, засведчыць магу сказанае.

— Ты?! — падавілася Паліна воклічам, і закашлялася, і, нягледзячы на відочныя намаганні, не здолела ні падняцца, ні хоць бы павярнуцца на голас: адкуль тут — т у т! — Сяргей?

Пытанне, нібыта вымаўленае ўголос, павісла ў наветры, пагойдвалася над ёю, пахістваючы, расхістваючы цішыню: ё н у с ё ч у ў! — Сяргей усё чуў і прыняў усур'ёз, і яна не зможа, цяпер ужо ніколі не зможа апраўдацца.

— Я разумею, што з'явіўся без запрашэння і ў пейкай ступені перашкодзіў...— паблізіўся да стала і цяпер стаяў

за спіною ў Паліны, за які крок ад яе, Сяргей.— Але ў вас, як цяпер стала ясна, усё паперадзе, і я...

— У нас ва ўсіх усё паперадзе, Сухневіч,— падняўся з-за стала Сямён, і Паліне здалося, што яна пачула, як схліснуліся ў яе над галавою непахіспныя хлапечыя позірккі.— У кожнага — аднаведна яго здольнасцям.

— О, да! Умець прыстасавацца — вялікая здольнасць.

— І хто ж сярод нас — прыстасаванец? — холадна, суха пацікавіўся той, свідруючы Сяргея позіркамі і як забыўшыся на прысутнасць Паліны.

— А гэта ўжо гледзячы з якога краю стала пазіраць: з таго, які бліжэй да дзвярэй, ці з таго, які адгароджвае ад наведвальнікаў сцяну і аднаведны часу партрэт на сцяне, пад якім любое з пазычаных з падручнікаў або з чарговай інструкцыі слоў гучыць больш важна і ўнушальна.

Сяргей стаяў цяпер побач са спінкаю крэсла, у якім сядзела Паліна, і словы яго, ваяўніча рэзкія і непрымірмыя, пібыта ціснулі ёй на плечы: хацелася развінуць плечы, атрэсціся, вырвацца з-пад іх гнёту, з палону гэтай бясконцай хвіліны, якая доўжылася і доўжылася, але здраццвенне не адпускала Паліну — ні гуку, ні ўздыху не магла яна выкаўтнуць з перасохлага, сутаргава зведзенага раптам горла; рукі яе прыстылі да стала, позірк — да рук, нерухомах, бяссілых...

— Не забывайце, дзе знаходзіцеся, Сухневіч.

— Дзе? Гэта вам, таварыш сакратар, уяўляецца, што вы — над: над намі, над зямлёю, а я — на зямлі. На сваёй зямлі. І цяпер не тыя часы...

— Вы марна бравіруеце гэтым,— зморшчыўся Сямён.

— І цяпер, дзякуй богу, не тыя часы, каб баязліва азірацца на свае словы.

— Думаць над тым, што кажаш, і сёння не зашкодзіць, Сухневіч. І калі вы прыйшлі адно каб сказаць тое, што казалі...

— Я прыйшоў,— крануўся той пляча Паліны і тут жа адняў руку, быццам апёкся,— сказаць, што з зямлі чалавека не згоціш, нават у магілу яго загнаўшы, а вось душу чалавечую выпадкаць, выкачаць у гразі і пер'і з вашых штучных крылаў, відаць, можна. Відаць, усё яшчэ можна,

Ён павярнуўся і пайшоў. Паліна не чула ні яго руху, ні яго крокаў, ні таго, як рэзка, аглушальна-гучна бразнулі, закрываючыся за ім, дзверы, і ведала, усвядоміла ў тое ж імгненне: Сяргея ў кабінцеце цяма — пайшоў.

«Пайшоў?! Пайшоў пазаўсёды?» — паласпуў па сэрцы боль, і, вырываючыся з болю, Паліна паднялася, паднялася цераз сілу, усё яшчэ аглушаная нечакапасцю таго, што адбылося, усё яшчэ як прыкутая да пражытых, перажытых ужо імгненняў і таму нязграбная ў гэтым сваім памкненні вызваліцца, вырвацца з іх: спярша вышлеснуўся на стол балючы позірк яе — і ўздрыгнулі Сямёнавы рукі, якімі ён дагэтуль упэўнена, па-гаспадарску абашпіраўся на паліраваную паверхню стала, потым з-пад цяжка прыўзнятых яе павекаў хлынуў у пакой, затапляючы ўсё вакол, холад, што, здавалася, вышальваў зараз у ёй усё ўсярэдзіне — і Паліна ўбачыла не Сямёна з насцярожаным і крыху разгубленым тварам, а стары сквер, выбрукаваныя з бетонных квадратаў алеі яго, падламаную хуткай хадою постаць Сяргея...

— Мне шкада, што так атрымалася. Спадзяюся, заўтра мы прадоўжым нашу гаворку.

— Што?! — не зразумела Паліна і, прыгадаўшы ўсё толькі што сказапае ёю ці то ў жарт, ці то ўсур'ёз, успыхнула, кінулася прэч — прэч з гэтага кабінета, ад гэтых слоў, ад усяго, што стаяла за словамі і пазначылася выразна, ярка, вызначаючы шмат што ў будучым.

— Усё будзе добра. Усё вырашыцца найлепшым чынам,— пачула яна ўжо ў дзвярах і сцялася. І спатыкнулася.

Калі за ёю зачыніліся і гэтыя дзверы і іншыя, уваходныя, уздых вырваўся ў Паліны з грудзей — і яна сама не вызначыла б, папэўна, горыч яна адчула ў гэты момант ці палёжку: сквер — наскрозь — быў пусты, ні чалавека...

* * *

«Пусты нумар! — нашэптваў Марыні хтосьці гнусавым галаском, у якім добра чулася з'едлівая ўсмішка, і горш за ўсё было тое, што гэты «хтосьці» знаходзіўся не паблізу, не побач, а ў ёй, у ёй самой, і ні адварнуцца, ні заткнуць вушы яна не магла. Магла, ды карысці не бачыла: галасок усё роўна гучаў, усё роўна пасміхаўся: — Ведама ж, схоў: музыка! І ад чаго хавацца? Ад жыцця? Лухта! Стары прыцып інстытутак: на кожнае «ах!» — закаханае сэрца... Тут не тое што закаханае, хі-хі... Любое сэрца льга замяніць іншым, перасадзіць з грудзей у грудзі, як краску — з градкі на градку. Перасаджваюць жа хірургі! А то:

сэрца... музыка... Яно, канешне: чым грамчэй барабаніш па клавішах раяля, тым больш ушэўнепасці, што не чуеш, не пачуеш паскрозь ілжывыя, даўно нежывыя словы пра шчаслівую пераемнасць пакаленняў, пра чысціню ідэалаў, але ж ты, спадзяюся, разумееш, што не пачуць — не азначае адпрэчыць. Тысячы расстраляных, мільёны сасланых на лесанарыхтоўкі, запозненая для многіх рэабілітацыя, абяцанкі, з якіх вынікала, што камунізм быў ужо бачны, рэальны, залаты бразгат узпагарод, у якім патанала любая трывога, — усё ж было, было! Сёння не расстрэльваюць, і абяцанкі крыху іншыя, а людзі — людзі тыя ж, і словы тыя ж...»

Ні адварнуцца, ні адмахнуцца ад гэтых слоў, ад гэтага голасу Марыя не магла: ён гучаў недзе ў ёй — глыбока-глыбока, там, дзе нараджаліся і раслі, заглушаючы пават радасць рэдкіх, кароткіх хвілін злітнасці з музыкаю, сумненні. І яна ўслухоўвалася ў яго, як услухоўвалася ў сумненні, і яна ўсё больш звывалася з ім: урэшце, гэта быў яе, Марыі, голас, хай сабе і непрыемны, непрыемна пахабны, хай сабе і адзін з мноства іншых, якія яна часам чула ў сабе, прымаючы ці не прымаючы іх падабенства і непадабенства.

Вось і зараз яна ўслухоўвалася —мажліва, не ў словы, а ў іх гучанне, у іх балючае паколванне, ад якога расла, падкочвалася да горла млоць: адкуль у яе, семнаццацігадовай, гэта бязвер'е? Бязвер'е... Ну, канечне, гэта — бязвер'е! Бо вось жа не верыць яна ні настаўніцы, ні Святлане, ні маці...

Злавіўшы сябе на думцы пра маці, Марыя спахмурнела і зноў закружыла па пакоі, вакол раяля, пераскрытага і змрочна-журботнага, які і вабіў яе і адштурхваў: нельга, нельга схавацца, адгарадзіцца ад сваіх думак музыкаю! Думка наслойвалася на думку, круг на круг, Марыя ўжо амаль бегла, і, калі запынілася, з недаўменнем азіраючыся па баках (хто за ёю гнаўся?), голас загучаў яшчэ больш з'едліва: «Мамачку пагукай: мо пачуе і прыбяжыць, кінуўшы свае важныя, дзяржаўныя, справы, — некалькі ж разоў на працягу твайго свядомага жыцця падобнае ўсё-ткі здаралася! Праўда, звычайна здаралася, калі ты захворвала... Але ж і цяпер ты захворваеш. Самы час паскардзіцца: не хачу вучыцца, хачу лячыцца».

Марыя стомлена звяла павекі і спачатку абаперлася, а потым навалілася грудзмі на раяль, — раскінуўшы рукі, уткнулася тварам у яго гладкае, лакіраванае вечка і доўга

стаяла так, зніякавелая, знясіленая, падобная па падбітую, паўмёртвую птушку.

«Чаго, ну, чаго табе не хапае? — злітаваўся голас, падбрэў, памякчэў, спрабуючы калі не сучешыць, то хоць пашкадаваць яе.— Адзіная дачка, як сыр у масле... Не маеш адно таго, чаго не хочаш мець, іншыя б на тваім месцы... Справа, безумоўна, не ў іншых, але ж ты мучышся тым, чаго не разумеш. Чужым. Чужым грахам. Чужой віной. І не разумеш, што час — такі, які выпадае, і табе належыць пражыць сваё жыццё, праведнае або няправеднае, у ім, у гэтым — у гэтым — часе, хочаш ты ці не хочаш. Вось і жыві. Вось і ідзі па наканаваанай сцежцы, па мажлівасці не азіраючыся».

Блізка-блізка, вочы ў вочы ўзіралася ў Марыю з чорнай люстраной паверхні штосьці бясформеннае, расплывістае, што і прыблізна вызначыць, назваць было нельга. Яна ўцяміла, канечне, адразу ўцяміла, што гэта адбітак, яе ўласны адбітак, дэфарміраваны, непазнавальны ў такім няпэўным люстэрку, і не адхіснулася — нават думкі такой не ўзнікла, але чым больш узіралася ў чарнату, раз-пораз скошваючы вочы то ўлева, то ўправа, тым больш пераконвалася, што было ў гэтым цёмным адбітку сее-тое і ад яе: кожны рух распываўся ў грывасу, кожны выдых змываў, злізваў гэту грывасу, каб праз міг-другі расцекчыся па адбітку і зноў сціпацца, збягацца ў адну кропку — у зрэньцы позірку. Зрэнка гэтая, цёмная і глыбокая, уцягвала, зацягвала Марыю ў сваю глыбіню — і яна адчувала, як халадзела, сціналася ў грудзях сэрца, і яна адчувала, што ўжо саслізгвае, вось-вось саслізгне ў якуюсь бездаць...

«Тэлефон?» — працяла яе новае адчуванне, і яна сцэпанулася, адштурхнулася ад раяля і выпрасталася. Званіў, надрываўся, не верачы ў яе адсутнасць, тэлефон.

— Вас слухаюць, — ціха адгукнулася Марыя.

— Слухай, ты не хочаш трохі прачысціць мазгі і пабалдзець пад музыку?

— Што? — не зразумела яна.

— Можна схадзіць на дыскатэку, памятаеш, я табе гаварыла? Добрая кампашка падбіраецца. І потым... Потым — пельга ж сядзець над падручнікамі і ў школе і дома, з рапіцы да почы, — Святлана гучна, роблена ўздыхнула і тут жа засмялася, тут жа загаварыла яшчэ больш пераканаўча і весела, не зважаючы на маўчанне сяброўкі. — Уяўляеш? Мяне ўжо выварочвае, ледзь толькі адгарпу чарговы падручнік: пытанні, лічбы, даты... Адно і чуеш

з усіх бакоў: хутка экзамены! хутка экзамены! Ды ад аднаго гэтага слова «экзамены» ў галаве адразу каша падыходзіць, выкіпаць пачынае. Усяго і жыцця што страх перад экзаменамі? Ну, не! Не ведаю, як ты, а з мяне па сёння даволі. Сёння — цэлы вечар! — буду танцаваць. Пайшлі, а? З прыгожымі хлопчыкамі пазнаёмлю.

— Іншым разам, Света, — хацела ўжо развітацца Марыя, але словы пасыпаліся з трубка з такой сілай і хуткасцю, што пельга было не ўсміхнуцца: сарока, дый годзе!

— Іншым? Якім іншым? Калі? Ты ж і так не выходзіш з дому, ты ж і так учарпела ўжо ад бяскопцых запяткаў! З тваімі здольнасцямі я б увогуле не адкрывала кнігу, не тое што... Ты хоць бачыш са свайго акна, што ў горадзе — вясна, што дрэвы пачалі апранацца, што сонца — у паўнеба? А? Ну, не хочаш ісці на дыскатэку, проста паходзім, падыхаем...

— Іншым разам, Света, — не заўважыла, што паўтарыла свой рапейшы адказ Марыя, і калі гэты раз тая ніяк не адгукнулася, крыху цішэй дадала: — Не крыўдуй, добра?

— Я пазваню гадзінкі праз паўтары: калі перадумаеш...

Сувязь абарвалася, і палёгка, якую адчула Марыя ў першае імгненне, абярнулася лёгкім шкадаваннем: усё роўна ж не займаецца — ніводзін падручнік, ніводзін нотны сшытак дасюль нават не разгарнула, а думкі... Думкі даўно абрыдлі. Загнаная імі ў куток, бездапаможная перад іх таямнічым і нахабным пастаянствам, Марыя пачынала ўжо сумнявацца ў самых простых рэчах, у самых блізкіх людзях і ненавідзела сябе, гэту сваю бездапаможнасць: трэба было пешта рабіць, мусова трэба было пешта рабіць, а яна сядзела ў чатырох сценах і не толькі не спрабавала вырвацца з іх палону і выйсці да людзей, але і вокнаў, вясны за вокнамі не заўважала.

* * *

Красавік выдаўся надзіва сонечны і цёплы: асляпляльна зыркае неба пагойдвалася так высока, што гэта пагойдванне, гэты рух не заўважаліся, і здавалася, што дзень згасаў на некалькі кароткіх вячэрніх імгненняў, каб тут жа зацвісці ўсімі зоркамі і спакойна чакаць, калі поч гэтак жа раптоўна і печакана, без усялякага пераходу, перацячэ ў рапак і новы дзень, і зноў глыбокім, незямным

святлом асветліцца неба, і зноў асляпляльна зіхоткая вышыня яго будзе вабіць да сябе голлейка ліп і каштанаў, пер'е травы і сцежкі галубоў. І яшчэ — позіркі. Так, яшчэ — людскія позіркі, бо як бы і куды б ні спяшаліся гараджане па справах ці без справы, адно ў згодзе са сваімі планамі, як бы ні былі яны заклапочаны або чымсьці (ці мала што можа навеяць смутак!) засмучаны, позірк то аднаго з іх, то другога чапляўся за сонечны прамень і пейкі час, выбаўляючыся з пяўцямнай, незразумелай трывогі, пітаваў чалавека з трывожна-яркім небам. Міг-другі — і трывога адпускала (дні ж стаялі падзіва сонечныя і цёплыя!), але цень яе, хоць і не чорны і не страшны, яшчэ калыхаўся над ім, усё далей і далей... Задужа ранняя вясна?

«Задужа ранняя вясна, невядома якім лета абярнецца», — каторы раз за дзень думаў Залужны, думаў безадпосна той трывогі за сына, якой падзяліўся з сябруком, а па душы не спакайцела: дзень згас, вечар хіліўся да начы, а Кірыл не з'яўляўся, не даваў аб сабе ніякага знаку. Канечне, нічога асаблівага ў тым не было — не першы раз! Але штосьці змушала яго сядзець у сынавым пакоі і чакаць.

Калі, нарэшце, а першай гадзіне бразнуў замок і да непрычыненых дзвярэй сталі набліжацца крокі, як заўсёды крыху запаволеныя і ўпэўненыя, і тады ён не падняўся з крэсла, нават не павярнуўся да Кірыла — чакаў. Чакаў рэакцыі сына, нейкіх тлумачэнняў яго, бог ведае чаго яшчэ...

— Не спадабалася? — голас Кірыла не ўздрыгнуў, калі ён, заўважыўшы раскіданыя па стале здымкі, скіраваўся да іх. — Не ахці якая якасць, канечне... Даўно трэба было выкінуць.

— Кірыл!

— Толькі не трэба піякіх павучапняў, а? — не азірнуўся той на бацьку. — Я ведаю, што ў ваш час за вамі ніякіх такіх хобі не вадзілася, што вы верылі ў дзівочую і сваю чысціню і жылі ў аднаведнасці з прынцыпамі рыцарскіх, а дакладней — культураўскіх, адносін паміж людзьмі. У ваш час! Ты ніколі не зважаў на адну маленькую дэталю: ваш час — ён ваш, а не наш. Разумееш? Не наш.

— «Якое тысячагоддзе на дварэ?»

— Ты дарэмна іранізуюеш, — сабраў здымкі і сунуў іх у кнігу, у шчылінку паміж імі, Кірыл, потым прысеў па край стала і зірнуў на бацьку — спакойна, без цешы

шкадавання ці шікаватасці.— Не я, хтосьці разумнейшы, чым я, сказаў: мы ў большай ступені дзеці свайго часу, чым дзеці сваіх бацькоў, хочам мы таго ці не хочам. Мажліва, гэта не вельмі прыемная ісціна, але ж ісціна.

— Зручная. Галоўнае, што, як ні павярні,— ісціна зручная: любы хіб у сваім характары, любую гніль у душы можна да заганаў часу аднесці, ледзь толькі спытае час.

Залужны іранізаваў, даўно, адразу, вырашыўшы не даваць волю пачуццям і паспрабаваць разабрацца ў сынавых перакананнях, калі яны існавалі, і Кірыл, які, здавалася б, павінен быў абурыцца, нечакана пакрыўдзіўся: хмыкнуў («Вось заўсёды так!»), правёў абедзвюма рукамі па твары, раз і другі раз, і роблена пазяхнуў.

— Мы не маглі б перанесці гэту гаворку з табою на заўтра?

— Ну, навошта ж! Гадзіна ночы, да раніцы яшчэ процьма часу.

— Тата, што здарылася? Я нічога не разумею. Калі ўсё з-за таго, што табе пад руку трапіліся гэтыя карцінкі...

— Карцінкі? — падсунуў пад локаць падушку і сеў зручней Залужны: ад унутранага напружання і жадання нічым не выдаць яго паколвала ў спіне.— А што — за імі, за гэтымі карцінкамі, ты не задумваўся?

— Секс.

— ?!

— Спадзяюся,— усміхнуўся Кірыл, заўважыўшы кароткі недаўменны позірк бацькі,— што цябе, як некаторых, не шакіруе слова, якое ўсяго і азначае — палавыя зносіны.

— І табе ўжо вядомы такія зносіны? — зноў узяў сябе ў рукі Залужны.

— Тата!

— Што — тата? Я не ясна выказаўся?

— Ты ж не тая дамачка, якая на пытанне амерыканкі паконт сексу ў нашай краіне адказала: «У нас няма сексу».

— Пытанне тычыцца цябе, а не сексу.

— Мне не дзесяць гадкоў, і пават не пятнаццаць. Мне хутка — васемнаццаць,— пазбягаў бацькавага позірку Кірыл, разглядаючы — па чарзе — свае рукі.— Восенню — у армію, і хто можа даць гарантыі, што мяне... Ну, ды што тут тлумачыць!

Залужны ўзіраўся ў сына, прыгадваючы сябе ў яго ўзросце, і не знаходзіў падабенства: тады, у шасцідзсятыя, першым жа паведам падхапіў, закружыў іх вецер пе-

рамен — і яны не азіраліся са страхам назад ці на баках, не заглядвалі штохвіліну ў бездань пад нагамі, яны спяшаліся жыць, радаваліся магчымасці выказацца, вылучыцца, зрабіць штосьці сваё, адметнае хай сабе і дазволенай шчырасцю, але шчырасцю. А сённяшня... Самаўпэўненыя, а ўпэўненасці, той унутранай сілы, якая не дае чалавеку зламацца, няма. Ганарлівыя, сляпыя ў гордасці сваёй, і слухаць не хочуць і ведаць, што не за гордасць моцныя духам трымаюцца, а за годнасць. Крыклівыя, а ў крыку іх, у музыцы іхняй больш ад абыякавасці, чым ад жадання штосьці сцвердзіць. Чым жа яны сцвердзяцца? Чым?

— Ты так разглядваеш мяне, — пакасіўся на яго Кірыл, — быццам засумняваўся ў сваім бацькоўстве.

— Ведаеш, засумняваўся. Як гэта ні горка казаць, засумняваўся, што ў табе хопіць духу вырасці ў чалавека.

— Ну, — пасміхнуўся той, — у чалавека я, па ўсіх мерках, вырас, а ў чалавека з вялікай літары...

— Я меў на ўвазе не рост, не вагу, і нават не пазнаўце таямніц сексу, — перапыніў яго Залужны, з цяжкасцю ўтрымаўшы сябе ад больш рэзкіх слоў: не першы раз заўважаў ён, што ўсмішка быццам адкрывала, агаляла ў Кірылу штосьці бруднае, непрыемнае, і кожны раз яму на момант здавалася, што ў ёй, у гэтай усмішцы, разгадка і характару і паводзін сына, але здавалася і здавалася — нават прадчуваючы якуюсь бяду, Залужны заўсёды ў апошні момант не адважваўся зірнуць праўдзе ў вочы (яго ж сын, яго адзіны сын!) і адступаўся. Адступіўся ён і зараз. І хоць працягваў гаварыць і яшчэ доўга гаварыў пра чалавечую годнасць, пра магчымасці, якія дае, прапапуе кожнаму павы час, пра хуткаплыннасць жыцця і неабходнасць зрабіць у гэтым жыцці тое, што наканавана лёсам ці шляхам, словы былі агульнымі, моўленымі і чутымі сотні разоў і таму бяссільнымі. Ён і сам гэта адчуваў.

Кірыл, разглядваючы рукі (нават пакручваў іх — то адну, то другую — перад носам) і не пазіраючы на бацьку, цяпліва сядзеў на крайку стала і слухаў. Хоць казаць напэўна, што слухаў, было, відаць, перабольшаннем: на твары — ні ўвагі, ні простаі дакукі.

— Што, калі б не я, а мама паткнулася на гэтыя здымкі?

— Пры чым тут здымкі? — лена адгукнуўся Кірыл. — Даўно трэба б мець адпаведныя падручнікі.

— Мо з першага класа?

— Ты гаворыш са мной так, быццам сам не жывеш інтымным жыццём і лічыш падобнае жыццё заганымым, калі не злачынным. А гэта, калі хочаш, адна з праяў фарысейства — твайго і... Усяго вашага накалення!

— О, гэта ўжо цікава! — падняўся і тут жа змусіў сябе зноў апусціцца на канапу Залужны. — Мы, значыцца, фарысеі, лгуны — з маскамі замест твараў, а вы...

— Не утрырай, тата. Ты цудоўна ведаеш, што гэта праўда, а час вінаваты ў тым, што чэспасць, шчырасць, прышчыповасць засталіся адно ў тых, каго прынята пазываць няўдачнікамі, а то і проста дурнямі, ці вы самі вінаватыя, не мне меркаваць. Я... мы яшчэ ў маленстве аб'еліся вашай (заўваж, я не настойваю: тваёй) хлуснёю і хочам жыць інакш. Хочам жыць.

— Мы, па-твойму, не хацелі? Не хочам?

— Вы баяліся. Баіцесья. І таму жывяце дваінным, траінным жыццём, а гэта, пагадзіся, яшчэ больш гідка, чым... чым тое, што сёння адкрыта пазываецца сексам. Заўваж: адкрыта!

— Ведама ж, геройства: выстаўляць няўменне ці няздольнасць пакахаць напаказ, хваліцца нічым не прыкрытым паскудствам, — Залужны стомлена адкінуўся да сцяпы, словы яго былі горкія, думкі — яшчэ гарчэйшыя, бо міжволі круціліся вакол старога афарызма, з якім ніколі не хацелася пагаджацца: юнацтва — гэта адпомста. Адпомста каму? За што? «Вы баяліся...» Было. Баяліся. І за іх, за дзяцей сваіх, баяліся. А яны нібыта не знаходзяць сабе месца, нібыта мкнуцца ўвесь час збегчы — збегчы і ад жыцця, і ад саміх сябе. Непрыкаяннае, бяздомнае бадзянне між сённяшнім і будучым — і ёсць мэта іх існавання?

— Ведама ж, геройства! — паўтарыў ён амаль механічна.

— Толькі не трэба пра геройства, тата, — саскочыў са стала, памкнуўся было выйсці з пакоя і стрымаў сябе, няўключдна затаптаўся Кірыл за колькі крокаў ад бацькі. — Да чаго яно за сем дзесяцігоддзяў прывяло, гэта ваша геройства, да якога крэтынізму, усяму свету сёння бачна — не прызнаваць гэтага ў маштабе ўсёй краіны далей, відаць, пельга. І я не разумею, чаго ты хочаш, чаго ты чакаеш ад мяне? Новага геройства? Вернасці таму, што ўзводзілася на хлусні і злачыпствах супраць народа?

— Ты загаварыў высокімі словамі і мяркуюеш, што ў саміх гэтых словах — выклік? — выпраміўся, абапёрся абедзвюма рукамі, гатовы следам за сынам падняцца, За-

лужны.— Мо і замнога нароблена памылак, мо і замнога ахвяр, але ж за тое, ранейшае, заплачана не вамі, і мне хацелася, каб ты, Кірыл, зразумеў, зразумеў своєчасова, што пельга даць ці атрымаць дазвол на праўду, што сваю праўду, якая б яна ні была, усё роўна кожнаму даводзіцца аплачваць самому. І павер мне, жыццё спраўпа падводзіць і прад'яўляе рахункі.

* * *

Рахункі былі аплачаны загадзя, і ўсё, што ад Паліны Аркадзьеўны тут, у санаторыі, патрабавалася — выконваць усе прызначаныя ўрачом працэдуры, днём, сустракаючыся, а то і прагульваючыся разам з Васілём Антонавічам, трымацца строга афіцыйна, вечарам жа, прымаючы яго ў сябе, быць у меру пяшчотнай. І ўсё ішло, як таго патрабаваў расклад, — дапамагала звычка, дапамагала ўсведамленне сваёй поўнай залежнасці ад Васіля Антонавіча. Пра гэта і не варта было б думаць, калі б не якаясь няўцямная трывога, што не-не і ўзнікала і, адагнаная, праз які час зноў вярталася, зноў хадзіла следам за ёю. Паліна Аркадзьеўна не ведала прычыны, не знаходзіла тлумачэння і таму часам хмурылася, падоўгу нерухома седзячы ў шэзлонгу тварам да мора. У такія хвіліны мора яна не бачыла, а роўны, няспышны гул яго, як ёй здавалася, варочаўся ў ёй, глыбока ў душы яе, і нагадаў то шум бору за аселіцаю вёскі, адразу за гародамі, дзесьці ў далёкім маленстве, то агучаны ім рух часу, усёй тоўшчы яго, у якой то патаналі, то нейкі час пялэхкаліся навідавоку, на адлегласці позірку, цяпер — адсюль — невыразныя ўжо згадкі.

Мо трывога і сыходзіла ад гэтых невыразных згадак: для печага ж яны ўсплывалі, заслапяючы, змушаючы сцінацца, адступаць рэчаіснасць, рэальнасць, для печага ж зноў і зноў спрабавалі вярнуць, ажывіць даўно мінулае і забытае. Так, так, забытае! — Паліна Аркадзьеўна так старанна забывала ўсё страчанае, усё, аддадзенае за сённяшняе сваё высокае становішча, за гэты санаторый на беразе цёплага мора — аддадзенае яшчэ ў юпацтве, што ўсё і забыла. Была пераканана, што забыла. І розныя рухомыя ці, наадварот, застылыя ў сваёй нерухомасці адбіткі памяці, абрыўкі слоў, сцэжак, магнітафонных стужак ці бліскучыя аскепкі колішніх мар і спадзяванняў, што не-не і

траплялі пад руку, не маглі парушыць гэту яе перакананасць: абрыўкі абрыўкамі, аскепкі аскепкамі, а жыццё было такім, якое яна выбудоўвала і выбудавала, дамогшыся і прывілей і неаспрэчных пераваг. А трывога...

Урэшце, прычынай трывогі магла быць гаворка з мужам напярэдадні ад'езду ў санаторый — гаворка, якая здзівіла, калі не напалохала: Сямён, упершыню за гады, пражытыя разам, спрабаваў адгаварыць яе ад паездкі, даводзячы штосьці пра Марыю, пра душэўны стан яе і цяжкасці пераходнага ўзросту, пра набліжэнне экзаменаў у школе і імправізацыі дачкі за раялем, у якіх разам з пратэстам выразна чуліся і разгубленасць і бездапаможнасць. Тады Паліна Аркадзьеўна, мо таму, што дужа не ўслухоўвалася, не зразумела. Нават зазлавала: што за паніка! Яна ж, памятаецца, гаварыла з Марыяй — і пра школу, і пра экзамены, і нічога падазронага ні ў словах, ні ў твары дачкі не заўважыла. А імправізацыі... Мела ж Паліна Аркадзьеўна права адпачыць, палячыцца ў санаторыі!

Так, тады Паліна Аркадзьеўна не вельмі ўстрывожылася. Думкі пра гэту гаворку, пра дачку прыйшлі і напалохалі яе сваім прыходам ужо ў санаторыі, і ў самы пязручны момант — у прысутнасці Васіля Антонавіча, у пасцелі... Яна яшчэ — ад нечаканасці — спалохана сцялася, змоўкшы на паўслове, і потым доўга і падрабязна тлумачыла, што напалохаў яе раптоўны боль у грудзях...

— Ты верыш у тое, што гаворыш? — спытала Марыя, і Паліна Аркадзьеўна, скалануўшыся ад таго, што пытае, не, звернутае да яе не тут і не цяпер, а дома і даўно, прагучала зноў, побач, і ўсё ж павярнулася на голас.

— Ты верыш у тое, што гаворыш людзям?

Голас (голос дачкі!) належаў таму, хто стаяў па правую руку ад яе, і спярша Паліна Аркадзьеўна не пазнала Сяргея — адно здзівілася, што не бачыць Марыі. Калі ж пазнала, калі ўцяміла, хто — перад ёй, прыўстала і, драцвеючы, грузна абвалілася ў крэсла: не слухаліся ні рукі, ні ногі, не слухаліся вусны. «Як ты тут апынуўся, Сухневіч? Цераз плот пераскочыў ці мо з вясковага настаўніка ў начальніка вырас за гэтыя гады?» — хацела яна пакпіць і словамі, усмешкаю абараніцца, адгарадзіцца ад яго, але вусны не варухнуліся і словы кудысьці зніклі. «Сяргей?! Тут?!» — крычалі яе вочы, а яна не мела сілы прыкрыць іх хоць бы вейкамі.

— Ты не верыш ні ў тое, што гаворыш, ні ў тых, да каго звяртаешся. І ведася гэта. І звыклася з гэтым. І мне шкада цябе, Паліна. Шкада цяпер, з адлегласці гадоў, не таму, што ты пражыла і жывеш без кахання, што так і не зазірнула ў сваю душу, згаслюю і засмечаную наскрозь фальшывымі адозвамі, не. Шкада, што створаная жанчынай — богам ці прыродаю створаная, не гэта важна, — ты забіла ў сабе жанчыну, каханую, маці, забіла адно для таго, каб вышэй стаяць, смачна есці, прэстыжнай апранацца і выглядаць. Ты думала, што ўзвышаешся, — і памірала. Памірала ў абдымках нялюбага мужа і потым, усяго праз два гады, у абдымках нялюбага каханка. Памірала на трыбунах, пры святле пражэктараў, паўтараючы чужыя словы, чужыя думкі і не заўважаючы, не заўважыўшы, як яны сталі тваімі ўласнымі. Памірала ў чадзе п'яных тостаў на застоллях, такіх багатых і такіх частых, што калі б не ўрадавая пастанова...

«Госпадзі, хай ён змоўкне! Хай толькі ён змоўкне!»

— І гэта не самае страшнае, — не даваў ёй расцяць вусны Сяргею позірк. — Плаціць трэба за ўсё, плаціць трэба з дня ў дзень, з году ў год — і адна твая душа ў аплату за ўсе перавагі і прывілеі твайго становішча не ішла. Не прымалася. І вось ты, Паліна, пачала расплачвацца душамі чужымі.

«Не! Не!» — намагалася заплюшчыцца, звесці вейкі Паліна Аркадзьеўна і не магла: Сяргей стаяў там, дзе і стаяў, позірк яго неадступна сачыў за кожным зрухам яе думак, хоць, здавалася, і думкі было ўжо не зрушыць, не зварухнуць — адно пратэст варушыўся ў ёй, кволы, бяслоўны пратэст.

— Калі б ты азірнулася, калі б ты магла азірнуцца, Паліна, ты б убачыла цэлы натоўп тых, каму ты перайшла дарогу, а кожны ж з іх — разумнейшы, таленавіцейшы за цябе. Так, так, гэта іх розум, іх талент былі перашкодаю табе і такім, як ты, і іх трэба было асадзіць, адпіхнуць, спіхнуць са шляху, пазбавіць магчымасці працаваць і ўплываць на падзеі. Чаго прасцей, калі ў тваіх руках улада і ключы ад усіх дзвярэй, малых і вялікіх!

«Змоўкні! Ды змоўкні ж ты! Я не хачу, не хачу цябе слухаць!»

— І гэта яшчэ не самае страшнае, — тым жа ціхім, злёгка кранутым смуткам голасам (цяпер яна пазнавала гэты голас) працягваў Сяргей. — Каханце, якому ты, не дужа задумваючыся, здрадзіла, праўда, якую ты хутка па-

вучылася адпуджваць, ісціна, з якой па-майстэрску вы-
кройвала ўбор на любы густ, ледзь толькі ўзнікала патрэ-
ба, хараство, пават хараство тваё, разважанае з такім
разлікам, каб хапіла на гады, на ўсе патрэбныя сувязі, —
гэта яшчэ не ўсё. Гэтага, як з цягам часу высветлілася,
таксама мала. Побач падрасцала дачка...

«Змоўкні! Ты не смееш!» — ледзяныя мурашы пабеглі
па спіне, і холад, ледзяны холад скоўваў, прыкоўваў да
крэсла, здавалася, ужо намёртва.

— Чыстае не можа застацца чыстым побач з гразю:
яно ці стаповіцца ёю, гэтаю гразю, ці гіне.

— Сяр-гей!

Жах, які ахапіў Паліну Аркадзьеўну, прарваў, разар-
ваў немату, і вокліч, крык падхапіў яе, падкінуў — Палі-
на Аркадзьеўна, рыўком саскочыўшы з крэсла, ледзь утры-
малася на нагах. Свядомасць падказвала: усё прыспілася
ёй, у сне яна закрычала, а жах не адпускаяў. Хвіліну-дру-
гую позірк няўцямна блукаў па адкрытай сонцу верандзе,
па пустых у гэты час шэзлонгах, потым як страцянуўся —
слізгануў піжэй, на дарожку, што цераз сад вяла да мора:
па дарожцы, сюды, да яе, кіраваўся Васіль Антонавіч.
Міжволі ўздых палёгкі вырваўся ў Паліны Аркадзьеўны
з грудзей: вокліч яе, спалох яе дорага б ёй каштаваў, калі
б, па волі лёсу ці выпадку, пакравіцель яе знаходзіўся на
той момант педзе паблізу...

* * *

Ні ў адным кінатэатры паблізу фільм Бергмана «Асен-
няя саната» не ішоў, у «Цэнтральны» ж на адзіны на сён-
ня сеанс яны не патрапілі — спазніліся. І спазніліся не
нашмат, аднак касірка сваё акенца ўжо прыкрыла, і ім
нічога не заставалася, як змірыцца і, хаваючы расчара-
ванне, адысці. Або яшчэ — засмяцца: спяшаліся, пару-
шыўшы правілы, перабеглі праспект напрасткі, далёка ад
перахода, і павіпны былі хавацца ў людскім натоўпе ад
міліцэйскага світка, а ў выніку — не паспелі і сеанс па-
чаўся ўжо.

— Што пазываецца: не шанцуе. Хоць вяртайся і штраф
міліцыянеру заплаці! — спярша ціха рагатнула, а потым
і засмяялася, уявіўшы, як раптам яна і Марыя з апушча-
нымі галовамі пабліжаюцца да паставога, каб шчыра па-
каяцца. — Во разявіў бы рот ад здзіўлення: с а м і ! у с в я-
д о м і л і !

І вось ужо смялася і Марыя. І вось ужо прадаўшчыца марожанага, перш недаўменна пакасіўшыся на іх (чаго захадзіліся, запытацца?), міжволі ўсміхнулася і, калі яны міналі яе столік на колах, весела прапанавала: «Пламбір? Дзень жа лета гукае, няйначай...» І яны купілі марожанае і пайшлі ў бок перахода, каб спусціцца ад плошчы Леніна ўніз, да сквера, і потым яшчэ ніжэй, да Свіслачы. Ішлі. Абедзве высокія, тапклявыя: яна, Святлана, — у штроксах і шырокім грубай вязкі бацькавым світэры паверх блузкі, Марыя — у злёгка расклёшанай спадніцы з тонкага сукна і шчыльна аблеглым стан узорыстым джэмперы, паверх якога была надзета, накінута лёгкая парусінавая куртачка, шэрая з сіне-жоўтай паласой наўскос ад пляча да засцежкі. Ішлі, лізалі марожанае, жартавалі, злавіўшы чыйсьці цікаўны позірк.

Жартавала больш Святлана, але і Марыя здавалася веселяйшай, чым звычайна, — смялася на Святланіны жарты, з цікавасцю азіралася на таго, з каго нязлосна кпіла тая, сяды-тады падкідвала і сваё слоўка, кожны раз трапнае, дакладнае.

Калі яны ўжо міналі сквер, Святлана прапанавала:

— Слухай, побач вакзал. Давай з'ездзім у Ждановічы, а, Марыя? Да сябра майго. У іх там шыкоўная дача, а кожны чацвер пракручваюцца новыя відэаролікі. Мо што цікавае ёсць.

— Выдумала! На чужую дачу...

— Ну, чаму чужую? — загарэлася ўжо Святлана і літаральна за руку цягнула Марыю ў бок вакзала. — Сябра мой там. Кір. Кірыл, значыць. Сын вядомага рэжысёра. Прымуць чын чынам, потым да электрычкі правядуць. Гадзіны за паўтары-дзве абярнемся, вось пабачыш. Усё роўна ж у кіно збіраліся...

Яна гаварыла не змаўкаючы і цягнула, цягнула яе за сабой. Мо таму, што пасхаць, убачыць Кіра хацелася, цяпер ужо неадольна, а тое, ці можна, ці трэба — туды, да Кіра, везці Марыю, выклікала сумненне. Хоць і кволае, ледзь улоўнае, а ўсё-ткі сумненне. Марыя — іншая, не такая, як яны ўсе, хоць бы таму, што ў ёй жыла музыка, гэта Святлана разумела. Гэта выклікала ў яе пяхай паблажлівае, без глыбокага разумення, але захапленне: прыдумаць, запісаць не чутую раней музыку, нават незразумелую і як для яе, Святланы, дык не вельмі і прывабную, было і па яе мерках не абы-чым. Дык і сям'я... Хоць сям'я — ужо другараднае: Кір гэтаксама не з вуліцы!

Дзень жа і ў гэтай апошняй дэкадзе красавіка, неспадзявана цёплай і сонечнай, вылучаўся: ні аблачынкі да самага гарызонту, ні ўздыху ветрыку — неба і неба! Ледзь падымеш вочы — і ўжо не выбрацца з блакітнага ззяння: ні камяніцы, ні прысады ўздоўж чыгункі потым, калі сяброўкі апынуліся ў электрычцы, не засцілі вышыні. Гэта мо і падалося б ненатуральным, ненадзейным Святлане, калі б яна хоць на міг снышліла сваю балбатыню і задумалася, але маўчаць побач з тым, хто мог яе слухаць, было не ў яе звычцы: навіны, няхітрыя школьныя плёткі, высновы пра тое-сёе, іншае так і сыпаліся, змяняючы адна адну, і позірк Святланы зрэдку абьякава слізгаў на аконным шкле, каб тут жа зноў прыклеіцца да твару Марыі, сцішанай, вінавата-разгубленай, як заўсёды, калі думкі яе луналі дзесяці далёка.

— Ты не паверыш, а я месяц таму адважылася і паслала свае музычныя опусы вельмі вядомаму кампазітару, — абарвала Святлацін маналог, нават не заўважыўшы гэтага, Марыя і шырока, радасна ўсміхнулася насустрач яе недаўменнаму позірку.

— На свой страх і рызыку?

— На свой страх і рызыку.

— Ні з кім, нават з бацькамі не параіўшыся?

— Ні з кім не параіўшыся. Інакш... Інакш у мяне прасту не хапіла б духу. І то неаднойчы пашкадавала потым. Дні праз два пасля таго, як адаслала ноты заказною бандэроллю, гатова была бегчы на пошту і прасіць вярнуць іх: раптам...

— Ну, а выпік, выпік які-небудзь ёсць? — не стрывала Святлана. — Адказаў табе твой вельмі вядомы?

— Учора атрымала ад яго ліст. Піша: будзе ўсяляк спрыяць майму паступленню на кампазітарскае аддзяленне. Запрашае дваццаць сёмага, гэта значыць заўтра, да сябе ў кансерваторыю. Во!

Марыя не хавала свайго ўзрушэння — выпаліла ўсё адным духам і цяпер хапала ротам наветра, быццам словы пераселі ў горле. Яна расчырванелася і, адчуўшы раптам няёмкасць (Святлана пазірала на яе ва ўсе вочы), не ведала, як выйсці з гэтага няёмкага становішча.

— Гэта не наша станцыя? — спытала першае, што прыйшло ў галаву, а Святлана, зіркнуўшы ў акно, войкнула, падхапілася, пацягнула яе да дзвярэй, чапляючыся рукой за лаўкі і мармычучы: «Хутчэй, хутчэй! Што ж гэта я, а?»

— Што ж гэта я, а? — паўтарыла ўжо ўголас на платформе і, уявіўшы свой твар у гэту мінуту, паморшчылася. — Ледзь у дзвярах не зашчаміла. Во было б!

— Ну, не зашчаміла ж! — усміхнулася Марыя, з цікавасцю азіраючыся: пасёлак, перарэзаны чыгункаю і аўтастрадаю, здавалася, распаўзаўся ў абодва бакі, паступова хаваючыся то ў прарэджаным бярэзінамі сосніку, то пад цёмнымі шатамі высозных старых ялін.

— Здрава!

— Што здрава? Гэта? — павяла рукою Марыя.

— Здрава, што ты ліст атрымала, — тыцнулася лбом ёй у плячо Святлана, — што наважылася і паслала свае ноты. Выходзіць: музыка — гэта тваё. Т в а ё, незалежна ад таго, што хочуць і могуць зрабіць для цябе ці за цябе твае бацькі. Разумееш?

— Не вельмі, — пайшла побач Марыя, па-ранейшаму паводзячы галавою і разглядаючы хаты і хаткі са шматлікімі прыбудовамі і садамі, што толькі-толькі сталі ажываць, паперадзе.

— Я пра тое... Я рада, што ў свеце дарослых, наскрозь ілжывым і напалову штучным, — чаго варты ўсе іх гонкі за прэстыжным месцам, усе іх абмены гасцямі і каханкамі, усе прамовы і ўзнагароды за іх! — ты, Марыя, знайшла, убачыла, адчула (выбірай любое вызначэнне!) сваё. Мне здавалася, што гэта немагчыма. Мне здаецца, што для большасці — хоць і мяне ўзяць! — гэта і немагчыма.

— Ну, што ты, Свет! Помніш, ты мне казалася, як сама, у хатніх умовах, праводзіла цікавыя батанічныя даследы?

— Цю-ю! У шостым класе? Знайшла што нагадаць!

— А сёння...

— Давай не будзем пра мяне, а? Тым больш што мы ўжо прыйшлі: вунь, бачыш, праз тры дачы — катэдж з прыбудаваным пазней другім паверхам?

— Мы непадоўга, добра, Света? — упершыню пашкадалася, што паддалася на ўгаворы, Марыя: чаго было сюды ехаць? Навошта?

А катэдж набліжаўся — пасоўваўся па іх, як здавалася зараз Марыі, і яна паспрабавала сунакоіць, сцішыць раптоўную, разбуджаную шкадаваннем трывогу: прыйшлі і пойдучь, прыехалі і паедуць назад, у Мінск, і не варта было цяпер, калі прыехалі, псаваць настрой Святлане: яна ж хацела пабачыць свайго сябра. Сэрца, якое раптам захадзілася чамусьці... Шчымлівае прадчуванне... Не, не!

Яна проста расхвалявалася, расказваючы пра ліст прафесара: з учарашняга з вечара не ведала, як сабой, сваёю радасцю раснарадзіцца, — неяк жа будзе, неяк будзе!

* * *

«Падыходзіць да краю сцэны, выпускае авоську, і качаны капусты раскочваюцца на зямлі — Марыя не бачыць, адчайным рухам ускідвае рукі, затыкаючы вушы, ілбом, тварам прыхінаецца да сцяны. А хрумсценне ўсё больш пагадвае крокі, рэха крокаў сотняў, тысяч салдат...» — Скрыдлаты перачытвае напісанае, задаволена хмыкае («Рэха крокаў...» Някепска, пякепска, чорт вазьмі!) і надоўга задумваецца, перабіраючы ў думках нядаўнюю гаворку з сябрам. Той казаў пра цярылінасць, пра цярынене, а яму здавалася — ды што там здавалася, як ён усё больш пераконваўся ў гэтым! — трэба пра іншае. Пра пакуту. Пра пакуту, якая не кожнаму па плячы.

«Як ад цяжкой, непасільнай пошкі надломваюцца плечы Марыі, і яна павольна, усё шчыльней горнучыся, прыпадаючы да сцяны, паварочваецца да залы — галава прыўзнята насустрач святлу, раскінутыя рукі ўпіраюцца ў непарушны змрок ззаду: — Зямлю, як качан капусты, нагамі піхаем, пра міласэрнасць і згадваць даўно забылі, дзяцей нараджаючы, у іх шчасце, як і ў сваё, не верым... Што ж гэта? Адкуль? Калі аслеплі нашы сэрцы? Чаму, нават плачучы, вочы нашы застаюцца сухімі? Ці сапраўды, калі людзі жывуць так, як жывуць, яны не заслугоўваюць большага? Хто адкажа? Каму — гэтыя пытанні? Часу? Вам? Усявышніму? Ці некаму яшчэ? Здаецца, калі б знайшоўся той, хто адкажа, — знайшоўся б шлях у будучыню...

Не, не! І ва мне пуста і пада мной? Але ж шлях — вось ён, шлях, і трэба ісці, трэба ісці да канца. Жыццё не адно там, у туманным мроіве мар і згадак, яно ва ўсім, што акружае, ва ўсім, што адбываецца — цяпер, сёння, штоміг. Не вельмі каб радаснае і без блёстак? Куды ж — ад яго? Мо і бяда ўся ў тым, што не ўмеем, не навучаны мы радавацца — жыць. Жывым жыць. Існым. Такім, якое выпала. Якое не паўторыцца, не паўтараецца... Не, не! Чалавека можна ўтаптаць у грязь, кінуць у самае прадонне адчаю, але дух ягоны, калі асвятліў ён душу, растаптаць, змяшаць з гряззю нельга: новымі, яшчэ больш смелымі спадзяваннямі падымаюцца парасткі яго над гряззю, над крывёю, пад адчасм. Трэба ісці... Трэба ісці да канца...»

* * *

Дзверы зачыніліся за імі мякка, без стуку, і змрок, густы, педчэпны, з гулам, з дрыжаннем, ад якога, здалося, зайшлося ўсё ўсярэдзіне, прыхлынуў да твараў іх, да вачэй — Святлана адчула, як спалохана хіспулася да яе Марыя і вось ужо ўчапілася ў яе руку, міжволі цягнучы, падштурхваючы назад, у дзверы. «Смялей!» — шапнула яна, і нібыта ў адказ на яе шэпт за тры-чатыры крокі ад іх успыхнуў тэлеэкран, па ім лацінскімі літарамі пабеглі цітры фільма, закладзенага ў касету, і ў пакоі, слаба асветленым экранам, выразна пазначыліся постаці чатырох — не, пяці прысутных, якія сядзелі дзе хто: адзін — проста на падлозе.

— Прашу, — падняўся з крэсла непадалёку ад дзвярэй Кірыл і, галантна падтрымліваючы пад локаць, літаральна адарваў Марыю ад Святланы, каб усадзіць на сваё месца. — Мы праз пяць хвілін вернемся.

— Света! — запратэставала тая, але на яе зашыкалі: цішэй, маўляў, стужка размотваецца, і Марыя сцялася, зніякавала, не пачуўшы з-за музыкі, якая хлынула ў пакой, як зашчоўкнуўся мякка адведзены рукою Кірыла дзвярны замок.

Не пачула, не заўважыла гэтага і Святлана: другою рукою Кірыл амаль пяшчотна туліў яе да свайго пляча і адпусціў толькі тады, калі па нешырокай вінтавой лесвіцы трэба было падымацца наверх, у яго пакойчык, дзе, апроч пізкай кушэткі з мядзведжай шкурай на сцяне над ёй, шырокага выступу падакопня, якое замяняла стол і было завалена часопісамі, і старога стужкавага магнітафона проста на падлозе побач з кушэткай, практычна нічога больш не было. Не, гэты раз у глыбіні пакоя, у дальнім кутку яго, стаяў яшчэ электрарадыятар, ад якога даўкай хваляй патыхнула пасустрач ім цяпло, і Святлана, расчудзеная (мінулы раз было халаднавата і няўтульна), азірнулася на хлопца, нават памкнулася да яго, але той падштурхнуў яе наперад, да кушэткі.

— Смялей, дзетка. Я западта доўга цябе чакаў.

— Чакаў? — не зважаючы ні на грубаваты жэст, ні на тон Кірыла, узрадавалася Святлана.

— Я і зараз чакаю. Варушыся!

Гэты раз словы, вымаўленыя з халодным раздражненнем, шкрабапулі, і рухі Святланы міжволі яшчэ больш запаволіліся: яна блыталася ў шырокіх рукавах світэра,

ад таго, што ўздрыгвалі пальцы, доўга спраўлялася з металічнаю засцежкаю на штrockсах, ніяк не магла параспільваць гузікі на блузцы. Да Кірыла не паварочвалася, хоць ён відочна чакаў, бо не-не і пашчоўкваў у паветры пальцамі, быццам прыспешваючы, падганяючы. Не павярнулася і тады, калі распранулася: голыя плечы яе злёгка ўздрыгвалі, рукі сутаргава прыціскалі да грудзей скамечаную блузку.

— Ты мною не задаволеная, дзетка? — крутапуў, ірвануў яе да сябе Кірыл. — Але ж я яшчэ нават позірк свой не здаволіў, не кажучы пра астатняе, а?

Вырваная ў яе з рук блузка паляцела на падаконне.

— Мы, па-мойму, раз і пазаўсёды дамовіліся пра нашы адпосіны.

Рукі яго спакойна, без хвалявання, што ўразіла Святлану незвычайна (сёння яна чамусьці ўспрымала ўсё абвострана), слізганулі ўніз ад плячэй яе...

— Све-та!!! Святла-на... — пагукала яе Марыя, пагукала гучна і распачна, і вокліч, кліч яе раптам абарваўся, прыглушаны ці то там, унізе, у агульным пакоі, ці то тут толькі, на слыху, бо Кірыл перагнуўся, хілячы яе за сабою, і якраз у той момант націснуў клавiшу падрыхтаванага да работы магнітафона.

— Там... — памкнулася выслабаніца з абдымку Святлана і не дагаварыла: той, завёўшы ёй за плечы руку і сцяўшы, сціснуўшы пальцамі шыю, паварочваў, прыўздымаў яе твар насустрач свайму, насустрач сваім губам, злёгка скрыўленым зараз усмешкаю, — не адварнуцца, не вывернуцца.

Гучныя ўскліпы труб заглушалі барабаны, адбіваючы рытм, падпарадкоўваючы гэтаму шалёнаму рытму і яе, злітую зараз у абдымку з Кірам: адгукалася цела яе, адгукалася незалежна ад трывогі, што ўспыхнула ў ёй і, нават захліснутая іншым, больш магутным агнём, не згасала, не знікала. Стужка ж раскручвалася — музыка запоўніла ўжо ўвесь пакой і цяпер пялэхкалася ў ёй, у яе венах, і душа Святланина, зможаная, адступілася, адмовілася ад барацьбы, ад самога цела, аслепленага, сляпога ў сваёй празе пасалоды. Стужка раскручвалася — і вось ужо хіснулася, паплыла столь, вось ужо распаліся, расталі ў паветры, густым ад сонечных і зорных промняў, бяргвенчатыя сцены дома і паток гучных, крыклівых музычных фраз пачаў захлістваць наваколле. Хісталіся, папывалі і адкочваліся назад разгалістыя сесны, як чаўны, пагой-

дваліся пад імі, чапляючыся за іх вузлаватае карэпце, дачныя хаты і хаткі, распаўзлася, адпаўзала ў бок ад перавітых паміж сабою сцежак маладая трава... Залатыя, сіне-шэрыя, зялёныя пляміны! Святлана сцірала іх з пагляду набраклымі слязьмі, вільготнымі вейкамі, а гэтыя пляміны зноў напывалі, зноў і зноў сляпілі яе...

— Ты ўсё яшчэ мною не задаволена, дзетка? — не пачула, адчула яна рух Кіравых вуснаў і не адказала.

— Слёзы?! Што здарылася, дзетка?

Пытанне прагучала ў поўнай цішыні, і, мабыць, не столькі пытанне, колькі гэта цішыня пасля шаленства музыкі вярнула Святлану рэчаіснасці: за крок ад яе, побач з канапаю, стаяў Кір, ужо апрапунты ў свой спартыўны касцюм, і позірк яго быў пільны і... задаволена-абьякавы! — гэтак бы яна вызначыла, калі б асмелілася. Яна не асмелілася, тут жа адмахнула ад няўцямнай думкі, тут жа, прыкрыўшы вочы, стала пераконваць сябе, што Кір быў і больш страсны сёння, і больш пяшчотны.

Хліп! хліп! — усхліпвала цішыня, і Святлана не адразу зразумела, што гэта магнітафонная стужка, закончыўшыся, усё яшчэ чапляецца за няспынены дыск, калі ж зразумела, то ўсміхнулася. Спярша — усміхнулася, потым — схаладнела: рука Кіра, слізгануўшы ўздоўж па яе целу, здалася халоднай. Ледзяной.

— Я зараз, — тузанулася яна прэч ад гэтай рукі, сцялася ў пругкі камячок, каб падняцца, саскочыць з канапы, і, ледзь стрымаўшы стогн, што ўжо варочаўся ў ёй, уздыхнула: Кір не ўтрымваў яе.

Кір не ўтрымваў яе. Нават адварнуўся, а потым і адышоў да акна, кінуўшы ёй яе блузку. Святлана таропка, не трапляючы то ў рукавы, то потым у калашышы штрокаў, нацягвала па сябе адзенне: пра штосьці яна не згадвала ўвесь гэты час, пра штосьці...

Позірк упёрся ў плечы Кіра і такі прыстыў да іх: Святлана бачыла, як ледзь заўважна прыўздымаліся яны ў такт дыханню, як напружыліся, адчуўшы і не прымаючы яе бездапаможнасць, як перасмыкнуліся, скідаючы гэта напружанне.

— Ты не адказала на маё пытанне.

— Я не помню...

— Цябе папярэджвалі, дзетка: калі ўзнікнуць праблемы — гэта твае праблемы. Твае. І мяне, у любым выпадку, яны не цікавяць. Я ясна выказваюся?

Ён выказваўся ясна, і яна яго не разумела. Так, яна

пагадзілася на ўсе Кіравы ўмовы, абы ён не адагнаў яе ад сябе, абы не прагнаў, але ж ёй здавалася, што Кіру патрэбна іншае, большае, што яму патрэбна яе каханне, і — кахала. Пакорна выконвала ролю, адведзеную ёй, і цярпліва чакала. Пэўна ж, чакала не таго, што аднойчы, у адну з сустрэч, злыя чары развеюцца і грубасць Кіра абернецца пяшчотаю, з'едлівая іронія — разуменнем, не. А тады — чаго?

— Каго гэта ты прывезла сёння?

— Ма... рыя... — захлынуўшыся словам, згадкаю, прадчуваннем, што здарылася штосьці кепскае, абавязкова — кепскае, асунулася, села на край канапы Святлана, і тут жа ўскочыла, ірванулася да дзвярэй. Перахопленая Кірам, не адчула болю ў сцятай, вывернутай руцэ, тузанулася. — Пусці! Ты не разумееш, не разумееш!

— Вось і растлумач, дзетка. Вуць яна, твая Марыя-Магдалена, — сілком павярнуў той яе да акна, — так? І — што далей?

Святлана ўплішчылася ў акно: вулачкаю, што вяла ўніз, да чыгункі, да чыгуначнай станцыі, ішла, дакладней — бегла Марыя: раскудлачаная, з куртачкаю, крысою, якой валаклося па зямлі, у руцэ, яна і адсюль, здалёк, выглядала кімсьці або чымсьці напалоханай, і ў Святланы балюча сцялася сэрца. Боль зняў напружанне, але і сілы пазбавіў, яна і зварухнуцца не магла — адно пазірала ўслед Марыі, адно ўслухвалася ў гул электрычкі, які рос, накочваўся ўсё бліжэй і выразней, а потым доўга адкочваўся, раставаў у адвечоркавай цішыні.

Калі шчоўкнула клавіша нарэшце адключанага ад сеткі магнітафона, яна як апрытомнела. Павольна адварнулася ад акна, амаль абыякава падумала, што гэта яе апошняя гаворка з Кірам — апошняя сустрэча, і, прыхапіўшы світэр, пайшла да дзвярэй. У дзвярах азірнулася.

— Гэта ж ты сцвярджаў: таго, хто тут упершыню, па крузе, аддаўшы публіцы, не пускаюць...

— Адкуль ты ўзяла, што яе пусцілі па крузе?

* * *

«Ave Maria!..» — тут, у паскрозь шкляной зале аэравакзала, усірымалася печакана востра, самімі нервамі, агоненымі трывогаю, і чаканнем, якое зацягвалася, і гулам, што праз пэўны час, у аднаведнасці з раскладам рэйсаў,

абвальваўся з вонку на будыніну, скалапаючы яе і змушаючы Паліну Аркадзьеўну па-пакутніцку моршчыцца і паводзіць галавою. Яна любіла Архіпаву, яе глыбокі, путраны голас, але слухаць яе сярод гэткага скопішча людзей пад шалёны гул турбінных самалётаў? Не, не, у гэтым было нешта святатацкае (акварыум вакзала — замест храма!), у гэтым ёй, устрывожанай, разнерваванай, бачыўся нават нядобры знак: у сумачцы ж ляжала тэлеграма Сямёна, атрыманая ёю тры гадзіны таму, тэлеграма, страшная сваёй недасказанасцю. «Вылятай тэрмінова. Здарылася бяда. Сямён» — гэта магло азначаць што заўгодна. Нават Васіль... Антонавіч выглядаў сур'ёзна-занепакоеным...

Яшчэ здалёк, ледзьве згледзеў Паліну Аркадзьеўну на верандзе, замахаў ён рукою — пагукаў, і пры іх заўсёды строга афіцыйных на людзях адносінах жэст гэты сам на сабе напалохаў яе. Потым жа, калі яна збегла з прыступак, падбегла і была ўражана бледнасцю ў яго на твары, сумненняў не засталася: штосьці здарылася. Падумала ўжо: відаць, здымаюць... яе ці нават, крый божа...

— Паліна! Ты толькі не хвалойся! Нічога пэўнага пакуль што не вядома.

— Што-небудзь здарылася? — пахаладнела ў яе ўсё ўнутры: унюхалі, высачылі іх сувязь і вынік, на сённяшніх часах, можа быць самы сумны! — Кепская вестка?

— Табе трэба пазваніць Сямёну... Анатолевічу. Нічога пэўнага пакуль што не вядома, але прыйшла тэлеграма... Білет на самалёт табе заказваюць, машына будзе. Паспрабуеш дазваніцца дамоў і... Я, на жаль, не змагу цябе праводзіць. Ты ж разумеш, што зараз не той час, каб афішыраваць свае пачуцці.

Васіль Антонавіч злёгка падтрымліваў яе пад локаць, штосьці яшчэ гаварыў, супакойваючы, праводзячы яе да галоўнага корпуса, але Паліна Аркадзьеўна ўжо не чула — чула і не разумела ні слоў, ні таго, чаму, павошта ён супакойвае яе, калі не вядома (ён жа сам толькі што запэўніваў!), што здарылася. Ёй і ў галаву не прыйшло спытацца пра тэлеграму — пра тэлеграму яна якраз забылася.

«Ave Maria!..» — прарывалася, вырвалася з-за сцяпы гулу ў чарговы раз, і Паліна Аркадзьеўна міжволі, пяўціямным рухам, памкнулася заткнуць вушы, у самы апошні момант апамятаўшыся («Людзі ж вакол!»), пацерла скропі, правяла пальцамі па твары: раскісаць было нельга.

«Раскисаць пельга!» — штоміг паўтарала яна ў думках, а думкі зноў і зноў вярталіся да гаворкі з Васілём Антопавічам, да тых слоў яго, адзіна ў якіх шукала яна зараз і разгадку і суцясэнне. Нічога пэўнага пакуль што не вядома, навошта ж думаць пра самае горшае? Сямёну яна не дазванілася, у яго на рабоце нічога не ведаюць... Сон? Дык пры чым тут сон?

«Адна твая душа ў аплату за ўсе перавагі і прывілеі не ішла, не прымалася...» Душа! Можна падумаць, што хоць аднаму каму спатрэбілася б, прыдалася яе душа! Маладосцю, хараством сваім плаціла Паліна Аркадзьеўна — і Сямёну, чыёй жонкаю стала, каб застацца ў сталіцы і зрабіць першы крок на дарозе наверх, і Міхаілу Львовічу, чыёю воляю апынулася адразу на некалькі прыступак вышэй, трапіўшы ў самую прэстыжную катэгорыю — у наменклатуру, і Васілю Антопавічу... Нікому з іх і ў галаву не прыйшло б спытацца пра яе душу. Век, як кажуць, не той. Не душа ў цапе...

Злавіўшы сябе на тым, што апраўдваецца — ці то перад Сяргеем, які звідзіўся ёй у сне, ці то перад сабою, уздыхнула. Прыслухалася. Здзівілася, што чуе толькі цішыню, падняла пагляд і знямела, знерухомела ад жаху. Ад нечаканасці і жаху; з усіх бакоў, праз шклянныя высокія сцены напывалі на яе брудна-жоўтыя суцёмкі, і ў гэтых суцёмках, нібы ў кісялі, боўталіся крэслы, сумкі, чамаданы, рассыпаныя кімсьці паперы, кінутыя дзіцячыя цацкі, недаедзеныя булкі, агрызкі і акуркі — людзей не было, нікога, апроч яе, не было. Ні побач, ні далей. Зажмурыўшыся, прыкрыўшы вочы рукою, Паліна Аркадзьеўна ўсё роўна бачыла ўсе гэтыя мёртвыя рэчы вакол і хоць недзе была пераканана, што напросту ўяўленне падкінула ёй гэты малюпак, адно каб прадэманстраваць, як расхадзіліся сёння ў яе першы, нейкі час баялася расплюшчыць вочы. З палёгкай уздыхнула, пачуўшы спакойны голас дыктара: «Пассажиров, вылетающих в Минск рейсом 1812, просим пройти на посадку», — цішыня, размытая, расцягнутая шарканнем ног, перамовамі і кароткімі воклічамі, штурханінай дэсяткаў людзей, абчапляных сумкамі і пакункамі, больш не гняла, не прыгнечвала Паліну Аркадзьеўну. Яна, як і іншыя, паднялася, мітусліва, хоць увесь багаж быў здадзены загадзя, агледзелася і паўз крэслы і састаўленыя ля іх чамаданы тых, хто адлятаў пазней, пачала прасоўвацца ўбок лесвіцы, каб спусціцца ўніз, у сектар, дзе ішла насадка. Усе прывіды, усе страхі на нейкі

час адступілі перад яе ранучасцю, і нават неадчэпная думка пра дом і якуюсь бяду, пад ім навіслую, набыла пэўную цвёрдасць і завершанасць: «Што там здарылася? Што магло ў яе адсутнасць здарыцца?»

* * *

Марыя зачыніла за сабою дзверы і хвіліну-другую стаяла ў парозе — спрабавала і ніяк не магла выбавіцца ад адчування, што з аднаго чужога свету трапіла ў іншы, гэтакі ж неспрывабы і непрымальны. «Дома! Ты дома! дома!» — білася, плакала ў ёй бездапаможная, глухая крыўда, і нічым не магла яна ёй адказаць. Ніводным рухам. Ды і не чула, здавалася. Стаяла, не чуючы ні яе, ні сябе: пуста, мёртва было ўнутры — да самага дна душы пуста. Быццам струшчыла, вынішчыла ўсё крыўда. Быццам выпек усё боль...

Калі, упусціўшы на падлогу сваю скамечаную, перапэцканую куртачку і не заўважыўшы гэтага, ішла цераз прыхожую ў ванную, штосьці зачэпіла, тузанула яе — мо тут жа згаслая згадка пра раэль і музыку, якая яшчэ сёння ўранку жыла ў ім, мо да канца не ўсвядомленае жаданне прыпыніцца ля свайго фотаздымка на сцяне і перавярнуць, адвернуць яго, каб тая, пятнаццацігадовая, яшчэ чыстая і бязвінная, не ўсміхалася так спачувальна. Хоць не, калі і цеплілася ў Марыі якое-небудзь жаданне, дык толькі жаданне, пачуўшы шум вады, скінуць з сябе ўсё, скінуць, садраць самую скуру і адціраць, сціраць гразь, наліплую, закарэную ад прымесьсяў згвалтаванай крыві гразь гэтага дня, — адціраць доўга, да змогі, да поўнай змогі.

Зачыніўшыся ў ваннай, перш доўга слухала насцярожаную цішыню ззаду, за дзвярамі, потым пусціла ваду і, сунуўшы пад яе струмень руку, бяздумна пазірала, як імкліва, як пругка разбіваецца ён аб дробкія, сутаргава растапыраныя яе пальцы, як чыстая, наскрозь празрыстая вада цягне там, дзе патыкаецца на перашкоду, і на міг, перш чым абрынецца ўніз, пачынае адсвечваць ружовым... Ружовым? Упізе, збіраючыся, вада была цёмнай. Чорнай.

Адняла руку. Тужліва азірнула на дзверы. Быццам падштурхнутая кім, заспяшалася, стала зрываць з сябе апратку і шпурляць яе ў ванну, у яшчэ больш пацямнелую ваду. Скаланулася, убачыўшы сябе ў вялікім люстры насупраць, і ўсхліснула. Усхліснула раз і другі раз.

І вось ужо плакала, заходзілася ў плачы, не чуючы ні сваіх горкіх, гучных усхліпаў, ні сваіх слёз: шум пушчанаі на ўсю моц вады нарастаў, шырыўся, выцясляючы ўсе іншыя гукі, і было ў гэтым штосьці да жудасці недарэчнае, бяздушнае — быццам і слёзы Марыі, і пяўцешная крыўда яе нічога ўжо больш у свеце не значылі, быццам змытыя патокамі вады пад ногі, на грудзі мокрай адзежы, самі сталі вадою і сцякуць, сыдуць ёю ў зямлю, у нябачную, адгароджаную цаглянымі карабками наверхаў і таму амаль не рэальную адсюль зямлю.

Калі вада, шлях якой перагарадзіў зацягнуты ў сцёк рукаў джэмпера, пачала падымацца і сталі ўсплываць больш лёгкія рэчы, Марыя не заўважыла. Злёгка прыўзняўшы твар, падставіўшы яго пад струмені, яна захлыналася і імі, і сваімі усхліпамі, што цішэлі, але ўсё яшчэ скалалі бяссілае, ненавіснае ёй зараз цела. Здавалася, нішто не магло зmusіць яе зрабіць хоць самы звычайны рух — адвесці твар убок, але, адчуўшы ліпкія дотыкі і не зразумеўшы, што гэта адзежа — адзежа, а не чыесьці рукі! — наліпала да пог, Марыя тузанулася, ускрыкнула і, расплэскаючы ваду, выскачыла з ванны. Толькі ў прыходжай, калі згледзела на падлозе, пад сабою, лужынку вады, апрытомпела. Азірнула на сцэжку мокрых слядоў. Згледзела на ёй сябе, дзевяцігадовую, босую, з падаткнутаю, як навучыла бабуля, спаднічкаю і цяжкаю мокраю анучаю ў руцэ, — разгубленую ад таго, што мама крычыць на бабулю, крычыць на ўсю хату: «Мая дачка не будзе стаяць у гразі па калені ні дома, ні тут, запомніце! Падлогу адшкрэбці можа хто заўгодна, Марыі наканавапа іншае. Іншае! І я не пацярплю, каб пашы прыезды сюды...»

Голас згас, знік гэтак жа раптоўна, як і загучаў. Але рэальнасць ужо набыла пэўныя межы, і Марыя больш не патыкалася позіркам на пустату: яна была дома, яна насядзіла на паркеце і зараз збярэ, сатрэ ўсе гэтыя падцёкі, яна не выключыла душ і забыла накінуць халат... Рухі здаваліся крыху замаруджанымі, і ўсё ж і дзесяці хвілін не мінула, як парадак быў адноўлены: паркет свяціўся па-рапейшаму роўным залацістым святлом, халат, туга сцягнуты, шчыльна аблягаў стап, паскіданая ў ванну адзежа, выпаласканая і павыкручваная, цяжкімі жгутамі ляжала ў лёгкай пластмасавай бадзейцы. Штосьці яшчэ? Але, яна павінна падняцца на ліфце па адкрытую веранду, што на самым даху будынка, і развесіць усё, каб сох-

ла. Гэта потым. Крыху пазпей. Штосьці яшчэ трымала яе тут, не адпускала.

Усмішка! Марыю не адпускала гэта ўсмішка на фотаздымку! — водсветы ўсмішкі ляжалі па ўсім вакол, і ўсе рэчы ажывалі, жылі якімсьці сваім таямнічым жыццём толькі таму, што памяталі яе, што памяталі музыку тых шчаслівых, агучаных шчаслівымі спадзяваннямі хвіліп. Яны памяталі, а Марыя...

Баязліва, гатовая ў любы момант адступіць, адмовіцца ад свайго жадаання, наблізілася Марыя да адчыненых дзвярэй у пакой, дзе стаяў раяль, прайшла да інструмента і за які крок ад яго спынілася, знерухомела. Слухала. Слухала глухое, абыякавае маўчанне — і ні шкадаванне, ні смутак ні на міг не зварухнуліся ў ёй. Балюча нацягваліся і рваліся якіясь дрыготкія струны ў грудзях, але — бязгучна і, здавалася, гэтак жа абыякава. І ўсё. Музыка ў ёй, хоць у гэта нельга, немагчыма было паверыць, памерла.

Памерла... Вось што было самае невыноснае для Марыі: памерці павінны былі разам.

На міг ёй здалося, што варта асмеліцца і крануцца раяля — і ён адгукнецца, загучыць. Марыя нават зрабіла той крок, які падзяляў іх, і прыўзняла, паднесла да яго руку — цень рукі, адбітак яе на паліраванай паверхні, застыў, няўключна варухнуўся і тут жа адхіснуўся, знік, сцёрты яе наступным рухам: Марыя рэзка крутанулася і пайшла з пакоя. Нейкі час, блытаючыся ў крысці доўгага халата, няўцямна кружыла па прыхожай, потым, зняможаная гэтым бязмэтным кружэннем, упала ў крэсла, што стаяла побач са столікам для тэлефона. І зноў слухала, слухала цішыню ў сабе...

— Тата заўважыў, што ты змянілася, Марыя, і ўстрыжаны. Спадзяюся, твая маўклівая, зацятая адчужапасць не звязана з амурнымі справамі? Экзамены вось-вось, потым копкурс на паступленне ў кансерваторыю... Шкада, што пуцёўка ў санаторый вышала якраз па гэты час, а то б я...

— Ну, навошта ты, мама? У цябе — сваё жыццё, і не трэба, не трэба прыкідвацца, што ты шкадуеш аб гэтым.

— Пры-кід-вацца?! Ды адкуль ты ўзяла, што я прыкідваюся?

— Ты ж едзеш не адна. І потым...

— Якія яшчэ «потым»? І што значыць «не адна»? Мо ты скажаш, што масі на ўвазе?

— Гэта не важна. Мы не пра тое, не пра тое гаворым з табою, мама, як ты гэтага не разумеш? Мы не пра тое...

Марыя падняла вочы на тую сябе, на фотаздымку, і сумна, горка ўсміхнулася ў адказ на яе адкрытую ўсмішку. Сабраўшы ўсю волю, паднялася, пацяжэлымі і ад таго яшчэ больш павольнымі крокамі скіравалася ў ванную, узяла бадзейку з выпаласканым адзеннем і выйшла з кватэры. Ад ліфта вярнулася і шчыльна зачыніла дзверы. Пачуўшы, як шчоўкнуў аўтаматычны замок, перасмыкнула плячыма (ключ застаўся на століку) і заспяшалася.

Яе сустрэла неба. Не, сустрэла — не дакладна: у такім выпадку неба павінна б угледзець яе, заўважыць, а яно, гарачае, неабдымнае ў гэтай паводцы золата і чырвані вечара, заходу сонца, не скалыхнулася — ляжала ўгары спакойна, калі не абыякава. Ды і абыякава! З чаго б яно раптам адгукалася на чыюсьці немату? А Марыя нема глядзела на яго, чакаючы цуду, — не верыла ў цуд і чакала яго. Вось-вось, здавалася ёй, хіспеца непарушная глыба вышыні і ссупецца, і ў шчыліну, якая будзе шырэць, раздавацца, хлынуць дзівосныя гукі, празрыстыя, зіхоткія ў сваёй чысціні, і ў гэтых гуках ачысціцца яе душа. Вось-вось, здавалася ёй, папывуць угары ўдары раскалыханага ад краю да краю нябёсаў звана і льга будзе, учапіўшыся за яго вужоўку, крыкам, плачам паляцець, праляцець над горадам, пад усёй зямлёю, перш чым назаўсёды зліцца з урачыста-самотным звонам.

Марыя ўжо чула першыя кволыя гукі і напружвала слых, каб злавіць, ухапіць простую музычную тэму, што ўзнікала, верхнімі шчымлівымі нотамаі прарастала ў плач, у крык і гэтым нізкім, ужо нечалавечым крыкам гублялася ў вышыні, дзесьці ў Сусвеце, каб дайсці, данесціся адтуль голасам, поклічам — не спадарожніка, у якога ёсць планета, якая яго паслала, а планеты, у якой больш нікога няма — ні чалавека, ні жыцця, ні Бога... Можа, толькі — спадзеўка на яшчэ адну, апошнюю спробу?

Толькі невысокая каменная балюстрада аддзяляла Марыю ад неба, што раптам наблізілася амаль ушчытную, — ад неба і... І ад музыкі! Бо вось жа не ўлоўлівала яна больш піводнага гуку: узнікла тэма і, нават не акрэсліўшыся, згінула, патапула ў чырвона-залатым мроіве вечара, у даўкім, горкім яго маўчанні. Невыказны, невыносны адчай захліснуў яе: яна ж адчувала, адчувала калісьці таямніцу музыкі, яе чыстай гармоніі, усяго два-тры крокі заставалася...

Два-тры крокі — не адлегласць. Не тая адлегласць, што слышала б Марыю. Лёгка ўскочыла яна на балюстраду і, пібыта пагуканая кім, не заплюшчваючы воч, ступіла наперад. Ступіла — і неба не адхіснулася ад яе...

* * *

Неба палымнела з рэдкай для красавіцкіх вечароў сілаю — тут, у горадзе, прыўзнятая, адцесненая высокімі гмахамі і крыжападобнымі аптэсамі на плоскіх іх дахах, гэта чырваць здавалася злавеснаю. Падзеленая, паразрываная, калі глядзець знізу, на шматкі і палосы, яна шчамілася ў прагалы паміж дамамі, сцякама па сценах, трывожна адбліскваючы ў шыбах акон, і гусцела так павольна, што, нават пільна раз-пораз узіраючыся, заўважыць гэта было цяжка. Святлана, праўда, і не імкнулася пічога асаблівага вышукваць там, утары, і задзірала галаву хутчэй таму, што і ў прывакзальнай штурханіне то адзін, то другі міжволі дзівіўся на неба, а то і адгукаўся на яго трывогу — мармытаў штосьці сабе пад нос. Як тая цётка, якую яна толькі што абагнала. «Знак, не знак... І што гэта ўжо будзе?» — мовіла яна кожнаму, хто абмінаў яе і яе вялікі чамадан на асфальце, і, як апамятаўшыся, рушыла далей, па якіхсьці сваіх справах, толькі тады, калі нейкі даўгалыгі і пляшывы разумнік (Святлана бачыла яго толькі са спіны) даволі груба зачэпіў яе сваім «Чаго ты раскаркалася, цётка? Ішла б сабе, куды ідзеш!».

Іным бы разам, ды яшчэ у кампаніі хлопцаў, Святлана пасмяялася б («Бач ты на яго: неабыякавы!»), а сёння толькі зіркнула ўслед пляшываму з непрыязнасцю, якая здзівіла яе самую: сказаў і сказаў, чаго не скажаш, калі ў спешцы паткнешся на чый чамадан!

— Вы не падкажаце, чым лепш дабірацца ад вакзала да камвольнага?

Зіркнула на таго, хто пытаўся: малады, вочы нахабнадапытлівыя (пазабавіцца за яе кошт вырашыў!), адказала: — На ТУ-154.

І не ўсміхнулася ў адказ на яго белазубую ўсмішку. Набліжаўся трамвай. Маршрут яго ёй не падыходзіў, але, не зважаючы на чырвонае святло і двух дружыннікаў па той бок праезджай часткі, Святлана матляпулася цераз дарогу, да трамвайнага прыпынку, спакойна, пагардліва працадзіўшы праз зубы: «Пайшоў ты...», атрэста руку падаспелага добраахвотніка парадку і ўскочыла па

прыступку: адзін прыпынак прасядзе, а там ці перасядзе на другі трамвай, ці пешкі спусціцца з горкі на той бок Свіслачы, за мостам, будзе, лічы, на месцы. На месцы... Спахмуршела, мерзнучы ці мо злёгка первуючыся, засу-нула рукі ў шырокія рукавы світэра і так, не расціскаючы рук, і выскачыла з вагона, ледзь толькі ён спыніўся. Не перайшла на тратуар, як таго вымагалі правілы ды і проста бяспека, стаяла пасярод вуліцы, побач з трамвайнымі рэйкамі і разважала: чакаць ці не чакаць...

Разважала нядоўга. Прыгнечаная і нядобрым прадчуваннем, ад якога ніяк не магла выбавіцца, і ашалела-яркім зьяннем неба (тут, на горцы, воч ад яго не было куды дзець), крутанулася і пабегла ў бок ракі, за якой, у адным з самых прэстыжных раёнаў горада, жыла Марыя.

«Не трэба, пельга было везці Марыю з сабой!» — зноў загучала ў ёй запозненае шкадаванне, і гэты раз Святлана не адмахнулася ад яго. Трывога яе парастала. Кіру, яго «публіцы» можна было аддаць любую — каго заўгодна, толькі не яе, не Марыю: гэта азначала б аддаць яе...

Злякнулася ўпершыню выразна акрэсленай, хоць і абарванай на сярэдзіне, думкі («Не, пе! З чаго б раптам! Кожнай жа наканавана пекалі стаць жапчыпай!»), злякнулася і яшчэ прыспешыла крокі. Разумела ж, што Марыя — не «кожная», што яна, Святлана, дрэнь, калі тую, каго па-свойму абагаўляла ўсе гэтыя гады, з першага класа, лічы, аддала на здзек, на гвалт, калі і зараз вышуквала апраўданні, барапілася спадзяваннем на цуд: «М а р ы я н е а с м е л і ц ц а, М а р ы я н е з а х о ч а...»

Яна, Святлана, капечне, дрэнь, і Кір — Кір, якому аддана, пакорна служыла яна і душою і целам, — гэтаксама дрэнь. Яшчэ большая. За сябе спалохаўся: як жа, дачку міністра ў госці адразу не ўчуў, судом запахла... І чысценькі ж нібыта, а віну, пашукаўшы, знойдзеш... Суд, віна, верагоднасць пакарання — Святлана пра гэта не думала. Ні пра што яна зараз не думала. «Не трэба, пельга было везці з сабой Марыю!» — і ўсё. І ўсе словы, што засталіся ў ёй і зрэчас гучалі, падганяючы, прыспешваючы.

А чырвань угары не цямнела, не шэрхла, і гарачыя водсветы яе сцякалі па аконных шыбах, і здавалася, што ў гэтым руху іх патапаюць, размываюцца абрысы камяніц і яшчэ не адзетых у лісцё таполяў. У нейкі момант Святлана нават здалося, што і пабрынялая чырванню рака, і камяніцы з павыяданымі агнём вокнамі, і чорныя, мёртвыя на іх фоне таполі — плод яе фантазіі: паўяўляла чорт ве-

дае чаго... Але здалося і здалося... Фантазія была яўна ні пры чым. Бо вось жа і іншыя з трывогаю азіраліся на пэба. Бо вось жа не адна яна ўздрыгнула, пачуўшы сірэну «хуткай дапамогі». Трывога была разліта ў самім паветры.

«Заўтра дваццаць сёмага... Марыю запрашаў да сябе прафэсар кансерваторыі», — прыгадалася раптам Святлане, і яна двойчы ці тройчы вярталася да думкі, спрабуючы зразумець сувязь яе з гэтымі вярчэннімі хвілінамі, з гэтым шаленствам фарбаў вакол, з гэтаю агоніяй (інакш не назавеш) красавіцкага сонца. А позірк ужо мкнуўся ў глыб двара, туды дзе з-за вугла дзевяціпавярховіка павіпен быў вось-вось вытыркнуцца, адкрыцца вугал другога, таго, у якім жыла Марыя. А крокі ўжо запавольваліся. Не хапала дыхання. І рашучасць раптам пакінула яе. Быццам яна ўжо в е д а л а.

Калі, збочыўшы з дарогі, абагнула той, першы, дзевяціпавярховік і ля аднаго з пад'ездаў — таго, куды ішла, убачыла людскі натоўп, не злякнулася. Нават не здзівілася. Трывога, горкае адчуванне віны, страх перад тым, што магло здарыцца і здарылася, змяніліся глыбокаю абьякавасцю да ўсяго. Пуста стала ў душы — так пуста, што сэрца бухала ў грудзях проста-такі аглушальна. Святлана нічога за ім не чула. Ні сірэны «хуткай дапамогі», што падрульвала да натоўпу, ні гулу галасоў, ні сваіх крокаў, цяжкіх і няўпэўненых. Яна — прадчувала. Яна ведала. Кінулася наўздагон, спадзеючыся паспець...

Лепшае, відаць, што цяпер яна магла зрабіць, — павярнуцца і пайсці назад, пайсці адсюль. Куды заўгодна: на раку, у парк, дадому! Ніхто нічога ўжо не зменіць, ніхто... Прыдумалі дурацкага Ісуса, гэткага ж бездапаможнага, як і любы з людзей, цешыліся, чакалі цуду, а ў выніку: той, хто не вынішчае сваю веру сам, знішчаецца. Так або інакш. Рапа або позна. Вось і Марыя... Не трэба, пельга было яе везці з сабою: Марыя жыла музыкаю, задыхалася ўжо, як і ўсе, атрутнымі выпарэннямі хлусні, але пакуль жыла ў ёй музыка... Абступілі! Дзівяцца. Смакуюць чужую смерць. Ніхто не азірнецца на ўздзетага на крыж Ісуса, а і ён — за тое ж... За чысціню спадзяванняў. За чысціню. За казку, якой хацеў вылучыць людства. Людства! Натоўп, падобны на гэты... Шыі выцягваюць, абы ўгледзець чужую кроў, у таго-сяго, глядзіш, і сляза па шчаце скоціцца: беднае дзяўчо! пэўна ж, утварыла што-якое! А пяхай... пяхай ведае...

Святлана, нібы ўцякаючы ад сваіх думак, туна тыцкалася ў спіны, шчыльна, плячо да пляча, падагнаныя ў гэтай жывой загарадцы вакол мёртвага цела, і не знаходзіла праходу, хоць бы малой шчылінкі, каб ушчаміцца, прабіцца наперад. Куды наперад і навошта ёй было туды, яна не адказала б. Ды і не пыталася б. Ні ў сябе, ні ў каго іншага. Ішла — ад спіны да спіны — па крузе — адзін круг, другі... Не чула нічых слоў, нічых вохканняў. Не бачыла, у чыю спіну ўтыкалася, як хацела ступіць наперад. Яе не ўпускалі ў круг, адштурхвалі — яна не разумела.

Калі ўзяцела, разбіўшы цішыню, якой яна была аглушана, жахлівае выццё сірэны, — непанраўнасць таго, што адбылося, дайшла да свядомасці Святланы. І доўга між камяніц і высокіх старых таполяў, падняўшы з іх голля зграі вараня, кружыў адчайны крык, адчайны кліч яе: — Марыя! Ма-рыя...

(ВЫПІСКА З СУДОВАГА ПРАТАКОЛА:

«Шаргун Святлана Пятроўна, яна ж — Дзетка, яна ж — Гун, 1969 года нараджэння, непаналетняя, звязана з групаю Залужнага з верасня 1984 года. Апроч таго, што прымала ўдзел ва ўсіх оргіях, выконвала ролю агента па вярбоўцы малалетніх асоб, у большасці — школьніц: заманьвала іх на дачу, аддаючы на гвалт, і яны, тым самым, пад страхам страшнага пакарання ў выпадку нязгоды ці скаргі, уцягваліся ў распусту, а некаторыя далучаліся да карыстання наркотыкамі...»)

* * *

Жыццё ўсведамляецца толькі ў пражытым, у прамішлым. Колькі ні ўзірайся — няўлоўныя, бязважкія імгненні паслойваюцца адно на адно, утвараючы неадольную запруду гадоў, якая ўстае паміж толькі што бачным, адчувальным і цяпер адцесненым назад, за мяжу пагляду, і тым, што ўяўлялася далёкім, а то і педасяжным, і ўжо наблізілася, наплыло і вось-вось захлісне ўсё вакол, каб тут жа адхлынуць, адкаціцца, зліцца з сучаснасцю, патапуць у змроку. У змроку забыцца. І пакаранне ці палёгка ў тым — каму як лёс вызначыць.

Лёс! Яшчэ тыдзень таму Паліна Аркадзьеўна пасміхнулася б яму ў твар, калі б раптам сустрэла: і жыццё і сваё месца ў ім уяўляліся ёй калі і не вечнымі, то непарушнымі. Сны, прадчуванні — чым бы яны напалохалі яе, адну

з тых, хто моцна трымаўся за прывадныя рамяні сваёй эпохі? Прывідамі? Памёкамі па віну? Недарэчнымі папрокамі? Спасылкаю на новыя часы? Часы заўсёды новыя. Старыя — законы, па якіх яны прыходзяць і адыходзяць. І, помнячы аб гэтым, кожны жыў так, як заслугоўваў. Ці як склалася. Няхай пават так: як склалася. І так і так на адно выходзіла. І Паліна Аркадзьеўна не разумела...

Ды разумела яна ўсё, чорт вазьмі! Разумела. І прымала. Такім як ёсць. І ніколі не пашкадавала б, калі б... Усё ўпіралася ў гэтае «калі б», адзіна перад якім Паліне Аркадзьеўне трэба было апраўдацца, калі б яна захацела апраўдвацца. Яна — не хацела.

Прыйшоўшы да памяці, ні аб чым не ўспамінала. З шырока адкрытымі вачамі, упершыся позіркам у белы, нічым не замглены экран столі, ляжала моўчкі, нерухома. І піводзін са спомінаў, што набіліся ў пакой і цесніліся ля ложка, не адбіваўся на гэтым экране, не трапляў у поле зроку, не закранаў. Не кранаў яе і клонат урачоў. Паліна Аркадзьеўна нібыта і не заўважала іх. Не адказвала на пытанні. Не рэагавала на словы і просьбы паесці, абьякава дазваляючы прывязаць да капельніцы або чарговага прыбора бяссільную і, здавалася, чужую руку. Чула і словы, і крокі, і ціхае мармытанне радыёпрыёмніка дзесьці непадалёку, але сэнс чутага не закранаў свядомасці — словы не знаходзілі ў ёй і малога, кволага водгуку.

Толькі аднойчы расцяліся яе губы — калі апрытомнела Паліна Аркадзьеўна і, з цяжкасцю, аграмадным намаганнем расплюшчыўшы вочы, пачула незнаёмы голас, нечым (ці не бясколернасцю?) падобны на той, прыглушаны вышыпцю, у забытым ужо сне:

— У выніку аварыі на Чарнобыльскай атамнай электрастанцыі з 26 на 27 красавіка меў месца выкід радыёактыўных рэчываў у атмасферу. Меры па ліквідацыі ўзніклай небяспекі прымаюцца...

— Ты не помніш, чаму мы назвалі дачку Марыяй? — спыталася Паліна Аркадзьеўна, а ў каго спыталася, як не было нікога ў пакоі, не бачыла.

Імя прагучала. Змрок рассеяўся. І аказалася, што і тут, на святле, у залітым сонцам пакоі, гэтак жа, як і там, у бяспамяцтве, пуста — наскрозь пуста. Я е п а д м а н у л і. Адчуванне, ледзьве зацепліўшыся, абярнулася зацятай, неапраўнаю і ад таго невыпоснаю думкаю; яе падманулі, і ў ёй, і пад ёй было пуста. Нават споміны не адбіваліся ў гэтай пустаце. Нават споміны...

Дзёнік

ЖАПЧЫНЫ

19 ліпеня

Дата як дата. Нічога пэўнага не азначае. І не сярэдзіна лета, і не пачатак майго адпачынку. Два дні як прыехала. Два дні, якія нечакана ўсталі такой высокай, глухой сцяной паміж толькі што пражытым і сённяшнім — паміж мною і мной, — што, здаецца, вярнуцца назад, дадому, у звыклы, абжыты свет ужо немагчыма. Больш таго! — ён, той абжыты свет, згадваецца як перэальны, несапраўдны. Мільгапе згадка і знікне. Сама адпіхну, як не знікне. Я — адпачываю. Прыехала на поўдзень адпачываць і адпачываю.

Сонца, як яму і належыць, узыходзіць над морам, каб пацешыць мяне і тысячы людзей, што абляпілі ўсё ўзбярэжжа. Пацешыць — і схавацца ў аблокі. І яшчэ доўга каціцца там, над імі, пагрымваючы перунамі, вызвоньваючы лёгкімі струменьчыкамі дажджу. Сонца, мора, вецер... Усё як малявала па дарозе сюды ўяўленне, усё як хацела.

Хоць ці ўсё? Штосьці ж раптам прымусіла купіць ў кіёску гэты тоўсты сшытак, разгарнуць яго і напісаць: «19 ліпеня...» Прафесійнае? Рукі свярбяць? Пазакідвала ж усе блакноты — яшчэ дома! Газеты трэці дзень не купляю. Да тэлевізара — не падыходжу. З намерам не падыходжу: колькі тыдняў свет абыдзеца без мяне. Ведама ж, ад мяне, непрыкаянай, пашта залежыць! Цяпер — не раней, калі ўяўлялася, што няма больш важнай, больш адказнай работы, чым работа журналіста, калі думалася: адусюль, з усяго свету, усе нітачкі сыходзяцца ў маёй душы, і мне трэба адно словы патрэбныя між мноства іншых адшукаць...

Лёгка сказаць: патрэбныя словы... Каму — патрэбныя? Навошта? Што яны могуць змяпіць у свеце? Ці ў чалавеку? Ці хоць бы ва мне? Што, калі я не магу зразумець таго, што адбываецца ў душы? Нейкай незнаёмай — сцішанай, разгубленай душы. Не азіралася на яе, на голас яе, — лягчэй было. А зараз... Што здарылася? Што? Нічога ж не павінна было здарыцца: кожнаму дню, кожнай хвіліне ў ім даўно вызначана месца ў бяскопцай чарадзе спрэчак,

сустрэч, слоў. Справы, сустрэчы, размовы... Гэта і ёсць штодзённы клопат. Звыклы. Будзённы. Даўно неабходны. Нічога новага ніколі не здараецца. Нічога і не здарылася. Колькі ні прыгадваю першую сустрэчу — бачу толькі яркую, стракатую пляміну, размытую святлом. Згадка — не згадка... Так... Колькі імгненняў, у якія ўліваюцца, у якіх патапаюць, то ўсплываючы, то распаўзаючыся тонкімі промямі сонца, сосны, хвалі, твары, воблакі, алешыны. Складзі з усіх гэтых адбіткаў усмешку — проста ўсмешку! — немагчыма. Нельга. А яна, гэтая ўсмешка, асвятляе цяпер усе мае думкі. Усе дні.

Не-не і вяртаюся да той сустрэчы, спрабуючы складзі, намаляваць рэальны вобраз невядомага шчасця. Вобраз невядомага шчасця... Так і чуецца пошленькі прысмак паліплага да языка штампа! Чыйго шчасця? Свайго? Цяпер? Глупства! Ёсць сотні чужых мне людзей, далёкіх альбо блізкіх — чужых! Навошта вылучаць з іх мноства аднаго, самага далёкага? Сустрэчы можна перабраць па пальцах — хапіла б і аднае рукі. Размоў было яшчэ меней: пра што размаўляць жанчыне з мужчынам? Паабяцалі помніць адно аднаго: чаго прасцей! Нечакана здалося, што, падаўшы адно аднаму рукі, мы спалучылі два жыцці. Як гэта ў вершы?

Сустрэліся. Знайшлі адно аднога,
Каб адагрэцца! — пасярод зямлі,
Дыханнем спалучаючы дарогі.
Па іх — праз нас! — цячэ імклівы час.
Балюча. Мы ж не адчуваем болю...
На міг? Навекі? Гэта больш за нас.
Не воля бога. Дый не наша воля.

Глупства, канечне. Усё падуладна волі. Волі сэрца. Ці волі розуму. Занадта цёмная сіла кідае нас адно да аднаго, каб слепа ёй скарацца: страць рэдка перарастае ў каханне. Рэдка ці ніколі. Сустракаюцца — сутыкаюцца! — ці каб застацца побач на ўсё жыццё, ці каб адштурхнуцца адно ад аднаго і разбегчыся ў розныя бакі. Сцежкі рэдка сустракаюцца двойчы. Людзі... І людзі таксама.

А што да Бога... Хіба можна адрачыся ад таго, каго — не ведасш, каго — няма?

Не раптам, не сёння дагнала горкае: я — адна! Як у маленстве — адна. Таму што ніколі і не падпускала нікога да сябе бліжэй, чым на блізкасць...

Божа мой, што я гавару? Я, урэшце, згодна і на пекла. Згодна ўпасці, ці ўварвацца, ці ўламацца туды! Толькі не

трэба весці мяпе за ручку, угаворваючы саграшыць ці пават злётку надштурхваючы ў спіну. Вось гэта — не! Лёс ва ўладзе любові і нянавісці... Гучыць як насмешка. І любоў і нянавіць бяссільныя перад уладай часу: час не можа быць л ю б ы, час — такі, на які прыпала маё жыццё. Вось гэты — канкрэтны, асязальны. Да самай дробнай дэталі асязальны, назнавальны! Толькі што ўсхліпвала, захлыпалася кожным усхліпам водаправодная труба, а вось ужо і дом, і парк, і вечар над ім захлыпаюцца ўзмоцненымі магутнымі рэпрадуктарамі, усхліпамі гітар і вісклівым голасам моднай спявачкі.

Пекла... Каго ім сёння паналохаеш? Ядзерны век, ядзернае бяссонне зямлі, свет, які ўмяшчаецца ў божую кароўку на дзіцячай далоні... Усё скручана ў адзін балючы вузел, і яго, гэты вузел, не расекчы — яго трэба развязаць, здзіраючы пазногці, здзіраючы скуру на пальцах, развязаць... Бяссонныя ночы? Душэўныя пакуты? Але ж не павінна быць ні пакут, ні душы. Баліць у грудзях — гэта змена артэрыяльнага ціску, сардэчная недастатковасць альбо парушэнне ў скарачэннях дыяфрагмы. Любы медыцынскі даведнік так скажа. Так і я кажу. Усё скручана ў адзін балючы вузел. У свеце. І ва мне. І я не ведаю, як да яго падступіцца. Чаму баляць, вяртаючыся, успаміны? Чаму вяртаюцца сказаныя і даўно забытыя мной словы? Чаму непакояць, нагадваючы аб сабе, даўнія — чужыя і свае — абяцанні? Чаму?

Не, так нельга. Увесь час звяртацца да сябе з пытаннямі — нічога не высветліш. Трэба неяк інакш. Як?

Я — згодна і на пекла, калі заслужыла яго. Ды толькі я сама і магу сказаць, ці заслужыла...

20 ліпеня

Ці заслужыла? Можна, і заслужыла.

Дасюль вяртаецца ў сны маці: ніяк не магу пазбавіцца адных і тых жа прывідаў, аднаго і таго ж болю. Пякучага болю, які падымае апоўначы і да самага рання чырвоная-чорнымі кругамі калышацца над моцна сплюсчанымі вейкамі. Сказала неяк аб гэтым сяброўцы, а яна: «Стань на калені, напрасі прабачэння ў маці. За ўсё. За тое пават, у чым віны сваёй не чуеш. І вернецца спакой...» Глуштва! Тэатральны жэст. Ведама ж, станеш на калені і адпрэчыш пакуту! Не раз, не два ўкленчвала я перад памяццю, перад мінулым. Прасіла адхланія, палёгкі. Хоць бы палёгкі. Бо які ж спакой, калі душа не ведае ціхамірна-

сці? Калі яна не можа назбавіцца жорсткай, быццам не жаночай сілы? Не можа, хоць жорсткасць гэта супраць яе, душы, скіравана — усімі асцюкамі ў душу!

Ды і не дакладна гэта: жорсткасць... Змажку, адкуль сябе помню, усведамляла, што нарадзілася жанчынай і ўжо тым адным упрэжана ў воз адвечных зямных яе клопатаў і турбот. Усведамляла балюча, праз нязгоду — як самую большую несправядлівасць лёсу, жыцця. А клопаты, турботы раслі і раслі. Разам са мною. Змушаючы напружваць усе сілы, каб за буднямі — пад імі! — быў чутны пошум крылаў. Крылаў вечнасці, якая палежыць і мне.

Дасюль вяртаецца ў сны маці. І яе голас: «Чаго зноў галаву задрала? Варон лічыш?» Вароны і праўда звыкла ляталі над полем, над прысадамі. А я... Я палола, капанічыла, выбірава бульбу, перабірава яе. З маці. Ці сама. А потым, пачапіўшы на лямпу самаробны абжур са старой газеты, гадзінамі праседжвала над падручнікамі, паўтараючы часавыя змены правільных і няправільных дзеясловаў англійскай мовы. Няправільныя — не запаміналіся, але вабілі якраз сваёй няправільнасцю, загадкавай адметнасцю. To get — got — gotten... Дасягнуць... Чаго я хацела дасягнуць, я не ведала. Адно што не любіла непарушныя ў сваіх межах правілы, заўсёды выбірава з іх выключэнні. Для сябе. І для ўсіх. Бо павінны ж былі быць сярод людзей і такія, якія складаюць выключэнне. Няправільныя. І гэтай сваёй няправільнасцю адметныя.

Пекла... Жахлівая казка пра абавязковае пакаранне. Потым. Некалі потым. Быццам гэтае «некалі» можа азначаць больш, чым «сёння». Мы ж і так пакараны — кожны сваім жыццём. Аднаму — свая зайздрасць душу точыць. Другому — чужая зайздрасць не дае дыхнуць. Трэцяму ці чацвёртаму — новы дзень новую хваробу прыносіць. Пятаму...

Не, не, нічога горшага, чым адчуваць сябе глінай у руках лёсу, няма і не будзе. І не можа чалавек з гэтым пагадзіцца. Не можа і не павінны. Нават калі адчувае штодзённы, цяжкі ціск гэтых няўмольных рук. Яно канечне: жыццё ва ўсіх аднолькавае, дадзенае пры нараджэнні, і чалавек жыве, як склалася, як складзецца. Але хто ведае, што пахавана ў яго душы, што мучае яго да скопу, так і не збудзіўшы, так і не акрыліўшы душу? Хто гэта можа ведаць, як і пра сябе самога няшмат што скажаш...

Пішу: «пра сябе самога», а трэба б: пра сябе самую — пра сябе ж пішу! Права на выключэнне з правіл, права

па свабоду, незразумелая, забытая прага ценьліні, чалавечага разумення... Сцягваю ўсё ў адно — і не магу сцягнуць, не сцягваецца. То ў адным, то ў другім месцы рвецца, лопаецца. І зноў трэба ўсё — спачатку, зноў на сябе, на гордасць сваю паступаць. Самой. Без загаду ці просьбы збоку. Толькі таму, што з жыццём не паспрачаешся. А і паспрачаешся — яно ўсё адно верх возьме...

Збегла. З'ехала. Ад сям'і. Ад работы. Ад мінулага і ад будучага. Ад сябе, урэшце. А лёс ціхенька смяецца ўбакі. Заплюшчу вочы — і бачу ягоную здзекліваю ўсмішку: збегла? з'ехала? Не, галубка, ад сябе не ўцячэш!

Не ўцячэш... Гэта я ўжо ўразумела. Таму і праседжваю па паўдня і паўночы з гэтым сшыткам. З гэтым, як раней, дома, — з іншым... Так было ўжо. Так было заўсёды, калі словы пачыналі балець знутры, з душы, і ўзнікала патрэба ачысціцца, вызваліцца ад усяго, што мучыць, што не дае дыхаць. Жыццёва неабходны працэс! Інакш захлынулася б. Болем. Ці пяпавісцю. Ці агідай. Ці любоўю... Ніякіх запонаў унутры. Вірлівая, каламутная плынь свядомасці, якая разбурае ўсё ў пошуку выйсця.

«Стань на калені...» Калі б гэтым жэстам можна было ўратаваць спакой — уратаваць душу.

Думала, што неяк абміну бездап, якую капала ў сабе сама. І нават не заўважыла, што лячу ў яе — упала! І сцяна адчаю — зверху, да самага неба. Ніводнай светлай плямкі. Госпадзі, ды што ж гэта такое? Колькі ж можна прабіваць гэтую сцяну і ўзлятаць — падымацца над сабой, а потым так балюча разбівацца? Колькі можна трываць? Хочацца памерці...

Не, не! Нічога не здарылася. Нічога не змяпілася. Усе змены — ва мне. Я не магу больш, не магу... Увесь час б'юся аб сцены. І ў сабе — сцены, і навокал, і ў кожным. Нічога — нікога жывога? А я так хачу жыць — піць жыццё — пагбом! І не магу бясконца разбівацца ў кроў, сама камянею... Мінаюць дні, гады. Я не іду ўжо — бягу, зноў і зноў адольваючы змогу. Даводжу сабе: не магу спыніцца. Не тое, не. Баюся. Баюся: раптам убачу вакол сябе пустату? Раптам...

Хоць што калупацца ў прычынах гэтага страху цяпер! Проста падараюцца мінуты — зараз такая мінута, — калі стала б насярод зямлі і закрычала: «Я слабая! Я жапчына і хачу любіць! Хачу, каб мяне любілі!» І не крычу адно таму, што не пачуюць. Ніхто не пачуе. Вушы будуць затыкаць, абы не пачуць. Працаўніца, хатняя гаспадыня,

маці, жонка, каханка — кожны можа разлічваць на тое, што яму патрэбна. Гэта зручна. З гэтым усе даўно звыкліся. Ніхто нічога не прагне мяняць: што — на што? Зручны расклад жыцця — на пошук сонечнага зайчыка? Звыкшую сцежку, што ідзе з домам і людзьмі, — на хісткі міраж? Не, сентыментальным наш век ніяк не назавеш.

Ды што ківаць на век! Сама ж змалку знішчала ў сабе кволя парасткі сентыментальнасці, сама ж смяялася з сваіх летуценняў. І няспынны мой пошук роднасці ў каханні — з каханым! — не камусьці, мне самой уяўляўся дзіўным. Ды чаго там — і зараз уяўляецца. Шукала і шукаю роднасць, каб, знайшоўшы, не прыняць... Спадзявалася, спадзяюся, што каханне і ёсць той прытулак, які шукае душа, і цураюся кахання, ледзь адчуваю яго набліжэнне, нават не ўсведамляючы віны...

Цуд? Таямніца? Ды ўсё ж даўно вытлумачана, разгадана, расказана і перарасказана. Звычайны шал пачуцця, які часова зрушвае з месца звыклыя рэчы, паняцці, перакапанні. Кароткае забыццё, растварэнне сябе ў кімсьці іншым. Патрэба, уцеха, падман... Як хочаш назаві, а цуд не адбываецца... О, калі б усё было так проста!

Ехала сюды з цвёрдым намерам не заводзіць новых знаёмстваў, пазбягаць і самых бяскрыўдных, свецкіх размоў: лёгкасці ў адносінах не прымаю, а хварэць нікім — нічым лёсам! — больш не хачу. Ды і час з сабой, урэшце, разабрацца. Скрозь людзі, людзі, людзі! У рэдакцыі дзверы не зачыняюцца, дома — тэлефон не змаўкае. Тут...

Не, трэба рашуча абарваць першую кволю нітачку! Адразу — ледзь зазірнула ў яго цёмны позірк — зразумела: у гэтай душы — бездань. Нічым не прыкрытая. Балючая. Бездань, з якой ён не выберацца. Гэта я пра суседа за сталом. Пра леныградца. Глеб Гаруноў — так ён адрэкамендаваўся. Яшчэ злёгка голаў схіліў, каб патушыць раптоўную надзею ў позірку. Холадна кіўнула ў адказ, не назваўшы сваё імя. Ніякіх знаёмстваў! У кожнага — сваё жыццё. У мяне — таксама. Гэта я сабе адразу сказала. І паўтараю зараз толькі таму, каб сказаць стала перакапаннем. Усё роўна мне ніколі не паталіць сваю прагу справядлівасці. Справядлівасці для кожнага. Для кожнага і ва ўсім — у вялікім і малым. Зразумець — яшчэ не азначае дапамагчы. Ды і потым... Яму хутчэй за ўсё і змайі дапамогай не выкараскацца: злом праішоў па самым балючым у душы. Калі набліжуся, падам руку — магчыма, і сябе загублю.

От характар! Проста захворваю на пшчасці людскія. Знешне, вонкава, халодная, абьякавая — днямі, тыднямі выкараскваюся з аднаго тужлівага позірку. І знаю ж, ведаю, што снадзявацца няма на каго. І мне. І Глебу гэтаму. І любому. А чамусьці кожны раз спрабую нейкім чынам перавырашыць вызначанае. Як не перавырашыць, дык хоць бы аблегчыць. Мо таму, што шукаю палёгкі і для сябе...

Балюча. Балючыя думкі. Ды куда — ад іх? Ва ўспаміны?

21 ліпеня

Я люблю ўспаміны. Люблю апускацца ў іх халодныя прыцемкі і пльць, пльць, павольна адводзячы рукою то адзін, то другі малюнак, — так пывеш на вячэрнім возеры, адводзячы рукою то цяжкія вільготныя лілеі, то іх шырокія, пляскатыя лісты. Адчуванне незвычайнае. Уся ты лёгкая, лёгкая, і прыцемкі не гусцеюць, становяцца ўсё больш празрыстымі — раптоўна нібы спадае заслона і трапляеш у паўзабытае за справамі імгненне жыцця, асветленае дрыготкім, таямнічым святлом памяці. Ты нічога не можаш змяніць у ім, але тое, з якім пачуццём дакранаешся да яго, мяняе асветленне — адзін і той жа малюнак бачыцца кожны раз па-новаму. І зноў панова перажываеш перажытае...

Куды я пыву сягоння? Не знаю. Я ўсё імкнуся дасягнуць той мяжы, за якой пада мною уздызе па-дзіцячы шчаслівы твар самага чужога і самага жаданага з усіх, каго я страчала калі-небудзь. ЯГО. Ён усё-ткі ёсць. Быў! Таму што я так хачу. Таму што інакш не выжыць.

Справа, магчыма, зусім і не ў ім. Ва мне. У маіх адносінах да яго, у незнаёмай дасюль прасветленасці, што то радуе, то непакоіць. Ці радуе і непакоіць адначасова. Хоць, здавалася б, адкуль той прасветленасці ўзяцца: двос — два чужых адзін аднаму светы — дзве сям'і, урэшце....

Не падганяю словы, баюся анярэдзіць святло і разбіць штосьці нябачнае, крохкае — штосьці, без чаго ўжо не жыць. Унерныню баюся крапуцца пачуцця словам, нават самым светлым, самым няпачотным. Пачуцця? Я ж не ведаю, што гэта! Гэта — пеназываемае.

Не ўнерныню думаю аб гэтым. Не хачу думаць — і думаю. Шукаю хоць нейкае тлумачэнне. Прыгожы? Ды не. Хутчэй, унэўнены ў сабе і ў тым, што прыгажосць — спра-

ва дзесятая. Загадкавы? Хвілінамі. Калі глыбока задумваецца, прыкрываючы вочы рукой, незнаёма чуйнай, трапятлівай. Фанатычна ўлюбёны ў сваю навuku? Магчыма. Але ж я ад яго навукі — за сямю сценамі, жыцця не хопіць, каб прабіцца, наблізіцца. Гэта ён наблізіўся да мяне, засланіўшы ўсё вакол сваёй усмешкай. І як ускалыхнулася адразу душа, як затрымцела пры набліжэнні сапраўднага! Якая глыбіля — якія глыбіні — сталі бачныя, адкрыліся за ім! Здаецца, толькі б хапіла сілы ступіць у гэту бездань і не расцяць вуснаў, не пагукаць паратунак...

Упершыню баюся назваць мужчыну Каханым. Можна, таму што ўпершыню пакахала?

Не, не, гэта — неназываемае. Зноў і зноў набліжаюся да той мяжы, за якой нада мной узышоў бы па-дзіцячы шчаслівы яго твар, і адступаю назад. У яву. У сонечны ліпеньскі дзень між гарамі і морам. У звон цыкад, які не заглушаюць ні ўздыхі хваль далёка ўнізе, ля падножжа майго адзіноцтва, ні мае думкі.

Падножжа адзіноцтва... Рэдактар бы гэта выкрасліў: недакладна. Не зусім дакладна. Хоць дом, у якім мяне пасялілі, на самой справе стаіць на гары, у парку, што нібыта павісае над морам, пад залівам. Ды я мела на ўвазе і іншае...

22 ліпеня

Дзень, як перавернуты ўгору дном човен, пагойдваецца на хвалях святла, і я марна чапляюся за яго — думка саслізгвае і саслізгвае ў пустату...

Відаць, рана загаварыла пра сваё адзіноцтва. Захаваць яго будзе нялёгка. Не сядзець жа ў пакоі невылазна — без ежы, без паветра, без мора! Калі ні выходжу, куды ні скіруюся, абавязкова недзе поблізу гэты наваяўлены Глеб. Кінься ён да мяне, проста зачэпі словам альбо позіткам, у мяне б хоць з'явілася права абурэння, паставіць яго на месца. Не так гэта цяжка, з усімі заўсёды ўдавалася. А тут — ніякай зачэпкі. Ніводнага руху з яго боку. Ніводнага слова звыш таго, што патрабуе этыкет. Асцярожна краецца мяне позіткам і адверненца. Аддана маўчыць, не парушаючы маё маўчанне. Адно што як сам не свой. Як чакае чаго. Чаго?

Побач з ім няўтульна. І за сталом. І ў холе бібліятэкі. І на пляжы. Чым я магу яму дапамагчы? Ды і не хачу я нікому дапамагаць: з сабой да ладу не дайду.

Колькі разоў выбудоўвала свой свет такім, каб ён быў падобны на навакольны, каб у ім можна было жыць хоць бы самым блізкім людзям. А адзін нечы дотык, адно слова — і ўсё рассыпалася. І зноў трэба было пачынаць усё спачатку. З улікам яшчэ аднаго паражэння. І ўсё апраўданне, што ніколі не сядзела склаўшы рукі, не адчайвалася, гледзячы на руіны, не абвінавачвала ўся і ўсіх. Проста — пачынала спачатку. Зноў спрабавала пабудаваць свой свет, зноў ішла пасустрэч людзям і іх перазуменню. Па абломках мінулага спадзявання. Не зважаючы на раны і вечныя гузакі: рушылася ж усё ва мне!

У сэрца ўваходзіць толькі тое, што ідзе ад сэрца, піша Жан-Жак Русо — раскрыты том яго ляжыць на маім сталі. Не буду з ім спрачацца. Можна, і праўда маё сэрца выпраменьвае столькі балючых імпульсаў, што яму адгукнецца любое журботнае сэрца. Адгукнецца — і імкнецца пасустрэч, шукаючы суцяшэння, шукаючы роднасці. Можна. Але часцей было іншае. Было...

Ат! Што там было? Здаралася зрэдку адчуць родную душу, роднага чалавека, але ледзь адкрыешся, адкінеш ахоўную суровасць, імгненна перакопваешся: здалося. Усяго агульнага, што агульнае біяполе, як сёння модна тлумачыць.

Вось і гэты Глеб. Навошта ён высочвае кожнае маё з'яўленне? Чаго круціцца ўвесь час поблізу? Што нас можа зблізіць? Бездань, на краі якой ён ходзіць?

З цяжкасцю стрымліваю сябе, нейкія цяжкія, незадаволеныя словы. Здаецца, адпусці я павадок, на які сама сябе навязала, — і хлынуць гэтыя словы, хлынуць на таго, хто надарыцца поблізу, на таго, хто ў гэты момант побач. І таму ўсё накручваю павадок і накручваю: хвіліна, другая — і хрусне горла, ім пераціснутае...

Сарвалася нечакана. Сягоння. Сустрэўшы, як узяла за звычайку, усход сонца ў моры, метраў за шэсцьдзсят ад берага, доўга плавала ўздоўж светлай праменнай дарожкі. Калі ж вырашыла вярнуцца, перш уважліва агледзела пусты яшчэ пляж. Глеба відаць не было. «Праспаў!» — падумала з палёгкай. «Хоць зарадку спакойна зраблю». Падумала — і забылася на яго. Праз колькі хвілін з прыемнасцю пацягвалася, выгіналася на пасланым ручніку, адчуваючы скурай кожны востры каменьчык. На знаёмае «Добрай раніцы!» ускочыла як уджаленая: зноў гэты асцярожны голас, гэты вінаваты позірк! Тры-чатыры крокі — і прастора раніцы, якая імі вымяраецца, уздыбілася паміж

намі празрыстай дрогкай сцяной і ўсё больш прыкметна пахіствалася ад майго гнеўнага дыхання. На момант я нават захлынулася гневамі: адказаць, схавацца за ветліваю ўвагу, за добразычліваю ўсмішку, за знаёмыя словы? Ну, не! Трэба парэшце высветліць, чаго ён ад мяне хоча!

— Чаго ты ўсюды ходзіш за мной? Чаго прымерваешся? Да лёгкасці курортнага рамана раптам пацягнула? Каля жанчыны пагрэцца захацелася? Няўжо не відаць, што я — не такая жанчына, не твая жанчына?

— Я чым-небудзь пакрыўдзіў вас? Вы забыліся прывітацца.

Мо таму, што адгукнуўся ён вельмі ціха, я раптам усвядоміла, што не прамаўляла словы, а выкрыквала, звяртаючыся да яго, чужога, ледзьве знаёмага, на «ты». Гэтае «ты» яшчэ кружылася ў павестры, абдавала твар жарам, доўжачы сваё гучанне і маю пяёмкасць. А Глеб ужо адышоўся, не распранаючыся, апусціўся на мокрую гальку, там, куды час ад часу выкочваліся мяккія, ледзь прыкметныя хвалі.

— Добрай рапіцы! — з'едліва кінула яму ў спіну. І ён здрыгануўся. Менавіта здрыгануўся, не ўздрыгнуў. І не павярнуўся.

Мне стала шкада сябе. Сваё адзіноцтва. Дакладна помню: не яго, Глеба, шкада, а сябе і сваё адзіноцтва. Аднаго імгнення хапіла, каб адчуць, што трапіла ў сіло. Што лёс гэтага чалавека нейкім чынам ужо ўплываў на мой лёс. І я... Я не магу нічога адпрэчыць. Як ніколі не магла, калі ступала насустрач таму, хто чакаў майго разумення. Калі ж я ступіла насустрач Глебу? Сёння ўранку? Рацей — падсвядома?

Пры тых імклівых зменах у адносінах паміж людзьмі жанчыне цяжка заўсёды адчуваць сябе жанчынай. Гэта не мае словы. Гэта ўсё той жа Жан-Жак. І тут я згодна з ім, знаходзячы пацвярджэнне ў любым лёсе. У любым, і ў сваім.

Тады ўранку, каб неяк выйсці з няёмкага становішча, не знайшла нічога лепшага — працытавала філосафа Глебу. Побач з чужымі словамі мае словы, словы прабачэння, прагучалі не так напружана. Хоць узніклага напружання не знялі. Хутчэй заглыбілі. Удзячна, з падзеяй, заззяў павернуты да мяне яго цёмны позірк, і нічым, ніяк не магла я адгукнуцца на яго.

Роўнасць. Працэс эмансіпацыі. Ды каму і на якога д'ябла патрэбны гэтыя роўнасць і эмансіпацыя, калі пла-

та за іх — вось гэты балючы позірк і бездаць — за ім? Калі любы мой крок нашырыць гэтую бездаць — і мне не дагукацца да гэтага сэрца? Час — не за мяне, час — супраць мяне. А ён, Глеб гэты, верыць, што я, жанчына, здолею ўратаваць яго. Сваім разуменнем. Сваёй пяшчотай. Сваім цяплом.

Не ўратую. Не здолею. Западта лёгка адступілася калісьці ад сябе, жанчыны, абраўшы — каб жа свабоду! — дарогу. Дарогу дужэйшых, чым я. Асоба... Божа мой, а што рабіць з гэтай «асобай» у сабе? Куды — з ёй? Усё часцей пачуваю сябе затраўленай, загнанай, і клопатамі і цяжкімі людскімі позіркамі загнанай у якісьці доўгі вузкі калідор, які з двух бакоў упіраецца ў тупік, і я ўжо не я: не тая, што папраўду, праўдашняя, а тая, што ва ўсіх навідавоку... Зваяваныя правы сталі абавязкамі. Усе. І тыя, якія спрадвеку лічыліся маімі. І чужыя. Хто выйграў? Я? Ды я хутчэй нагадваю загнаную жывёліну, чым свабодную асобу. Мужчына? Ды хіба можна іх, такіх рафініраваных, любіць? Часам пават паважаць іх цяжка... Дык хто выйграў? Хто першы павярне назад? Тут жа не загад патрэбны!

Самае сумнае — нічога не бачу, не магу разгледзець у сабе заўтрашняй. Вось яна Я, знаёмая незнаёмка, — здзіўлена разглядваю кволя парасткі сентыментальнасці ў сваёй душы і чамусьці не спяшаюся іх паламаць, струшчыць, знішчыць, як раней. Як заўсёды раней...

23 ліпеня

Жанчына... Хто мог расказаць мне, у чым яе характэрнае, што ўскладзена на яе прыродай і складае яе сутнасць? Маці? Яна, здаецца, зрабіла ўсё, каб страціць маю любоў: сваркі, п'янкі, п'яныя оргіі змалку заслапялі яе — іншую, за працай, прыгожую сваёй сілай і ўменнем. Я ўзнепавідзела ў маці жанчыну, усё жаночае: хіба не яно перашкаджала ёй стаць любімай намі, дзецьмі? І гэтае непрыняцце было не па-дзіцячы злое і непрымірымае. З гадамі, непрыкметна, пераносіла я яго на сябе, на сваё жаночае «я».

Не, я не перамагла сваю прыроду — занадта пяроўныя сілы! Але і не скарылася ёй. Ніколі не пасла пакорна яе рабства, ніколі не дазваляла ёй цалкам завалодаць мною. Разумела: усё ці нічога! — гэты прынцып у адносіпах з людзьмі не самы лепшы. Сустрэкаюцца ж не проста двое, а двое — сярод мноства тых, з кім свядома ці міжволі

ўступаюць яны ва ўзаемаадносінны, з кім знітаваны дзесяткамі спраў, патрэб, абавязкаў. Ні ад каго пельга патрабаваць усяго: калі чалавек аддае табе сваю прыхільнасць, пяшчоту, калі ён аддае табе свае лепшыя хвіліны, ён аддае многа. Так гаворыць розум. Я чула гэтыя яго ўшчунванні заўжды. І тады, калі нават у галаву не прыходзіла задумацца над сваёй бунтоўнай непрымірымасцю з жыццём і сабой. Але і тады і цяпер я следала абранаму прынцыпу. «Усё ці нічога!» — суцяшала сябе, разрываючы з адзінай сяброўкай маленства адно за тое, што ў момант выбару паміж мной і першым сваім абранікам яна была на яго баку. «Усё ці нічога!» — адказала таму, каму ўпершыню даверыла свае вусны, свае падзеі, калі, адвергнуты мпой за выпадковую здраду, ён прасіў прабачэння, на калянях прасіў. Выпадковых здрад не бывае. Выпадковых расстанняў таксама...

Не, не, я не апраўдваюся перад сабой. Проста хачу зразумець, чаму скрозь ганарылася сваім характарам, хоць столькі з-за яго пакутавала. Усё ці нічога — гэта звычайна нічога, як сказаў Глеб. Не сказаў — адказаў на нечаканае маё прызнанне ў тым, што ніяк не магу ўлагодзіць душу. Я абурылася: ён жа нічога не ведае пра мяне! А Глеб усміхнуўся. Неяк сумна ўсміхнуўся.

— Ты яшчэ пачні пра надуманасць, пенатуральнасць маіх паводзін! — адгарадзілася я ад гэтай усмешкі. — Мяне ўжо аднойчы назвалі інстытуткай з максімалісцкімі замашкамі. Так што не саромейся. Даводзь: жыццё мінае раней, чым усвядоміш, павошта яно нам дадзена, і ў ім усё значна прасцей, чым нам хацелася б.

— Жыццё такое, якога мы заслугоўваем.

Глеб ужо не ўсміхаўся. Ён сядзеў, абхапіўшы калені рукамі, за крок ад мяне. Спакойшы. Сцішаны. Нібыта ні тлум перапоўненага пляжа, ні гул неспакойнага сёння мора не закранаў яго. «Хворы дэман!» — зварухнулася ўва мне шкадаванне. І я адгнала яго.

— Няхай так, — заспяшалася я пагадзіцца. — Але чаму я павінна шукаць прымірэння, згоды з жыццём, калі ў ім так часта сустракаюцца падман, подласць, крывадушша?

— Гэта не ў жыцці сустракаецца — між людзей.

— Божа мой, ну, канечне, між людзей! Ты чапляешся да слова. Мы гаворым аб адным і тым жа. Толькі ты — з вышні свайго вошты, а я — ад імя сваёй душы.

Глеб не адвёў пагляду, і мне стала сорамна за гэтак «ад імя сваёй душы». Але я ўпарта працягвала:

— Так, ад імя душы. Гэта яна, душа, абвінавачвае ў маім душэўным адзіноцтве — мяне. І толькі мяне. Быццам мы — кожная сама па сабе. Быццам мяне можна папракнуць у пяшчырасці. Часам няшчырасць магла штосьці ўратаваць. Былі такія выпадкі. Але ж не прымала я яе. Не прымаю. І не разумею, чаму гэта горш, чаму пяшчырасць лягчэй успрымаецца, чым падман. Вось і табе непрыемна тое, што кажу.

— Ты ж не мне гэта кажаш, сабе.

Я разгубілася: і сапраўды ж казалася сабе. Каб неяк ураўнаважыць супярэчлівыя думкі. Здзіўлена зірнула на Глеба: занадта дакладна адчуваў ён кожны зрух у маёй душы. Занадта лёгка...

Відаць, разгубленасць мая пайкім чынам адбілася ў позірку, бо ён няўлоўным рухам крапуўся маёй рукі і пажартаваў:

— Цяпер твая чарга чапляцца да слоў?

— Не, — паспрабавала я ўсміхнуцца. — Мяне чакае мора.

І ледзь прыкметнай сцэжкай між цесна ссунутых лежкаю пачала выбірацца да вады.

Словы... У кожнага з іх гэтулькі значэнняў, адценняў, інтанацый, што няма нічога прасцей, чым схвацца за іх шматсэнсоўнасцю. Ці ж Глебу гэтага не ведаць! І я — недрэчы... «Душа... Няшчырасць...» Яшчэ падумае, што спагады, спачування шукаю. Хоць не. Ён — не падумае. Ён, як і я, не ўмее гуляць у словы. І ў пачуцці. І ніколі не ўмеў. А ва мне — чуе сваё. Магчыма, ужо страчанае».

Не скажу пэўна: тады я гэтак падумала ці зараз спрабую асэнсаваць тое, што адчула. Сваё — страчанае? Магчыма. Але тады адкуль у ім сіла? Я ж бачу, бачу ў ім бездань! Але бачу і сілу. І міжволі давяраю гэтай сіле. Міжволі шукаю апоры ў ёй.

Супярэчліва атрымліваецца. Бездань, апора... Чамусьці ўсё зблыталася. Збегла з дому, з горада — ад позняга свайго кахання, а душа баліць не па пакінутым... Не толькі па пакінутым. Дзесьці я чытала: каханне існуе, але яно распятае, гэтак каханне, і мы разам з ім. Калі распяцце азначае пакуту — я падпісалася б пад гэтымі словамі. Сладзявацца — няма па каго. І мне. І Глебу. І любому. Выпадаюць мінуты, калі вакол — пустата, пустыня, калі нават самыя блізкія — «за». За мяжой крыку.

За рысай магчымых зпосін. Зрэдку рэха гэтага распачнага крыку дакочвасца да людзей, трывожачы іх,— і тады ў тэлефоннай трубцы бадзёра-адчужана патрэскае: «Трымайся! Усім нам патрэбна мужнасць». Быццам былі ці будучы часы, калі для таго, каб жыць, проста жыць, не спатрэбіцца мужнасць. Быццам мужнасць — толькі наша прывілея...

Азірнуцца: усё патапула ў гадах, не пакінуўшы ні колькі-небудзь значнага следу, ні ўспаміну. Хоць не. Успаміны ўсё-такі можна з дня памяці падняць. За захаванасць сказаць цяжка: большасць з іх — непрыемныя, і я спіхвала іх у адну грудку — абы глыбей! Але адкапаць сёе-тое можна. Можна паспрабаваць. Есць жа якаясь сцяжына, што прывяла мяне да мяне сьгонняшняй. Па меншай меры — была. Сведчаннем таму: я дайшла. Прыйшла. Хоць і не ўяўляю пакуль што куды...

24 ліпеня

Куды? Свет збудаваны такім чынам, што ўсе людзі лёгка замяняюцца адзін адным, растлумачыў Глеб. І не толькі на любой вытворчасці. У любым сэрцы. Памяць — для суцяшэння. І не пагаджацца з гэтым — хлусіць самому сабе... Я не пагадзілася. Навошта тады жыць? Каб жыць? Каб не ламаліся звенні ў ланцугу часу, як ён лічыць? Мы хлусім у іншым. У большым. Таму што прагнем толькі браць, толькі атрымліваць — і ад людзей, і ад прыроды. Як плату за тое, што жывём.

Калі задумацца, чаму на працягу столькіх стагоддзяў панавала ў свеце рэлігія, атрымаецца: да Бога, да Хрыста, цягнуліся душы якраз таму, што ён — платы не браў. Што ён — сабой заплаціў, даўшы прыклад самаахвярнага служэння ісціне, людзям. Наша ісціна, наша праўда — іншая, але і яе нельга сцвердзіць, пакуль чалавек не адмовіцца ад платы, ад жадання толькі браць, атрымліваць. І пічога я не блытаю, самаадрачэннем гэта называй ці ідэалізмам.

Мікеланджэла, Бетховен, Талстой... Старыя майстры верылі, што чалавек заслугоўвае вечнасці, што душа яго павінна ачышчацца ад усяго цёмнага і балючага ў ёй, каб наблізіцца да неба. Да неба не ў значэнні «раю», а ў значэнні — вышні, духоўнага ўздыму, духоўнага прасвятлення. Таму столькі светлай радасці ў адных з іх і столькі імклівай сілы пераадолення ў другіх.

Думаю, нам, нашаму часу не хапае і гэтай веры, і гэ-

тага імкнення да гармоніі, да гарманічнага спалучэння будзённай працы і святочнай мары, памкнення ачыпцацца ад усяго цёмнага і балючага ў душы. Чалавек капаецца ў дарах і смецці прагрэсу — і літаратура і мастацтва калунаюцца часам у дробным, будзённым, заўважаючы ў чалавеку толькі абывацеля. Не таму, што абывацель выйшаў сёння ў героі і смецця ў нас час больш, чым у любы іншы, не. Смецця заўсёды хапала. Хапала і тых, хто ў ім капаўся. Але раней — класікі — нават паказваючы такога чалавека, верылі і іншых, усіх, прымушалі верыць — у іншае прадвызначэнне яго, чалавека вось гэтага, вось гэткага. Хоць бы і мяне ўзяць...

— Памяць — для суцяшэння? Чым можа сцешыць мінулае? Ды і што такое гэта мінулае, калі ўсё, чым жыла, ва мне? Малюнкам. Ці дакорам. Ці шкадаваннем. Усё, што я адчуваю сёння, спела ва мне ўсе гэтыя гады. І ва ўцёкі ад самой сябе, ад няўтольнай прагі і немагчымасці любіць усіх і стаць шчаслівай, кінулася я не сёння...

ВЯСНА ШЭСЦЬДЗЕСЯТ ПЕРШАГА ГОДА... Вёска, куды я кіруюся ледзь не кожную суботу, па-вясноваму называецца Сінча. І стаіць яна — пасярод вясны. Ад чыгуначнай станцыі трэба прасёлкам, потым сцежкай узбоч каляіны, ісці нешта каля дваццаці кіламетраў. Спярша паўз поле, а затым лесам і лесам, забалочаным, змрочным, — любая прагаліна ледзь не на вачах зарастае алешпікам, ценьканне сніц заглушае цяжкое вуханне сычоў. А мінеш лес, дрыготкай далонню ўтрымліваючы гатовае выскачыць з грудзей сэрца, пагляду адкрыецца роўны шнурок хат, да стрэхаў зарослых бэзам. І — крыху ўбаку, на ўзгорку, пад купкай старых, высозных ялін, будыніна калгаснай фермы. Гэта і ёсць Сінча. І дзве сажалкі па абодва яе канцы — як два люстэркі, у чых срэбных тонях адбіваюцца сцежкі маіх спатканняў. Бо, канечне ж, дзеля гэтых спатканняў — дзеля высокага бялявага трактарыста, што чакае мяне цэлы тыдзень, — імкнуся я сюды па веснавым бездарожжы.

Дома тлумачу: да цёткі Алены. Хоць у Сінчы жывуць тры матчыны сястры і я магу жыць па чарзе ў кожнай, выбіраю заўсёды цётку Алену. Яна не распытвае нітараз пра маці і маімі прыездамі не вельмі каб цікавіцца. Дапамагу што па гаспадарцы, выслухаю вясковыя навіны і — вольная. Дзверы цётка не замыкае, як поз-

на ні прыйду — не збуджу. Раніцою скажу: з дзяўчатамі заседзелася...

Дзень, калі я перакопваюся, што цётка ведае прычыну маіх частых прыездаў, быў не на-вясноваму сцішапы. Здавалася, нават травы спынілі свой рост. І травы, і кветкі, і дрэвы — усё паўколле трывожна ўслужвалася ў цішыню. У мае крокі. Я міжволі запаволіла хаду, раз-пораз зіркаючы на неба. Хмурыпак не было. Ніводнай. А дзень прыкметна цямнеў. Мінаючы сажалку, бачыла цямяпае, зацягнутае бруднаватай смугой люстэрка, у якім не адбіваліся ні вербы, ні зіхоткае, трывожнае неба.

— Дзіцятка, пасядзела б ты сёння са мной, староі! Моладзь уся ў Вялені. Гэлька Пахомава дачку замуж выдае. Усе там...

Цётка Алена чакала мяне. Прыземістую, мажную постаць яе каля весніц убачыла здалёку. Сцялася, абмерла сэрца.

— Штосьці здарылася, цётка Алена? — кінулася я да яе.

Яна спалохана замахала абедзвюма рукамі: «Свят, свят, свят!» — і засмяялася:

— Ад вас, маладых, і мы, старыя, вучымся ад пытанняў адмахвацца... Навальніца будзе. Ціха занадта. Трэба посцілкі з плота паздымаць ды на гарышчы развешаць, вось і чакала памочніцу.

Дапамагаю. Расказваю цётцы пра свае пяхітрыя справы. Усміхаюся на яе дасціпныя характарыстыкі кожнага, пра каго заходзіць гаворка. Кручуся перад люстэркам, збіраючыся на вёску. Рэзка паварочваюся на цётчына таропкае:

— Моладзь уся ў Вялені. Усе там...

— Усе? — перапытваю і чую: зноў сцялася, абмерла сэрца.

— А як жа! Гэлька дачку замуж выдае. І хто б гэта раней вяселле ладзіў насупраць лета? Ды маладыя на старое не азіраюцца.

— Я праідуся...

— І белабрысы твай там,— цётка сурова ссоўвае бровы, адразу стаўшы падобнай на маці.— Людзі кажуць: акруціла яго фіфа прыезджая, развядзёпка. Перад любым спадніцу задзірала, і гэны — туды ж!

— Я пайду,— рашуча перапыняю я яе. І сябе. Бо яшчэ міг, другі — і хлынулі б слёзы. Я адчувала гэтыя цякучыя слёзы зранку. Увесь дзень.

— Я пайду,— паўтараю яшчэ больш рашуча. І павольна-павольна іду да дзвярэй. Сляпымі рукамі намацваю клямку, машынальна пераступаю парог і ціха, без стуку, прычыпяю дзверы.

«Не было б бяды з дзеўкай!» — далятае да слыху цётчыні хрыпаваты голас. Але ўспрымаецца гучанне слоў, а не іх сэнс.

Сумотны шлях па слядах бяды... Усё жыццё пасля буду абыходзіць я яго, абмінаць, а вось заплюшчу вочы — і зноў іду хмарным адвячоркам паўз цікаўныя позіркі жанок і ўласныя словы прывітання, паўз зарослую лопухам да самых акенцаў лазню і пацямшелы ад дажджоў і сонца, перавязаны ручнікамі крыж на самым узлеску. Лес сустракае мяне прыцемкамі, яны з зеленавата-ліловых паступова становяцца шэрымі і пачынаюць гусцець. Яшчэ праз колькі крокаў адчуваю, што прыцемкі пачынаюць ліпнуць да мокрых шчок і вачэй.

Кожная ямка, кожны корч ці сук пад нагамі, кожная галіна, якую адводжу рукой, прымаюць самыя неверагодныя абліччы, палохаючы позірк. Страх не закранае душу — я іду і іду, хоць дарога амаль што пезнаёмая, а збоку, з-за лесу, пасоўваецца навальніца. Грому не чуваць, але цёмнае неба раз-пораз разломваецца, па міг агаляючы сваё халоднае бліскучае нутро.

Не чую я і музыкі, хоць ужо дайшла. Прыйшла. Колькі мінут хады, без сцежкі, нацянькі,— і вось ужо скачуць ярка асветленыя вокны крайняй вяленскай хаты. Разумею, што скачуць не вокны, а людзі — там, за вокнамі. Прыліпаю да аднаго з іх і са страхам углядаюся ў твары — яны ўсміхаюцца, рухаюцца, размаўляюць. Чамусьці бачу толькі твары. Мільганула на момант думка: «Чаму ж я не чую музыкі? Усё — як у нямым кіно...» Мільганула і згінула. А я... Мяне як варам аблілі: ва ўсё акно — твар майго... Не, два твары! — яго і яе. Той, развядзёнкі. Штосьці лінкае, гарачае перашкаджае мне глядзець, і калі я змахваю рукой гэтае «штосьці», ужо не бачу твараў. Бачу, як знаёмыя хлапечыя рукі то прагна гладзяць, то сціскаюць жаночыя плечы...

Шлях назад, у Сіпчу,— чамусьці зусім кароткі. Я не помню ні ям, ні карчоў, ні навальнічнага неба, ні ценю крыжа, перавязанага ручнікамі. Здаецца, у наступнае імгненне вяртаецца да мяне свядомасць — і я пазнаю сна-

А рукі (ці мо галіны?) адпускаюць яе, зноў яна чуе пошум лісця, спеў малінаўкі і ціхае бруенне ручайка. Распльваецца, святлее і цёмнае гарачае мроіва: спярша становяцца бачнымі старыя магутныя галіны, што адступаюць, расхінаюцца, адкрываючы краёк зорнага неба, потым і яны знікаюць, растаюць у ззянні, і толькі неба надымаецца, расце, раздаецца ўшыр, пакуль яна не застаецца з ім сам-насам.

лоханыя вочы цёткі. Не чую, што яна пытаецца, адказваю па запытальны позірк:

— Я не плачу, цётка Алена. Гэта дождж. Бачыце?

І тут толькі заўважаю, што стаю у лужыне вады — вада сцякае з валасоў, з мокрай сукенкі проста на падлогу. Разгублена адступаю крок назад, балюча прыкусіўшы губу. Губы — салёныя...

Вось і ўся гісторыя. Канец яе. І што там ні кажы, абсалютна лагічны канец. Нават навальніца дарэчы. Як у добра прадуманым літаратурным сюжэце. Гатовас апавяданне — калі б не мой тэлеграфны стыль: пяро так хутка бегала па старонках сшытка, што я ледзь паспявала за ім.

Сюжэт... Апавяданне... Забаўкі гэта! Хай сабе і не ўсім даступныя забаўкі. Аднак нават геніі не могуць вытлумачыць, што дыктую нам нашы ўчынкі. Кожны раз — новы душэўны зрух. І новая нечаканасць. Таму што авалодаць сабой яшчэ не азначае авалодаць лёсам. Пра мяне гэта дакладна.

І па сёння не ведаю, любіла я свайго трактарыста ці не. Але больш дваццаці гадоў, што адзін за адным уставалі паміж памі, я не хацела верыць, што існуе шчаслівае каханне, што каханне — самае большае шчасце, якога варты чалавек. Па шчырасці, і сягоння не веру.

25 ліпеня

Шчаслівае, пешчаслівае... Відаць, не гэта важна. Каханне ці ёсць, ці няма. Навошта іншыя меркі? Аб шчасці нельга меркаваць па ружова-салодкіх малюнках рамантыкаў: ах, калісьці на руках жапчыну насілі! Ах, Парыж! Ах, мільён руж! Мільён руж — у той час, як трэба гаварыць пра мільён памылак. Мільён і адну. Наступную...

Гэта я пра сябе. Бо што іншае, як не новая памылка, — Глеб? Я дазволіла яму наблізіцца. Уступіла ў дыялог. Выказала разуменне. Шкадную яго і нічым не выказваю сваё шкадаванне, каб не пакрыўдзіць. Спрабую абарапіць невядома ад чаго. Адчуваю глыбокую духоўную роднасць з ім. Дужым — і бездапаможным. Чыстым — і... Не хачу! Мне страшна. За яго. І за сябе. Усё можа прыйсці да знаёмай развязкі...

ВОСЕНЬ ШЭСЦЬДЗЕСЯТ ДРУГОГА ГОДА... Жыву адно пачуццём вызвалення. Аграмадным, як цэлае жыццё

паперадзе. Нарэшце, я вырвалася з дому — з заўсёднага страху за сваю душу. Стала студэнткай. Вучуся. Веру, што дваццаць два рублі стыпендыі — цэлы скарб, што інтэрнат, у якім жыву, — самы лепшы ў горадзе, што дзяўчаты ў пакоі стануць самымі шчырымі сяброўкамі. Праўда, штовечар усе разбягаюцца. Спатканні, спатканні!

Я доўга, упарта не хачу ніякіх прыхільнасцей. Але ж і ад дзяўчат не хачу адставаць. І таксама іду на спатканне. Зноў іду на сустрэчу з тым, хто неяк прыкмеціў мяне ў патоўпе. Прыкмеціў і запыніў. І другі месяц спрабуе прыручыць маё пасцярожае сэрца. Не тое, каб гэта было мне зусім непрыемна, — няма радасці, таго светлага ўзрушэння, што прымушае з нецярпеннем чакаць кожную сустрэчу...

Сустрэкаемся. Размаўляем. Пра надвор'е, якое трымаецца ўжо колькі тыдняў. Пра Мінск, яго, а цяпер і мой родны горад. Пра сустрэчы і разлукі. Ні пра што! Нічога не трэба запамінаць, ні над чым не трэба задумвацца. Праўда, я часам заўважаю хваляванне спадарожніка, але ён кожны раз спраўляецца з ім і ніколі нічым не крыўдзіць майго даверу.

Алеі парку. Ціхая, з доўгімі перапынкамі, калі чуваць толькі нашы крокі, размова. Цукеркі, якія ён нязграбна суне мне ў руку і потым, час ад часу, угаворвае з'есці. Усё набліжаецца мінута развітання...

— Я еду ў камандзіроўку. Надоўга, — спыніўшыся, гаворыць ён. — Ты будзеш мяне чакаць.

— Не знаю.

— Ты чакай мяне, добра? Я... я пазнаёмлю цябе з мамай.

— І што ты ёй скажаш? — я разгубілася: западта нечаканы паварот прымала наша знаёмства, і таму пытаюся першае, што прыйшло ў галаву, адварочваючыся ад хлопца.

— Што? Што я люблю цябе...

Перахапіла дыханне.

— Не трэба.

Я не пазнаю свайго голасу. Адштурхваю руку хлопца, гатовую падтрымаць мяне пад локаць. І, зачэпіўшыся позіркамі за яго збянтэжаны, недаўменны позірк, гавару, гавару, гавару. Пра Сінчу. Пра вяснову навальніцу. Пра педарэчныя памаганні сэрца зацвісці так, як цвітуць між цёпрых сонечных промняў кветкі. Пра разбітае сваё пачуццё. Пра балючыя дотыкі ўспамінаў... Хваляванне вы-

сокай, гарачай хваляй захліствае голас, прарваўшы ўсе моцныя запоны памяці...

— Не! Не смей! Ніколі!

Вырываюся з абмяклых абдымкаў, падымаюся і, адсякаючы суровым і, што дзіўна, амаль спакойным паглядом лаўку, хлопца па ёй, кароткую адлегласць паміж намі, ступаю на сцэжку. Ён кідаецца ўслед і быццам патыкаецца на гэтую пябачную мяжу — застывае, зп'якавелы, пакрыўджаны.

Адчуваю, як балюча коле штосьці пад сэрцам, і не прыпыняюся...

«Дурніца! — казалі мне пасля дзяўчаты. — Ён жа карэны мінчапін, у яго пастаянная мінская прапіска». Прапіска, яно, канечне... Але хто ведае, якая прапіска патрэбна збалеламу, недаверліваму сэрцу?

З гадамі ўсё часцей здаецца, што людзі марна мітусяцца, шукаючы пару, будуючы дом, дбаючы пра яго дабрабыт, — колькі душэўна адзінокіх людзей жыве ў найсучасных, застаўленых імпартаў мэбляй кватэрах пры знешне дабрачынным мужу ці жонцы? Колькі іх, вырываючыся на гадзіну-дзве (на тыдзень-другі) з такога жадапага некалі дома, спрабуюць патапіць незразумела балючыя думкі ў віне альбо ў вачах выпадковай сяброўкі? Колькі іх губіць сябе, паступова співаючыся?

Нясцерпна глядзець на ўсё. Нясцерпна думаць аб тым, што не бачыш ніякага выйсця — ні для іх, ні для сябе, што пачуцці адміраюць. Адміраюць не таму, што жыццё хіліцца да свайго канца, да свайго завяршэння, — зусім не. Пачуцці адміраюць, бо ў іх няма патрэбы. Няма патрэбы?! Быццам мароз па скуры.

Не, не, трэба неяк бараціцца. Трэба будаваць святло ў душы. Не ўяўляю, які з чаго, але будаваць. Святло. Па мікрачасцінцы. Па тканцы. Каб усё, што трапляе ў душу, па святло, выпраменьвала радасць. Каб душа магла навучыцца радавацца самаму простаму ў жыцці — чалавечаму разуменню, прыходу раніцы, цяпла. Мы ж залежныя ад прыроды. Ад яе сілы. Ад яе справядлівай дабрыні. Ад яе шчодрасці. Сонца — трава — лес — сонца! Мы — педзе між імі. Знайшоўшы — адчуўшы! — сваё месца, далучаемся да чагосьці аграмаднага, першаснага для сябе. Далучаемся міжволі, усведамляючы толькі цяпло сонечных промяў і пах зямлі — пах травы, прэлага леташняга лісця, першых клейкіх лісткаў, тонка-зялёнага павуцін'я голля — магутны пах зямлі, які пануе пад усім. А па-

вішны ж усвядоміць і сябе на гэтай зямлі, у гэтым аграмадным сусвеце! Дасюль пам проста не ханала пі часу, ні сілы на сябе саміх: занадта шмат было неадкладных спраў, занадта мала было ведаў.

І хіба не паспеў час? Жанчыны не хочуць мець дзяцей. Дзеці ледзь не з маленства робяцца чужымі сваім бацькам. Мужчыны супакойваюць сябе анекдотамі, разлічанымі на ўсе выпадкі жыцця і чакаюць матрыярхату. Усё зблыталася: сям'я, работа, спорт, выпадковыя сустрэчы, сяброўскія застоллі, ананімныя нядобразычліўцы, патрыятызм, чуткі. Быццам зямля закруцілася з шалёнай хуткасцю, а мы хапаемца за што заўгодна, абы ўтрымацца, абы не саслізнуць у страшную сваёй невядомасцю бездань. А ўтрымацца льга толькі за саміх сябе, за тыя карэньчыкі, якія абломваем у вечнай мітусні, у вечнай пагоні за прывідным шчасцем — добра, што яны зноў балюча адрастаюць і цягнуцца, цягнуцца ў глыб вякоў. Карэньчыкі адвечнай духоўнай роднасці... Не статкавае ж пачуццё аб'ядноўвае нас на самой справе!

Я не знаю, чым мы ўратаемся, што нас уратуе, і так хачу, каб гэта была любоў. Роднасць у каханні — з каханым! — роднасць з усімі, хто чысты сэрцам, хто прагне святла. Мне так здаецца часам. Тады, калі думаю пра будучыню...

На ўсіх — віна. І на мне. Бо і я не пакіну свету ніводнага слова надзеі, хоць і шукала іх, гэтыя словы. Шукала і не знаходзіла. І не знаходжу. Нават для сябе. Мо і тлумачыцца ўсё проста: ніводнага чалавека не зрабіла я па-сапраўднаму шчаслівым, навучыўшы яго любіць. Для гэтага мне трэба было любіць самой.

26 ліпеня

Трэба было палюбіць самой... Сказалася тое, у чым баялася прызнацца столькі гадоў: я не любіла. Прагнула кахання — і не магла, ці баялася, каго-небудзь палюбіць. Палюбіць пакутна. Да самазабыцця.

Гаварыла «люблю» — мужчыну! сабе! — каб апраўдаць мінуты страсці, у якія з круцізны сваёй гордасці падала, як у прадонне, не помнячы, пі хто я, ні што я. У такія мінуты ўсё перамагала прырода, падаграваючы і без таго гарачую, цястрымную кроў. Зрэдку адчувала пасля палёгка, часцей — сорам, сорам за сваю цястрыманасць і паражэнне. І заўсёды — непрыемную, абразлівую пустату ў душы. Ніколі не жыў у ёй вобраз мужчыны, ніколі не

заслапняў гэты вобраз ні сумнепняў, ні шкадаванняў. Ніко-лі.

Раптам мільганула спалоханая думка: як бы я жыла, як змагла б жыць, зразумей я ўсё дзесяць — пятнаццаць гадоў рапей? Як? Хто яго ведае! Зразумець можна было, толькі пакахаўшы...

Вось напісала «пакахаўшы» — і рука сама сшынілася. Быццам апяклася аб слова. Ці каханне гэта, калі ні ад чаго я не магу адрачыся ні ў былым, ні ў існым?

О, ужо гэтыя дэманьы душы, якія разрываюць яе на часткі! Цяжка з людзьмі, яшчэ цяжэй сам-насам з сабой... Няма ў душы цішыні. Прыгадваецца тое, пра што і думаць не думала: даўнія сустрэчы, забытыя твары, невядома кім сказаныя словы. І над усім, ва ўсім — пах солі, ёду, прасторы, ветру, што перагортвае хвалі і дні. Няспешна, нястомна перагортвае, а ўсё здаецца, што ні вецер, ні само ўсемагутнае мора, варочаючы са сваёй вадою мае шкадаванні, нічым мне не дапаможа. Астудзіць цела, змые з яго гарачыя сонечныя промні і адкоціцца. Адступіцца.

Глеб захворвае. І цяпер мне ясна, якую бездань носіць ён у сабе. Не здагадвалася раней, таму што сваім пакутавала, свой боль хавала. Свой — хавала, а на чужы выйшла...

Не, трэба па парадку. З самага пачатку. З той хвіліны, калі таямніца перастала быць таямніцай, адкрыўшы банальную, як звычайна ў падобных выпадках, сутнасць. Так, так, банальную, колькі ні вышуквай за ёй што ярчэйшае, больш прывабнае.

У бары, куды я зайшла выпіць кубачак кавы, было, як і штовечар, тлумна. Узбуджаныя ці ўжо згаслыя твары. Няроўны гул галасоў. Праз звон шкла — чыйсьці смех. Аблачынкі дыму пад размаляванай белымі кветкамі столлю. Пах кавы, які перабіваў нават цыгарэтны чад.

Мяне гуклулі. Падышла да стойкі. Прывіталася. Павярнулася па чыйсьці цяжкі, настойлівы позірк: Глеб. Сядзіць за адным са столікаў, у шумнай мужчынскай кампаніі. У руцэ — чарка, у вачах — туга. Шчымлівая, бяздошная туга, знаёмая мне змалку: у маці былі такія вочы перад кожным запоем... У першы момант мне захацелася ступіць да яго. Закрычаць. Ударыць. Узяць за руку і вывесці адсюль — з чаду, з тлуму. Але момант мінуў, а Глеб адвёў позірк і падняў чарку. І я — як захлынулася: п'янь! На парозе запою — і ведае гэта. І баіцца. І таму чапляўся за мяне...

— Двайную каву. Даве! — адказала я парэшце сваім
знаёмым.

Мы ўшчаміліся за кутні столік, далучыўшыся да тых,
хто не сцяшаўся вызваляць яго, дапіўшы сваю каву, і да
іх размовы. Ці то пра вузкасць рэдакцыйнага кола з яго
заўсёды нязменным раскладам фігур і тых, хто імі рухае.
Ці то пра адносіны гэтых рэальных фігур і іх магчы-
мых хадоў. Я не ўслухвалася. Даўно абрыдлі падобныя
размовы, вечныя спасылкі на Івана, Пятра, Сідара. Ды і
мінута была не тая. Іваны, Пятры, Сідары былі невядомыя
(а хоць бы і вядомыя!) і далёка, а за колькі крокаў ад
мяне Глеб, дужы і бездапаможны Глеб чапляўся за самы
край бездапі, раз-пораз з маленцем і тугой зіркаючы ў мой
бок — апякаючы мяне паглядам. А я ведала — я ўжо вы-
рашыла: не падыду. Хто я яму? Хто ён мне? Узнікла, ад-
крылася духоўная роднасць між намі? Ну, і што? Чаму
я павінна прымаць і ягоную муку?

Жыццё і так пагадвае воз, які ўсё расце, робіцца больш
цяжкім і нязграбным, — а яго трэба цягнуць далей, на-
пружваючы сілы і робячы выгляд, што ўсё добра, што ўсё
так і павінна быць. Здараецца, і ўгавару сябе... Не ўсё ж
кецска і на самой справе: ні адно імгненне не паўтарае
другое, апроч людзей, мітуслівых і часта няшчырых, ёсць
поле, лес, рачулка, лілеі ў рачных затоках, неба, яго вы-
сокія зоркі! Пабудзеш на прыродзе, сам-насам з ёй — і
зноў адагрэецца душа, зноў спакуслівым здаецца дзень
непражыты, быццам адкрыеш іншы, таемна-прыгожы бок
яго. Адмовіцца ад людзей і жыць самотніцай можна, ад-
мовіцца ад зямлі — гэта адмовіцца ад жыцця...

Не, не! Нават у самую чорную хвіліну не хацела я
адмовіцца ад жыцця — можа, толькі тая хвіліна была не
самай чорнай? Акселерацыя, ранняе сталенне, страх перад
старасцю... Гэта не пра мяне. Жыву — жыла да апошняга
часу! — адчуваннем, што не нашмат абганяю ў росце сы-
на. Неяк сам на сабе набіраецца вопыт, паглыбляецца ве-
данне жыцця, а я на дзесяць — пятнаццаць гадоў адстаю
ад адведзенага мне часу: усё ніяк не вырвуся са сваёй
маладосці. Хоць колькі было тае маладосці!

ЗІМА ШЭСЦЬДЗЕСЯТ ЧАЦВЕРТАГА ГОДА... Сэр-
ца, размякчанае ўдзячнасцю, не належыць мне. Я аддала
яго чалавеку, значна старэйшаму, больш вопытнаму, чым
я, які ідзе са мной побач (вечар можна расцягнуць у цэлы

год нашага знаёмства) і даводзіць, што душа, калі яна не працуе штодзень, штохвіліну, паступова адмірае. Гучаць выказванні філосафаў. Як прыклад прыводзяцца вышкі працы вялікіх мастакоў, якія заўсёды верылі не толькі ў свае магчымасці, але і ў свае мары, у свае планы. Я згодна ківаю галавой. Хоць чуць не чула імёны тых філосафаў, хоць і ўявіць не магу ніводнае з тых палотнаў, якія ён згадвае. Нават думаць побач са сваім спадарожнікам не асмельваюся — куды ўжо выказвацца!

Неба, асыпаючыся долу нябачнай калючай церухой, цягне, зліваецца з зямлёй, і здаецца, што не прыхоплены марозам снег рышціць пад пагамі, а крышталікі неба: сняжынкі ж і пагадваюць зоркі! Снег парывае ўсё павольней. Размова даўно перапынілася. Крок, другі — і, прыцягнуты дужымі рукамі, твар мой тоне ў гарачым дыханні спадарожніка.

— Пойдзем да мяне. Не ўсё ж туліцца да ліп! Я адпаю цябе чаем, вунь як змерзла — нос моркаўкай...

— А можа, мы яшчэ пагуляем? Паходзім? — спалохана адгукваюся я і тру нос рукавіцай, падсвядома, інтуітыўна адчуваючы пакорнасць гэтаму чалавеку: волі сваёй няма, загадзя ведаю, што зраблю ўсё, як ён скажа.

— Няўжо баішся мяне? Ці ж было, што я пакрыўдзіў цябе? Цябе ж нельга пакрыўдзіць, цябе можна толькі любіць. Толькі любіць!

І зноў мой твар топе ў яго гарачым дыханні.

І вось ужо мы паўцёмным вузкім калідорам праходзім паўз тлустыя вочкі сухой, пляскатай, як дошка, старой. У пакой. Пакой зусім невялічкі, у адно акно. Ніякай мэблі, апроч шафы, століка з прыліплым да яго крэслам і ложка... Гаспадар дапамагае мне зняць світку (назваць гэта паліто цяжка нават з адлегласці гадоў), усаджвае на ложак, а на адсупутым крэсле звыкла ўладкоўвае пацямнелы алюмініевы чайнік. Гаспадар ні на хвіліну не змаўкае. Жартуе, расказвае штосьці пра свой халасцяцкі побыт, пра неўладкаванасць і абрыдлае адзіноцтва. І ўсё — усмешліва, ласкава.

Уключае чайнік, паварочваецца, ступае да мяне.

— Якая ты! Якая...

Укленчыўшы, схіляецца, хінецца... Я яшчэ магу ўскочыць, адпіхнуць яго. Магу закрычаць: недзе ў калідоры — сухая, плоская, як дошка, старая. І не адпіхваю. Не крычу. Здранцвенне — як перад нечым цемнучым, даўно вы-

значаным лёсам. Нічога не адчуваю, апроч перыемных рухаў таропкіх рук. Апроч гвалтоўнага болю ў здранцвелым, быццам раптам чужым мне целе... І ўскрыкваю. І губляю прытомнасць.

Не, я запомню і балючае пачуццё пратэсту, якое захліснула ўсю маю істоту. І мяккі, залагоджаны твар гаспадары гэтых імгнешняў. І здзіўленыя яго вочы, што ўсплылі, здаецца, над тварам, асобна ад яго. І свіст ускіпелага чайніка. І доўгае цяжкое маўчанне... Толькі я ў гэтым не ўдзельнічаю. Станаўлюся жанчынай, перш чым жанчына ва мне абудзілася.

Паўна ж, я паспрабую сябе ўгаворваць, даводзіць, што так і павінна было здарыцца, што рапа ці позна... І толькі паглыблю прыкрасць, паглыблю сваю нязгоду з тым, што наканавана, што прыму — прыняла ўжо! Думала: не мной гэта заведзена, жонка дык жонка... Думала: ва мне столькі жыццядайнай, жыццяздольнай сілы, што ў нас будзе ўсё не так, як у іншых, не так, як ва ўсіх. Лепей. Чалавечней. Прыгажэй.

Чаму так лёгка адмовілася ад мары, якая малявала ўсё інакш? Не ведаю. Тады — не ведала. Цяжка было адной. Здавалася: не выстаю адна супраць жыцця. І потым... Гэты чалавек быў першы, хто паставіўся да мяне з дабрынёй, з разуменнем — яму першаму спатрэбіліся маё цяпло, маё разуменне. Тое, што чыню яшчэ большы гвалт над сабой, бо гэта гвалт над сэрцам, я не разумела. Не адгукнулася сэрца, не абазвалася — дык жа было пачуццё абавязку, было жаданне адагрэць таго, каго назаву мужам, сваёй дабрынёй, узяць на сябе частку яго клопатаў, хіба не дастаткова?

27 ліпеня

Як цяжка заставацца сам-насам са сваімі прызнаннямі! Развярэдзіла ўсе старыя болькі. Цэлюю поч не звяла вачэй і сёнпя марна спрабавала ўзбадзёрыць сябе сонцам і марскім купаннем. Выратавальная служба не працавала: западта высокія для лодак хвалі, і я заплывала далёка ў мора. І бязвольна пагойдвалася там, падобная па загарэлы паплавок, павалены ветрам. Перад вачамі было толькі неба. Я пераварочвалася — і яно кулялася ўслед. І можна было, узлятаючы на хвалях, дагнаць сонца.

Доўга цешылася гэтай гульцёй і, выкінутая на бераг, на мокры шархаткі друз, адчувала толькі лёгкае паколванне ў спіне, там дзе пачыналіся ўзмахі рук. І мляваю

млосць. Думкі ж... Думкі па-рапейшаму цярэбяць мяне. Здаецца, я нават адчуваю, як яны то збіваюцца ў калючыя камячкі, і тады здаецца: вось-вось лопнуць ад болю жылкі на скропях. То адной бяскопцай ніткай усё шчыльней і шчыльней накручваюцца ўкруг сэрца — і тады не хапае паветра для ўздыху, сэрца пачынае захлынацца. І ўвесь час — неадчэпна! неадступна! — гучаць ува мне два галасы: адзін абвінавачвае і, абвінавачваючы, прагне ўразумець мяне сапраўдную, ісцінную, другі апраўдвае і, апраўдваючы, судышае:

— «Шчыра хацела зрабіць яго шчаслівым...» Гэта словы. Шчаслівым — не палюбіўшы яго? Не знаходзячы радасці, а значыць, і не даючы яе! — у блізкасці з ім? — гугніць першы.

— Сённяшня адчуванні нельга пераносіць ледзь не на дваццаць гадоў назад, — абараняецца другі. — І пасля... Няхай паступова гублялася, знікала нітка духоўнай роднасці паміж намі, але ж усе гэтыя гады ён прагнуў маёй блізкасці. Калі б не было для яго ў гэтым радасці...

— Ну-у! Гэтак мы дойдзем да чыстай фізіялогіі. Радасць — катэгорыя іншага парадку. У яе ўваходзіць і радасць блізкага чалавека. Ён жа шмат аддаваў табе — усё аддаў!

— Я аддавала, колькі магла.

— У гэтым і справа: колькі магла, а не ўсё!

— Усё — гэта кропка, канец жыцця. Пакуль чалавек жывы, ён жыве і не павінны нічога прасіць. Тым больш патрабаваць. Ён мае — павінны мець, што аддаваць. Многа, мала, а аддаваць. Усё аддаць пельга.

— Але ж ты імкнулася ўслед за сваёй марай, пакідаючы здаду таго, хто калісьці паказаў табе шлях...

— Я не магу адмовіцца ад гэтага шляху. Гэта, урэшце, будзе азначаць адмовіцца і ад яго.

— Вас жа нічога больш не звязвае. Запіс у пашпарце? Агульная плошча? Сын? Што?

— Пражытае разам жыццё...»

Стоп! Гэты дыялог можна доўжыць бяскопца: не было ж, каб сумненні пакідалі мяне. Я вечна спрачалася з імі і, папраўдзе, не заўсёды выходзіла пераможцай. Мне не вытрымаць сёння другога паражэння.

Пакаранне шчырасцю... Ніколі не думала, што гэта такое жорсткае пакаранне! Хочацца заплюшчыць вочы і зноў бязвольна пагойдвацца на хвалях, нагадваючы за-

гарэлы паплавок, павалепы ветрам. Падарыла сабе гэтыя летнія дні і раптам пачала пільна ўглядацца ў сябе, у сваю збалелую душу. Не тое што пры такім пільным разглядванні я ўсё ў меншым захапленні ад сябе. Не! Супраць сябе не паўстанеш. Але трывога перарастае маю задуму, і прызнанні робяцца ўсё больш падобнымі на прызнанні вінаватай.

28 ліпеня

Перад кім я вінавата? Перад тым, хто стаў мне мужам? Перад сынам? Перад сваёй маладосцю? Перад выпадкова сустрэтым Глебам? Але тады я вінавата перад усім светам. Таму што па волі бацькоў нарадзілася. Таму што татка, якая ёсць, — з заведама вызначаным лёсам і не адно маімі высілкамі выбудаваным характарам. Таму што на ўсім працягу жыцця вымушана карыстацца паслугамі многіх людзей, і не проста паслугамі — іх дабрынёй, іх даверам, іх разуменнем, іх падтрымкай. Я плачу ім тым жа — хіба гэта не чэсна? Што я магу звыш таго? А калі і магу? Нікому не трэба — звыш. Нават мужу і сыну.

Вымыць і адпрасаваць бялізну, прыбраць у пакоі, зварыць абед, аблашчыць увагай ці ўсмешкай дзіця, на цэлы тыдзень акунуцца ў шалёны рабочы тлум рэдакцыі, абабегчы магазіны, накарміць усіх, паслаць пасцелі і ў ложку быць звыкла, у меру пяшчотнай... З дня ў дзень. З году ў год. Абы хапала сіл. Абы не прычапілася хвароба. Абы не абселі галаву думкі... Ад думак адаб'ешся, а куды — душу? Куды — з ёй?

Нялёгка вызначыць той дзень, калі ўпершыню прыйшло шчымлівае адчуванне душэўнай адзіноты. Далёка той дзень. Даўно, вельмі даўно жыву тым, што сама ў сабе пешчу. Чым тым, не ведаю. Упэўненасцю. Упэўненасцю ў сабе. Упэўненасцю ў адзінай правільнасці абранага шляху. Упэўненасцю ў шчаслівым прыходзе будучыні. Будучыні для ўсіх. І для мяне. Не-не і знікаюць берагі гэтай памаляванай уяўленнем будучыні за сумненнямі, але я зноў упарта шукаю іх. Позіркам. Сэрцам. Марай.

Не! Усё я хлушу. Выгароджваю сябе. Не перад кімсьці, перад сабой выгароджваю. Ні ў чым я не ўінава. Не зжылася і не зжывуся я з адзіноцтвам. Не ўмею я загаворваць балючыя згадкі. І віна на мне ёсць! Вінавата я перад усімі. І перад мужам. І перад сынам. І перад гэтым чужым мне Глебам. Гордасць мая вінавата.

Сціш я сваё гордае сэрца, прымай я ўсіх такімі, якія

яны ёсць, — любі я іх такімі! — яны адчулі б гэта. Яны вярнулі б мне маю адданасць разам са сваёй...

Штосьці зламаў ува мне балючы Глебаў позірк. Штосьці вельмі крохкае. Так на мяне ўжо глядзелі! Даўно-даўно.

ЛЕТА ШЭСЦЬДЗЕСЯТ ЧАЦВЁРТАГА ГОДА... Тыдзень як скончылася экзаменацыйная сесія і я прыехала да маці. Больш няма куды. Толькі таму і прыехала. Змалку гоніць з хаты пезразумелы страх. Што гэта за страх, адкуль ён, растлумачыць цяжка. Немагчыма. Я вырасла ў гэтай хаце. Мяне па-свойму любілі дома, заўсёды чакалі. Я ж заўсёды чакала таго моманту, калі за мной зачыняцца дзверы сенцаў і паветра хлыне ў сціснутыя страхам лёгкія, вырываючыся адтуль уздыхам. З палёгкай пакідаю я дом і вяртаюся толькі таму, што больш няма куды.

Па-сапраўднаму люблю толькі ваколіцы пасёлка — поле, прыўзнятае пагоркам убаку ад гравійкі, зарослы лотаццю луг, тонкія ручаінікі, якія збягаюцца да Пцічы, Пціч... Ледзь не ўвесь час на Пцічы. Посцілку і крышан хлеба ў сумку — і з хаты! Да вечара.

Вось і ў той вечар... Іду з рэчкі. Іду няспешна, нага за пагу. Раз-пораз схіляюся да кветак лотаці, цераблю мяккія, вільготныя пялёсткі. Луг заканчваецца. Перайшоўшы па кладцы ручаі, уступаю ў зарослую вішняком вуліцу, міжволі яшчэ запавольваючы крокі. Сцяпанчыкава хата. Хата бабы Паліны. Юрчыкава. Тэкліна. Магазін — няінакш, сучасны шынок, будзь тройчы праклятая гарэлка, выстаўленая на яго паліцах. Ля магазіна — купка людзей. Сярод іх здалёк пазнаю куму матчыну, Кондрусіху. Відаць, педзе і матка...

Я доўга не хачу пазнаваць яе ў жанчыне, што ўсё спрабуе ўстаць з прыкамечанага, пажоўклага палыпу, чапляючыся за малады, хісткі камель вішні. Апусціўшы вочы, назіраючы сабе пад ногі, пацяжэлыя і непаслухмяныя, я ўсё-ткі бачу, як яна ўстае, адпускае сагнутае дрэўца і ступае колькі крокаў. І зноў падае. І ўстае, цяпер ужо з дапамогай Кондрусіхі. Пязграбна наварочваецца ў мой бок.

«Напілася! Зноў напілася!» — крычыць, раздзірае мяне боль. Я не магу абмінуць маці, не падняўшы вачэй, — і не хачу прызнаваць у ёй маці! І не гляджу ў той бок.

гарэлы паплавок, павалены ветрам. Падарыла сабе гэтыя летнія дні і раптам пачала пільна ўглядацца ў сябе, у сваю збалелую душу. Не тое што пры такім пільным разглядванні я ўсё ў меншым захапленні ад сябе. Не! Супраць сябе не паўстанеш. Але трывога перарастае маю задуму, і прызнанні робяцца ўсё больш падобнымі па прызнанні вінаватай.

28 ліпеня

Перад кім я вінавата? Перад тым, хто стаў мне мужам? Перад сынам? Перад сваёй маладосцю? Перад выпадкова сустрэтым Глебам? Але тады я вінавата перад усім светам. Таму што па волі бацькоў нарадзілася. Таму што таякая, якая ёсць, — з заведама вызначаным лёсам і не адно маімі высілкамі выбудаваным характарам. Таму што на ўсім працягу жыцця вымушана карыстацца паслугамі многіх людзей, і не проста паслугамі — іх дабрынёй, іх даверам, іх разуменнем, іх падтрымкай. Я плачу ім тым жа — хіба гэта не чэсна? Што я магу звыш таго? А калі і магу? Нікому не трэба — звыш. Нават мужу і сыну.

Вымыць і адпрасаваць бялізну, прыбраць у пакоі, зварыць абед, аблашчыць увагай ці ўсмешкай дзіця, на цэлы тыдзень акунуцца ў шалёныя рабочыя тлум рэдакцыі, абабегчы магазіны, накарміць усіх, паслаць пасцелі і ў ложку быць звыкла, у меру пяшчотнай... З дня ў дзень. З году ў год. Абы хапала сіл. Абы не прычэпілася хвароба. Абы не абселі галаву думкі... Ад думак адаб'ешся, а куды — душу? Куды — з ёй?

Нялёгка вызначыць той дзень, калі ўпершыню прыйшло шчымлівае адчуванне душэўнай адзіноты. Далёка той дзень. Даўно, вельмі даўно жыву тым, што сама ў сабе пешчу. Чым тым, не ведаю. Упэўненасцю. Упэўненасцю ў сабе. Упэўненасцю ў адзінай правільнасці абранага шляху. Упэўненасцю ў шчаслівым прыходзе будучыні. Будучыні для ўсіх. І для мяне. Не-не і знікаюць берагі гэтай намаляванай уяўленнем будучыні за сумненнямі, але я зноў упарта шукаю іх. Позіркам. Сэрцам. Марай.

Не! Усё я хлушу. Выгароджваю сябе. Не перад кімсьці, перад сабой выгароджваю. Ні ў чым я не ўіноўлена. Не зжылася і не зжывуся я з адзіноцтвам. Не ўмею я загаворваць балючыя згадкі. І віна па мне ёсць! Вінавата я перад усімі. І перад мужам. І перад сынам. І перад гэтым чужым мне Глебам. Гордасць мая вінавата.

Сціш я сваё гордае сэрца, прымай я ўсіх такімі, якія

ні да чаго не абавязвае. Гэта — не каханне. Каханне — інашае. Каханне — тая, далёкая адсюль, сустрэча. Сустрэча...

— Як мне цябе зваць? — запыталася я.

— Як хочаш.

— Тады — Лель. Падабаецца?

— А хто гэта?

— Так звалі пастуха. Ледзь толькі пачынаў ён іграць на дудачцы — наступала вясна.

— У мяне няма дудачкі...

— Але паглядзі: зацвілі ўсе кветкі, нават тыя, што скошаны і пасохлі. Вярнулася вясна!

— Чаму ж ты спяшаешся? — запыталася Каханне.

— Каб хутчэй сустрэцца з табой. Я буду ведаць, што ты ёсць, і імкнуцца да цябе.

— Дык мы ж можам не расставацца!

— Тады не будзе сустрэч.

— Да сустрэчы!

Дакладна перададзена размова. Ні слова больш не было сказана. Магчыма, было сказана нават менш. Сустрэнься мы ў натоўпе, у адным з людскіх віроў на праспекце, яго пазнала б толькі сэрца. Позірк слізгануў па белых ускудлачаных валасах, па вясёлым усмешлівым твары, затрымаўся на дужых, спакойных руках, якія моцна сціснулі маю далонь, і ўжо імкнуўся насустрач іншым тварам, іншым рукам. У памяці засталася светлая, яркая пляміна — яна не знікла, дзіўным святлом калыхалася дзесьці ўва мне, у сэрцы. І ніяк не знікала светлае ўзрушэнне. І дзе б я ні была, што б ні рабіла, у самы пяшчэны момант раптам зацвітала на вуснах усмешка. Кветка сэрца...

Западна прыгожа, ненатуральна прыгожа гучыць у наш час гэта кветка сэрца, але, як ні дзіўна, вызначэнне гэта дакладнае: у мяне доўга не праходзіла жаданне дарыць усім кветкі. Разумела ўсю недарэчпасць яго, свае проста-такі мізэрныя магчымасці і нічога не магла з сабой зрабіць. Хоць у мроях, а несла насустрач кожнаму стрэчнаму цэлы сад кветак — толькі б яны адчулі маю радасць, толькі б заўсміхаліся! Гэта ў наш таропкі час, у тлумным сталічным горадзе... Зараз самой смешна. А тады: на міг сцтыкалася з кімсьці знаёмым, прывітаннем вырваўшы яго з натоўпу, — у адказ чула здзіўленае: «Ну,

старая, ніколі не бачыў цябе гэткай прыгожай. Новая прычоска?..»

А гэта была — новая я.

Дні падоўгу топчуцца на адным месцы, а азірнуся — колькі іх ужо прамінула. І на працягу іх здарылася пі многа пі мала — якраз гэтулькі, каб скласці пэўны прамежак жыцця. Паступова перамагала ўсе астатнія адно шчаслівае пачуццё: я жыву — жывая! — і магу ўсміхацца, тужыць, без мэты блукаць між дрэў і думаць, што я шчаслівая, што ў мяне ёсць яшчэ шапек, што ёсць час...

Пакахала? Адсюль, здалёк, усё здаецца значна больш складаным. Якое новае жыццё я магу пачаць? Занадта доўга ішла да сябе сягонняшняй, занадта многа страціла, каб займець тое, што ёсць: работу, якую люблю, якой аддаю свае лепшыя гадзіны, парэшце збудаваны, складзены з паездак і пераездаў дом, мужа, чыёй любоўю і павагай карыстаюся, дарослага сына, любоў і павагу якога ўсё яшчэ спрабую заслужыць... Зноў — насустрач невядомасці? Зноў — усё спачатку? Позна. Баюся, што позна. Жыцця яшчэ хапіла б, не хопіць даверу.

І ўсё ж, усё ж я прагну таго новага, што ўпершыню пагукала мяне. Я — новая! — падабаюся сабе. Хоць што я гавару! Пры чым тут: падабаюся — не падабаюся? Я стала такой, якой павінна была быць — стаць! — даўно. Шчаслівай.

Перашкджае толькі раздвоенасць. Не магу пазбавіцца ад яе нават у хвіліны адпачынку. То перапоўнена святлом, свячуся шчасцем (гэта заўважаюць не толькі знаёмыя), то імгненна станаўлюся раздражнёнай, нервовай — і свет звужаецца да майго перапаселенага пакойчыка. То ўсё кіпіць у руках і любая работа спрыяе роздуму, то ўсё валіцца з рук, а я не магу кінуць работу, кінуць дом, каб самой, на волі, плакаць, крычаць, тужыць, пець, вяртаючы душы спакой і злагаду. Хоць чаму — не магу?

Кінулася ў адну камандзіроўку, у другую. Узяла пучэўку і з'ехала сюды, да мора. Куды — далей? Якой волі шукаць? Думкі ж кідаюцца следам. Такое ўражання, што яны чакаюць мяне там, куды я еду...

«Толькі дачакацца кахання, толькі пакахаць, — думалася раней, — і ў мяне будзе зусім іншае, шчаслівае жыццё». А жыццё ідзе, як ішло. Гэткае, як і раней. Адно што ставіць дзiesiąткі пытанняў, па якія няма адказаў. Няма

ці я не знаходжу. Мо таму перабіраю пражытыя гады, мо таму з друзкоў успамінаў складваю і піяк не складу сваё імя. Хоць бы імя...

ЛЕТА ШЭСЦЬДЗЕСЯТ ДЗЕВЯТАГА ГОДА... Спіць, закалыханы маімі слязьмі, сын. Сурова маўчыць, адварнуўшыся да сцяны, той, хто абразіў мяне лаянкай. І я не ведаю, як выбрацца з крыўды і супакоіцца. Ды і было ж усяго пічога! Слова за слова...

— Я верыла, што ў нас будзе не так, як ва ўсіх. Іпакш. Лепш. А мы пачалі адно ля аднаго задыхацца. Мы перасталі згадваць, піколі не згадваем больш, што душа павінна працаваць штодзень — штоміг! — каб не адмерла яна за непатрэбай, каб не згасла ўсё ўкруг...

Кажу сама сабе. Не кажу, думаю ўголас. Але ён адгукаецца:

— Начыталася кніг!

— Ды гэта ж ты казаў. Ты мне ўсё абяцаў. Хіба забыўся?

— Дурнем быў. Калі б я на той час думаў, што ты станеш маёй жонкай, я казаў бы зусім іншае.

— Іншае? Што — іншае? — горыч затапляе нават крыўду.— Што ты пасадзіш мяне з дзіцем, пазбавіўшыся якіх бы пі было абавязкаў? Што я павінна буду кінучь інстытут і давучвацца завочна? Што табе патрэбна толькі гаспадыня ў хату, толькі раба? Што ты будзеш абмінаць мае клопаты?

— Я прыношу табе грошы.

— А навошта тыя грошы, калі з-за іх трэба адмаўляцца ад мар? Чым ты жывеш? З кім марнуеш час? Каго прыводзіш у дом?

— Не табе мяне вучыць!

Раблю апошнюю, адчайную спробу вырваць яго з адчужэння, што ўсё расце. Падсаджваюся на ложкак, ласкава праводжу рукой па спіне, па валасах. Гарнуся да яго, рукі самі абдымаюць знаёмае, прыемна-цёплае цела: вось зараз ён прыцісне мае рукі да грудзей і засмяецца. І смех прагоніць з пакоя цяжкую, змрочную цішыню, і вернецца разуменне...

У першы момант я не разумю, што здарылася. Востры ўдар адгукнуўся ў плячы, але болю не было. Не балела і падвернутая рука: я нязграбна ляжала на падлозе... І раптам як апякло: ён мяне адштурхнуў! Ударыў!

Я не магу гэта ўсвядоміць — гэта пельга ўсвядоміць. Болю няма. Штосьці ад млосці, горкае, даўкае, падступае да горла — я не магу ні выкаўтнуць яго, ні зглынуць. Ні слова — з губ, ні слязінкі — з воч.

Калі ён, саскочыўшы з ложка, нахіляецца нада мной, я ўжо абыякавая і да яго і да ўсяго на свеце. Пачуцці быццам адасобіліся ад мяне і, перш чым я спахаплюся, пакінуць дом.

— Табе баліць? Прабач. Я не хацеў так моцна...

Я не адпыхваю яго руку. Проста не прымаю яе. Усё цела як скамянела.

— Ты прастудзішся на падлозе.

Ён нязграбна спрабуе падняць мяне і, адхілены маёй абыякавасцю, адступаецца. Ідзе на кухню, курыць там. Колькі часу мінае, не ўяўляю. Пачынае хныкаць малы. Прымушаю сябе ўстаць і падысці да дзіцячага ложка. Гэтых пекалькі рухаў стае на тое, каб прыйшло, знайшлося рапэнтне: жыць так я не хачу і не буду. Жыць так я не хачу і не буду! — гудуць ува мне словы, і я ведаю, што гэта не словы — сэрца, якое я аддала калісьці гэтаму чалавеку, вярнулася і спалохана б'ецца ў грудзях, звыкаючыся з балючай пустатой.

З балючай пустатой... Я так і не навучылася дараваць крыўды.

Не, сям'я не разваліцца. Праўда, я забяру сына і з'еду з хаты — паеду да брата, ледзь не праз усю краіну. Каб з сумам зазначыць, што і ў яго сям'і нядобра, значна горш, чым у маёй. Каб зразумець, што для самастойнасці, для самастойнага жыцця я не падрыхтавана: ёсць дыплом, ёсць прафесія — нідзе на зямлі няма і маленькага куточка, які стаў бы прытулкам мне і сыну. Я не адкажу ні на адзін ліст, ні на адну тэлеграму мужа — і ўсё ж на просьбы яго, на плач яго вярнуся да яго ў дом. Вярнуся. Але не дарую крыўду — не забуду. І буду жыць — жыла ўсе гады! — з крыўдай у сэрцы.

Знешне засталася ўсё як было. Ды нікому не аддавала я больш свайго сэрца. То гулка, то зусім нячутна б'ецца яно ў грудзях, пагадваючы, што, пакуль ёсць час, трэба адолець шлях, абраны калісьці, і заслужыць павагу людзей, трэба знайсці ў рабоце ўсё, што мне не стае ў жыцці.

30 ліпеня

Так і хочацца сказаць: пастрой душы перадаўся надвор'ю. Неба зацягнулі шэрыя, ватныя аблокi. Здаецца,

яшчэ больш пацямпелі кіпарысы, ледзь утрымліваючы шэраць па вастрэй сваіх, падобных па канцы дзідаў, вершалін. Горы, якія яшчэ ўчора горда высіліся, яркай разной дугой агінаючы з поўначы горад, падступілі бліжэй, змрочна цесняць дамы ўніз, да бухты. Хлынуў бы лівень — і змыў бы іх у мора...

Але дажджынкі, разбудзіўшы шыракалістыя пальмы, так і не ўпалі на сухую, камяністую зямлю — нейкі час нібыта ўслухваліся ў шолах, у трывожны шэпт лісця і растварыліся ў шчыльным густым паветры.

За два тыдні гэта першы пахмурны дзень. Я намервалася ўсё-ткі не ламаць звыклага парадку і спусціцца на пляж, але пакінула ў пакоі томік Гардзі і, вярнуўшыся па яго, вырашыла пабыць з ім дома. Перагарнула колькі старонак, утульна скруціўшыся клубком на ложку, спрабавала засяродзіцца на лёсах яго герояў. Не змагла. Разпораз урываліся ў падзеі кнігі ўласныя думкі, засцячы знакамітага аўтара, — давялося адкласці чытанне...

Што бянтэжыць мяне, ледзь толькі пачну прыгадваць даўно перажытае? Аднастайнасць пошуку? Рабская пако-ра свайму гордаму сэрцу? Няўдзячнасць лёсу, які на плячах выносіла з цяжкага, змрочнага маленства? Падманная дабрачыннасць, якой так доўга наўна верыла? Няўтольная прага любові? Што? Цяпер жа я — не тая наўная дзяўчынка-жанчына, што магла скідаць збольшага непатрэбныя рэчы ў дарожную сумку і з дзіцем на руках кінуцца па першым жа адрасе, які ўсплыў у памяці.

«А што ты хацела, мілая? — сумна ўсміхаўся брат. — Жыццё мала чым нагадвае казку — толькі сваімі дэкарацыямі, сярод якіх мы выглядаем пяўклюднымі і разгубленымі». Ён не ведаў, не мог тады ведаць, што ўсяго праз два гады кіне яго, забраўшы дачку, жонка. І сумна ўсміхаўся...

І я ўсміхаюся гэтак жа сумна і вінавата. Столькі вакол вялікіх і малых чалавечых трагедый, столькі сямейных драм і любоўных паядышкаў, што трэба б кінуць усялякія пошукі цудоўнага, зразумеўшы, што мы піколі не навучымся спалучаць жаданні і магчымасці, пачуццёвасць і цвярозае ўсведамленне абавязку, каханне і неўладкаванасць, надакучлівы побыт. Нас не навучыў гэтаму ні шматвяковы вопыт, ні ўся сусветная літаратура, што ж абвінавачваць ва ўсім сябе? Чым, ну, чым я адрозніваюся ад іншых? Тым, што пакутую больш, не ўмеючы нагадзіцца з пашчырасцю, сваёй і чужой? Тым, што імкнуся адстой-

ваць даўно аджытыя для іншых прышчыны і часцей раблю памылкі, збітая з панталыку ўяўнай лёгкасцю ў адносінах з людзьмі? Тым, што палка абураюся любой праявай пошласці, бо яна, як пошасць, раснаўсюджваецца з заіздроснай хуткасцю ўсё шырэй і шырэй?

І на рабоце і дома чую: зараз не час для максімалісцкіх прэтэнзій. А калі — час? І хіба гэта прэтэнзія: адмаўляцца шторааз набываць (і насіць) прыстойную, адпаведную моманту альбо модзе маску?

«Во, во! — адгукнуўся б на мае словы скептык. — Ты не пагаджаешся з пяшчырасцю, ты абураешся пошласцю, а што ж — іншыя? Дзе — іншыя?» Іншыя... Міжволі адасобіла сябе ад іх. Сваімі пытаннямі адасобіла. Якія маскі? Якія хованкі? Неаднойчы ж заўважала, расчаравана заўважала, што чалавек прачытваецца ледзь не з першай сустрэчы. Не жыццё яго прачытваецца — характар, той псіхалагічны малюнак яго, які адбываецца ў позірку. Далейшае знаёмства, далейшае жыццё, як правіла, пацвярджае першае ўражанне, і тады здагадка пагадвае раптоўнае прароцтва... Гэта непрыемна. Нават страшна. І заўсёды — нецікава, бо разгадапы, прачытаны табой чалавек не ўзрушае, не ўзбагачае чаканне хоць бы абяцаннем цуду. А ўсе адносіны паміж людзьмі будуюцца толькі на гэтым падмурку — на заўсёдным чаканні цудоўнага... Не, не люблю ўсе гэтыя прадчуванні, прадбачанні. Нават баюся іх. Як у выпадку з Глебам...

Бездань — усё-ткі была! Глеб недзе на самым дне яе зараз. На самым дне... Гэта ўсведамленне працягвае мучыць, не адпускае.

Амаль ненавіджу Глеба. За тое, што ўвесь час згадваю яго, хоць ён перастаў з'яўляцца на людзях. За тое, што пачуццё не падманула мяне і бездань — была. За тое, што падсвядома я ўсё-ткі чакала цуду.

У кожным з нас, у кожным павінна быць таямніца, перазгаданая нават ім самім. Чаму, павошта, не ведаю — не вытлумачыла б. Павінна быць, і ўсё тут. Інакш не хаваць індывідуальнасць. І ўсе мае спробы разабрацца ў пражытым, перажытым, перадуманым — марныя спробы. Гэта ж я разумею! Ды і пажадай я агаліць, высвеціць, зрушыць у душы самы цёмны, самы глыбокі пласт яе — нічога не будзе. Не атрымаецца. Інстынкт самазахавання спрадуе. Каб адпрэчыць, аддаліць душэўнае захворванне і смерць. Бо смерці — рана... Я ж яшчэ не пабыла шчаслівай, не пажыла з каханнем у сэрцы, перад

небам і самым блізкім чалавекам не заслужыла адпушчэння гэтага граху.

Грэх — хутчэй так, для прыгожага слоўка. Калі ўжо прыгадваць за сабой грэх, то хутчэй у тым, што змушана дзяліць ложка з нялюбым, хай сабе і самым блізкім чалавекам. Не па біблейскіх заветах грэх, па разуменні. Па чалавечай сутнасці. Толькі не вырачыся гэтага граху, не замаліць. Як ні круці, а атрымаецца так, што, справядліва вырашыўшы разарваць балючыя, даўно непатрэбныя адносіны, рушыш чыёсьці жыццё, чыніш яшчэ больш жорсткую несправядлівасць — для мужа разрыў будзе азпачаць адзіноцтва. Адзіноцтва да канца жыцця. Вось і выбірай!

Вось і выбіраю, чынячы гвалт над сэрцам.

Стан душы перадаўся прыродзе. Усё сцішылася. Ці перад навальніцай. Ці перад радаснай сустрэчай з сонцам. Не мінула і паўдня, а дрэвы, кветкі, птушкі ссумаваліся па сонцы. Зусім як я. Толькі для мяне паўдня — палавіна жыцця...

31 ліпеня

ВОСЕНЬ СЕМДЗЕСЯТ ДРУГОГА ГОДА... Правёўшы свайго першакласніка ў школу і адчуваючы, што галаўны боль не праходзіць і пасля дзвюх таблетаў, вырашаю вярнуцца дамоў не вуліцай, а наўкруг — краем лесапарку. Канец верасня выдаўся падзіва цёплы, сонечны. Сонца гарыць на кожным кляновым лістку, і калі ліст, адарваны цяжарам сонца, быццам адштурхваецца ад галіны і доўга-доўга, кружачыся, падае побач з маім паглядом, здаецца, што падае не ліст, а сколачак дня. Колькі іх, такіх сколачкаў, на зямлі!

Хутка я набіраю цэлы букет — жоўта-чырвоных, барвовых, ярка-крамяных. А потым трапляюцца яшчэ больш яркія, яшчэ больш прыгожыя, і, зразумеўшы, што ніколі мне не пабраць самых-самых, падкідваю ўгору, над галавой, свой букет. І, уся абсыпаная лісцем, раптам заўважаю, што не адна тут, сярод клёнаў.

Да мяне набліжаецца маладая асоба, первова памахваючы моднай чырвонай сумачкай. Чамусьці сцінаецца сэрца. Стаю. Чакаю. Рукі машынальна здымаюць з плячэй, з валасоў забытаныя ў іх лісткі.

— Я ішла за вамі. Мне — да вас.

— Добры дзень.

— А! Добры дзень. Прабачце, — яна сумелася, злёгка чырванее, а ў голасе вызвопывае злосць. На каго злосць? На сябе? На мяне? Пачуўшы гэтыя злосныя поткі, печакана супакойваюся.

— З чым — да мяне? Якая-небудзь пільная патрэба?

— Я... Я люблю вашага мужа! — вымаўляе цвёрда, з выклікам, а позіркам ловіць кожны рух на маім твары.

Не ведаю чаму, пачынаю смяцца. Разумею, што са мною не жартуюць, і смяюся. Яна з пасцярогай пазірае на мяне, у першы момант не знайшоўшы, як зрагаваць.

— Вы не зразумелі. Я — люблю — вашага — мужа!

— Ну, і што? — спрабую я сагнаць з твару ўсмішку.

— Ададайце мне яго! Вы ж усё роўна яго не любіце, і ён вас не любіць...

— Гэта ён так сказаў?

— Не. Але інакш ён не прыйшоў бы да мяне.

Размова становілася занадта сур'ёзнай.

— Прыйшоў і не застаўся?

— Таму я прыйшла да вас.

— Да мяне? Дык што ж я, па-вашаму, павінна сама прывесці яго да вас? За ручку? Так вы сабе гэта ўяўляеце?

Яна стаяла перада мной ненатуральна прама, уся была, як наструненая. Відаць, зразумела, што гаворка нічога не дасць, і ў позірку ўжо не злосць — маленьне. І тут я пачынаю злаваць. На сябе. Таму што раптам стаювіцца шкада гэтай маладой дурніцы. Чаго мне яе шкадаваць? Бач, удумала!

— Ты што, можа, зацяжарала?! — ад раптоўнай здагадкі нечакана пераходжу з незнаёмкай на «ты». Упершыню балюча кальнула: гэта ж пра майго — гаворка! гэта ж ён — да яе прыходзіў! — Ты чакаеш дзіця?

— Не. У мяне ёсць ужо дзіця...

І, адчуваючы, што зараз я павярнуся і пайду, заспяшалася, зачасціла:

— Але ў мяне нічога больш няма. Не трымайце яго! У вас ёсць работа, вас друкуюць, ён пакіне вам кватэру — яму і другую дадуць! У вас...

— У мяне таксама ёсць дзіця, — перапыняю я гэтую перыемную размову і, рэзка павярнуўшыся, іду нацянькі да ўзлеску, дзе бялеюць знаёмыя двухпавярховыя дамы. Не хапала яшчэ, каб яна ўбачыла мае слёзы!

Не, я не плачу: да таго часу неяк навучылася ад абразы, ад абурэння, ад крыўды — не плакаць. Проста камяне ўсё ўнутры, і самі паварочваюцца слязінкі. Зусім

бязгучныя. Зусім бяскроўныя. Потым доўга не адчуваю нічога, апроч страшэннай стомы і абьякавасці да ўсяго і ўсіх. Скамянеласць проста фізічная: падымаю руку — рука як каменная калона, прыглушаю ўздых — губы, як два цяжкія валуны, пры ўзмаху павек — на шчокі сыплецца каменны пылок... Жудасныя імгненні! Я перажывала іх ужо не першы раз — і кожны раз мусіла прызнаць, што яны нібыта падоўжваюцца, запавольваюцца...

Адкуль гэта, не ведаю. Часам узнікала жаданне пайсці на кансультацыю да ўрача. Але я заўсёды адмахвалася. Што б гэта ні было, з ім трэба было спраўляцца самой: дагэтуль жа спраўлялася!

Пужала іншае: здрада, пэўна, не першая... Спрабавала вызначыць, высачыць печаканыя зрухі ў душы: раўнуюць жа — калі любяць. Я — не раўнавала. Здавалася: усе пачуцці адключаны. А спакою не было. Быў боль. Увесь час думала адно, адно і тое ж: за што? Самае пакутнае было вось гэтае: за што? Перабірала пражытыя гады, дні. Прыгадвала не толькі нашы гутаркі — топ, якім яны вяліся. Падоўгу ўзіралася ў свой адбітак у люстэрку. Услухвалася ў свае сумненні. Прычына ж была — ува мне. І ў ім.

Яму — не даравала. Як ніколі нічога не даравала. Хоць не тады, а пазней, значна пазней, змагла акрэсліць тое, што адбылося: першым учынкам ён вярнуў мне маё сэрца, другім — маё слова...

Чаму я працягвала жыць з ім? Хто яго ведае. Тады я думала: любіла. Цяпер... Цяпер разважу прасцей: як усе, як кожная жанчына, — збаялася змен. Спужалася, што давядзецца жыць адзінокай. Пакінутай! У нас жа гэта пачуццё вастрэйшае: дапамога, падтрымае не кожны, асудзіць кожны. Мала што асудзяць, той-сёй памкнецца ўрваць штосьці для сябе: жанчына ж...

Відаць, нізашто не адважылася б прызнацца ў гэтым уголас, але з маленства помню ў сабе жаданне — хутчэй пастарэць, зрабіцца непрывабнай, каб мець магчымасць — нарэшце! — ісці, ехаць адной, куды шлях пагукае, спыняцца ў любой хаце, заводзіць усё новае і новае знаёмствы. І нічога не баяцца. І нікога не баяцца. І ні ў кім не выклікаць юрлівых памкненняў. І не заўздросціць мужчынам...

Дзіка. Але толькі таму, што роўнасці па самой справе ніколі не было. Ды і быць не можа — у тым сэнсе, у якім

мы яе зразумелі. Курыць, піць, не адстаючы ад мужчын, спаць, асабліва не выбіраючы з кім, адваяваць права на некалькі спрадвеку мужчынскіх прафесій і страціць жа-ноцкасць, не набыўшы сілы, — гэта не роўнасць. Гэта пры-ніжанасць. Абразлівая для нас прыніжанасць.

Не, я не пагаджуся, канечне, вярнуць сваю прафесію. Не змагу, пэўна, адмовіцца ад звычкі курыць. Абуруся і ўчыню бунт, калі хто пачне прымушаць мяне жыць толь-кі домам і хатнімі клопатамі. Усё так. Але ж абрыдла і ў доме і на рабоце быць «мужыком», здабываць права на павагу адно за прафесіяналізм ці ініцыятыўнасць, адно за ўменне быць «сваёй у дошку» ці бескарыслівасць. Мала гэтага. Мала, калі не паважаць у жапчыне жап-чыну...

1 жніўня

Не, і так і гэтак зірні, на адно выйдзе: мы ўсе баімся адзіноцтва — і прагнем яго. Не проста прагнем — будзем! Свая кватэра, свой дом, свой строга замкнёны свет, сваё, як мага больш звужанае кола знаёмых, свая палічка інта-рэсаў у гэтым коле... З суседзямі — дзверы ў дзверы — га-дамі не вітаемся, з раднёй, раскіданай па ўсёй краіне, не абменьваемся нават віншавальнымі паштоўкамі, пра свае абавязкі грамадзяніна часцей за ўсё проста не ўспамі-наем, трывога за будучыню адбіваецца адно ў жыццёвым: «трэба жыць адным днём». Можа, я западта абагульняю, ды і пачала з іншага, пра іншае... Але мне здаецца, калі зразумець прыроду адзіноцтва і свае адносіны да яго, ста-не зразумелым шмат што — калі не ўсё — у прыродзе ча-лавека.

Гульня ў рэтра... Мода на снабізм... А мне здаецца: уцёкі ад адказнасці за будучыню.

Чаму так адбываецца? Чаму? Ніхто не можа жыць адасоблена — і ўсе пазбягаюць адзіп аднаго. Усе мараць пра вялікае каханне — і ніхто не адважваецца любіць бліжняга. Вучоныя шукаюць эліксір жыцця — а боль-шасць людзей марнуюць адведзенныя ім гады жыцця на пошукі і пабыванне якіхсьці рэчаў, якіхсьці бліскучых цацак...

Божа літасцівы, якіх намаганняў каштавала і каш-туе — не быць як усе, не зліцца з большасцю! Хоць бы проста — не зліцца. З пачуцця пратэсту. З пачуцця год-насці. Бо куды лягчэй здзейсніць свой памер, не набы-ваць дывапоў, крыштальнага посуду, залатых пярсцёнкаў

і модных замежных апуч, чым адбіцца, адбівацца ад бясконых папрокаў ці ўсмешак. Ледзь запратэстувеш, ледзь абаронішся ад аднаго, тут жа другі: «Ты што, хочаш пра жыць не так, як усе людзі? Ты што, разумнейшая ад усіх?»

Ды не разумнейшая я за ўсіх. І не ўсе — «так». І не адасабляю я сябе ад усіх тым, што хачу вызначыць сваё месца ў жыцці. І ў свеце. Не я адна... Але ж мне, мне трэба ведаць, што я магу? Што магу толькі я? Што важней: быць шчаслівай ці не прынесці няшчасце іншаму? Чым лячыць балючае душэўнае адзіноцтва? Як не даць згаснуць у душы таму агеньчыку, ля якога адаграваецца жыццё? Гэта не толькі мае пытанні, ды запытацца можна толькі ў самой сябе. Толькі ў сябе. Пытанні... Іх становіцца ўсё болей. Яны ўсё больш балючыя. Хоць з гадамі прыходзіць разуменне, што адказаў на іх хутчэй за ўсё папросту няма...

Чалавек чалавекам жывы. І марна сам-пасам з сабой бясконца спрабаваць апраўдаць бязволле, бяссілле, няўменне запоўніць кожны міг работай. Душа павінна працаваць штодня, штохвіліну — інакш яна адмірае. Можа, душа і баліць, таму што пачалося ўжо гэта адміранне? А я, замест таго каб зрабіць пешта, зрушыць, — тугой паскараю хваробу? «Не ты адна!» — сляшаецца падказаць памяць. Быццам калі-небудзь напраўду прыносіла палёгку тое, што — не я адна?! Наадварот, калі б ведаць, што ёсць людзі, якія жывуць у згодзе са сваёй душой, я б больш упарта шукала свой шлях.

Пакутую ж якраз таму, што яшчэ жывое ўва мне даўняе, маладое: калі не я — то хто?

2 жніўня

Крэсла за нашым сталом пустуе. Крэсла Глеба. Ён не выходзіць са свайго пакоя — запіў. Пачаліся пярэшапты. А то і адкрытыя асуджэнні: прыстойны дом адпачынку, мора, сонца — і... Што — за гэтым «і», ніколі не даслухаваю. Глеб — дарослы чалавек, нават калі ён не можа справіцца са сваёй хваробай. І не дапамогуць тут ні асуджэнні, ні спачуванні. А я... Мне і так не адпускае яго балючы пагляд, быццам я — я! — нейкім чынам падштурхнула яго. Тым, што не захацела наблізіцца. Тым, што не захацела выслухаць.

Два галасы ўва мне спрачаюцца, два погляды. І ніводнаму не магу аддаць перавагу.

Прыгадаўся даўні выпадак. Неяк, жывучы ўлетку па поўдні, я неасцярожна вырашыла зрабіць падарожжа ўздоўж усяго ўзбярэжжа Чорнага мора. На катэры на паветранай падушцы — на «ракеце». Купіла білет і паплыла. І ўжо праз гадзіну-другую страціла ўсякую цікавасць да сваёй задумы: катэр ішоў — дакладней, ляцеў — далёка ад берага, апроч хваль і іх белых грабенчыкаў пагляду не было за што зачэпіцца. Надвор'е псавалася. Мацнеў вецер, пагнаўшы з поўначы цяжкіх навальнічных хмар, і хвалі цяпер ужо не каціліся насустрач, а падалі, уздыбленыя ім, — катэр уздрыгваў усім вялікім, магутным целам. Знікла ўражанне, што ён ляціць. Ён перавальваўся з хвалі на хвалю, падскокваў, зарываўся посам у мокры вецер. Самы час распачацца «марской хваробе». І яна не прымусіла доўга чакаць: хутка адзін за адным пасажыры, хапаючыся за крэслы і парэнчы, пачалі прасоўвацца ў бок хваставага кубрыка. Я трымалася.

Хлынуў лівень. Час ад часу прабівалі яго сцяну бліскі маланак, і тады карціна здавалася яшчэ больш змрочнай. Жудаснай. Патокі ліўня не тушылі хвалю — яны нібыта вырасталі з яе, калышучыся зусім побач, за тонкім акачным шклом.

Паўгадзіны. Яшчэ паўгадзіны. Нічога не змянілася. Толькі час страшэнна запаволіў сваю хаду — стрэлкі гадзінніка амаль не рухаліся. Мільганула думка: мы ніколі не «даляцім» да бліжэйшага порта — катэр проста разваліцца пад напорам вады і ветру. Але катэр толькі цяжка ўздрыгваў, і ні многа ні мала, а ўсё-ткі прасоўваўся наперад. Калі лівень, змогшыся, пачаў аціхаць, у яго прарывах можна было разгледзець не адно пашкуматаньня, выціснутыя хмары — на даляглядзе ўгадваўся бераг. Бераг набліжаўся, і спакойны голас аднаго з членаў каманды абвясціў, што мы ўваходзім у новарасійскую бухту.

Падышлі да прычала амаль на спакойнай вадзе. Такое раптоўнае адступленне шторму ўспрымалася, як цуд: ажывалі твары — зялёны колер саступаў жоўтаму і ружоваму, — ажывала гамонка. Пасажыры рыхтаваліся сходзіць на бераг, матросы — прыбіраць салоны...

Першыя хвіліны па прычале — на зямлі! — былі як падарунак. І стомленаму целу. І стомленым вачам. Я гуляла ўздоўж мола, захіпаючыся ад ветру ў лёгкую капронавую куртачку, і звярнула ўвагу на часек. Крык іх быў незнаёмы. Яны то садзіліся на ваду, то ўзляталі і

кружыліся над адным і тым жа месцам, ускрыкваючы і зноў апускаючыся ўніз. Падышла бліжэй. Прасачыла за іх узлётам. І — зашчымела сэрца. На чорпай, як дзёгаць, наверхні вады застаўся шэры камячок чайкі. Япа таксама ўзмахвала крыламі, адзін, другі момант адчайна білася на вадзе, спрабуючы ўзляцець, і знямогла аціхала — намоклыя крылы былі занадта цяжкімі. І тады зноў садзіліся побач з ёй астатнія чайкі, і зноў шумна ўзляталі, клічучы за сабой аслабелую сяброўку. І тая ўзмахвала пепаслухмянымі крыламі, адчайна, доўга білася ў новым парыве ўзляцець за імі. І слабела. І, падабраўшы крылы, тужліва адплівала ўбок.

Калі катэр адыходзіў ад прычала, чайка па-ранейшаму плавала, тужліва ўслухваючыся ў крыкі і раз-пораз спрабуючы высушыць крылы адчайнымі, цяжкімі ўзмахамі. Я дасюль помню яе знясілепую тугу.

Помню балюча, кожнай сваёй тканкай, быццам гэта была мая душа...

Даўні выпадак, цяжкі сваёй безвыходнасцю. Можа б, ён і патануў у памяці, калі б прыбітая ліўнем чайка не нагадала мне маю душу. Калі б яшчэ тады не нагадала...

І мы ж, людзі, так: здаецца, выберашся з нягод, перажывеш цяжкое гора ці цяжкое расчараванне — і зноў жыві, як жыла. І спрабуеш жыць па-ранейшаму. І жывеш. А знясіленая душа, дзесьці ў былым, марна б'ецца, б'е аслабелымі крыламі, імкнучыся ўзляцець. Занадта цяжкім было гора, занадта шмат было расчараванняў.

Думаю пра Глеба. Пра тое, што нічога пра яго не ведаю. Думаю пра сябе...

Жыві, як жыла! — гэта толькі гаворыцца лёгка. Мінулы час не заменіць цяперашні, тым больш будучы. Кожны дзень я — іншая. Бяднейшая на цэлы дзень жыцця, багацейшая на мноства сустрэч, ці на размову з кнігай, ці на пачутую мелодыю ветру альбо некалькі крапучых паглядам кветак. Нават калі нічога не здарыцца, здарыцца цэлы дзень жыцця! А тут — прыйшло каханне. Я — пакахала. Цэлага жыцця мала, каб умясціць адно шчаслівае імгненне, цэлага неба мала, каб развінуць нябачныя крылы. І зведала б шчасце, і паляцела б! — душа ж, дзесьці ў былым, марна б'ецца, спрабуючы высушыць крылы адчайнымі, цяжкімі ўзмахамі і адарвацца ад зямлі. Быццам гэта тая чайка, прыбітая ліўнем...

ЛЕТА СЕМДЗЕСЯТ ТРЭЦЯГА ГОДА... Адно са спартыўных захапленняў юнацтва — горы, горны турызм. І хіба закапчвасца юнацтва тым, што выходзіш замуж? Ці захапленне перастае быць захапленнем?

Мяне, удзельніцу некалькіх складаных паходаў, запрашаюць у групу, маршрут якой пройдзе праз чатыры перавалы Паўночнага Каўказа. Маршрут цікавы — мне даўно хацелася пабываць на Марухскім перавале, ды і група падбіралася моцная. Невялікая — дзевяць чалавек, але ўсе людзі вопытныя, неаднойчы праверапыя. Многіх я ведала.

Усё ўпіраецца ў тое, што я павінна амаль на цэлы месяц пакінуць сваіх мужчын адных на гаспадарцы. Як гэта зрабіць? Муж не жадае прызнаваць маё права на гэтую паездку, на гэтую адлучку. Не слухае ніякіх тлумачэнняў і доказаў.

— Прыхамаць! — крычыць ён, аглухлы ад сваёй нягоды. — Ці мала што ты возьмеш у галаву!

— Як ты не разумееш? У мяне даўно не было такой магчымасці, з гадоў студэнцтва...

— Ты не студэнтка, ты мая жонка. І я чуць нічога не хачу пра нейкія там паходы! — у ім пачынае парастаць раздражнёнасць. — У групе, дзе адны мужчыны...

— Не адны, — усё спрабую я супакоіць яго. — Я казала табе, што нас будзе двое.

— Ну, канечне. Удзвюх — на сем мужыкоў...

Адчуваю, што зараз сарвуся і я. Гэта ўжо не проста пязгода — непавага. Адкуль? Хоць цяпер, пражыўшы колькі гадоў разам, побач, можна было і не пытацца. Не першы ж выпадак... Задумваюся пад пражытым, пад той заведама агаворанай роляй, якую ён адвёў мне адразу па нараджэнні сына, — маўчаннем сваім хачу спыніць далейшыя, нічым не заслужаныя папрокі. Але маё маўчанне толькі падхліствае яго.

— Можа, ты пачнеш зараз раскадваць, што за месяц, праведзены сярод мужчын, твар у твар з кімсьці ў палатцы ўпачы, ты застанешся гэтакім апёлам — з пакінутым дома мужам у сэрцы? Раскадвай каму іншаму! Прырода бярэ сваё ўсюды. А ў гарах, адасобленыя ад сям'і і ад усяго свету...

— Ты хоць аднойчы хадзіў з дваццацікілаграмовым рукзаком у горы?

— Не хадзіў і не пайду. І ты не пойдзеш. Ведама ж, шчасце!

— Шчасце. Шчасце — у пераадольванні вышыні. У пераадольванні стомы і крыўдай прыроднай кволасці. У пераадольванні сябе. Толькі ў гарах адчуваеш, што ты — дзіця вечнасці, а аблокі, дзесьці далёка ўнізе, над безданню, — яе лёгкае дыханне...

— Што ты мне мазгі туманіш? — узарваўся той. — Вечнасць... аблокі... Ты ж з тымі аблокамі будзеш не адна.

— Зноў?

— Што — зноў? Ды з мяне ўвесь горад будзе смяцца: адпусціў жонку ў горы з маладымі здаровымі мужыкамі!

— Мая... мне... з мяне... Што я — проста твая ўласнасць? Што, па-твойму, — чалавечая годнасць? Ці ты адмаўляеш мне і ў годнасці?

— Прырода бярэ сваё ўсюды. І заўсюды! — хмурнее ён, вырашыўшы скончыць размову. — Нікуды ты не пойдзеш! Інакш — развод.

— Што ж, у такім выпадку — развод! — адразу рашуча. — Разводзься. Быць рабой твайго настрою не хачу...

— Раз-вод?! Ты — выбіраеш развод? — бянтэжыцца ён, не чакаючы такой рашучасці. — Гэта так сур'ёзна?

— Больш сур'ёзна, чым ты думаеш, — наварочваюся я да збуджанага гамонкай сына.

«Права на ўдзел у паходзе цяпер — права на сваё ўласнае жыццё на ўсе гады надалей», — хачу я дадаць. І не дадаю.

Назаўтра даю тэлеграму аб сваёй згодзе ўвайсці ў склад групы, а праз тры тыдні, пацалаваўшы мужа і сына, еду да месца яе збору. Еду, шчаслівая сустрэчай з сябрамі, што гэтак жа, як і я, імкнуцца адарвацца ад астраўка свайго побыту, свайго жыцця, каб убачыць горы, каб скарыць новую вышыню. Кожны раз — новую, колькі разоў пі скаралі яе да цябе іншыя...

Чаму я прыгадала той далёкі дзень, тую даўнюю размову? Што яна вызначала? Можа, і нічога не вызначала. Да мяне прыйшла сталасць, абмінуўшы на шляху тую дзяўчышку-жанчыну, якой я была дагэтуль. Я нават развіталася з ёй, азірнуўшыся на мінулае, бы знала, што будзем страцацца толькі ў снах, цяжкіх, балючых, ад якіх задыхаешся і пакрываешся халодным потам... Дасюль так піколі і не бачыла шчаслівых сноў!

Ці шкадавала аб сабе той, былой? Ды не! Я б і зараз

не хацела вярнуцца ў сваё юнацтва, а тады... Тады я цвёрда вырашыла: ніякіх паслабленняў сабе! ніякіх жаночых штучак! Буду сцвярджаць сябе работай, пастойлівасцю — барацьбой, калі спатрэбіцца. Той, хто побач, поруч, павінен быць сябрам. Усё астатняе — лішняе. Без чаго можна абысціся — не вартае нават увагі, не тое што хвалявання. Патрэбы плоці лёгка замяніць напружанай работай душы. Не здолела стаць сабой, стаць задаволенай сабой у сям'і, у сямейным побыце, трэба здолець знайсці сябе ў рабоце. А для работы жанчына ты ці мужчына, — усё роўна.

Наіўна? Пэўна ж. Але гэта з вышыні сённяшняга ўзросту і вопыту — наіўна. Тады ж я была ўпэўнена, што за мяне — сам час. Жанчыны сцвярджалі сябе паўсюдна, ва ўсіх галінах навукі, ва ўсіх жанрах мастацтва, у вытворчасці і ў творчасці. Пра каханне перасталі гаварыць усур'ёз. Ці гаварылі, што яго напросту няма, а было — знікла. Хоць гэта азначала б, што знік ідэал...

Не, мне ўсё ж здаецца часам, што каханне не знікла, што яно напросту вырасла — і, не дацягваючыся да яго, да яго вышыні, усім неяк лягчэй было яго не заўважаць. І — не заўважалі. І не заўважылі, як пачалі страчваць штосьці самае-самае ў сабе і вакол сябе. Свет заўсёды такі, якім яго хочучь бачыць жанчыны...

4 жніўня

Я нічога не перабольшваю? Нешта зашмат супярэчлівых высноў замыкаецца на мне. А з другога боку: чыё яшчэ жыццё магу я даследаваць так, як сваё? Так глыбока, як сваё? Каго, апроч сябе, магу запрасіць на размову?

Свет такі, якім яго хочучь бачыць жанчыны: колькі ні тасуй стагоддзі і падзеі, наслоеныя ў іх, міжволі зноў і зноў прыходзіш да гэтай думкі. І калі маралі, маральным устапоўкам бракуе яснасці, чысціні, вінавата і я. Тым больш вінавата, што ледзь не змалку рашуча адмаўлялася належаць да свайго полу, а значыць, і выконваць пэўную ролю ў сям'і і грамадстве. Вось. Гатовы пачатак для сумнага трактата пра роўнасць і яе выдаткі...

А мне ж — не да трактатаў. Гэта ж па звычцы, чыста журналісцкай, шукаю больш высокія, прыгажэйшыя словы, чым былі б да месца сёння, зараз. У якія высокія словы ні хутай пражыты дзень, ён застаецца такім, якім надарыўся. З усімі яго выдаткамі. З усімі недарэчнасцямі. З усімі пытаннямі, якія вырашаць трэба неадкладна. Неадкладна. А я — пра стагоддзі...

Усё таму, што згадкі яшчэ час ад часу адпускаюць мяне, адпываючы, знікаючы падзе ў сонечным мроіве над морам, а думкі — не, а думкі ўвесь час са мной. Вось і зараз... Глыбокая ноч. Гадзіны тры праседзела на сваім балкончыку — паміж агнямі гарадка і зоркамі. Супакойвалася. Супакойвала думкі. Не супакоіла. І зноў узялася за пяро, нібыта рука здолее знайсці ў падзеях пражытага дня і маіх паводзінах хоць якую логіку.

Якая там, к чорту, логіка! Паспрабуі я яшчэ ўчора назваць свае адносіны да Глеба, не сумнявалася б ні хвіліны. Ні паўхвіліны. Не-пры-няцце. Абыякавае непрыняцце, калі такое ёсць. Можна, крыху разбаўленае шкадаваннем: адчула ж, што ў нас шмат агульнага — і гаворак з Глебам апошнія дні не ставала...

— Сараматшча! Вы не чулі, што расказваюць пра Гарунова? — роўным бясфарбным голасам абуралася ўрані, у час сняданка, мая звышінтэлектуальная суседка. — Кажуць: ледзь не забілі на набярэжнай уначы. На бутэльку паквапіліся, няйначай. Не грошай жа ў яго шукаць! Апусціўся... Чацвёрты дзень на адной гарэлцы жыве... Сорам на людзі паказацца...

Я спрабавала не ўслухацца. Прапускала цэлыя фразы. Спяшаючыся закончыць сняданак, апякалася гарачым чаем. Не дапіла. Развіталася. А словы, нават не пачутыя, ужо знайшлі водгук — гучалі ва мне. Ледзь не забілі... На адной гарэлцы... Сорам на людзі... Як ён вытрымлівае? Чаму раптам... А раптам я магла яго спыніць — тады, у бары? А раптам — яшчэ не позна? А раптам трэба проста зайсці да яго, каб ён адчуў... Што — адчуў, вызначыць было немагчыма.

Рашучасць змянялася перарашучасцю, жаль саступаў абурэнню, абурэнне пагадвала пачуццё віны... Апалудні я не вытрымала. Прайшла ў корпус, дзе на другім паверсе, пад самай лесвіцай, жыў Глеб. Стараючыся не звязаць на цікаўныя позіркі пакаёвак, пастукала ў дзверы. Адказу не было. Штурхнула — яны падаліся. Рашуча ступіла ў пакой — з намерам ні на што не здзіўляцца. Я не ведала, што скажу Глебу...

Жаль некануў на сэрцы: Глеб, цяголены, у запэцканым, пакамечаным касцюме, ляжаў на ложку. Мёртвай здавалася рука, якая звисала, крапаючыся падлогі. Мёртвым здаваўся позірк. Але гэта толькі першае імгненне. Бо ўжо ў наступнае — Глеб ускочыў з ложка, разгублена

пачаў шукаць свабоднае ад апраткі, бутэлек, кніг — усё уперамешку! — месца. І, не знаходзячы, застагнаў. І адварнуўся.

— Ты прыйшла, а я...

— А ты здзічэў тут сам-насам са спёкай. Як можна піць у такую гарачыню? — спрабавала я раззлавацца. Але злосці не было. Нават у голасе.

Ён маўчаў. З тугой, бездапаможна азіраўся раз-пораз. У позірку — непрыхапаная пакута.

— Ну, вось што, — з нечаканай лёгкасцю вырашыла я, — спускайся ў душ, прыводзь сябе ў божы выгляд. Праз гадзіну табе з кухні прынясуць паесці...

— Не трэба!

— Тады я сама прынясу, — спакойна дагаварыла я.

Спакою не было. Калі сонца пачало садзіцца, я ў трэці раз скіравалася да Глеба. З дзвюма шклянкамі гарачага малака. Праз пярэшанты і цікаўныя позіркі знаёмых і незнаёмых жанок, што толькі ўчора лічылі мяне хто ганарліўкай, хто «сіннім чулком». І адны, і другія мала ў чым памыляліся...

Глеб расплюшчыў вочы, ледзь толькі рыпнулі дзверы. І шырока-шырока заўсміхаўся мне насустрач. І тут жа ўскочыў. Узяў у мяне з рук шклянкі з малаком.

— Я чакаў цябе і раптоўна заснуў...

— Ты праспаў свой абед. Вунь ён, на стале.

— Дзякуй. Я не хачу есці. Не магу... Ды ты сядай! Праходзь і сядай.

Пакуль ён, уважыўшы маю настойлівую просьбу, піў гарачае малако, разглядвала яго. Прыгожы, прыгажун — у мінулым. Сляды маладой палкасці яшчэ лёгка чытаюцца. Шмат перажыў. Нізкі боковыя парог, што ніколі не дазваляла яму пайсці на подласць, нават самую невялікую, жыццейскую. Запой — не першы. Выглядаў проста хворым: запалыя шчокі, ужо чыста паголеныя, сцягнуты маршчынамі лоб, цёмныя, з ліхаманкавым блескам, вочы.

— Непрывабна выглядаю? — пераныйнуў мяне развагі Глеб. — Я яшчэ не выкараскаўся... Ты толькі не вельмі асуджай, добра? Ты — іншая... Чыстая! А я...

— Самасуд — потым. Зараз мы пойдзем дыхаць салёным ветрам.

Спакою не было. Ды і адкуль ён мог з'явіцца, калі я ўжо ступіла за мяжу, якой дасюль рашуча падзяляла сябе і ўсё, што вакол — на-за маім жыццём. Глеб таксама

быў па-за... Я дазволіла сабе наблізіцца да яго — і вось нас ужо звязвалі не толькі давер і разуменне, але і позіркі ўсіх цікаўных, іх пярэшапты, памылковыя здагадкі. Пачні ж я штосьці тлумачыць гэтым людзям, сітуацыя з пезразумелай ператварылася б у непрыемную.

Глеб хацеў выкараскацца. З хваробы. Са свайго бязволля. Са свайго мінулага, якое вызначала ўжо лёс. Дзевяць гадоў жыў адзін. Без сям'і. Дапамагаў гадаваць дачок. Вырашаў, што рабіць з усім астатнім жыццём. Спрабаваў напісаць кнігу пра ўладу над чалавекам адной-адзінай страсці, у кожнага — сваёй. Напісаў. Кніга не пайшла. Не прайшла нават першы бар'ер. Сказалі: кепская падробка пад Дастаеўскага. А ён — хацеў выкараскацца! І не ведаў як. Урачы ў яго выпадку былі ні прычым...

Вось — змест тых некалькіх гадзін, што я правяла побач з Глебам у парку, на набярэжнай, на верандзе. Ён — спавядаўся, я — слухала. Я спрабавала адшукаць, убачыць тую выратавальную нітачку, што магу перакінуць яму праз усе пражытыя намі паасобку гады, праз усе гады паперадзе. Нітачкі не было. Няма. Магчыма, таму я, развітаўшыся з ім, да глыбокай ночы праседзела на сваім балкончыку, адна паміж агнямі гарадка і зоркамі, нязвыкла буйнымі і яркімі.

5 жніўня

— Я папраўлюся. Абавязкова папраўлюся. Вось убачыш! І тады скажу табе... Цяпер у мяне няма права сказаць табе ўсё, — ціха прамаўляў Глеб, цалуючы мне рукі.

Ён падышоў у калідоры, на дарозе ў сталоўку. Вочы ціха свяціліся, нібыта і сапраўды ўсё самае страшнае было ззаду. Але ўжо ў час абеду, заўважыўшы, што звышінтэлектуальная суседка адсунула сваю талерку па край стала і крыху пасунула крэсла, ледзь толькі ён заняў сваё месца, зноў адводзіў убок позірк і хмурыўся. У ім ішла барацьба, і месца для мяне ў ёй не было. Усё ж не было...

Толькі што я ў гэтым пераканалася. Заходжу, як звычайна, выпіць свой кубачак кавы і бачу — Глеба. Не аднаго. З маладой ускудлачанай асобай, што бессаромна выстаўляла грудзі... Першым жаданнем было — павярнуцца і выйсці. Спыніла сябе загадным: «Не смей! Што табе да таго, каго частуе каньяком нейкі Глеб?»

Заказала каву.

— Можа, чарку каньяку? — адхінуўся ад стойкі Глеб, ловячы мой позірк.

Я не азірнулася на голас. Як потым не азірнулася ні на адзін яго позірк. Апякаючыся, глытала каву, зацята паўтараючы: я — не ведаю — гэтага чалавека, я — не ведаю — ніякага Глеба...

Смешна. І чамусьці — балюча.

6 жніўня

Стамілася. Ці, можа, уздзеянне гарачыні і вільготнага, перанасычанага выпарэннямі мора паветра: адчуванне, што кроў у жылах загусла, ледзь цурчыць. Не праходзіць вяласць, саплівасць. Амаль перастала чытаць. З цяжкасцю пераадольваю гэты свой стап, у каторы раз здзіўляючыся, як тут пастаянна могуць жыць людзі, — я ж пасля дзвюх-трох гадзін, праведзеных на сонцы, пагадваю сонную муху пад шкляным каўпаком неба.

Нават думкі пачалі прабуксоўваць — увесь час вяртаюся да нейкіх эпізодаў жыцця, адных і тых жа, да пэўных яго ўрокаў, якія так нічому і не навучылі. Ведама ж, захацеў — і выводзь з пражытага дакладную формулу! Тут і ў адно, у адзін малюнак, звесці свае ўспаміны не магу. Жыццё не паддаецца. Вось і застаюцца самі па сабе: жыццё — жыццём, а словы — словамі.

І ўсё ж я не пакідаю весці гэты распачаты дзённік, бездапаможна спадзеючыся, што з ім — у ім! — мне лягчэй будзе разабрацца ва ўсіх тых эпізодах, ва ўсіх тых уроках. Магчыма, я потым спалю яго ў пячурцы на дачы, услухваючыся ў шум соснаў, як цяпер услухваюся ў шум мора, але пакуль што ён мне патрэбны.

ВОСЕНЬ СЕМДЗЕСЯТ ТРЭЦЯГА ГОДА... Задажджыла. Дождж цэдзіцца і цэдзіцца з зацягнутага шэранню неба. Я як зраслася з плашчом і парасонам: нават у цесным рэдакцыйным накойчыку яны побач — плашч за спіной, парасон каля ног. Звыклыя матэрыялы ў нумар — інфармацыі, зводкі аб падоях па раёне, даведкі аб ходзе саборніцтва — чытаюцца, як абрыдлая, нікому не патрэбная нудота. Яны на самой справе страшэнна аднастайныя — мяняюцца толькі лічбы. Але ж у іх, у гэтых лічбах, як у люстэрку, адлюстравана ўсё гаспадарчае жыццё. Я разумею гэта і ўсё ж чытаю з цяжкасцю, вылоўліваючы намылкі — «блэх», на жаргоне журналістаў.

Чамусьці вельмі рэзка звініць тэлефон. Здымаю трубку.

*...Калі, не дайшоўшы, спыніўся, няўцямным ру-
хам абняў і прыцягнуў, прыхінуў да сябе сына,
не было ўжо вакол ні залы, ні сцен, завешаных
карцінамі, ні абмытага, расквечанага дажджом
гарадскога квартала за імі.*

— Сельскагаспадарчы аддзел газеты...

У трубцы чуюцца падрыўны кашаль і ўсхліпванне.

— Алё! Вы куды звоіце?

— Гэта я... — гучыць голас старой прыяцелькі, настаўніцы. — Я хачу развітацца...

І зноў падрыўны кашаль. Мне робіцца не па сабе. Інтуіцыяй адчуваю: штосьці здарылася.

— Ты захварэла? Светка, што з табой?

— Я... паміраю. Прыйдзеш з белымі рукамі... памянеш... — даносіцца праз цяжкія ўсхліпы кашлю.

— Што за жарты, чорт вазьмі! — крычу ў трубку, а па спіне, па ўсім целе паўзуць халодныя мурашы. — Ты можаш растлумачыць, што здарылася? Я зараз прыеду! Я пазваню ў «Хуткую дапамогу»...

— Не трэба. Я выпіла воцат... Будзь...

Сувязь перарвалася. Слухаю кароткія гудкі і ў першы момант не ведаю, што рабіць. Набіраю знаёмы кватэрны нумар, трубку не здымаюць. Званю ў паліклініку, перазвоньваю па 03, доўга-доўга тлумачу дыспетчару пра прыяцельку, пра воцат, пра тое, чаму і адкуль званю. Абяцаю прыехаць сама. Кідаюся да рэдактара. Потым — да машыны. І ніяк не магу ўразумець, што ж усё-ткі здарылася. Светка, заўсёды вясёлая, лёгкая, а то і легкадумная, якая магла, як кажуць, трымаць цэлую кампанію, атруцілася?

Ускочыўшы ў пад'езд, чую, як грукаюць у чыесьці дзверы на другім паверсе. Разумею: гэта медыкі грукаюць у дзверы, дзе жыве мая прыяцелька. Уся мокрая ад дажджу, узбягаю па лесвіцы, зноў штосьці тлумачу і сама пачынаю грукаць у дзверы, гукаць:

— Света! Света, гэта я. Адчыні!

Калі санітар ужо хацеў узламаць дзверы, яны — праз кашаль і стогны — раптам адчыняюцца. Света, перагнутая болем напалам, стаіць у дзвярах, твару яе не відаць — яна бокам валіцца ў рукі санітараў. Я кідаюся да яе. Урач мякка адхіляе мяне. І тут жа пачынае гучна камаандаваць:

— Чысты посуд, як мага большы! Вады! Якую-небудзь міску па падлогу! Ручнік!

Мітушуся, расшукваючы ўсё, што патрабуецца: не так часта бывала я тут, каб ведаць, дзе што ляжыць ці стаіць, — кватэра амаль незнаёмая. Я не бачу — не магу глядзець! — што адбываецца на кухні, дзе медыкі звыкла, занадта спакойна, як здаецца мне, разперваванай, перапалоханай, займаюцца сваёй справай. Не ўяўляю: ідзе час

ці спыніўся, стаіўся. Урач, заўважыўшы мой стан, запрашае прайсці ў пакой.

— Ну-у, не трэба так хвалявацца! Усё скончыцца добра: воцат быў не самай высокай канцэнтрацыі. Зараз прамыоць і... А тут што здарылася? Што яе прымусіла?

— Не ведаю,— спрабуючы ўзяць сябе ў рукі, адказваю я, і які ўжо раз расказваю пра тэлефонны звапок, пра тое, што рабіла пасля гэтага звапка.

— Белыя ружы, кажаце? З-за мужчыны, пэўна, га?

І, не чакаючы майго адказу, працягвае:

— Ну, пра гэта і здагадацца няцяжка. Жыве адна. Узрост падбіраецца да трыццаці. Мужчына не першы. Раптам здалосся: апошні... З такімі... многія імкнуцца пераспаць, жыць жа побач пабаяцца.

— Вы проста цынік,— перапыняю я яго.— Чалавек памірае, а вы...

— Чалавек не памрэ: хлопцы ведаюць сваю справу. А паконт цыніка вы дарэмна. Я ўрач і гляджу на ўсё цвяроза.

— О, вы ніколі б не труціліся з-за кахання! Ці не праўда?

— А вы?

Я не знаходжу, што адказаць. Нечакана павярнутае пытацце збянтэжыла: я нібыта толькі зараз усведамляю, што здарылася, і не магу, пават у думках, павярнуць сітуацыю на сябе. Труціцца? З-за кахання? З-за мужчыны? На свеце ж ёсць не толькі каханне. Што «не толькі» — памяць не падказвае.

Ён жа, нібыта чытаючы мае думкі, усміхаецца:

— Вось бачыце!

І выходзіць, пакідаючы мяне з маімі пытаннямі сам-пасам. Але задумаюся я над імі пазней: праз колькі хвілін у пакой уводзяць — ледзь не ўносяць — збялелую як палатно Свету, і яна апускаецца на ложкак. Усе мае думкі, увесь мой клопат цяпер пра яе. Я мякка падсоўваю падушку, прыгладжваю ёй валасы, ціха, супакойліва пагладжваю плечы. Недзе па-за свядомасцю заўважаю, што ёй робяць укол, што ўрач складае нейкі дакумент, што санітары з цікавасцю разглядаюць мяне, парэшце, справіўшыся са сваім абавязкам. Хтосьці з іх пазнае мяне, і пачынаецца неабавязковая, лёгкая, як заўжды ў падобных выпадках, гамонка.

Гаснадыня паціху ачушыла, і ўрач звяртаецца цяпер ужо да яе. Адказваю я. Са Светай пачынаецца істэрыка.

Яна адхіляе мае рукі, крычыць, што я здрадца і слабахарактарная баба, лае ўвесь свет і ўсіх добрасардэчных у ім. Ніколі раней не думала я, што ў мяне столькі цярдзення і мяккасці! — я мякка ўлагоджваю яе, гавару мноства пязвыкла лагодных, пяшчотных слоў, гладжу і гладжу яе рукі, плечы. І яна памалу супакойваецца, паддаецца ўгаворам.

У бальніцы яна ўсвядоміць, што ўчыніла з сабой — магла ўчыніць! — і доўга будзе плакаць, схаваўшы твар у мае далоні. І раскажа ўсю гісторыю. З-за мужчыны... Раптам здалося: апошні...

Мне і сягоння лёгка прыгадваецца ўсмешка ўрача, які нібыта чытаў мае думкі. «А вы?.. Вось бачыце!» — смяяўся ён з рамантычных драм усіх эпох, з усіх сэрцаў, у якіх спрабавала гняздзіцца каханне. І я, па сутнасці, была з ім згодна. Не смяялася, не! — западта вялікую ўладу мае нада мной сэрца, каб гэтак пакрыўдзіць яго. Але я была на баку той яго цвярозай усмешкі, і ён гэтак адчуваў. «Труціцца? З-за кахання? З-за мужчыны? Не той час. Не тыя правілы гульні», — гэтак былі не адно ягоныя перакананні. І мае. Тады, на той час...

Тады я адпрэчвала і само каханне. Што я магу адпрэчваць сёння? Сёння, больш чым калі, я пераканана: шчаслівы той чалавек, хто можа сам пакахаць. Нават калі не кахаюць яго. Не кахаюць... Трагічная недарэчнасць! — хіба тваё пачуццё не павінна выклікаць гэткае ж пачуццё ў каханага? Невыносны боль! — думаць пра тое, што самы родны табе чалавек — чужы, балюча. І ўсё ж шчасце — кахаць самой! Таму што толькі закаханае сэрца становіцца відушчым, толькі пакахаўшы, навучаешся любіць свет і людзей у ім... Сёння я магу гэтак сказаць.

Баюся думаць пра той міг, які прынясе жорсткую вестку: мой каханы мяне разлюбіў ці, можа, ніколі і не любіў... Не, не! Няхай нават так. Няхай разлюбіў, не любіў — ён пазаўсёды застаецца маім каханым.

7 жніўня

Што ж, паклясціся лягчэй, чым застацца вернай сваёй клятве. Жыццё гэтак даказвала неаднойчы...

Нават калі вярнуцца да апісанага мной выпадку, то і ён — толькі ілюстрацыя да гэтай сумнай высновы. Не мінула і двух-трох месяцаў, як ў маёй прыцелькі з'явіў-

ся новы мужчына, і яна, час ад часу назвоцьваючы мне ў рэдакцыю, захлёбваючыся, распавядала пра сваё каханне. Зноў.

— А тое, раней, што было? — перапыняла я яе.

— Не ведаю. Зацьменне нейкае. Ён жа проста мязотнік: тлуміў мне галаву, а заяву на шлюб падаў з другой...

— А калі і цяпер — не каханне?

— Ну, што ты? — пераконвала яна мяне, а праз колькі часу пачынала адводзіць убок пагляд, не спяшаючыся распавядаць пра новае захапленне.

Пэўна, прасцей за ўсё было б выразна правесці рысу: гэта, маўляў, каханне, а далей — ужо проста распуста, якая толькі вопкава падаграваецца страсцю. Няхай нават напачатку не распуста, а страсць... Каханне — страсць... Хто змог бы правесці такую рысу? І там і там — пачуццё, ледзь што не аднолькавае па сіле і напалу. І ў тым і ў іншым выпадку — разрыў абуджае ў душы самыя глыбокія, самыя балючыя пласты, і ў ёй — няхай на кароткі час — рушыцца свет, з такой цяжкасцю збудаваны.

Не, не! Канечне, прасцей за ўсё было б рашуча адрэзаць: распуста ўсё! Але як і што тут адрэжаш, калі душу прырода ўклала ў цела і плоць не хоча саступаць ёй ні ў чым. Ні ў чым. Страсць адолець, падпарадкаваць розуму ці волі яшчэ цяжэй, чым каханне...

О гэта прырода! І так з ёй і гэтак абыходзішся, і так і гэтак хочаш падмануць, а яна ўпарціцца і ўлады не аддае: перамагаюць часцей, чым хацелася б, якраз пачуцці, страсці... Якімі б пізкімі яны ні ўяўляліся, а верх над душой падчас бяруць. Дай ім волю — усё святло ў душы патрушчаць і ў мінулае ўтопчаць. І тады не здолееш захаваць у душы незамутнёнай веры ў людзей, у іх дабрыню і разуменне. А як — без яе, без гэтай веры?

Як? Калі парушана вера ў людзей — усё парушана, усё губляе кошт. Самагубства, замах на жыццё — страшнае таму сведчанне. Хоць і рэдкае. Бо часцей страчаецца іншае: бязволле, наступовая дэградацыя асобы ў чалавеку, бездухоўнасць, якую з цягам часу не схаваць ні за знешнасцю, ні за самай моднай апраўкай. Бездухоўнасць, якая вядзе да цяжкага душэўнага захворвання, якая, урэшце, знішчае душу і штурхае чалавека да чаркі...

Чамусьці зноў і зноў прыгадваю Глеба. Пасхаў раней тэрміну. І з дома адпачынку, і з майго жыцця. І хоць абя-

цаў напісаць — не піша. Сцежкі ж у другі раз проста не сутыкнуцца. Радавацца трэба, а не рада. Не рада. Іншы ён, не такі, як астатнія мае знаёмыя. Можна, і не лепшы, а — іншы.

Рапцюй я з ім не павіталася. Заўважыла, што ён разгублены, зніякавелы нейкі, і не павіталася. Дзеўкай сваёй Глеб застаўся не задаволены ці сабой, цікавіла мяне мала. Гэта быў ягоны клопат, ён сам вырашаў — і вырашыў. Я ў гульні больш не ўдзельнічала. Пагуляла — і годзе, даводзіла я сабе, калі не-не і вярталася згадка пра колішні вечар. Не крыўдаваць жа было! Ён — сам па сабе, я — сама па сабе...

Як мы развіталіся? Перад самай вячэрай — я ўжо апанулася і прычасалася — у дзверы пастукалі.

— Не замкнёна! Заходзьце, — кінула ў той бок, не павярнуўшыся: павінна была зайсці Галя, прыцелька з чатырнаццатага пакоя.

Калі ж азірнулася, то ўбачыла Глеба. Дзверы — на-росхрыст і Глеб — у дзвярах. Здзівілася: ён жа ніколі раней не заходзіў. Раней абуралася б, а тут чамусьці не абуралася. Маўчу. І ён маўчыць. Некалькі імгненняў доўжацца і доўжацца. Нарэшце, ён, не зачыняючы дзвярэй, ступае колькі крокаў да мяне. Заўважаю, што ў яго рука — паперка... Тэлеграма.

— Вось! — падаў Глеб тэлеграму. — Тэлеграма ад сястры. Маці памірае...

Я не адводжу вачэй ад паперкі, а бачу не паперку, не наклееныя словы на ёй, а пачарнелы, з запалымі шчокамі Глебаў твар, цёмныя вочы яго, у якіх калыхаецца шчымлівая туга.

— З такімі, як я, толькі так і здараецца! — сціснуў ён, камечачы, лісток. — Самалёт адлятае ў дваццаць адну дваццаць...

— Ты прыйшоў развітацца? — прымушаю я сябе зірнуць Глебу ў вочы і адразу зноў апускаю пагляд.

— Прабач. Калі можаш, за ўсё прабач.

Я маўчу. Я не ведаю, за што я павінна яму прабачыць. Не ведаю, што сказаць на развітанне. Хіба што папрасіць, каб даў клятву не піць... Дык смешна ж, дальбог!

Глеб павярнуўся, каб ісці. І спыніўся. Спіной чакаў якіхсьці маіх слоў. Я не ведала гэтых слоў і маўчала. Злавалася ў душы: ну, што ён марудзіць?

— Я ўсё жыццё чакаў сустрэчы з табой... з такой, як

ты, — запінаючыся, ціха сказаў Глеб, так ціха, нібыта сам сабе. — Я не хачу, каб мы размінуліся.

Ён не паварочваўся, і я ступіла да яго. Крок. І другі. І мякка кранулася пляча, адчуваючы, як яно ледзь прыкметна ўздрыгвала, падаўшыся да маёй рукі.

— Ты толькі нічога не прыдумляй, Глеб. І паспрабуй утрымацца, не піць. Не дзеля мяне, дзеля сябе, дзеля маці...

Я ўжо стаяла перад ім. Я пазірала яму ў вочы. Я хацела яго супакоіць. Пакутна хацела дапамагчы. Гатова была схлусіць. Ужо — хлусіла:

— З маці ўсё будзе добра, яна напавіцца. Вось убачыш! І мы... Мы абавязкова сустрэнемся, Глеб. Не на розных жа планетах жывём! Ты верыш?

— Веру, — удзячна адгукнуўся ён і, пацалаваўшы мне руку, доўга-доўга ўзіраўся ў мой твар. — Я адшукаю цябе. Абавязкова. Што б ні здарылася са мной... Я напішу!

Ён пайшоў. Я зачыніла за ім дзверы. Павярнула ключ. Вячэраць не хацелася...

Ненавіджу, шкадую і ненавіджу ўсіх апівох, ненавіджу гэта горкае зелле, што можа лёгка ператварыць чалавека ў жывёліну. Спачатку на гадзіну, дзве... Пакуль сон не зваліць. Пакуль праспіцца. О, каб жа праспаўся — і адышло жаданне зноў глынуць гэтага зеля, адчуць, як яно размывае, раз'ядае, адны і тыя ж, абрыдлыя, думкі, як яно вызваляе цябе ад думак, і ад цябе самога, чалавека... О, каб праспаўся — злячыўся! Дык не. Штосьці ўжо адмерла, штосьці адмірае кожны раз, з кожнай выпітай чаркай, і хворае, атручанае гарэлкай нутро патрабуе новай дозы, падштурхвае чалавека шукаць новую магчымасць выпіць...

Часам здаецца: усе мы — усе разам вінаваты. Пазіраем на п'янага з усмешкай: хто, маўляў, не быў у такім стане? Мажліва ж, нагода ў чалавека... Мажліва, радасць надарылася або гора дамякло... Што ж яго ўшчуваць? За што асуджаць? Паспачуваць трэба, а то і пашкадаваць: бедненькі, назююкаўся!

Божа мой, ды мы проста пра пашчадкаў сваіх, пра будучыню не дбалі! Можна, яно і прасцей: не трэба нічога ні ў кім выхоўваць, не трэба нікога ні ў чым пераконваць, не трэба баяцца нічыёго бунту, нічых памкненняў ці запатрабаванняў. Налі гэтага зеля крыху звыш таго, што

чалавек просіць. Раз. І другі. І ўсё вырашаю: у чалавеку памрэ чалавек... Куды ўжо прасцей!

Непавіджу. Судзіла б за п'янства, як за злачынства супраць сябе і будучыні.

І ведама ж, адну мяне закранула гэта п'янавісьць! Ці адзін паламаны лёс — лёс маёй маці альбо лёс Глеба. Такіх паламаных лёсаў, на жаль, лічыць не пералічыць. Хто сам пакаціўся, паслізгнуўшыся на крыўдзе, каго ціхенька падштурхнулі адзін-другі раз: быў жа хтосьці побач, быў жа той, хто мог утрымаць, і не ўтрымаў...

Усе заповедзі вучаць любіць людзей і дараваць ім іх слабасць.

Але дараваць можа толькі любоў. Яна адна. Калі яна ёсць. Калі мы не гонім яе з сэрца.

Зноў кажу «мы», хоць думаю пра сябе, пра сваё. Ніколі, ніколі я не навучуся быць спакойнай і радавацца: вечна пільнуе за бліжэйшым паваротам думкі — старая, праклятая нянавісьць.

8 жніўня

Праз тры дні заканчваецца адначынак. Праз тры дні. А душа якой развярджанай была па прыездзе сюды, такой і засталася. Па-мойму, я, як толькі магла, не давала ёй заспакоіцца, набыць нейкую раўнавагу. Стала яшчэ горш.

Два галасы, іх заўсёдная спрэчка ўва мне — і за мяне... Цяпер мне здаецца, што іх ужо не два, а значна больш, — і я гавару то адным, то другім, то трэцім... Кожным. Па чарзе і без чаргі. То шукаючы сваю віну, то абараняючыся. Таму такія зблытаныя запісы, таму дасюль я амаль нічога з таго, што спрабавала ўразумець з пражытага, так і не высветліла. Ды і вобраз той, каго я лічу сабой — і лічу па праву! — атрымліваецца бяскроўны, бясфарбны. Гэткая матрона з павучальнымі поткамі ў голасе! Лухта. Гэткая я, як усе. І непавіджу і люблю тое, што і ўсе. І хараство зямное — дзе б, на якім крайку зямлі я ні знаходзіла сваю сцежку. І слова вясёлае, шчырае — хто б яго ні падаў мне з усмешкай. І песню — журботную родную песню, да якой хінуся я ў самыя горкія мінуты.

Вось толькі разважаць пра тое, што любіш, неяк не выпадае. Іншыя думкі непакояць. Іншага, на пакуту сабе, прагнеш. За іншае хацела б апраўдацца.

ЗИМА СЕМДЗЕСЯТ ЧАЦВЁРТАГА ГОДА... Выехала па адну з рэспубліканскіх парад. На тры дні. Нарада даволі сумная: тыя ж, што і летась, пытанні, традыцыйныя лекцыі па вядомых, даўно прачытаных матэрыялах. Нават кампаніі, якія групуюцца то ў адным, то ў другім гасцінічным нумары, знаёма аднастайныя: усе ведаюць адзін аднаго, хоць па некалькіх сустрэчах, усе за бутэлькай добрага сухога віна прагнуць выгаварыцца, вызваліцца ад сабрапых крыўд і сумненняў. Цікавага мала. І таму я — ужо на другі дзень — шукаю адзіноцтва. Застаюся адна ў сваім пакоі. Рассоўваю шторы, саджуся на падаконне — акно выходзіць у двор, засаджаны ліпамі, — і цікакую за адвячоркавай цішынёй.

Мякка падаюць рэдкія сняжышкі. Не даганяючы адна адну, усё-ткі ў нейкі момант, пад самай зямлёй, яны зліпаюцца і ўтвараюць лёгкі наветраны кілім — ападзе, ператворыцца ў хрусткае снежнае покрыва гэты кілім пазней, калі спяжынак набярэцца дзiesiąткі, сотні тысяч і іх спрасуе пасля адлігі мароз. Цяпер жа гэта толькі дзівосныя ўзоры на яшчэ не застылым, бязважкім срэбры.

Проста перад акном, на галінцы — снегірок. Ён не зважае на мяне, хоць ведаю: зварухніся я — чырванагруды птах успырхне, асыпаўшы з галінкі цэлы касцёр сняжынак, і пераляціць далей, у глыб двара. Сяджу ціха-ціха, зусім нерухома...

Хтосьці стукае ў дзверы. «Ну, вось, знайшлі!» — варушыцца ўва мне прыкрасць. Нейкі момант яшчэ маруджу — а раптам выпадковы стук? Але стук паўтараецца. І я адгукваюся:

— Не замкнёна! Заходзьце!

Паварочваю голаў да дзвярэй, краем вока заўважаю, што снегіра на галінцы ўжо няма — як здзьмула. І лёгкае шкадаванне застывае хмурышкай на твары.

У пакой уваходзіць Косцік. Называю яго проста Косцікам, таму што, усяго па тры-чатыры гады маладзейшы, ён выглядае зусім хлапчуком. Кароткі русявы чуб — увесь час тырчком, колькі ён яго ні прыгладжвае. У вачах — адкрытая, вечна чымсьці здзіўленая сіпеча. Рухі — па-дзіцячы бездапаможныя, мяккія... Пешта я захапілася апісаннем! Я і знаёма з Косцікам усяго колькі месяцаў. З восені. З восені ён працуе ў суседнім раёне, трапіўшы туды адразу пасля універсітэта.

— Можна? — нерухома застывае Косцік ля дзвярэй,

згледзеўшы мяне ў такой пязвыклай позе, на падаконні.

— Ты ж ужо зайшоў! Праходзь. Я тут снегіром любавалася. Паляцеў ён — і пацямцела адразу ў двары... Зараз я святло запалю.

— Не трэба! — заспяшаўся ён і сумеўся. — Вы толькі не падумаіце...

— Ужо — у той жа момант — падумала. Чаму гэта ты раптам на «вы» пачаў да мяне звяртацца? Пастарэла з часу нашай апошняй сустрэчы? Гэтак разумець?

— Не, не! Наадварот! Яшчэ прыгажэйшая.

— Бач ты! А я-то думаю, чаму на мяне мужчыны пачалі касіцца, — смяюся я, саскокваючы з падаконня і ўключаючы лампу на стале. — Ты сядай і напросту лесеі ўгледзься, Косцік. Пастарэла...

Ён сядзе ў крэсла. Пазірае на мяне. Прыемна, а штосьці ўжо зашчымела ў сэрцы, забалела — боль узнік і знік у тое ж імгненне, паспеўшы прыгасіць на твары ўсмішку. Госць адчуў гэта і, не разумеючы прычыны (быццам я яе разумела!), неяк балюча ўсміхаецца насустрач. Чулі-васць ягоная пават крыху ўразіла — трэба ж!

— Я, відаць, перашкодзіў... Я чытаў. Мне захацелася... цябе ўбачыць.

— Ты так добра да мяне ставішся? За што?

— Я ўвесь час хачу цябе бачыць!

Косцік пачынае хвалявацца, і яго хваляванне нечакана перадаецца мне. Гэтага яшчэ не хапала! Спрабую напусціць на сябе строгасць, суровасць — не атрымліваецца.

— Косцік, ты яшчэ зусім дзіця і не скоро навучышся чытаць ва ўласным сэрцы.

— А хіба тыя, што ўмеюць чытаць у сваім сэрцы, — шчаслівыя?

— Хто — тыя? — неяк разгублена пытаюся я, чамусьці не радуючыся таму, што гаворка, відаць, пойдзе ў спакайнейшым кірунку.

— Паэты. Помніш?

І ён пачынае чытаць... Рукі злёгка ўздрыгваюць, разпораз узлятаючы з каленяў, голас набывае цвёрдасць. Мне раптам думаецца, што ён сам павінен пісаць вершы... Косцік чытае Блока, Пастарнака, Ясеніна. І яшчэ — зусім пезнаёмыя мне, цудоўныя радкі.

— Гэта Барыс Карнілаў. Ужо рэабілітаваны, — тлумачыць ён на мой запытальны позірк. — Падабаецца?

Я толькі ківаю ў адказ, зачараваная музыкай паэзіі, злёгка сумотнымі словамі аб вечна цудоўных чалавечых

пачуццях і ўзрушэннем у голасе самога чытальніка. У голасе, што спавядае чужое сэрца, як сваё.

Я знайду пазней гэты верш — я буду ведаць яго на памяць. Слухаючы ж яго ўпершыню, адчувала толькі адно: жадаанне — і немагчымасць — заплакаць. Над чым заплакаць? Над хуткаплыннасцю жыцця? Над пражытымі ці над яшчэ не пражытымі гадамі? Над словамі паэта? Над сабой? Я не змагла б гэтага растлумачыць ні тады, ні цяпер.

Верш адгучаў. Мы глядзім адно на аднаго, яшчэ засяроджаныя на словах, што, здаецца, недзе блізка, над намі, — дзіўнае імгненне роднасці такіх чужых, такіх розных людзей!

Косцік, пэўна, адчувае гэту раптоўна ўзнікшую роднасць і робіць печаканы рух — моўчкі, без слоў, укланчае перада мной. Я — пратэстуючы — выстаўляю наперад рукі, і ён не адводзіць іх. Мяккім рухам бярэ ў свае далоні і прыціскаецца да іх тварам. Рух — такі безабаронны, што я не асмельваюся адхінуць рукі, вызваліць іх. Мінае нейкі час, а Косцік так і стаіць, моўчкі, перухомы, — я не чую нават яго дыхання. Сотні думак мільгаюць у галаве, амаль адначасова: дзіцячы сад! Чарговыя мужчынскія штучкі! Штосьці чыстае, сапраўднае ў гэтым хлапчуку глыбока кранае... Не каханне ж гэта, на самой справе! Ёсць узрушэнне, імкнення ж насустрач яму — цяма... Што мне ўсё-ткі рабіць? што ж мне...

Спрабую мякка адвесці рукі, ён хіліцца за імі. Бліжэй і бліжэй. Уздрыгваю — і ён цалуе мне далоні, не адрываючыся ад іх.

— Косця! — пратэстуе мой голас.

І ўздрыгвае ён. І адхіляецца. Падымае голаў, не адпускаючы маіх рук. Я баюся, што ён зараз пачне гаворыць. Я не хачу нічога слухаць. Косцік нічога і не гаворыць. Моўчкі, з балючым здзіўленнем і радасцю пазірае на мяне. Маленне — у самім гэтым позірку, у самім маўчанні. Штосьці ўва мне ўжо здрадліва нашэптвае: «Чаму б і не? Ці шмат такіх хвілін выпадала ў тваім будзённым жыцці? Прагнуць любові — амаль тое ж самае, што любіць... Зірні на хлопца, змерай сваім бязвер'ем яго адкрыты пагляд! Такі пагляд гаворыць пра адкрытую душу...» Штосьці ўва мне ўжо ламаецца, трушчыцца. Адчуваю: яшчэ міг, другі — і сама прыгарнуся да хлопца.

Вызваляю рукі — ён адпускае іх на першы ж мой рэзкі рух, рашуча падымаюся з крэсла і адыходжу да акна.

Ён таксама падымаецца, але не робіць услед мне гэтыя некалькі крокаў.

— Я не буду, як іпшыя... як...

Косцік маўчыць.

— Што ты маўчыш?

— А як — іпшыя? Хто? — ціха-ціха адгукаецца ён. — Ты... Я... Гэты вечар... Я печым пакрыўдзіў цябе?

— Я падобная на тых, каго можна пакрыўдзіць? — спрабую я справіцца з пезразумелым хваляваннем. — Вечар прайшоў. І я ўдзячна табе за яго.

— Мне ўжо трэба ісці?

Пытанне гучыць амаль зусім нячутна. Разумею: адкажы я яму — хоць галавой хітні ледзь прыкметна — і ён паслухмяна пойдзе ці з радасцю застапецца. Адказваючы яму, сама раблю тыя некалькі крокаў, якія нас падзяляюць — падаю яму руку. Косцік доўга нясе яе да вуснаў, не зводзячы з мяне тужлівага пагляду. І я, нечакана для сябе, пальцамі другой рукі пяшчотна крапаюся ягонай шчакі.

— Ты яшчэ зусім дзіця, Косцік!

Не ведаю, сказала я гэта ці толькі падумала, — у той міг я была ў яго абдымках, нясмелых і моцных, і, думаючы, што вырываюся з іх, вырываюся з супярэчлівых, баючых, непаслухмяных сваіх думак...

9 жніўня

Я не буду, як усе! — ці ж упершыню я паўтарала, даводзіла сабе і іншым. Быццам пераконвала сябе і іншых. Быццам клятву давала... Ды гэта і была клятва, дадзеная яшчэ ў маленстве. І нельга было перавярнуць усё адной поччу і чымсьці пачуццём: нічога, акрамя прыкрасці, акрамя душэўнай мукі пасля, уранку, я не адчула. Не адчувала. Плоць атрымала сваё — зпоў, як і заўсёды, не збудзіўшы ўва мне радасці ці хоць бы задавальнення, — плаціць павінна была душа.

Назаўтра я абміну радасна-шчаслівыя вочы Косціка, прывітаўшыся суха і адчужана, і ўжо ніколі больш — ні на яго спалох і крыўду, ні на яго шчыры сардэчныя парыў палкія словы! — не ступлю яму пасустрэч. Недзе, амаль паўз маю ўвагу, будуць даходзіць весткі, адлегласцю ў гады, што ён перасхаў, запыў пасаду рэдактара раёнкі, ажаніўся, зрэчас у рэспубліканскім друку з'яўляюцца яго вершы... І ўсё гэта не таму — зводдаль, праз гады і гады, я выразна гэта бачу — што такім чынам карала сябе за

зраду, за здраду сабе, сваёй колішняй клятве. Я і сапраўды нічога, апроч прыкрасці, не адчувала: ні жыццё заму-жам, якое павінна было б, здаецца, і надакучыць, ні пал-касць маладога закаханага сэрца не выклікалі маіх пачуц-цяў. Калі-нікалі — вельмі рэдка — гэта здаралася але заўсёды гэта былі толькі імгненні... Імгненні, якіх я ледзь што не саромелася. У душы заставаўся толькі холад. Ра-нейшы, даўно звыклы холад шкадавання...

Тады, па вяртанні дамоў, я раскажвала мужу пра поч, праведзеную з Косцікам, і перажыла дзікую сцэну рэўна-сці. Як ні дзіўна, найбольшае абурэнне выклікаў не сам факт здрады, а тое, што я пра яе раскажала. Якога д'ябла? Навошта? Што за ідыёткае жаданне споведзі? Вось і ўсё...

Замест разрыву, замест смяротнай крыўды, замест апраўданага маім прызнаннем разводу...

Тады ж, можа, упершыню я сур'ёзна задумалася аб тым, што ўтрымлівае людзей побач, дзе яны, тыя нябач-ныя повязі, якія нельга парваць без крыві, без болю. Ды толькі хіба знойдзеш тыя повязі, хіба ўбачыш? Вынікае адно, адно для ўсіх: кожны з нас баіцца адзіноты. Не ду-шэўнай — хоць гэта куды страшней! — звычайнай адзіно-ты, калі, знямогшы ад цяжкой хваробы, ці ад цяжкіх ду-мак, ці ад раптоўнага гора, захлынешся цішынёй, гатовы ступіць насустрач любому спачувальнаму слову... Вось і трымаешся за блізкага чалавека, нават калі блізкасць даўно страчана. Кожная хвіліна, кожны дзень, год, пра-жыты побач, нібыта ўраўнаважваюць узніклыя сумнен-ні і незабытыя крыўды. Ураўнаважваюць і апраўдваюць...

О, колькі сумненняў, колькі крыўд, малых і вялікіх, пахавана ў кожным сэрцы!

13 жніўня

Вяртаюся дадому, заехаўшы пасля адначынку на тры дні да сваёй старой цёткі ў вёску. Вяртаюся з цяжкім па-чуццём. І таму, што амаль не ўяўляю, як увайду ў дом з радаснай усмешкай, калі радасці не адчуваю: дом даўно стаў — хутчэй, не стаў, а быў — толькі сховішчам ад даж-джу і сцюж, ад вятроў і людскіх позіркаў. І таму, што час, праведзены ў цёткі, ускалыхнуў даўнія горкія думкі, вярнуў даўнюю віну перад чужой старасцю, перад пакі-нутай вёскай, перад роднай і калісьці пакінутай мною зямлёй. Так, так, пакінутай! — любові без адданасці, без ахвярнай адданасці, не бывае.

І палі недагледжаныя сустракаюцца. І трава не ўсюды скошана — ужо жаўцець пачала. І сад зарос бур'яном да самых галін, замшэлых ад недагляду. Зямлі рукі патрэбны. І мае рукі! А рукі адвыклі ад будзённай карпатлівай працы. Не рукі — душа адвыкла! Усё я шукала прастору для думак, усё імкнулася акрыліць пачуцці. А думкі ніколі не адрываліся ад гэтага, яшчэ ў малепстве наліплага да пог поля. А пачуццямі як кіравала, так і кіруе тая ж сіла, якую разгадвалі і не разгадалі ні маці, ні бабка, ні прабабка мая...

Раней я была пераканана, што скару гэтую сілу, знайшоўшы яе таемныя крыніцы, ды, відаць, занадта глыбока ў душы нараджаюцца тыя крыніцы. Было, здавалася, і намацвала іх бліскучыя, жывыя нітачкі, але яны рваліся ад першага ж асцярожнага дотыку...

— Ды пасядзіце вы, спачніце! — угаворвала я цётку Алену, перапыняючы яе шчыраванні.— Давайце я зраблю што трэба. Вам жа цяжка ўжо...

— Звыклая я, дзетка. Ды і які гэта клопат — гасцей сустракаць? Я цябе сырадом папаю... Ногі не слухаюць. Здэцца б, паляцела, каб магла. Жыць хочацца. Лацвей сёння жыць! — пра серп і паясніца не згадвае, у хлеў да каровы ў гэткай спадніцы ідзеш, у якой і вянчаліся даўней далёка не ўсе. Хоць пра сябе во ўспомніць... Ты пі, пі сырадой! А то мо смятанкі прынесці?

— Ды не, цётка, дзякуй. Вы б селі, пагаманілі са мной!

— І сяду. І пагаманю. Вось толькі бульбы прынясу, каб рукі зацяць. Якая без бульбы вячэра?

Цётка Алена, цяжка абапіраючыся на сукаваты бярозавы кіёк, ідзе да дзвярэй і, спыненая маім рашучым пратэстам, лагодна гукае мне ўслед:

— Кошык у склепе. На прыступцы. Уранку набірала...

Я прышошу бульбу, паліваю у чыгунок вады і, уладкаваўшыся на пізенькім зэдліку каля гаспадыні, спрабую паспець за яе нетаропкімі рухамі. Спрабую і не паспяваю. Перашкаджаюць словы — нават не выказаныя, яны апякаюць, сушаць вусны. Вось-вось вырвуцца... І, урэшце, вырываюцца.

— Цётка Алена, чаму не даецца чалавеку шчасце? Чаму кідаешся ў пошуку яго на свеце, з капца ў канец, і раптам пачынаеш разумець, што ніколі не ведала, у чым яно, якое яно?

— Ніхто гэтага не ведае. Нават у Бога няма адказу...

Яна толькі на імгненне надымае па мяне вочы, я ледзь паспяваю ўсвядоміць затоены ў паглядзе смутак.)

— Але павінны ж быць адказ! Нашто тады жыццё?

— Нашто жыццё? Каб жыць. На тое яно і жыццё. Спрадвеку. Жывыя — жывуць, і ўвесь табе сказ.

— Як — жывуць? З чым у душы жывуць? Дзеся чаго? — дапытвалася я ціха-ціха, нібыта ў самой сябе.— Можа, і не варта...

Нож падае з рук у цёткі Алены ў кошык з бульбай, яна пачынае выціраць іх аб хвартух. У вачах — трывога, ужо не прыхаваная, адкрытая.

— Што-небудзь у сям'і нядобра? Гэта ж я і гляджу, што адна з курортаў...

— Не, не. Што вы! Усё добра. Усё, як і было. І муж шкадуе, і сын слухае.

— А ты? Ты ж уся наскрозь хворым агнём свецішся, ці ж я, старая, не бачу!

— Хворым агнём? — я спрабую ўсміхнуцца, адагнаць усмешкай цётчыну запенакоенасць.— Хворага агню і казкі ўжо даўно не помняць.

— Не круці, дзеўка. Баліць табе нешта, ой, баліць. І да мяне пездарма завітала. Згадала, як зеллем калісьці цябе аднойвала,— не цябе, сум твой малады... Дык даўно тое было. Ды і не зеллем, дабрынёй лячыла я...— пільна ўглядаючыся ў мой твар, прыгаворвае цётка, і словы яе пачынаюць расцягвацца, пець, нібыта яна загаворвае чыесці злыя чары.— У сям'і нябось нядобра?

— Не ў сям'і. Ува мне,— адгукаюся я.

— У табе? Не хвароба ж, крый божа, навалілася? Можа, сурочыў хто? Злога вока баяцца трэба.

— Ну, якое злое вока, цётка Алена? Хіба што доля мая мне пазайздросціла,— кватэра ў сталіцы, імя ў газетах, машына службовая і ўласная... Шчасця няма, дык вы ж самі кажаце, што ніхто і не ведае, дзе яно, тое шчасце.

Яна не адразу абзываецца. Задумалася. Бы і не слухала мяне. Устае з услона, звыкла памацвае кіёк і з яго дапамогай павольна ідзе да акна. Маўчыць па маё ўзрушанае маўчанне. Потым не мне — голаў не павярнула,— адвячорку за акном выгаворвае:

— Хто гэта выдумаў, што пражыць жыццё можна лёгка? Лёгка... Адкуль той лёгкасці ўзяцца? Кватэра, газеты ў кватэры... Даўней у кожнай хаце дзеці смяяліся і плакалі. Пакарміць, адзець, абуць іх — педнойчы ў пачы ча-

су прыхоплівала, каб паспець перарабіць усё. І шчасце ў тым было. Абы дзеці не пахварэлі. Абы карова не запусцілася. Абы гаспадар якую капейчыну прышэс... А я і сама ўпраўлялася, свой клопат на чужыя плечы не перакідала, не. Мне б тую сілу цяпер — ні ў кога не пыталася б, што рабіць, ні ў кога помачы не прасіла б! Зямля за працу шчодро аддзячвае... Усіх... Хто малады ды гарлахвацісты, не ведае, па што тыя шчадроты скарыстаць, — па ануцы пераводзіць.

Падняўшыся з зэдліка, падыходжу да старой цёткі, неяк вінавата тыцкаюся тварам у яе кветчатую паркалёвую кофту. Мяне супакойваюць не словы яе — штосьці ў ёй самой, у яе пямоглай, адзінокай пры жывых дзецях старасці пераконвае ў пезразумелай яе праўдзе. Што — штосьці, каб жа я ведала! Можна, і яна, цётка Алена, гэтага не ведала... Услухваюся ў голас яе, хінуся да яе, а яна, не паварочваючыся, працягвае, выгаворвае:

— Душа ў цябе не на месцы. І дзіва няма ніякага: ад зямлі адарваліся, не ў хатах, у каменных шпакоўнях висока пад дрэвамі жывяць, вось карэньчыкі і адсыхаюць... І мае во...

Яна пязграбна паварочваецца, адхіляючы мяне.

— І ў горадзе некаму працаваць трэба. Мы ж там не адно гуляем, — спрабую залагодзіць цётку. — Час такі. Кожны сваё шукае.

— Не там шукаеце. А да старых прыслухацца не хочаце. Ды і тое праўда: аджылі мы ўжо, аджываем. Хутка і пытацца не будзе ў каго... Хоць што гэта я? — цётка ледзь заўважна, звыкла перажагналася. — Загаварылася, а ўжо час і бульбу зварыць. Ты маладзейшая, схадзі, на градзе мо які гурок знойдзеш. Зашарэла, але яшчэ знойдзеш які большапкі...

Іду ў гарод. Доўга, амаль павобмацак шукаю ў шархаткім, колкім лісці гурочніку колькі тых гуркоў, у думках працягваючы апраўдвацца за цётчы прыхаваны папрок. Хіба жыццё дае каму роздых? Рукі меней заняты — дык душы спакою няма. Сям'я маладзетная — дык жа да трывог цэлай планеты далучаны. У камяніцах жывём — дык для зрубаў усяго беларускага лесу не хапіла б...

Калі вяртаюся ў хату цётка сустракае мяне з бялюцікім ільняным абрусам у руцэ.

— Сцялі абрус. Бульба ўжо закінае. І да бульбы што ў хаце знойдзецца. А як жа!

За шчыльна ўстаўленым хатнімі прысмакамі сталом

гаворка доўга ніяк не распачнецца. Так, звычайная перакідка словамі. Я чакаю. Я адчуваю, што муляюць ёй нейкія іншыя словы. Якія?

— Ты хоць сям'ю не руш. Не дзяўчынка ж! Пад сорака падбіраецца... Барані божа, дзіця! Барані божа,— без усялякага пераходу, мармытнуўшы колькі слоў малітвы пасля вячэры, пачынае цётка.— Любоў, нелюбоў... Ведаю, што табе муляе, калі пра шчасце пытаешся. У дзеўках хадзіла — спакою не мела, і дагэтуль на сэрца хворага. Няйначай, маці. Тая такой была...

— Маці? — чамусьці перахоплівае дыхання.

— Але. Ганна, царства ёй нябеснае... Замуж ішла па сваёй волі, па сваёй волі і жыццё загубіла. Сэрца шмат слухала.

— Яна не раскажвала...

— А ты пыталася? Плакала цішком нябось, а што, якія думкі тапіла тая ў гарэлцы, не пытала. А яна ж маткай тваёй была! — цётка пераходзіць на ледзь чутны шэпт, шэпча нейкую малітву. Потым пераводзіць вочы з абраза ў кутку, ля акна, на мяне.— І на мне грэх. І я асуджала. Сварылася неаднойчы. Хай Бог даруе, гадамі парога яе хаты не пераступала. А яна ж сама сябе так карала, як ні Бог, ні людзі не пакараюць.

Цётка маўчыць колькі хвілін, гледзячы на свае рукі, што цярэбяць адна адну на сталі. І працягвае расказ.

— Іван, бацька твой, спраўны быў мужчына. Каб не вайна, каб не сухоты, у хаце не было б дзе люлькі вешаць. Ага. Але пахмурны ўвесь час. Змоладу. На людзі і не выпіхнеш. Адзін, сам з сабой і цыгарку выкурыць, і чарку вып'е. А Ганна... Тая і песню завядзе — уся ваколца заслушаецца, і на польку выйдзе — ніводзін хлопец вачэй не адвядзе, і работу любую справіць умела, ад радасці не выракшыся. Як там ні жылі разам, а жылі. Бабы языкі свае на іхнім плоце не сушылі ніколі...

У вайну тое здарылася. Мужчыны, хто галаву не склаў,— у партызанах, немца білі. А мы з дзецьмі паміж хатамі сваімі — пакуль не папалілі немцы — і лесам разрываемся. Бо і добра — потам жа нажывалі! — шкада, і за дзяцей страшна: пікога ж злыдні не мілавалі. Добра, што хоць лес ратаваў... Гэта пазней нас у зону партызанскую назабіралі...

Ідзе на другую, не, на трэцюю вясну, фронт ужо набліжаўся, заўважыла я, што дзіўна змянілася Ганна. Уся — як гошкае маладое дрэўца. Папрыгажэла. Спакута-

ванья, галодныя вочы — усё ж дзецям аддавалі! — а і праз пакуту, праз галодны бляск у вачах радасць прабіваецца. Нейкая спалоханая радасць. Звяртаешся да яе — не адразу і пачуе, было. Іван вырвецца наведаль іх — паяк вінавата ходзіць ля яго, хінецца да ягонага пагляду. А сама педзе далёка... А я і не распытвала. Не да таго было. Заўважаць заўважала, а не распытвала.

После вайны ўжо, после смерці Івана выплакала мне Гапа сваё шчасце: палюбіла яна прышлага лейтэнанта з атрада, так палюбіла — за дзяцей баіца: бог жа дзецямі карае! Палюбіла — і сама адпусціла ў далёкі сibirскі гарадок. Адагнала... Дзеці ж, Іван...

Адпусціла — адагнала! — а з сабой што рабіць, не ведае. Паехаў ён, першы, адзіны раз горача прыпаўшы да вуснаў ейных — і як ні студзіла яна вусны — усё паякі. І як ні старалася вырваць сэрца з памяці, не магла: бы ўрасло ў той пацалупак!

«Табе дзяцей падымаць трэба, — казалі я ёй неаднойчы. — Бабіна доля наша гэткая. Паехаў і паехаў!» Ды што казаць таму, хто нікога не чуе?

Не хачу судзіць сястру. Сама яна сябе асудзіла. Толькі сэрцам і жыла — ад Бога, ад усяго, ад годнасці сваёй адступілася. Вось і Бог ад яе адступіўся, і людзі ад яе адступіліся. Вось і вы, дзеці, балючыя крывішкі яе, былі як чужыя... Жыццё дужэйшае за любоў, дзіцятка. Калі сэрца чыё спрабуе вырвацца з-пад ягонай улады, тое сэрца разрываецца...

І зноў я чую толькі незразумелы шэпт, звернуты да абраза, і чамусьці думаю, што ён звернуты да мінулага.

І ні аб чым не распытваю цётку, за скупымі яе словамі — бездаць. Бездань гадоў, што падзяляла мяне з той, каго я абавязана была палюбіць ужо адным сваім нараджэннем. І не палюбіла. І таму адпыхнула матчыну тугу аб разуменні — хоць чым-небудзь, хоць дзіцячым, неўсвадомленым разуменні!

— Паслухай мяне, дзіцятка, сваю старую цётку! Не любоўю выжывае чалавек, хай сабе толькі яна робіць яго шчаслівым... Справай сваёй выжывае. Ды яшчэ дзецямі — спрадвечным сваім зямным абавязкам. Не мпой, старой, гэта прыдуманая. Не ведаю, што ты там у кніжках вычытваеш, у жыцця і ў людзей спрадвек адны законы. Ніхто з людзей не здолее іх перайначыць. Паслухай мяне, дзіцятка, мне ўжо скоро паміраць...

І вось я вяртаюся дадому. І адзін, і другі раз пракручваю ў думках гаворку з цёткай. То пагаджуся з ёй, то зноў балюча адхіснуся ад сваёй згоды. Чалавек нараджаецца, каб быць шчаслівым — што ж рабіць, калі толькі сэрца ведае шлях да шчасця? Адмовіцца ад шляху? Труціцца гарэлкай? Кінуцца ў чад распусцы? Што? Што з сэрцам рабіць?

Пяйначай, маці. Тая такой была... — сумпа зазначыла цётка Алепа. І маці такой... Але ж тады атрымліваецца, што я — адцураўшыся яе, роднай хаты, былога свайго, усё ж ступіла на матчыну сцежку. Так атрымліваецца?

23 жніўня

Баюся, што захварэла. Ніводзін урач не пагадзіўся б са мной — ды і ні да аднаго б я і не звярнулася: гэта з тых хвароб, пра якія калі хто і ведае што, дык толькі душа. Я ж даўно адасобіла душу ад сябе і вяртаюся да яе, як да жывой, амаль не залежнай ад мяне істоты. Звяртацца вяртаюся але заўжды, як толькі гаворка тычыцца яе, душа маўчыць...

Страшная абьякавасць да ўсяго: нікога не хочацца бачыць, нічога не хочацца рабіць. Самыя неадкладныя справы адкладваю невядома на які час. Усе, нават самыя блізкія людзі, — бясконца чужыя... Другі тыдзень, як я дома, а ўсё ніяк не вярнуся са сваёй паездкі. Гатую нейкія справы, змахваю пыл з кніжных паліц, дакараю за неахайнасць сына — і ўсё-ткі адсутнічаю. Мяне няма — не бывае! — у гэтым звыкла цесным пакоі. Няма на рабоце, дзе матэрыялы, падпісаныя маёй рукой, звыкла кладуцца на стол сакратара. Няма ў горадзе, дзе кожная вуліца — як мяжа паміж мной і былымі маімі памкненнямі да шчасця, да каханага... Можна, мяне зусім няма? Можна, гэта хтосьці зусім іншы, незнаёмы — у маёй плоці, у маёй скуры — абжывае маю кватэру, выконвае маю работу?

Баюся, што захварэла. І больш таго: не хачу, не захачу вылечыцца. Пакуль што яшчэ слаба адганяю думкі пра сваё самае вялікае паражэнне: выходзіць, што кошт жыцця меншы, чым намаганні, якія я прыкладвала, каб жыць, каб выжыць?

Жывыя — жывуць... А мо дакладней — існуюць? Не ў тым жа жыццё, каб свечасова ўстаць, паесці, пайсці на работу, заснуць... Не адно ў тым. Ды і цётка Алепа казалася, пэўна, пра іншае. Безумоўна, пра іншае. Тое іншае, чаго я дасюль не разумею: чым жыла яна, маці, сотні, тысячы

людзей на зямлі, якія знаходзяць сілу жыць — у сабе, у сваіх звыклых клопатах. Я — не знаходжу. Мне патрэбна якраз незвычайнае, надзвычайнае — інакш свет адразу становіцца бясфарбным, чужым. Ці гэта я згасаю, не магу радавацца — і раблюся чужой усім.

24 жніўня

Знаёмы голас у тэлефоннай трубцы. Пытаўся мяне. Горлам, пейкай балючай спазмай яго, перахапіўшы хваляванне, што гатова было вырвацца ўсхваляванымі словамі, як мага спакайней адказала: «Яе няма. І не будзе... бліжэйшы тыдзень». І націснула на рычажок. І кінулася прэч з рэдакцыйнага пакоя, дзе стаяла такая духмень, што загарэўся твар. Спіной чула: рассыпаўсяковы тэлефонны званок.

26 жніўня

Ад чаго я бягу? Ад каго? І куды можна збегчы, калі свет звузіўся да адчайнага: нікога не хачу бачыць! Нікога! Увесь час лаўлю сябе на тым, што хочацца заплюшчыць вочы. Моцна-моцна. Каб знікла ўсё, што пітуе мяне з гэтым днём. Каб не ціснула на душу цяжкое, нізкае неба.

Павекі — пенадзейная запона. А ўсё ж на міг лягчэй. І ўспрымаецца ўсё пражытае, перажытае, у іншым, менш рэзкім, менш балючым святле.

ВЯСНА СЕМДЗЕСЯТ ПЯТАГА ГОДА... Адзіп з гых вечароў, калі кожны павеў паветра прыносіць повую спадзеўку, новае адчуванне далучанасці да зямлі, да яе самай дзівоснай пары — пары цвіцення. Расчыненыя аконныя рамы віспуць прама над вішняй, буйная квецень якой здаецца сіне-ліловай ад святла нябачнага яшчэ месяца. Сіне-ліловым адліваюць і сцены пакоя, пібы прадоўжваючы прасцяг, ухутваючы нас у яго мяккія, цёплыя тоны. Нас — таму што да мяне зайшла Паліпа Міхайлаўна, вельмі інтэлігентная, вельмі сардэчная жапчына, — адзіны мой сябра тут, у раёне, калі б я асмелілася назваць яе сябрам. Не асмельваюся не таму, што яна працуе ў райкоме, а я ў сельгасадзеле раёнкі, не. Паліпа Міхайлаўна нашмат старэйшая, і вось гэта розніца ва ўзросце кожны раз міжволі стрымлівае.

Зрадзіла ж нас, неяк непрыкметна, любоў да паэзіі. І яшчэ — любоў да музыкі. Вось і цяпер у асветлым толькі вячэрнім небам пакоі ціха гучыць таката рэ-мінор

Баха. І мне здаецца: я чую ўзрушанае біццё не адно свайго сэрца, а і яе...

Відаць, ніхто гэтак, як Бах, не адчуваў аграмаднасць быцця — перад ёй ніякавее нават вечнасць, тая вечнасць, якой яна нам уяўляецца. Магутныя акорды, здаецца, раскалыхваюць зямлю, балючымі гукамі асыпаючы ў душу няведамыя прасцягі. Душа захлынаецца сваёй веліччу — што ў параўнанні з гэтым боль, або радасць, або хваляванне! Жыццё, жыццёвыя крыўды і ўдачы адсоўваюцца некуды за сёмы гарызонт і робяцца маленькімі, пазначнымі, не вартымі слёз і слоў.

Я рэдка дазваляю сабе заставацца сам-насам з музыкай: цяжка, амаль пемагчыма вырваць сябе з-пад яе ўлады, з яе чараў, і вярнуцца да звычайных, будзённых клопатаў і спраў. Музыка — гэта свята. Гэта ачышчэнне перад радасным пад'ёмам на адну з вышынь чалавечага духу. Гэта — сам пад'ём, які доўжыцца столькі, колькі доўжыцца тоненькая нітка аднасці, роднасці тваёй са сваёй душой.

— Ніхто гэтак, як Бах, не адчуваў аграмаднасці быцця, — нібы падслухаўшы мае думкі, гаворыць Паліна Міхайлаўна. — Чалавек часцей за ўсё проста не выконвае свайго прадвызначэння.

— Можна, ён не такі ўжо і вінаваты: сотні абавязкаў, турбот, спраў...

Падобна, што я пачынаю бараціцца — вырываюцца з-пад улады вечара. А не хачу ж, зусім не хачу гэтага!

— Вінаваты. Мы самі вінаваты за свой выбар — выбар заўсёды ёсць. Па-сапраўднаму вялікіх творцаў у любую эпоху мала не таму, што вялікія таленты нараджаюцца рэдка. Не толькі таму. Не кожны змог адпіхнуць падачкі жыцця і ступіць пасустрэч прадошню — і песмяротнасці. Не кожны з тых, хто мог бы... хто быў абавязаны...

Госця гаворыць ціха, не хаваючы цяжкага, быццам выпакутавапага ўсім жыццём смутку, і я падсоўваюся бліжэй — хочацца неяк адагрэць яе. Хоць сваёй блізкасцю. Хоць сваёй маладосцю. Але цікавасць ужо збуджана, пытанне вырываецца пасустрэч яе пагляду:

— Вы таксама зрабілі калісьці няправільны выбар?

У той жа міг я схамянуся, прыпаду да яе пляча, шэпчучы: «Прабачце! Прабачце, калі ласка, маю няўключнасць...»

— Ну, што ты! — пагладжвае яна маю руку. — Я сама

неаднойчы пыталася ў сябе аб гэтым. Самой цяжка вызначыць. Ад іншых жа чула: і я таксама... Ды што мы пра мяне! Я ўжо сваё жыццё пражыла, мяняць у ім штосьці позна.

— Не-не, Паліна Міхайлаўна,— спяшаюся я загладзіць сваю нетактоўнасць.— Вы ж пішаце! Пісалі... Я сустрэла ваша імя ў розных часопісах.

— Гэта было, радпуля, ве-е-ельмі даўно. Ажно пасля вайны. Палічы, колькі гадоў мінула...

Яна спрабуе ўсміхнуцца. У бляклым святле месяца ўсмішка падобна на гримасу, і я адчуваю, як гэтая ўсмішка пускае балючыя карэньчыкі ў маё сэрца. Цягнуся да лампы. Руку перахоплівае Паліна Міхайлаўна. Перахоплівае даволі рашуча.

— Не трэба. Пры святле ўсяго не скажаш. А мне хочацца сказаць табе, параіць: не марудзь, рабі выбар цяпер. Ты ўжо вырасла з раёнкі, расці далей. Год-другі — і будзе позна. Ты пачнеш ламацца. Як я калісьці... Гэта непазбежна.

Я слухаю яе, а чую гулкія ўдары свайго сэрца. І — за ўдарамі, за сэрцабіццём — музыку, чароўныя акорды такаты рэ-мінор Баха. Хоць музыка даўно адгучала, а Паліна Міхайлаўна няспешна, раз-пораз спыняючыся на паўслове, расказвае сваё жыццё.

— Мне здавалася: нічога не можа быць вышэй за мэту зрабіць шчаслівым аднаго — Каханага... І я імкнулася быць, была побач з ім, з яго жыццём, не зважаючы на сябе, на сваё жыццё. Мне здавалася: самае вялікае, чым адарыў мяне лёс,— гэта вернасць, адданасць кахапану, каханню... Магчыма, я і не памылялася. Ды жыццё не такое кароткае, якім мы звыклі яго лічыць.

На чужым полі свае памылкі не пасееш, я ведаю. І ўсё ж, згадвай мяне там, куды прывядзе цябе твой шлях. З гадамі нас пакідае маладосць. Нас пакідаюць нашы каханья. І нашы сябры. Застаецца з намі толькі работа. Толькі... Згадвай калі-нікалі мае словы! — я дарага за іх заплаціла.

Я слухаю Паліну Міхайлаўну, усё больш папружваючы слых,— удары сэрца заглушаюць яе голас. Заглушаюць яе крокі пад акном, на сцезцы, якая вядзе яе ад майго дома, з майго жыцця.

Не помню, ці падзякавала я Паліне Міхайлаўне за той вечар. У той вечар я вырашыла пакінуць абжыты дом,

ехаць у Мінск, куды запрашалі сябры неаднойчы. Ехаць.
З сям'ёй ці без сям'і...

27 жніўня

Прыгадала ўчора Паліну Міхайлаўну і вось ужо другі дзень размаўляю з ёй. У думках размаўляю. Пагаджаюся. І не пагаджаюся. І спрабую спрачацца, хутка, праўда, адступаючыся. Паміж намі сцяна гадоў, а гляджу на яе з ранейшым захапленнем. Яна — дужая. І ў паражэнні сваім — дужая. А я... Што хачу я ад свайго жыцця? Чаго чакаю? Увесь час блытаецца пад нагамі штосьці карлікавае, непрыемнае: «Я зламала б усё, адмовілася б ад усяго, калі б і ён...» Што — калі б і ён? Калі б кінуў сям'ю? Калі б адмовіўся ад навуковай дзейнасці? Калі б кінуўся будаваць шалап? Што?

Я перастала разумець сябе. Усё, што звязана з работай, з рэдакцыяй, — па адзін бок сутак, і там я дзейная, рашучая, у адказ на няшчырасць, на грубаватыя — на сваяцку — жарты выпускаю не заўсёды бяспечныя калючкі. А ледзь заляскаюць дзверы рэдакцыйных пакояў, абвешчаючы капец рабочага дня, як я раблюся кволай, проста такі хвораі ад свайго бяссілля, ад свайго няўмення справіцца з сэрцам, з думкамі, што вечар аднымі і тымі ж. Пакутую ад нейкай жапочай безвыходнасці. Ад таго, што нічога не ў стане змяніць, ад таго, што разумею: апіякія змены не прынеслі б палёгкі.

Дзіўна: яшчэ зусім нядаўна я верыла, што той, хто пакахаў, кахае — шчаслівы чалавек... А якое ж гэта шчасце — хаваць свае пачуцці, незразумелую віну? Хіба шчасце можна ўкрасці ў свайго і чужога мінулага?

Было, назірала, як каханне рабіла жанчыну слепа пакорнай каханню — тая ўсё прымала, на ўсё была згодна, з печалавечай адданасцю лавіла кожны позірк, кожнае цёплае слова, кожны ласкавы рух, удзячная за адно тое, што каханы быў гэтыя колькі імгненняў побач. Не з ёй. Проста побач. Мажліва, яна была тым шчаслівая. Мажліва, у тым і каханне, каб аддаваць, аддаваць, аддаваць — абы каханы захацеў узяць, абы ён прыйшоў з гэтым — да цябе. Мажліва...

Не ўмею быць пакорнай. Не ўмею і не хачу падбіраць кропкі радасці нават у імя кахання... Ды і не ўзвысіць таго, каго я люблю, знявага самой сябе. Не можа ўзвысіць. Шчасце не любіць гордых, гэта праўда. І ўсё ж я хацела б

застацца такой, якая ёсць, якая ўжо ёсць. Адно хапіла б сілы пранесці сваю гордасць праз усё жыццё. Няхай цяжка. Няхай сам-насам са сваім смуткам.

Зноў — усё ці пічога? Зноў. Нават калі гэтым я адмаўляюся ад кахання... Божа мой, як усё-ткі цяжка з сабой!

30 жніўня

Лёс, няйначай, любіць печакапасці. Трэба ж так печакана паладзіць сустрэчу! Два тыдні бегала ад тэлефонных званкоў, ад голасу, што гукаў мяне з другога канца горада, а тут — твар у твар! Вочы ў вочы! І дзе? Далёка за горадам, на дачы, якая палежала, як атрымалася, агульным знаёмым. Не, трэба ўсё па парадку.

Запрасіў Лявон Золатка. Жывапісных спраў майстра, як мы жартам яго празвалі. Настойваў, каб паехала. Абяцаў паказаць некалькі новых шэдэўраў. Прызнацца, спакусілася не «шэдэўрамі», а цудоўным надвор'ем. Лета не хацела развітвацца з зямлёй — стаялі ціхія сонечныя дні. Рэдка-рэдка ў зялёных кропах таполяў залаціўся лісток, нагадваючы простую заколку ў косах, занадта яркую ў роўнай, густой зеляніне. Паветра было цёплае, яго пябачны прарысты патак уздымаў неба так высока, што праз сонечныя промні, здавалася, пачыналі свяціцца зоркі. Хацелася піць паветра і піць, падстаўляючы твар пад яго бязважкія струмені. І гэта ў горадзе, на лапіку травы, у забудаваным няўключнымі атракцыёнамі парку. А ў лесе?

Калі я, затрымаўшыся ў краме — не з пустымі ж рукамі ехаць! — падбегам спусцілася з лесвіцы да Нямігі, дзе непадалёку, за колькі крокаў, была Лявонава майстэрня, машыны ўжо ад'язджалі. Лявон адчайна махаў мне з адной з іх, той, што стаяла бліжэй да тратуара, апошняй.

— Ну, старая, думаў, ты пачынаеш забываць сваіх сяброў,— бурчаў Лявон, зручней уладкоўваючы мас пакупкі.— Ці мо вырашыла, што галоднай смерцю вас хачу пужапуць, запрасіўшы ў свае «пенаты»? Га? Прызнавайся!

— Не з пустымі ж рукамі...— спрабавала я бараціцца.— Гэта ж колькі людзей да цябе нападзе!

Але Лявон не слухаў мае тлумачэнні і адгаворкі, як ніколі пічога не слухаў. Ён ужо жартаваў, усміхаўся, звяртаючыся да ўсіх агулам: адчувалася, што проста падбіраў зручнейшы момант, каб аглушыць нас новым, яшчэ нікім не чутым анекдотам. І таму можна было непрыкметна адключыцца — адкінуцца на сядзенне і ўзірацца ў імклівы

шлях, у купкі клёпаў і ясеняў, у яркую стужку неба, што ўсё размотвалася і размотвалася з-за далягляду. У машыне стала шумна, я сама смяялася ў адказ на агульны смех, але паціху на душы ўсталёўвалася цішыня. Хутка я ўжо заглыбілася ў гэтую цішыню, і піводзін старонні гук не кранаўся свядомасці. Быў толькі чысты сонечны дзень. І бясконцы шлях у гэты дзень. І я са сваімі пацяпелымі раптам думкамі.

Калі машына спынілася, прыткнуўшыся да дзвюх пярэдніх на невялікай пляцоўцы перад повай сасновай брамай — і гэта быў адзін з Лявонавых шэдэўраў! — мы адразу трапілі ў патоўп. Знаёмыя і незнаёмыя твары. І...

Што я адчула, калі побач з маладой, мякка, па-жапоцку прыгожай кабетай раптам убачыла Яго, Каханага? Першым жаданнем было — кінуцца прэч. Назад. У машыну. У горад. Куды заўгодна, хоць на край свету... Першай рэакцыяй — усмешка (о, гэта патаемная здольнасць сціскацца ўнутрана, ператвараючыся ва ўсмешку — усімі асцюкамі ўглыб, у сябе!). Першымі сказанымі на публіку словамі — вясёлыя словы вітання:

— У асобе той, што спазнілася, вас вітае шчаслівае імгненне сустрэчы. Дабрыдзень!

Смех. Поціскі рук. Пацалункі. Пытанні, на якія ніхто не чакаў адказу. Адказы на пытанні, якія ніхто не задаваў.

Дзесьці сярод гэтай гамапы, сярод тлуму — ціхае, упэўненае: «Іра»... Я пакутна шукала манеру, з якой палежала трымацца гэтыя доўгія два дні, і нічога добрага, нічога патрэбнага не знаходзіла. Весаціцца, не зважаючы ні на што? Але ж гэта ніколі мяне не вылучала, і ўсе гэта ведалі. Трымацца ўбаку ад тых кампаній, дзе...? Але ж хутчэй за ўсё кампанія не будзе распадацца на невялікія купкі — Лявон умее з'яднаць, спалучыць любыя памкненні, любыя планы ў адно. Заставацца самай сабой, стараючыся сцішыць неразумнае сэрца? Як? На момант мільганула думка: трэба знайсці, прыдумаць якую-небудзь пільную патрэбу і ад'ехаць...

Урэшце, так нічога і не прыдумала. Проста, выбраўшы зручны момант, абіяла за плечы Лявона і напрасіла:

— Золатка, прызнаюся: паехала ў першую чаргу таму, што трэба ў цішыні, сам-насам з сабой, абдумаць адзін матэрыял. Гарыць артыкул... Не зважай, калі раптам хто прыкмеціць, што мяне няма. Добра? Ты ж у нас добры геній! Я з'яўлюся...

— Гэта так сур'ёзна, старая? У мяне такая праграма, пальчыкі абліжаш! — ён пазіраў на мяне занепакоена.— Мо што-небудзь не так? Ты скажы!

— Усё так. Усё як трэба, Лявон. Я буду разам з усімі аблізваць пальчыкі, — засмяялася я, адчуваючы незразумелую палёжку, і цмокнула яго ў шчаку.— Ты толькі зірні, з якой прыхаванай зайздрасцю сочаць за намі ўсе прадстаўніцы прыгожага полу: зашмат увагі адной мне, зашмат!

Хвіліну пазней, цішком выбіраючыся з двара, з гаманы сяброў, я злаўлю на сабе доўгі, гарачы позірк таго, хто, як і я, не чакаў нашай сустрэчы, хто, як і я, шукаў і не знаходзіў у сабе зараз ні спакою, ні весялосці. Стане чамусьці вельмі прыкра. За яго. І за сябе. Быццам мы штосьці ўкралі ці збіраліся ўкрасці...

Да самага вечара гэты яго позірк будзе выпішчаць, спяляць самае светлае, самае крохкае ўва мне. Што? Вызначыць што, я нават не спрабавала. Нібыта гэта было ўжо не важна.

Кахапне... Усё, што звязана з ім, павінна быць чыстым. Крывштална чыстым. Каханая і каханка — два розныя паняцці. Два розныя станы душы...

Я хутчэй пагаджуся на пакуту. Пагадзілася ўжо! — задоўга да гэтай сустрэчы. Цяпер толькі зразумела ўсё, пазначыла нейкімі абыякавымі словамі. Украсці... Паняцці... Розныя станы... Гэтыя словы ці іншыя, усё роўна...

Лес супакойваў. Супакойваў адным тым, што, засланіўшы прасёлак, дачны пасёлак і людскую гаману зялёнай сцяной, нібыта адасобіў ад мяне ўсё пражытае.

Лес жыў сабой. Сваім. І гэта было не судзяшэннем, не! Проста спакойны, адвечны рытм росту, пераходу ярка-зялёных фарбаў у жоўтыя і чырвоныя, а потым — у попелна-шэрыя, ледзь чутны пошум, у якім звыкла тапулі вершаліны дрэў, запоўніў пакрысе мяле ўсю. Я станавілася часцінкай спакою: мітуслівыя ў пошуку нейкіх асаблівых паводзін думкі не вярталіся — хацелася ісці і ісці, да поўнай знямогі, да таго моманту, калі, прылётшы на цёплую, прывялую ўжо траву, можна было зліцца з зямлёй...

— «Я станавілася часцінкай спакою: мітуслівыя, неспакойныя думкі не вярталіся — хацелася ісці і ісці, да поўнай знямогі, да таго моманту, калі, прылётшы на цёплую, прывялую ўжо траву, можна зліцца з зямлёй...» Усё!

— Як усё? — запратаставаў Лявон. — Гэта ўсё, што ты напісала за цэлы дзень блукання па лесе? А архіважны артыкул?

— Артыкул — гэта пецікава, — абарапялася я, бо і тое, што толькі што казалася, зазіраючы ў блакнот, у блакноце запатавана не было.

— Штраф! Штраф! — весела загулі вакол.

— Каміп не распальвала, вярчу не гатавала, прыборы на сталі не расстаўляла, на стол не падавала...

Лявон зноў лёгка завалодаў вясёлым галасам, усімі яго ніткамі і ніткамі, і вась ужо стаяў у позы рымскага судзі, і вась ужо дэкламаваў, раз-пораз узіраючыся ў адкрытую далонь, бы ў тэкст вынесенага прысуду:

— Асуджаецца раба божая... За няўвагу да сяброў, за бадзянне па лесе, у выніку якога не ўзнікла ніводная вартая вясёлай кампаніі ідэя, за сузіральнасць і абьякавасць да прыроды, да зямнога характа яе...

— Прашу зняць апошні параграф! — далучылася я да прапанаванай гульні. — Душа не засталася абьякавай.

— Просьба не прымаецца!

— Чаму?

— Таму што ў прысудзе напісана: раба божая караецца тым, што надалей ніводная яе просьба ўлічвацца не будзе.

— Справядліва, — падтрымалі Лявона астатнія.

— А зараз мы ўсе чакаем тваю каву: ад славы, старая, нікуды не дзенешся — паслуханы ўсе пра цябе! Усё патрэбнае — на кухні.

Лявон гарэзліва падставіў мне сагнутую ў локці руку і няспешна павёў да кухні.

— Што-небудзь не так, старая?

— Ох, ужо гэтыя мастакі! Усё хочаце ўбачыць больш таго, што навідавоку. Усё так, Лявон. Усё як мае быць, Золатка.

Знашла патрэбны посуд, змалола кафейнае зерне, запаліла газавую гарэлку... Чамусьці нават не здзівілася, калі ў пакойчык зайшла — дакладней уціснулася між дзвярамі і ўзнятым на звычайную кухонную шафу прыгожа размаляваным куфэрчыкам — Іра.

— Можна, дапамагчы? Хоць кубкі запысу.

— Дзякуй. Усё — на надносе.

Голас мой гучаў роўна, я і сапраўды не адчувала ні-

якога хвалявання. Нават прыкрасць, з якой думала пра сябе, пра нас траіх, днём, нібыта прышэрхла.

— Ведаеце, муж не хацеў мяне браць сюды: цеспата, багема, пераважна мужчынская кампанія... Ды якая ж гэ-та багема?! Цішыня лесу, агонь у каміне, усюды — карціны, карціны! Я так рада, што прыехала, — Іра гаварыла таропка, крыху прыглушаным голасам, і гаворка яе нагадвала мілае, ціхае шчабятанне (гэта я заўважыла нібыта мужчынскім вокам!). — Столькі цікавых людзей! Праўда?

Ёй патрэбны быў пехта, хто выслухаў бы яе — пяхай сабе ў адно вуха, але слухаў бы яе мілыя прызнанні. Я ж уважліва сачыла за агнём, за кавай, за сваімі рухамі...

— Мы з мужам рэдка куды-небудзь выходзім: у яго ўсё работа, работа! Я — педзе на другім, калі не на трэцім плане... Часам нават крыўдна за сябе. Вы жанчына, вы павішны мяне зразумець! Ад маладосці хутка адна ўсмішка і застапецца, а я ўсё дома, а я ўсё ў хатніх клопатах. Муж — у лабараторыі, сын — з сябрамі... Я не надакучыла вам?

Іра крутанулася перад шкляной дзверцай шафы, напраўляючы і без таго акуратна ўкладзеныя прыгожымі кудзеркамі валасы, і без усякага пераходу спытала:

— У вас быў муж?

— Чаму «быў»? Ёсць, — усміхнулася я на Ірына запытанне, сочачы за грабеньчыкам пены ў кафейніку, ды і ўявіць яе разгублены твар зараз было няцяжка.

— Ёсць? А дзе ж ён? — выгукнула здзіўлена Іра, а потым нібы схамянулася. — Прабачце...

Я выключыла гарэлку, упершыню ўважліва зірнула на жанчыну: на гадоў пяць маладзейшая, прыгожая — калі б яшчэ крыху глыбейшы пагляд! — яна вельмі добра ведала, што прыгожая і за прыгажосць ёй заўсёды сёс-тое спішацца і спісвалася, відаць... Трымалася ўпэўнена. Калі не самаўпэўнена. І ўсё ж, штосьці ў ёй было яшчэ, апроч гэтай упэўненасці. Штосьці вельмі няўлоўнае: мільгане на твары і бяследна растане. Што? Ні ў першы, ні ў наступны момант я так і не вызначыла, што... Адно адчула: шчаслівай яе назваць паяк не выпадала. Я не сказала б пра яе: шчаслівая...

— За што ж прасіць прабачэння? — азвалася на яе словы, на яе здзіўленне. — Гэта ж нават і для нашага свабодалюбівага веку ненатуральна: муж адпускае на два дні жонку на чыюсьці дачу з сябрамі-мужчынамі. Але ўсё так,

як вы бачыце. Дазвольце не тлумачыць. Вось! Трымайце паднос. Пойдзем: нас ужо, відаць, зачкакаліся... Не так нас, як каву...

Асцярожна — у руках жа кафеінік! — праціскаюся ўслед за Ірай паўз прыгожы куфэрчык і, патыкаючыся на позіркі, што ўсе да аднаго звернуты на нас, спрабую абмінуць толькі адзін з іх, знаёмы, поўны балючага святла, — позірк Каханага. І ніяк не магу абмінуць — позірк не адпускае...

2 верасня

Так і не змагла скончыць расказ пра сваю загарадную паездку.

Калі вызвалілася ад спраў і вярнулася да блакнота, аднаўляць усе далейшыя падзеі па гадзінах, па мінутах не захацелася. Ды і якія падзеі? Кожная хвіліна, кожная гадзіна, праведзеная побач з тым, каго пакахала я так позна і так балюча, становілася нябачным каменем у сцяне, што ўставала паміж намі. Не, гэту сцяну, яшчэ можна было разбурыць, калі б раптоўна, разам кінуцца адно да аднаго, не зважаючы ні на што. Калі б...

Сцяна таму і ўставала паміж намі, што ні я, ні ён не маглі — не здолелі б! — зрабіць гэты ратавальны рух, ратавальны крок: мы ж па сёння думаем, што ратаваць трэба сябе, свой з цяжкасцю збудаваны спакой, а не каханне.

Не, не! Я не абвінавачваю Каханага — «Ён жа мужчына!» — перад пачуццём усе мы роўныя. А паразважаць — ці ж мы першыя слепы чапляемся за аднойчы знойдзенае апраўданне беспрытульнасці душы? Ці ж мы адны?

Мне заўсёды здавалася, што каханне не можа стаць членам сям'і! — не было такога, а калі і было, гісторыя нічога пра гэта не ведае. Я — не ведаю. Значыцца, з сумленнем — усё ў парадку. Значыцца, па сэрца можна не зважаць. Значыцца, не мы — першыя, не мы — апошнія. Адны, закаханыя, проста былі б шчаслівымі нейкі час: каханы, каханка — якая розніца? Другія ўсё жыццё потым мучыліся б думкай, што, адмовіўшыся ад кахання, адцураўшыся яго, такога, якое выпала, — адмовіліся ад шчасця. Трэція...

Ат! Што пералічваць: адны, другія, трэція! Магчыма, кожны зрабіў бы па-свойму. Мне — мне! — што рабіць?

8 верасня

Ну, вось, здасцца, і ўсё. Хапіла адной кропелькі жорсткасці — не ў сэрцы, у голасе, — каб яна раз'ела прыгожы ружовы туман перад вачыма і да драбаў голая рэальнасць паўстала ва ўсёй сваёй не падфарбаванай сутнасці.

Тэлефон зазваніў у канцы дня, калі, разнерваваная размовай з адным з самых настыршых і самых бяздарных аўтараў, я ўжо збіралася зачыняць рэдакцыйны пакой (як заўжды, адыходзіла апошняй). Ад дзвярэй вярнулася. Узяла трубку.

— Я слухаю вас.

— Толькі даслухай да капца!

Гэта быў Ягоны голас. Я пазнала б гэты голас між тысячы іншых. Зараз у ім вызвоўвалі незнаёма рашучыя ноткі:

— Колькі мы будзем гуляць у хованкі? Можна, ты ўсё-ткі злітуешся? Я не магу працаваць, у мяне зрываюцца эксперыменты. Я кахаю цябе! Ты чуеш? Што ты маўчыш?

— Я слухаю, — ціха адгукнулася я, услухваючыся не ў голас у трубцы: я ведала, што ён скажа, а ў цішыню, што панавала ў маіх грудзях, — я чамусьці зусім не чула свайго сэрца...

— Мне трэба цябе бачыць — часцей! — кожны дзень! Я кахаю цябе. Я ўпершыню ў жыцці не магу думаць пра сваю работу, бо думаю пра цябе. Прыедзь! Давай сустрэнемся. Нам трэба пагаварыць. Мяне раздражняе тэлефон: што можна сказаць у мёртвую, адпаліраваную рукамі трубку? Алё! Ты слухаеш мяне? Ты чуеш? Я кахаю цябе!

Я ведала, што ён скажа. І ўсё ж не ведала, што рабіць з яго словамі. Сэрца маўчала. Цішыня ўва мне расла, падымалася, падступала да горла; міг — і хлыне плачам, крыкам, болем насустрач яго голасу. Гэтага нельга было сабе дазволіць...

— Ты... ты... — мне не хацела паветры. — Ты пакінеш жонку і сына? Ты сам сабе пяройдзеш дарогу да кар'еры, так удала пачатай? Ты зможаш пачаць усё спачатку, усё з пуля? Ты зможаш апраўдацца потым перад сабой?..

Гэта было жорстка. Задаваць тыя пытанні яму, якія я павінна была б задаць сабе, — было жорстка. Цішыня вырвалася з грудзей і затапіла пакой, затапіла горад між намі. Я паклала трубку і пачала выбірацца з гэтай цішыні, чуючы, як спалохана страпянулася разбуджанае сэрца і,

са спазненнем на некалькі доўгіх імгненняў, балюча за-
тахкала ў грудзях.

Ну, вось, здаецца, і ўсё. Заплюшчваю вочы — і бачу
толькі яркую, стракатую пляміну, у якую ўліваюцца, у
якой патапаюць, то ўсцываючы, то распаўзаючыся тошкі-
мі промямі сонца, сосны, хвалі, воблакі, травы, алешыны...

15 верасня

Што ж я нарабіла? Усё — парушыла, усё — адпрэчы-
ла. І тое, што было, і тое, што магло быць.

Адчуванне такое, быццам душа — мая ўласная душа! —
стаіць пенадалёку, узіраецца ў мяне і паўтарае, бяскопча
паўтарае: «Што ж ты з сабой робіш? Што ж ты...» А я і
слоў для абароны не знаходжу. Няма ў мяне чым бара-
ніцца...

Паэты параўноўвалі каханне з кветкай, філосафы да-
баўлялі: як кветку трэба выгадаваць, выпеставаць у сцю-
жу ці ў сухмень, гэтак і пачуццё, гэтак і каханне... А я
зламала перлы ж пяшчотны парастак, ледзьве адхукаўшы
яго пасля столькіх гадоў чакання, — сама зламала. Свя-до-
ма. Сёння гэта ўжо нельга ўявіць: быццам сама — клі-
нам! — загнала ў сябе боль, і цяпер цела расколваецца,
павольна, але няўхільна дзеравянеючы.

І што гэта за характар такі? Адкуль у ім столькі супя-
рчлівага? Адкуль у ім гэта непакорнасць і мне і лёсу?
Чаму нішто — нішто! — не перамагае гордасці? Ці гэта і
не гордасць зусім, а жорсткасць? Жорсткасць, скіраваная
супраць сябе і ўсіх, якая раніць і мяне і тых, хто побач?

Хоць у каго я пытаюся? Трэба супакоіцца. Трэба па-
спрабаваць супакоіцца. Здарылася тое, што павінна было
здарыцца. Рана ці позна. Інакш — і не магло быць. Ну,
словы іншыя, спакайнейшыя я знайшла б! Ну, тон памя-
няла б на больш абыякавы! Ну, не тады, у іншы які дзень
давялося б вырашаць! Што — інакш, не так, магла б я вы-
рашыць? І ў гэтым, як і ва ўсім, я — такая, якая ёсць.
Урэшце, як і рапэй, са мной застаецца работа...

Работа, работа, работа! Колькі помню сябе, не шкада-
вала на яе часу, не шкадавала сэрца, але ж... Але ж, калі
на шчырасці, не шкадавала і нікога побач, нікога пават з
самых квольх і самых блізкіх. Здавалася: шкадаванне
абразіла б іх. Як абразіла б мяне, уздумаі хто-небудзь мя-
не шкадаваць. Любая справа патрабуе рашучасці, часта —
непрымірмай рашучасці. Наша, журналісцкая, работа

таксама. І не здавалася мне — я перакапана была: калі ведаеш праўду, калі знайшоў яе, — змагайся за яе! І я змагалася, не задумваючыся на той час пра тое, што мая праўда — яшчэ не ўся праўда.

На той час... А па гэты? Сёння? Ніколі не ўзнікала і раптам узнікла сумненне? Ці гэта не сумненне, а даўня, абуджаная нечаканай згадкай віпа?

ВОСЕНЬ СЕМДЗЕСЯТ СЁМАГА ГОДА... Абшарпаны, з іржавымі пацёкамі пад столлю гасцінічны пумар. За сцяной бадзёры голас з радыёпрыёмніка паведамляе, што і заўтра чакаецца гэтакі ж раскіслы асенні дзень: туман, месцамі ападкі, атмасферны ціск будзе павышацца... А пакуль што ціск павышаецца ў мяне: я не задаволена гэтай нечаканай камандзіроўкай, я прастудзілася яшчэ раней і цяпер хлюпаю носам, — і — і гэта самае галоўнае! — зусім не ведаю, з чаго заўтра пачыпаць, як лепей выканаць сваё «далікатнае» даручэнне.

Вось ён, ліст, даслашы ў рэдакцыю з гэтага гарадка, перада мной: «Паважаны рэдактар, можа, у вас мала часу, каб чытаць пісанні пра маё жыццё. Ведама ж, па свеце ўсяго хапае, і вам трэба думаць не пра гэтых, як я, пакрыўджаных кабет. Толькі куды ж мне са сваёй крыўдаю? Мо параіце што? Цяпер жа ўсе ў газету звяртаюцца...

Гэта ж я ўжо, лічы, пражыла свае гады, на шосты дзесятак пайшло. Ды Хведар мой хіба маладзейшы? Ён кавалерам быў, калі я нос рукавом уцірала. Вайну адбыў — нічога, жывы, цэлы застаўся. А пасля хвароба навалілася. Якія пасля вайны дактары? На вачах мужык чэзнуў.

Прызнацца, не ён мяне — я яго выбрала. З каго тады выбіраць было? Вось і выбрала яго, хворага. Адпаіла малаком, як дзіця малое, глядзела. Аджыў ён. Двух дзетак нажылі мы яшчэ з ім. Добра, кепска жылі, а жылі. Дзяцей на ногі ставілі, будаваліся. Як усе. Як людзі.

Дзеці выраслі, у горад надаліся. Ды дзеці дзецьмі — ці ж я вораг ім? У іх сваё жыццё, свае сцяжыны. Хведар мой што падумаўся: Ганна, кажа, відаць, прысушыла мяне ўдава з Выселак... Гэта яны там ферму будавалі пазалетась, у Выселках! Сказаў і пайшоў. І ботаў не ўзяў. Нічога не ўзяў. А нашто яно мне, калі я ўсё думу горкую думаю? Маладая была, яго, дзяцей глядзела — добрай была. Добра, кепска, а жылі. А цяпер пастарэла, дык лепшую знайшоў. Ці ж гэта па-людску?

Я і ў Выселкі з'ездзіла, прасіла Хведара дамоў вярнуцца. Не вяртаецца. А ад вачэй людскіх нікуды не схавацца, ды яшчэ ад думак горкіх. Ці ж па-людску ён зрабіў?

Можа, парадзіце што, таварыш рэдактар? Ганна я. Ганна Ціханаўна. Чакаць буду...» — вось такі ліст.

Знайсці-то я знайду гэтую Ганну Ціханаўну. А вось што скажу ёй? Загадапа разабрацца, памагчы, супакоіць. А чым супакоіш пастарэлую жанчыну, якая баіцца сваёй адзіноты, сваёй старасці? Ды і ці мне яе супакойваць?

— Добры дзень вам у хату! — павіталася з парога. — Ці чакаеце гасцей, Ганна Ціханаўна?

— Госць — у дом, Бог — у дом. Гэта яшчэ мая бабка, царства ёй нябеснае, казалася...

Ганна Ціханаўна ўстала мне насустрач. Твар яе ўсміхаўся, а вочы пазіралі пасцярожапа. Высокая, раздабрэлая, яна нікольні не пагадвала жанчыну, спакутаваную сваімі думкамі. Усё ў ёй гаварыла пра здароўе, пра сілу: цяжка было пават уявіць, што гэта яна, менавіта яна напісала ў рэдакцыю той бездапаможны ў сваёй шчырасці ліст. Зусім печаканае ўражанне, зробленае ёю, было такім моцным, што на твары маім, пэўна, адбілася педаўменне. Яна раптам перастала ўсміхацца і амаль суха запыталася:

— Ці мо хату пераблытала, дачушка?

Гэтае «дачушка», вымаўленае суха, абразіла мяне чамусьці. І, абразіўшы, астудзіла: далі ў рэдакцыі даручэнне наведць жанчыну, высветліць што-якое па пісьму — вось і высвятляй!

— Не, не пераблытала, Ганна Ціханаўна, а вы госцю ў парозе трымаеце.

— Праходзь, праходзь. Што ж гэта я сапраўды? — зноў заўсміхалася жанчына, учуўшы ў маім голасе цвёрдыя афіцыйныя ноткі. — Па справе якой пільнай да мяне ці так, наведць старую?

— Старую... Навошта вы пра сябе так, Ганна Ціханаўна? У канторы саўгаса мне столькі пра ваш нястомны характар парасказвалі, што адно...

— Я і гляджу, што ты нетутэйшая, — прыгасіла яна мой энтузіязм, відаць, пачынаючы здагадвацца, чаго я да яе завітала. — З горада п'ябось?

— З горада. З рэдакцыі я. Па пісьму вашаму.

— Вунь яно як! Па пісьму, значыцца? Дык я ж рэдактару пісала, а не...

— А я рэдактар і ёсць. Рэдактар аддзела, — назвалася я, уладкоўваючыся на табурэтцы ля стала.

На нейкі міг усталявалася маўчаліне. Жанчына, пакрыўджана падцяўшы губы, разглядала мяне — я нібыта ўбачыла сябе яе вачыма: маладая, самаўпэўненая, падкрэслена модна апранутая гараджанка з журналісцкай сумкай на доўгім раменьчыку і падрыхтаваным блакнотам... Хоць не, блакнот я не даставала! Добра помню, балялася насцярожыць сваю субяседніцу, не даставала...

І ўсё ж убачанага было дастаткова, каб я адчула ўсю неадпаведнасць свайго вобліку, сваіх паводзін — яе думкам, яе чаканню. Адступіць жа, як кажуць, не было куды.

— Гапа Ціханаўна, вы не думайце... Я сама з вёскі. Шмат перажыла. А што гадамі вас пакуль што не дагнала, дык колькі нам, жанчынам, тых гадоў адпушчана!

— Колькі ні адпушчана, усе пражыць трэба, — крыху адмякла тая. — Пражыць, а не дажыць. Дажываць... адной цяжка. Ды што казаць пра гэта цяпер! Цяпер усё адно...

Яна не ўздыхнула. Проста махнула рукою — як адмагнулася ад перадумапага. Увесь выгляд яе гаварыў за тое, што не шукала яна пічыйго судзяшэння, пязвыклая да яго змалку: скрозь ёй самой даводзілася заўсёды некага шкадаваць, судзяшаць, супакойваць.

І ўсё ж было — было! — яе пісьмо ў рэдакцыю, і я паспрабавала знайсці нейкія словы, няхай самыя простыя — толькі б нешта гаварыць, гаварыць. Жанчына нібыта і не слухала мяне. Перабірала рукамі край абруса і думала пра сваё. Не зважаючы на мяне... Але калі я змоўкла, падпяла на мяне вочы і ціха спытала:

— Ад цябе ні разу не сыходзіў муж?

— Не, — разгубілася я. — Быў выпадак, калі я ад яго на колькі дзён з'язджала.

— Вось і я кажу: рэдактару я пісала... Не трэба было пісаць. Не вернецца Хведар.

Чаго было больш у яе словах — запозненага разумення ці прыхаванай гаркоты, я не ведала. Не зразумела. Учапілася за апошнюю пітачку скончанага, на сутнасці, гаворкі: штосьці мне яшчэ хацелася высветліць, вызначыць...

— А раней, тады, у маладосці, — ён любіў вас?

— Хто яго ведае. Ці ж я пыталася? Не да любові тады нам было. Хоць чаму ж яму было не любіць мяне? Як за дзіцем, за ім хадзіла. І сваю, было, і яго, мужыка, работу зраблю. Сілы хапала — упраўлялася за дваіх. Чаму яму было не любіць мяне?

— Але калі б любіў... — не скончыла я пачатай фразы, быццам спатыкнуўшыся аб яе пагляд.

— Бог яму суддзя, а не я.

Яна паднялася. Паднялася і я, мармычучы нейкія словы прабачэння і няўключна, бокам, адступаючы да дзвярэй. Адчувала ж адразу, што візіт мой няўдалы, а тут яшчэ і слоў патрэбных не знайшла. Прыкра было, папракала сябе ў душы; і ўсё ж, выбраўшыся з сепцаў у двор, а потым на вуліцу, уздыхнула чамусьці з палёгкай. Фармальна я зрабіла ўсё, што рэкамендавалася, а пачалавечы... Ну, што, што я магла ёй сказаць, чым падтрымаць? Такая сама каго заўгодна суцешыць і падтрымае. Ну, напісала яна пісьмо ў рэдакцыю, дык ці мала якая думка загарчыла раптам, збудзіўшы сярод ночы, ці мала якая горкая хвіліна ўзяла раптам у палон, падказаўшы рашэнне?

Стоп, стоп! Помніш словы, звернутыя да цябе самой? «Ты дужая. Ты ўсё можаш. Вось ужо і ў галаву б не прыйшло цябе пашкадаваць! — ты сама падтрымаеш каго заўгодна...» — помніш? Іх казалі табе — жанчыне. Рапей. Даўно. А баляць яны — і сягоння. Таму што сягоння ты разумеш значна больш, чым тады. Таму што сягоння — як ніколі падалей! — ты не будзеш ганарыцца сваім цвёрдым, мужчынскім характарам. Не зможаш.

Ты... табе... Вось я зноў звяртаюся да сябе, да свайго, перарваўшы згадку папалам балючымі словамі шкадавання і разгубленасці. Тады, у гарадку, з размоў з іншымі жанкамі — суседкамі Ганны Ціханаўны, я зразумела адно: занадта ціснуў на Хведара, не даючы развінуць плечы, моцны жончын характар, занадта скоўваў. Ні пражытыя разам гады, ні ўзрост не сталі пры выпадку перашкодай...

Тады, у гарадку, не адчуўшы глыбокай сімпатыі да Ганны Ціханаўны (падобнае — адштурхваецца?), я ўсё ж не апраўдвала і яе былога мужа. Больш таго! — асудзіла за здраду былому, за няўдзячнасць жанчыне, якая ратавала і ўратавала яго. Асудзіла на словах. І ў артыкуле, які, абмінуўшы імёны, напісала на вяртанні дамоў. Тады мне здавалася, што гэта і была праўда. Мая праўда. І агульначалавечая. Тады мне здавалася, што маё, асабістае ўспрыманне, мае пачуцці не засланылі разумення, не ўплывалі на матэрыял. Тады...

А што — цяпер? Што змянілася? Хіба сёння я апраўдала б Хведара? Зразумела б? Так. Не асудзіла б, як раней, безаглядна? Так. Але ж і не апраўдала б. Можна, якраз

таму і не апраўдала б, што шчыра, сэрцам пашкадавала б Ганну Ціханаўну, як шкадную сябе.

Дзіўна: шкадаваць сябе за тое, чым раней ганарылася... Ці гэта цвёрдасць, рашучасць незаўважна для мяне перарасла ў жорсткасць, ці гэта боязь, няўцямная боязь адчуць, прызнаць над сабой чыю-небудзь уладу, хоць бы і ў імя каханья?

Як цяжка было, відаць, усе гэтыя гады са мною мужу!

22 верасня

Ён пазвапіў! Праз два тыдні пасля нашай размовы пазвапіў. Толькі што быў тэлефонны зважок.

— Слухаю, — падняла я трубку.

— Слухай уважліва! Я праз колькі мінут прыеду. Пяць, дзесяць мінут — і я буду ў цябе. Нікуды не выходзь, чакай мяне! Чуеш?

Голас яшчэ гучаў, а ў трубцы ўжо гучна папісквала: пі-пі-пі... Я нейкі момант пазірала на трубку, потым зноў прыклала яе да вуха. Пі-пі-пі... Ён — зараз — прыедзе!

Я ўсхапілася, забыўшы пакласці на рычажок тэлефонную трубку. Кінулася да шафы. Схапіла з вешалкі плашч, шалік. Стала ліхаманкава ўсцягваць апаратку, не трапляючы ў рукавы. Вярпулася да стала па сумачку. «Пі-пі-пі!» — папісквала ў трубцы...

Сілы пакінулі мяне. Чаго я падхапілася? Куды пабягу?

Павольна паклала на месца тэлефонную трубку, апусцілася ў крэсла, апусціла на калені дрыготкія рукі. Трэба было нешта рабіць, даць рукам пейкую работу! Схамянулася, прыгадаўшы свой пацяжэлы ад супярэчлівых думак і слоў дзённік. Падумала раптам, што Глеб так і не напісаў, так і не абазваўся. Падумала, як пра штосьці далёкае, нерэальнае.

Сяджу. Чакаю Каханага...

Паветраны замак на дваіх

1

— Вы, сытыя! Задаволеныя сваімі каменнымі порамі! Паглядзіце на сябе, пазвіваных у клубкі са страху перад ноччу! Спіце, уткнуўшыся ў падушкі абслюняўленымі губамі? У абдымках сваіх тлустых выляжанах? Добра ўладкаваліся, дробяззю — мараю сваёю заплаціўшы... Ма-ра, ха-ха-ха! Дзе яны, вашы мары? Тхаркі! Сляпыя тхаркі! Не-навіджу вас! Не-навіджу!

Крычала жапчына.

Ноч, аглухлая ад крыку, следам за поўняю нырнула ў калодзеж двара, і цені аграмадных камяніц і сплюснутых імі дрэў зварухнуліся, сталі пагойдвацца, злівацца, перамешвацца з халодным, высіненым холадам святлом — то раптам набывалі рэзкія, добра акрэсленыя абрысы, то зноў расцякаліся, распаўзаліся ад павеву ветру. Спярша — ад павеву ветру, потым — ад крыку, рэха якога, адбіваючыся ад мураваных сцен, доўга кідалася і стагнала:

— Тхаркі! Тхаркі... Не-на-віджу вас... Не-навіджу...

Там-сям у каменных вяпцах утворанага шчытна састаўленымі дзевяціпавярховікамі зруба прарэзаліся, засвяціліся вокны. Адно насупраць другога. Так блізка, што трывога стала перадавацца па крузе. Тут жа, імгненна, запстрыкалі выключальнікі ў суседніх кватэрах, далей і вышэй — зарыпелі балкённыя дзверы, заплакала збуджаннае сярод ночы дзіця, забрахаў чыйсьці незадаволены начным перапудам бульдог, загаманілі, прыглушаючы цыгарэтным дымам сваё раздражненне, гаспадары патрывожаных двух-трохпакаёвых райкоў: хто асмеліўся? што за псіхапатка? падпіла нябось...

— Каменнымі сценамі адгарадзіліся ад почвы, ад неба, адзіп ад аднаго... Так сярод гэтых сцен і паздыхаеце, не ўразумеўшы, чаго, павошта жылі... Тхаркі! Толькі б чэравы панабіваць! Толькі б даштурхацца паперадзе іншых да карыта, а што душа пад нагамі... Ненавіджу! Не-на-віджу!

Рэха крыку разам з пылам тынкоўкі і месячнымі промнямі паступова асыпалася долу — цішыня не адразу ўступіла ў свае правы. Аціх дзіцячы плач. Сыта пазяхнуў і як заглянуў свой абьякавы брэх бульдог. Перасталі чыркаць

запалкі, не рыпелі дзверы. Гаслі адно за адным вокны, вяртаючы пачному калодзежу двара звыклую ўстойлівасць і самавітасць.

Цішыня, зусім як людзі — кожны ў сваёй пасцелі, кожны са сваімі думкамі, — закалыхвала сама сябе, прыкідваючыся, што засынае, што спіць... Усплыла, не крануўшыся халодных каменных сцен, поўня. Стала ярчэць, раздавацца ўшыркі, уцягваючы, усмоктваючы ў сябе змрок, і хутка заслапіла сабою неба, і ў белым, іскрыстым яе ззянні растварылася, знікла ўсё, што толькі міг таму здавалася неадольным, непарушным і... І важкім! Гмахі камяніц, сплюснутыя іх цяжарам таполі, залітыя гудронам цені іх — усё знікла. На месцы двара, на месцы горада пялёхкаліся густыя хвалі святла, і на гэтых хвалях ціха пагойдвалася цішыня.

Цішыня закалыхвала сама сябе, і чакашце, і тугу, бязмерную тугу ночы. А сон не ішоў. Спу не было. Толькі цямнела, змрачнела ўкруг неба. Хвіліна-другая — і сыдуцца, замкнуўшы калодзеж двара, камяніцы...

Сышліся. Замкнулі. І ўсё стала як было. Нічога, урэшце, і не здарылася. Забрыва ў ноч, у двор жанчына? Крычала? Дык мо падпіла... Мо пакрыўдзілі. Каго ў жыцці не крыўдзілі? Праспіцца, душ прыме, пакруціцца з паўгадзіны перад люстэркам — і адчуе сябе гэткаю ж, як і ўсе, у гэткай жа, як у іншых, каменнай пары. Шчасліваю ці не — не мае істотнага значэння; не шчасце ж ёй, як і ўсім, абяцана, а сацыяльная справядлівасць — за шчасце спытаць няма з каго...

Ноч уздыхнула — зашарахцелі, зашумелі раскалыханым веццем таполі, і зноў усё адіхла. Нячутна сцерла поўню з вышні хмурынка, і змрок, не па-летняму халодны змрок, гусцеючы і распаўзаючыся ўсё вышэй, нячутна завесіў, адгарадзіў горад ад неба.

2

Неба скрозь абжываць цяжэй. Хоць думкам, хоць марам. Мо таму, што і думкі і мары належаць чалавеку і вырастаюць на зямлі: куды вышэй — карані не пусцяць. Утрымаюць. І ад задужа высокага палёту ўтрымаюць, і ад задужа высокага памкнення. Пэўна, можна сёе-тое ў жыцці падмаляваць ружовым, але не ўсё і не заўсёды. Ды і тое, што падправіш, падсвеціш, у выніку акажацца зям-

ным, звыкла знаёмым. Лесам, да прыкладу, дзе ўперамешку з соснамі і бярозамі — цяжарныя пладамі яблыні. Ці балацінкаю з клумбамі півоняў замест куп'я. Ці бясконцаю ўшыркі і ўдоўж вуліцаю, над якою чаўнакамі пагойдваюцца прывязаныя да яе сонечнымі промнямі паветрачныя замкі...

Дзевяці — дваццаціпавярховыя камяніцы ператварыць у паветрачныя замкі і Міхаліне няпроста, але толькі тады, калі ўжо не адолець змогу і абьякавасць, што навальваюцца зрэдку, пасля цэлага дня роздуму і працы ў майстэрні. Часцей жа ўдаецца, і — што там паветраны замак! — свет паноў яна ўзводзіць. Дзівосны непаўторны свет. Не так і цяжка адумыслу не заўважаць, што два акны яе кватэркі выходзяць у цесны двор і пібыта глядзяцца ў саміх сябе на сцяне пасупраць. Што ў суседзяў справа пі на дзень не сціхае п'яная лаянка, а наверхам вышэй жыве старэнькае расстраснае піяніна, якое не паспеўшы састарэць разам з ім, раніцою і ўвечары тузае аматарка паланеза Агінскага. Што пад самаю галавою, кашляючы і гучна смаркаючыся, клыгае па пачах хворага на бяскопніцу старая, а ў суседзяў злева штодня псуюцца і свішчуць, сіпяць, выюць усе як ёсць водаправодныя крапы. Гэта, урэшце, дробязі. Адно мацней заплюшчыць вочы — і першае ж спадзяванне на ўдачу, на сапраўдную ўдачу вырываецца з гэтых буйнапанельных сцен.

Вось і зараз... Напачатку Міхаліна, збуджаная сярод почы лямантам, нейкі час прыслухоўвалася да таго, што адбылося і гнеўна асуджалася з усіх бакоў, знізу і зверху, потым хвіліны пачалі блытацца ў нітачцы дзіцячага плачу — калі ж плач аціх, піводзін гук ужо не здолеў бы прабіцца да яе свядомасці: Міхаліну атуліла, адасобіла ад усіх неабдымная прастора. Прастора почы. Начнога бязгучча, па дне якога струменілася, бруілася месячнае святло. Яно размывала контуры, абрысы берагоў — ды і якія берагі ва ўяўлення! Дом, калодзеж двара са срэбнаю грыўняю поўні ў глыбіні, загадкава чужы ад таямнічага перамігвання святлафораў на скрыжаваннях пустых вуліц горада... Усё засталася далёка ўнізе, за мяжою бачнага — вакол калыхаліся срэбна-ліловыя водарасці зорных і месячных промняў: паводзячы рукою, Міхаліна адчувала іх вільготныя дотыкі. І ў думках не памкнулася б вызначыць, ішла яна, ці плыла, ці ляцела — ведала адно, помніла толькі адно: яе чакала сустрэча.

Крокі набліжаліся — спачатку ледзь чутнае, а потым

добра выразнае і пястрымнае водгулле іх пакочвалася, здаецца, адразу з усіх бакоў, расло, гучнела, і хто б іншы схаладнеў ад жаху, ад трывогі і жаху, а Міхаліпа...

— Тхаркі! Сляпыя тхаркі! Непавіджу вас, непавіджу!

— Каго — вас? — павярнулася, неахвотна адгукнулася яна на чуты неаднойчы рапей і пічым не прывабны голас.

— Хіба абавязкова трэба ўдакладняць? Усіх! Вас усіх!

— Але ж тут нікога, апроч мяне, няма, — з цікавасцю прыгледзелася яна да госці і зноў, каторы ўжо раз на працягу апошніх месяцаў, не збаялася б пабажыцца, што жанчына з перакошаным ад гневу тварам — гэта яна сама, Міхаліпа Бабура. Вось толькі голас... Голас, як ні старалася госця падсачыць, падрабіць яго, выдаваў чужаніцу, і было незразумела, чым выклікала падобнае пераўвасабленне. — Як бачыш: нікога, апроч мяне... І ў тым, што мяне, асабіста мяне тычыцца, — не бачу прычыны для нянавісці.

— Ты таксама плаціла!

— Каму? — перасмыкнула плячамі Міхаліпа ад перыемпага дотыку яе рукі. — Каму я плаціла?

— Жыццю, любчык, — засмяялася ў адказ тая, нечакана ўжыўшы любімае Міхалініна слоўка, і Міхаліпа зірнула на яе з ужо не прыхаванай падазропасцю.

— Слухай, адкуль ты ўзялася? Адкуль ты з'яўляешся кожны раз?

— А што? Не падабаюся? Давядзецца цярэць, любчык: мы — спадарожніцы, мы выпраўлены ў адну дарогу.

— Нешта я не разумею, лю... — папярхнулася на словы Міхаліпа і, не здолеўшы выціснуць з губ і кволай усмешкі, адварнулася.

А тая па-рапейшаму неспакойна, нервова пасмейвалася, паводзячы галавою і раз-пораз чапляючыся то за руку яе, то за плячо, — і рухі гэтыя, таксама неспакойныя, первовыя, яшчэ больш, чым словы і смех, раздражнялі Міхаліну: у раздражненні яна не звярнула ўвагу на перасцярогу, прагучалую ў словах.

— Не разумееш? Вечная твая адгаворка, нават калі пытаюся пра самае простае... Задумацца не хочаш, вось што я табе скажу. Не хочаш і не асмельваешся.

— Дзе ўжо мне? — буркнула.

— Дзе ўжо тут! Убіла ў галаву, што мастак...

— Я мастак!

— Ты жанчына, любчык. Жанчына. І гэтым усё сказана.

— Ах, жанчына! — не пазірала на спадарожніцу Міхаліна (гэта ж як у люстэрка глядзецца!). — А што гэта такое — ж а п ч ы н а? Якая розніца, хто ты — жанчына або мужчына, калі пі прызвание, пі талент, пі мэта нічога агульнага з біялогіяй не маюць?

— Самая распаўсюджаная сярод жанчын памылка. Вось і чыпіце гвалт пад сабою, пад сваёю прыродаю, а прырода не церпіць гвалту, любчык. Не сцерпіць.

— Любчык, любчык! — залавала Міхаліна. — Што ты хочаш давесці? Што час можна загнаць назад у пячору? Што маё месца ля складзенага з камянёў ачага? Але ж мінулі не вякі — эпохі...

— І чалавецтва зноў пачынае закопвацца ў зямлю, шукае — капае пячоры, крыху, крышачку зручнейшыя, чым ранейшыя, ты гэта хацела сказаць?

Міхаліна, у якой нават мову адняло ад падобнай бесцырымоннасці (слова не дае сказаць!), злосна бліснула вачыма і павярнулася, каб паставіць, урэшце, гэту прыблудную спадарожніцу на месца, — яе ні побач, ні далей, колькі дацягваўся позірк, не было.

— Цьфу ты! — залавала, цверазеючы: зноў сама з сабой гаварыла, бо вось жа, адно прыгадаўшы суразмоўніцу, воблік яе, адразу ясна, што яна — з аўтапартрэта, напісанага гадоў дзесяць таму. Нібыта ажыў раптоўна аўтапартрэт, і яна, Міхаліна, тая, з аўтапартрэта, паставіла запаленую свечку, заціснутую ў руцэ, на край рамы і пакінула раму, пакінула майстэрню, каб прыйсці сюды, у бяссонне, у бязмежжа почы.

Ноч уцягвала дарогу — і яе, Міхаліну, — у гэта бязмежжа. Па сутнасці, не было ўжо дарогі — ні ззаду, ні наперадзе. Ды што дарогі! — зямлі не было: мірыяды зорак танулі, наплывалі, рухаліся вакол ва ўсіх напрамках адразу, і рух гэты (на пэўнай адлегласці ад яе) не ствараў уражання бязладнага мітушэння, кіпення, не. Здавалася, што хтосьці накіроўваў, няспешна, нават урачыста перамяшваў іх з імгненнямі — і святлеў Міхалініп позірк, і ачышчалася яе душа, і цягнулася, уцягвалася душа ў гэты таямлічы карагод. Мо для таго толькі ўцягвалася, каб зразумела Міхаліна схаваны ад яе, як і ад кожнага, сэнс жыцця, ёй дадзенага, а мо павінна яна была ўведаць таямніцу самой смерці — таямніцу вечнасці. Калі б доўжыўся, калі б прадоўжыўся рух, палёт...

— Не надакучыла сузіраць бязмежжа сваёй душы?

Міхаліна быццам паткнулася на голас, на яго нябачную

асцюкаватую запону: рух спыніўся, рукі яе бязвольна, бяс-сільна абвялі, позірк зацягваўся смугой.

— Удача, любчык, прыходзіць да таго, хто ведае, на якую палічку яе пакласці, каб і на віду ва ўсіх ляжала і ўзяць яе, украсці ніхто не патыкнуўся, — самаўпэўнена, павучальна прамовіла, адвёўшы руку са свечкаю ўбок, няпрошаная дарадчыца (яна ўсё-ткі зноў з'явілася!), і Міхаліна разглядвала яе з непрыязнасцю і ўжо непрыхава-ным страхам: нават проста ўяўленнем ажыўленая, тая пужала ўпэўненасцю ў беспакаранасці, пенадсуднасці сваёй. — Удачу, любчык, не купіш, а прыйшла — утрымаць трэба. Хоць зубамі, а ўтрымаць. Бо адпо каля ўдачы і па-грэемся. А то: таямніца жыцця, таямніца вечнасці... Усёй таямніцы, што памром некалі. Дык некалі — не сягоння, не зараз!

— А табе адкуль вядома? — не стрывала, улезла ў гаворку Міхаліна.

— Цю-ю, любчык! Гэтак мы з табой да стварэння све-ту мусім дайсці, а дарога, як ты сама разумеш, няблізкая. Няблізкая і вымагае пільнасці. Глядзі!

Міхаліна зірнула туды, куды павяла яна рукою, і між-волі адхіснулася, адступіла назад: за крок, як не за паў-кроку, абрынулася пад нагамі прастора і ў бездань гэту хлынулі зоркі — струмень, патак сарваных, шпурнутых з вышні зорак узвіхрыў паветра — пацягнула холадам, халодны калючы пыл перасядаў у горле. Заплюшчыцца б, не глядзець, а Міхаліна не магла звесці павекі. І чым даўжэй углядалася ў зіхоткі зорны патак, тым выразней бачыла, што ніякія гэта не зоркі, што гэта агеньчыкі, мірыяды цьмяных, раскалыханых рухам агеньчыкаў знікаюць у бездані, у яе змроку. І не проста знікаюць — змрок паглы-нае іх, разам з тымі, хто іх нясе, хто іх трымае, бо вось жа ўжо бачна, што гэта свечкі ў руках у людзей і свечкі га-раць, дагараюць, не паспеўшы асвятліць ні твары, ні ру-кі: піводзіп твар не выпывае з чарнаты, ніводная рука не скалыхнецца.

Не, адзіп твар — свой уласны — Міхаліна бачыла, і ён належаў загадкавай гаспадыні гэтага відовішча. Менавіта гаспадыні, бо варта было ёй абьякава адварпуцца ад без-дані — і відовішча знікла.

— Жыццё — вось гэта дарога ў адзіп капец, адна — для ўсіх.

— Але ж... — павярнулася да яе Міхаліна і не стала

прадаўжаць, гэты раз не здзівіўшыся, што ні побач, ні далей, колькі дацягваўся позірк, нікога не ўбачыла.

Поч саступала правы золку. Разам, за долі секунды, абляцела, асыпалася долу неба. Парадзеў, пасвятлеў змрок і цяпер ужо калыхаўся вакол белым мроівам, скрозь якое праступалі ўсё яшчэ размытыя і ад таго невыразныя, незнаёмыя абрысы зямлі: ці то лес на вачах вырастаў, ці то горад падымаўся... Зачараваная, палапёная таямнічым характам, прагна ўзіралася Міхаліна ў гэтыя хвіліны, адчуваючы, наперад ведаючы, што ніколі не здолее занатаваць іх на палатце. І яна не здолее, і ніхто...

3

— Здолеў, не здолеў... Дылетанцкія разважанні пра карціны як пра цукеркі! Толькі сам мастак ведае, ці дамогся ён пастаўленай мэты, ці здолеў...

— Чаго ты захадзіўся, Чэсь? — стомлена адазвалася Міхаліна, не павярнуўшыся да Гудзевіча. — Абмеркаванне прайшло так, як прайшло б учора ці пазаўчора: пагулі, павыхваляліся кожны сваім разуменнем моманту, патапталіся па самалюбстве народнага і разышліся, кожны — пры сваёй геніяльнасці. Ты, я...

— Мяне прашу не чапаць!

— Ну, добра: я, Баркун, Аржыська... Справа не ў прозвішчах, а ў самалюбствах: сваё і зачапіць не дазваляем, а аб чужое і ногі выцерці пры выпадку не пасаромеемся... Салют, Алесь! — памахала Міхаліна лёгкаму на ўспамін Баркуну, які зайшоў у кавярню і аглядаў пешматлікія, цесна састаўленыя столікі, шукаючы вольнае месца. — Давай да нас!

Алесь кіўнуў, і заўсміхаўся, і стаў праціскацца да іх, па ходу вітаючыся з тымі, каго не заўважыў на абмеркаванні: тут, у кавярні, куды нярэдка заходзілі вышціць кубачак кавы ці перахапіць які бутэрброд мастакі, сёння, у дзень абмеркавання выстаўкі работ Дзмітрыя Шыпілы, сышліся, як кажуць, і жук і жаба: не столькі статус народнага, колькі статус попканфарміста прыцягваў...

— Цалую ручкі, Ліпа, — гэпнуўся на скураную лаўку Алесь. — Чым гэта ты Чэся ўгнавіла, што ён на сяброў не зважае?

— А табе абы куснуць ад гарачанькага.

— Бурчыш, стары. І гэта ў прысутнасці такой жанчышкі!

— Не чаплай яго, Баркупчык, ён не ў гуморы. Выпады, ты ж чуў, былі і сапраўды гпусныя, а калі...

Міхаліна пакасілася на Чэся і не дагаварыла. Адно аблізнула раптам перасохлыя губы і прымружыла павекі, пібыта чакаючы слоўпага шквалу, і калі Чэсь і вокам у яе бок не павёў, міжволі з палёгкаю ўздыхнула і адкінулася на спінку крэсла. Падумала, што трэба б плюнуць на Чэсевы выбрыкі, раз і пазаўсёды, але тут жа адагнала думку спакайпейшым: «табе сорак два, любчык» і ўсміхнулася ў адказ на запытальны Алесеў позірк.

— Тры кавы, Юра, — пстрыкнуў пальцамі ў бок бармена, ускінуўшы руку, Алесь і тут жа павярнуўся да Чэся. — Дзіме Дзімычу не даруюць занадта ўжо відочпай адметнасці: з самага пачатку чуюцца выклік усяму звыкламу, будзённаму, шэраму — таму, што натхняе ўсю астатнюю публіку, і хіба можа яна пагадзіцца з гэтым спакойна, не паспрабаваўшы абараніцца, прыкрыцца тым, што абараняе сацыялістычны рэалізм?

— Во, во! — заварушыўся, заёрзаў Чэсь. — Сама тлумачэнне! Голенькія, адмытыя нават ад сонечнага святла рэчы і загладжаныя да нежывога лакавага бляску твары — не што іншае, як рэалізм, а спроба перадаць на палатне не толькі ўсю светлавую гаму, а і гаму чалавечых пачуццяў — ужо чорт ведае што: кожны свой банцік прычапіць імкнецца... Цьфу!

— Трошкі цішэй, Чэсь. На нас азіраюцца, — памкнулася суняць яго Міхаліна і ў тое ж імгненне пашкадавала аб гэтым: Чэсь успыхнуў, прыўзняўся ў крэсле і, гэшнуўшыся назад, узвысіў голас.

— Пляваць мне на ўсіх гэтак жа, як і ўсім на мяне! Дамарошчаныя філосафы, ты ж разумеш. Аднаму паскудзе са зграі вечна галодных мастацтвазнаўцаў не маглі падзад даць, каб, перш чым язык вывальваць, вочы працёр. «Адсутнасць лапідарнасці...», «мазаічнасць рашэння...», «адыход ад традыцыі...». Ужо ж, для іх традыцыя — брудна-шэрае месіва на палатне, праз якое праглядвае запазычаная ў стагоддзяў ідэйка!

— Не разумею, чаго ты чакаў. Узровень думкі і ўзровень мастацтва расце — як, дарэчы, і падае — на працягу дзесяцігоддзяў. Часам цэлае пакаленне, а то і пекалькі пакаленняў моляцца фальшывым святым, — пакручваў бакал, углядаючыся ў гульнію святла і ценю на яго тонкіх сценах, Алесь. — Цудаў не бывае, стары. Нават у нашым асяроддзі.

— Хто кажа пра цуд, чорт вазьмі!

— А калі адкінуць цуд ці хоць бы мажлівасць цуду, то застаецца голая дыялектыка.

— Хлопчыкі, наша кава! — пацягнулася Міхаліна да падноса, прынесенага не барменам, а яго худзенькай, здавалася, бясцелай (гэткія дзве кветчыны сініх вачэй пад карункавым хвартушком!) памочніцай, і, убачыўшы, што ні Чэсь, ні яго сябра і галавы на яе вокліч не павярнулі, адмахнулася ад думкі перапыніць ці хоць бы змякчыць іх занадта гучную гаворку: няхай спрачаюцца, не першыня. Яна на нейкі час нават перастала ўслухоўвацца ў іх галасы, занятая каваю і планами на вечар: думала, ці то зайсці ў прадуктовы магазін (халадзільнік з учарашняга дня пусты), ці то пасядзець яшчэ ў майстэрні (з Чэсем сёння кашы не зварыш), ці то прыняць запрашэнне Жапы Віктараўны (працуе ж у фондзе, і зносіны з ёй трэба падтрымліваць). Урэшце, можна пакалуупацца ў майстэрні...

— Усё прасцей, стары. Гэта зайздрасць. Чорная ці белая — няважна. Адна халера!

— Ты не ўлічваеш глыбіню ідэйнай падкладкі...

— Чэсь! Ну, навошта заглыбляць тое, што на паверхні? Якая ж, к чорту, глыбіня? Адзін працуе на мастацтва, другі — на заробак, адны шукаюць шлях да самавыяўлення і дасканаласці, другія — шлях да начальства. І ўсё б нічога, калі б кожны сваё і атрымліваў, а то ж... Тым, другім, пачынае здавацца, што начальства выдае індульгенцыі на талент, а з індульгенцыяй у руках ужо льга і першых пацясніць.

— І адцясняюць! — пазмрачнеў Чэсь.

— А вось тут дудкі, стары! Куды яны могуць Дзіму Дзімыча адцяспіць? Куды? Яны ж з ім на розных плоскасцях — на розных! І не дацягнуцца, не дацягваюцца да яго ўзроўню. Вось адсюль, стары, і зайздрасць, і злосць, і злоснае непрыняцце. І не варта рабіць, прымяраць розныя падкладкі. Зашмат гонару, як кажуць.

— Здавайся, Чэсь, — крапула яго за плячо Міхаліна. — Баркунчык мовіць ісціну.

— Ісціна рагатая, — атрос ён яе руку з пляча, не павярнуўшыся. — Ледзь паглядзіш якую: «кося! кося!», а яна і падыме на вострыя рогі.

— Што ты хочаш сказаць? — не памякчэў ад яе ўсменкі і Алесь, ужо усур'ёз уцягнуты ў спрэчку. — Што я лухту гараджу?

Чэсь, накутуючы ад неразумення, зморшчыўся, пацёр

скроні пальцамі, вычакаў паўзу, і, калі парэшце адазваўся, голас ягоны прыкметна пацішэў, падабрэў, быццам ён паперад пагадзіўся на ўсе далейшыя пярэчанні.

— Я хачу сказаць, што ты, Алесь, не ў той бок, што я, пазіраеш. Ты — мне! — даводзіш, што піскуновым, шуцікам, шэльманам не патрэбны, замінаюць таленавітыя браты іх, а справа, браце, не ў іх, не ў іх перпрыцяці або прыцяці таленавітага, а ў тым, што самому дню сённяшняму, калі сыходзіць з яго запатрабаваньняў, не патрэбен талент. Разумееш? Дню, грамадству, якое жыве адным гэтым днём, таленавіты творца не патрэбен. Яго не аддаюць агню, не ўкрыжоўваюць, як некалі, — яго проста адцясняюць на задворкі, пажадана — за надзейную загарадку. Спатрэбіцца — прыдчыпяць браму, не ўзнікне патрэбы — пяхай спакойна дажывае: мы ж, маўляў, людзі цывілізаваныя... Будзённая трагедыя, якая і трагедыяй амаль нікім не ўспрымаецца!

— Дзіму Дзімычу ж далі ў свой час пароднага.

Чэсь зірнуў на сябра здзіўлена, калі не расчаравана: у яго — і раптам гэтка мерка творчага жыцця, творчага лёсу? Памкнуўся адказаць, а потым, у самы апошні момант, як перадумаў. Стомлена правёў далонню па твары, расслабіўся, сеўшы зручней, і тут толькі ўспомніў пра каву, якая, нескранутая, напэўна, ужо зусім астыла.

— Глыні кавы, — тут жа падалася бліжэй да яго Міхаліна. — Мо перазаказаць, каб свежую зварылі?

— Не будзем мітусіцца, Ліна.

— Тым больш што мы не дагаварылі, — перахапіў Чэсеву фразу Алесь, але Чэсь ніяк не адазваўся: невялікімі глыткамі прыхлёбваў каву, спакойна, быццам не ён толькі што абураўся на ўвесь голас, азіраў залу. — Чэсь не зразумеў...

— Я зразумеў, што мы гаворым пра рознае. Крыху пра рознае.

— Баркунчык! Чэсь! — заёрзала, пераводзячы позірк з аднаго на другога, Міхаліна: ці ж ёй было не ведаць, што калі яны пасварацца зараз, то потым будуць доўга або два пакутаваць, пакутаваць і злаваць на яе, сведку іх спрэчкі? — Мо лепш прайсціся ўздоўж ракі, а? Надвор'е...

— Вось і пагуляйце з Алесем. Яму трэба астыць, спакойна ўзважыць сказанае і пясказанае.

— Ну, ведаеш!

— Салют! Мяне чакаюць.

Ён прыўзняў руку, не павярнуўшыся да іх, і пайшоў да дзвярэй, і Міхаліна, лёгка ўтрымаўшы дотыкам рукі Алеся, які намерыўся гэтаксама, следам за ім, устаць, паяквінавата ўсміхнулася.

4

У майстэрні было малавата святла: вечар, хоць і незаўважна, глыбеў, паветра загусла і стала вільготным, ліпкім — не тое што пісаць, аналізаваць раней, па дню напісанае немагчыма. Які ўжо аналіз, як ні мазкоў, ні іх руху, ні фарбаў, ва ўсёй іх чысціні не разгледзець! Усё на палатне выглядае інакш, больш размыта і шэра. Праўда, і больш таямніча. Але гэта ўжо з іншай оперы, як сказаў бы Чэсь, і затрымлівацца на гэтай думцы Міхаліне не хацелася.

Яна адварнула незакончанае палатно да сцяны, прынесла і паставіла на мальберт даўні аўтапартрэт. Доўга дзівілася на сваю колішнюю выяву, міжволі параўноўваючы яе з той, якую бачыла цяпер штодня ў люстэрку. Маладзейшая... Амаль зусім няма яшчэ зморшчынак укруг вачэй... Самаўпэўненасці больш... Што яшчэ? Жорсткасць у твары, ледзь прыкметная і ўсё ж адсюль, з адлегласці гадоў, бачная...

«Жорсткасць — гэта жыццё. Чым больш актыўнае жыццё, тым больш жорсткасці», — выплылі раптам з памяці вычытаныя некалі словы, і Міхаліна не адмахнулася ад іх, як звычайна. Адно злёгка прыкрыла рукою вочы.

Прыгадаўся Чэсеў расказ пра трыццацідвухгадовую жанчыну, равесніцу гэтай, на аўтапартрэце, якая выклала гісторыю ў педтэхнікуме і, маючы сям'ю, прагла мець адданага каханага. Так, так, не выпадковага паклопніка з жопкаю і дзіцем, не каханка, а каханага — адзін Бог ведае, што яна мела на ўвазе...

Міхаліна зябка сцэпанула плячыма. Згадваць падрабязнасці некалі чутага і перажытага ўжо выпадку не хацелася, але думка, зачэпіўшыся за згадку, пацягнула яе за сабою, і нічога не заставалася, як пагадзіцца: так! так! злачынства, зладзейства адбылося! Не скалыхнуўся ў душы («Як жа яе звалі, гэту жанчыну? Зоя?»), не абазваўся жаль — бязлітасна, з дапамогаю свайго ж студэпта, забіла і жонку і малое дзіця свайго каханка. Прыйшла і забіла. І тое, што потым была асуджана да пажыццёвага

зьяволення, успрыняла спакойна: ніякіх парушэнняў псіхікі ўрачы ў яе не знайшлі.

Ніякіх парушэнняў... Чорт ведае што! Нібыта не жанчыну асудзілі за злачынства перад людзьмі і небам, не жанчыну і маці, а бездухоўную, бяздушную істоту з яе абліччам і яе імем, і ніхто не ведаў, ніхто ніколі не дазнаецца, калі, якім чынам, кім была спустошана гэтая душа. Калі? Кім? Ужо ў першых пытаннях чулася штосьці д'ябальскае — у пару перахрысціцца, а пытацца ў жа, чым адчайней адмахвалася ад іх Міхаліна, узнікала ўсё больш. І ўсё няпростыя пытанні. Накшталт: чыё, наогул, спараджэне — чалавек, як не можа ён пазбыцца граху? Чаму духоўнае ў ім не перамагае звярынага? Куды знікаюць згаслыя мары і спадзяванні?

Ужо ж, не стала б яна дакучаць знаёмым гэтымі пытаннямі — і без таго яе лічылі залішне рамантычнай, але сам-насам з сабою, куды ад іх дзецца, не ведала. Мо таму, што да разважанняў заўсёды дадавалася незразумелае пачуццё віны, яе, Міхалінінай, віны, хоць, вядома, яна ў гэтай гісторыі ні пры чым.

— І можаш не пасміхацца! — уголас, з выклікам, мовіла Міхаліна, каторы раз спыняючыся перад сваёю выяваю на палатне, быццам менавіта ад аўтапартрэта сыходзілі і трывога і пачуццё віны. — Я тут ні пры чым.

А сэрца ўжо сціскалася, стыла, пакрываючыся ледзяной скарынкаю, — і шумны праспект выцягваўся ў каменны тунель, скляпенні якога, перавітыя правадамі, свяціліся злавесным, мігатлівым агнём, апускаліся ўсё ніжэй, здавалася, ціснулі на плечы, і калі б запынілася яна раптам, адумысла ці міжволі, то ўрасла б у бетон, скамянела б сама. Але яна ішла, не запавольваючы хады, — тунель уцягваў яе ў сваю бяздошную пастку, і педзе наперадзе, метраў за сорок, раз-пораз схіляючыся да малога, які старацца перабіраў ножкамі побач, ішла маладая жанчына з пышнымі хвалістымі валасамі да плеч. Лёгкая бязевая сукенка яе ўзлятала на кожны рух, і адтаго рухі здаваліся бязважкімі, імклівымі.

Міхаліна помніла, што ёй трэба дагнаць і жанчыну і малога — інакш ніколі не выбрацца з тунеля, колькі б ні імкнулася, інакш мігатлівы мёртвы агонь угары ніколі не знішчыць цяжкія скляпенні і не верне ёй неба. Яна ўжо не магла ўспомніць яго колеру, яго цяпла: стылі плечы, намярзала на плечы цяжкая, хрусткая цішыня, то ламаючыся пад сваім цяжарам — і тады здавалася, што і за ёю,

за Міхалінаю, гнаўся хтосьці злякашы накапавапасцю свайго шляху, свайго выбару, то зпоў нарастаючы, цяжэючы — і тады Міхаліну пахіствала з боку на бок, і яна, здзіўленая, як гэта тая, што наперадзе, не адчувала ні гэтага гнёту, ні гэтага страху і рухалася лёгка, быццам прытанцоўваючы.

Адлегласць паміж імі скарачалася марудна. Спярша Міхаліна, жахнуўшыся ў першы момант, убачыла, што на жанчыне пяма пічога, апроч празрыстай бязевай сукенкі, потым, і на адлегласці адчуўшы, што маладое прыгожас яе цела нават пры такім асвятленні выпраменьвае сілу і здароўе, адчула, як атрутныя джалы пянавісці ўпіваюцца ў лядзяк сэрца, і міжволі прыспешыла крокі. Дагнаць, адпіхнуць, спіхнуць з дарогі шчаслівіцу разам з яе радасцю, разам з яе дзіцем! — не было іншай думкі, не было іншага жадашя.

У ёй расла ўпэўненасць, што там, дзе заканчваецца тунель, чакае яе сонца, гукае яе каханы, — і трэба спяшацца, трэба анярэдзіць шлях на тыя некалькі хвілін, якія аддзяляюць яе ад юнай і, па ўсім відаць, шчаслівай суперніцы («Зоя? У грэкаў гэта азначае жыццё...»).

Хутчэй, хутчэй! Яна ўжо чула лёгкае дыханне жанчыны і засяроджанае сапенне малога, яна ўжо прымружвала вейкі, каб не апячы позірк аб іх жывыя яркія постаці, яна ўжо адганяла ўзніклае раптам сумненне: а мо гэта іх чакала сонца... «Я магу! Я прайду!» — паўтарала сама сабе як у гарачцы і шыбавала напрасткі, няўмольна набліжаючы той момант, калі плячом, локцем — нагамі! — адчуе звялую, бяссілую ўжо чужую плоць.

Тунель звужаўся. Тунель нагадаў ужо хутчэй шчыліну, расколіну, у якой дваім не размінуцца, — і неміпучасць, неабвержнасць таго, што павінна было адбыцца праз хвіліну-другую, пачынала прыгятаць. Ці мо гэта бетонныя сцены сціскалі, душылі Міхаліну? Яна зрабіла рывок, яшчэ адзіц, і не ўздых, а крык вырваўся ў яе з грудзей: тунель выпускаў, адпускаў яе, але па руках, упіз ад абадраных да мяса плячэй, сцякала халодная рудая кроў, і кроплі яе не застывалі на камянях, а ўспучваліся пульхірамі і з трэскам лопаліся па кожны яе рух. Міхаліна азірнулася на тых дваіх, цераз каго яна пераступіла, — позірк упёрся ў бетонную сцяну.

Хтосьці побач здзекліва засмяўся. Міхаліна крутанулася, раз і другі раз аглядзела ўсё вакол: сцены і сцены!

Толькі далёка паперадзе, дзе пазначаўся выхад з тунеля, святлела штосьці адсюль невыразнае.

— Чаго гэта я маруджу? — спалохана падагнала яна сябе, не заўважыўшы, што не падумала, а сказала гэта ўголас, як мага шырэй раскінула рукі, каб не запэцкаць крывёю касцюм, і, не зважаючы на трэск і ўсё грамчэйшы шум аднекуль звонку, з-за сцяпы, рушыла да выхаду, па яго святло.

Шырэй, раздаваўся ўшыркі і ўвысь шлях. Ён ужо амаль не пагадваў тунель: па левую руку пазначаліся то гарадскія гмахі ці купкі ліп і таполяў, па правую — з сучемкаў вырываўся то адзін, то другі аўтамабіль. Тунель на вачах становіўся шырокім праспектам, і Міхаліна, адсоўваючы глыбей у памяць толькі што перажытае, дыхала ўжо крыху вальней: звідзілася, няйначай, вось жа і крыві на руках не было... А позірк чапляўся за штосьці, спачатку ледзь бачнае, невыразнае, што зараз пагрозліва набліжалася, што мусіць яна абмінуць, перш чым выберацца са сваёй памяці. Крок, другі, трэці — і раптам становіцца добра відаць, што на прыступках лесвіцы, перад адчыненымі кудысьці ў чарнату дзвярамі, нязграбна падвярнуўшы руку, быццам і ў апошні момант імкнулася вырваць з грудзей лязо, ляжыць ужо аплыўшая крывёю жанчына, тая, у лёгкай бязевай сукенцы. За ёю ж, заслонены і не ўратаваны ёю, ляжыць раскінуўшы ручаняты, хлапчук — і гэта застылы позірк яго рассунуў, разбурыў скляпенні над імі...

— Не надакучыла сузіраць бязмежжа сваёй душы?

Міхаліна так моцна ўздрыгнула, што ледзь не перакінула мальберт, па які абапіралася, стоячы перад сваім аўтапартрэтам. Калі ж схамянулася, узяла сябе ў рукі і, злёгка прыўзняўшы бровы, пакасілася на палатно, яе, Міхалінінай, выявы на палатне не было. Нячутна гарэла свечка, настаўленая па край рамы, і святло не прабівала змрок у глыбіні карціны.

5

— Што здарылася, а, Ліна? Я не дагадзіў? Быў залішне грубым? Але ж я цяпер рэдка заходжу...

Чэсь не расплюшчыў вачэй, не зварухнуўся. Стомлены, абьякавы і да яе, і да тых імгненняў, якія толькі што звязвалі іх, раднілі, ляжаў побач перухома, адчужана, і разбіць гэту яго нерухомасць, гэту яго адчужанасць Мі-

халіна не магла. І сёння, як у любы з яго прыходаў, заўсёды печаканых, непрадбачаных, не змагла б: не столькі ведала, колькі падсвядома, шостым, а то і сёмым начуццём адчувала, што ні словы, ні ласкі, ні слёзы не дапамогуць. Наадварот... Было ж — усяго аднойчы, тры гады таму, калі яны толькі-толькі пачалі сустракацца ў яе, — яна ў запале, перапоўненая пяшчотаю і жадааннем атуліць, адагрэць Чэся, такога раптам чужога, халоднага, пачала лапатаць штосьці пра сэрца, пра каханне, перамяжаючы словы пацалупкамі, а ён... Чэсь тады адпіхнуў яе — і грэблівым рухам рукі і сляпою жорсткасцю слоў. «Не паўтарай лухту, прыдуманую на ўцеху дурням!» — сказаў. І, заўважыўшы слёзы ў яе на вачах, спакоўна дадаў: «Калі будзеш так сур'ёзна ставіцца да нашых сустрэч, я не прыйду больш, і ты гэта ведаеш...»

Не, Чэсь па-свойму хінуўся да яе, і хоць сустракаліся яны вось так, не на людзях, у адгароджанай ад людзей і свету цяжкаю льняною штораю Міхалінінай аднапакаёўцы, нячаста, без гэтых сустрэч жыццё (і Чэсева жыццё, як бы ён ні павярнуў іх адносіны!) было б прэсным і ў нечым вельмі істотным абакрадзеным.

Міжволі, не здолеўшы адмахнуцца ад гэтай суцяшальнай думкі, падалася Міхаліна бліжэй да Чэся, потым, асмялелая ад таго, што Чэсь не запыніў яе, ніяк не выказаў сваёй незадаволенасці, тварам, мокрым ад слёз, прыпала да яго пляча.

— Што-небудзь здарылася, Ліна?

— Гэта я так... — азвалася ледзь чутна. — Проста жыццё прамінула. Незаўважна неяк.

— Ну-у... — працягнуў Чэсь і, не прадаўжаючы, злёгка варухнуў плячом.

Міхаліна адкінулася на падушку, прыціхла. Падумала нават: «Хай бы ён падняўся і ішоў...», і спалохалася. Не думкі спалохалася, а той глухой цішыні ў душы, якая ў адказ не скалыхнулася: няўжо і сапраўды ўсё мінула і яны расстануцца, разыдуцца без шкадавання?

Стала зябка. Падняцца ж і падцягнуць ссунутую, скамечаную ў нагах коўдру вышэй не хацелася. Ды і Чэсь не любіў, калі яна ў такія хвіліны мітусілася — «пачынала ажываць», як ён казаў. Чэсь, Чэсь... Гаспадар становішча! Заўсёды і пязменна. Прыходзіў калі ўздумаецца. Заставаўся да таго часу, які вызначаў сам. Дазваляў тое, што намерыўся дазволіць. Міхаліне нічога не заставалася, як любіць яго.

— Ты больш не прыйдзеш,— не сказала, падумала ўголас.

— Адкуль ты ўзяла?

— Я ведаю.

Яны ляжалі побач. Так блізка, што аднаго руху хапіла б, каб спляліся іх рукі, целы, дыханні,— і піводзін з іх, пават толькі ў думках, гэтага руху не зрабіў. Хвіліны блізкасці змяніла хвіліна адчужэння — яны сталі, як былі і да гэтага, чужымі, і марна спрабаваць штосьці змяніць, штосьці зрушыць ці перайпачыць: Чэсь падымецца і пойдзе дамоў, да жонкі і сына, Міхаліна застанецца і да ночы будзе змагацца з пакінутай ім тут тугой — праветрываць, учыніўшы скразняк, пакоі, мяняць прасціны, адгапяць згадкі і няпрошаныя слёзы, псаваць дарагую афсетную паперу, малюючы ўсё ёю нявыказанае, не сказанае ні сёння, ні раней... З чакання цуду — цуду не злепіш, але ж ляпілі людзі, імкнуліся вылепіць, пакуль сілу ў сабе чулі. І яна, Міхаліна, ляпіла, бо як жа раней часу, раней смерці адчайвацца?

— У цябе былі цыгарэты...

— На паліцы. Там, дзе шкатулка.

Рыўком саскочыў Чэсь з канапы, пацягнуўся да апраці, потым, азірнуўшыся на яе цераз плячо, перш чым пакінуць што на сябе, распрастаў коўдру і ўкрыў Міхаліну. Неяк сумна падміргнуўшы. Калі ж яна зрабіла рух насустрэч, звёў свае шырокія бровы («Ты ляжы, ляжы. Я ўсё сам») і адышоўся. Міхаліна заплюшчыла вочы.

Чула, як шарахціць адзежа, як набразгвае спражка рэменя, як парышваюць, уладкоўваючыся на пагах зручней, туфлі. Чула крокі Чэсевы, крышачку нервовыя рухі яго, калі ён камячыў цыгарэту і доўга чыркаў запалкаю, і не паварочвалася: усе яе сілы ішлі на тое, каб не заплакаць, не завыць па-бабінаму горка і безнадзейна.

— Я звару каву.

Яна хацела адказаць, што ў доме няма кавы, і змаўчала. Змусіла сябе падняцца і накінуць халат. Змусіла сябе адварнуцца ад разбэрсанай, скамечанай пасцелі і пашукаць вачыма шарсцяны плед, які служыў пасцілкаю. Знайшла. Накінула паверх коўдры. Адкінула за спіну распатланыя валасы, падумала, што трэба б прычасацца, і адмахнулася: потым! у яе яшчэ цэлы вечар паперадзе!

Уздрыгнула, адчуўшы на плячах Чэсевы рукі, а Чэсь ужо туліў яе да сябе, паварочваючы тварам:

— Не пазнаю, упершыню не пазнаю гаспадыню ўсіх

наветраных замкаў на гэтай зямлі і любой... Столькі святла на палотнах і столькі смутку ў вачах! Вышэй галаву, Ліна. Не ўсё паша намі прайграпа.

— Ты думаш? — зглынула цэлы камяк слёз Міхаліна, намагаючыся ўсміхнуцца, і калі ўсмішка ўсё-ткі крапула моцна сцятыя яе вусны, адразу адчула палёгку.— Шкада, кавы ў доме не засталася, заціць гэты вечар пяма чым...

— Яшчэ не вечар. Можна ж і так на ўсё зірнуць, а? Ён адпусціў яе, так і не пацалаваўшы, і залішне мітусліва пачаў заканчваць свой туалет: зашпільваў кашулю, прыгладжваў валасы — спярша далонямі, потым, быццам згадаўшы пра грабянец у кішэні, грабянцом. Правалэндаўшыся з гадзішнікавым браслетам, таропка агледзеў стол і крэсла (ці не забыў што?), неяк спадылба зіркнуў на Міхаліну і, тут жа раптам супакоіўшыся (слёз не будзе!), з усмішкаю кіўнуў. Ужо ад парога, павярнуўшыся і на міг прыхінуўшыся да шула, нягучна спытаў:

— Як думаш, чаго мне не хапіла ў апошняй рабоце, у «Паўдзённай цішыні»?

— Усім нам не хапае веры, любчык. Веры ў звычайны, просты цуд.

Чэсь недаверліва зіркнуў на яе і прыўзняў руку, развітваючыся.

6

Цуд ужо ў тым, што яна жыве, што яна дыхае свабодна і нязмушана, што можа ажывіць любую згадку, напісаць партрэт любой мары. І не варта чапляцца за дні, якія адыходзяць, знікаюць у начным змроку пад сумныя акорды паланеза Агінскага і сапсаваных водаправодных крапаў. Паланез будзе гучаць, пакуль хоць адна чалавечая душа смуткуе па страчаным, крапы будуць псавацца і свістаць, пакуль хоць у каго-небудзь аднаго будзе патрэба ў глытку вады. І хоць гэта гучала крыху па-святатацку, Міхаліна думала, што і ў адным і ў другім таіўся аднолькавы сэнс: жыццё душы і плоці — адно...

Думкі не прыносілі супакаення. У пакоі, пягледзячы на тое, што яна паадчыпяла ўсе вокны, было душна, і Міхаліна не знаходзіла сабе месца. Босая, у незашпіленым, ледзьве захінутым халаце, з так і не расчасанымі, не сабранымі валасамі, соўгалася з кута ў кут, кідалася ад адной

згадкі да другой, старанна адварочваючы галаву ад зашклёнай кніжнай паліцы — ад цёмнага і таму страшнага адбітку Пакінутай... «Ну, вось і імя!» — усміхнулася. Усміхнулася нечакана, і ўсё ж, як заўсёды, калі знаходзіла ў сабе сілу ўсміхнуцца, адчула палёгка, утрымала сябе ад наступнага шалёнага рыўка да адчыненага ў пачатку акна. Спынілася, застыла перад кніжнаю паліцаю, перабіраючы паглядам кнігі, іх пазвы. «Трошкі сонца ў халоднай вадзе», «Бар'ер», «Тры дарогі да возера», «Касандра», «Мёртвыя сыны»... Колькі трагічна пражытых лёсаў, колькі спустошаных сэрцаў, а ўсё доўжыцца дарога, дарога ў адзін канец, і ўсе яны ў гэтай дарозе, хочуць таго ці не хочуць, спадарожнікі...

— Ты паўтараеш мае словы.

— Словы — яны толькі словы, — не здзівілася Міхаліна з'яўленню голасу і яго суровай гаспадыні, быццам чакала гэтага з'яўлення. — І яны палежаць мне гэтак жа, як табе і любому. Не ў іх, не ў словах, разгадка вечнай таямніцы жыцця.

— О-о, ужо цікава! — з'едліва азвалася госця. — Можна, ты растлумачыш, навошта табе далася гэта таямніца? Свет хочаш ашчаслівіць ці самой дужа зарупіла?

— Сядзем? — прыжмурыла вочы на яе Міхаліна, рашуча намерыўшыся высветліць, як глыбока можна зазірнуць сабе ў душу, калі ўжо гэта бездань адкрываецца пагляду. — Прашу!

— Мне зручней быць там, дзе я сама выбіраю. Так што не зважай на тое, сяджу я ці стаю. Нават калі я знікну з вачэй, я — побач.

— А-а-а! — прасачыла яе з'едліваю іптанацыю Міхаліна. — Я ж, з твайго дазволу, сяду. Пагаварыць ахвота. А ты ўжо будзь ласкавая, паслухай. Раптам падкажаш што.

— Ты не адказала на маё пытанне.

— Чаму мяне мучыць загадка чалавечага жыцця? Дык здзіўна было б, калі б яна мяне не мучыла. Дваццаць шэсць разоў, калі верыць Бібліі, паноў пачыналася стварэнне свету, і ўсе спробы былі няўдалыя: свет узнік урэшце з тых абломкаў, якія заставаліся пасля кожнай няўдачы, і таму заўсёды крохкі і ў любы час можна зноў ператварыцца ў нішто...

— А ты што можаш змяніць? Мо думаеш, што магчыма яшчэ адно, новае стварэнне свету і млын, на якім смерць перамолвае вашы душы, спыніцца?

— Я думаю, што дарога, хай сабе і дарога ў адзін канец...

пец, павінна выводзіць пас з невыноснай бязмэтнасці адзіноцтва, набліжаць да разумення сэнсу існасці, вечнасці, інакш... Калі жыццё, усё як ёсць, ідзе на барацьбу з абсурднымі, бяссэнснымі перашкодамі, з тупасцю, з невуцтвам і пыхаю, яно само становіцца пакутаю і губляе ўсякі сэнс. А як згубіць яно сэнс, дык і кошту ў ім ніякага. Ні для мяне, ні для ўсіх.

— Ты разважаеш пра жыццё? Ты, у кім было закладзена новае жыццё, будучае, і ты забіла яго?

— За-біла?! — здрыганулася яна, працятая згадкаю пра каменную шчыліну тунеля і кроў, што капала ў яе з рук і ўспухала па камені пульхірамі.— Але ж на забойства пайшла не я — іншая! Я нават імя той жанчыны не ведаю. Зоя? Ці мо Зося...

— Ты т а к с а м а забіла.

— Калі ты маеш па ўвазе...

— Гэта было даўно. Помніцца, вы былі студэнтамі — ты і Жорж. Так?

Міхаліна, захлынуўшыся раптоўнаю нянавісцю да гэтай чортавай праведніцы, што пасялілася ў яе кватэры, здэцца, ужо пазаўсёды, не адказала. Адварнулася. Зачапілася паглядам за свой «Снежны эцюд», напісаны... Ну, канечне, тады, на трэцім курсе, напісаны! І што? Што з таго?

— Вы былі маладымі і кахалі адно аднаго. І ты абавязана была...

— О, госпадзі! Абавязана, не абавязана... Мне трэба было скончыць інстытут. Усе — нават Жорж — прызнавалі, што ў мяне талент, што ў мяне свой, адметны, шлях у мастацтве. І адмовіцца ад усяго, ахвяраваць усім адно дзеля таго, каб нарадзіць байструка?

— Дзіця, Міхаліна. Ваша дзіця.

— Спадзяюся, ты не станеш мяне пераконваць, што Жорж хацеў, каб я нарадзіла. Ён спалохаўся. Ён нават не дапамог знайсці ўрача. Ён... Жорж ніколі не хацеў, не збіраўся жаніцца, і ты, калі ты такая разумніца, павінна б ведаць і гэта.

Дагаворвала ледзь чутна. З цяжкасцю стрымаўшы слёзы, што ўжо закіпалі на вачах: з вышынні сённяшняга ўзросту ўсё бачылася і так, і не так, і яна, Міхаліна, далёка не ўпэўнена, ці павяла б сябе гэтак, як тады, у маладосці, ведаючы, што потым, пасля аборта, ужо ніколі не зможа нарадзіць дзіця. У маладосці ўсё — і шчаслівае і горкае — бачылася ў іншым святле, і не варта азірацца на тыя гады, па тыя памылкі. Урэшце, яна заплаціла за іх спаўна. Ка-

хашнем. Магчымым шчасцем. Сёпняшнім сваім адзіноцтвам.

— Чакаеш, што нашкадую? — азвалася зноў госця. — Не, любчык, шкадуюць убогіх, бяссілых, хворых... Ты ж маеш тое, што хацела. Што некалі выбрала. Магла ж... Магла ўратаваць кахашне і не забіць дзіця сваё!

— А ты хто такая, каб мяне асуджаць? — хаваючыся, выцірала вочы Міхаліна. — Ты адкуль на маю галаву ўзялася?

— Хіба ты не прызнала ва мне сябе? Мне думалася: з гэтым у нас з табою ўсё ясна.

— Ах, да-а! Душа... Сумленне... Ці мо віна?

Міхаліна ўжо не выцірала слёз. Мо папросту не заўважала іх, намагаючыся вярнуць гаворцы ранейшую, першапачатковую іранічнасць: прыцяць усё за чыстую манету і прызнаць, што перад ёю, у крэсле насупраць, матэрыялізаваная душа яе, матэрыялізаванае яе сумленне, — гэта прызнаць, што яна, Міхаліна, захворвае.

— Помніцца, вы былі студэнтамі — ты і Жорж. Так?

— Чаго ты прычапілася? Чаго ты хочаш? — ускіпела яна, падхапіўшыся з крэсла. — Дваццаць год, дваццаць два гады мінула з таго часу, і яны, гэтыя гады, былі нялёгкімі, чорт вазьмі! Барацьба, барацьба, барацьба... Магу я адначыць хоць зараз — тут, у сваім доме? Уратаваць... Ці мала я каго ратавала! Мне — мне жыццё другога шанцу не дало, і ўжо не дасць. Усё! Finita! І няма чаго прыкідвацца поўнай сілы і спадзяванняў! Урэшце, я пражыла ўсе гэтыя гады ў рабоце, напісала дзесяткі палотнаў — і мяне няма ў чым за іх папракнуць. Дзесяткі палотнаў, дзесяткі выставак, пэўнае прызнанне заслуг... Тым і шчаслівая! Чуеш? Што было — прамінула. Прамінула! І няма чаго попел варушыць, без таго не прадыхнуць... Ведама ж, субяседніца знайшлася!

Словы, усхліпы, злосныя калючыя слёзы перамешваліся з горыччу, на якой, здавалася, было настоена начное паветра, і Міхаліна, адчуваючы, што сілы пакідаюць яе, марна намагалася ўзяць сябе ў рукі, супакоіцца. Нават калі скончыліся словы, працягвала ўсхліпваць і азірацца, шукаючы вачыма сваю крыўдзіцельку, — ведала, што няма ўжо той у пакоі, і азіралася, первова паценвала плячыма.

«Што называецца, пагаманілі!» — адварнулася, парэшце, да акна, ля якога стаяла, і прыхінулася лбом да халоднай шыбкі, стомлена прыкрыла вочы: адзіноцтва печакана абярнулася дзіўнай суполкай з памяццю, якую любы псі-

хіятр расцаніў бы ў аднаведнасці з агульнапрынятымі меркамі... Не, па ўсім было відаць, што тут штосьці зусім іншае: вось жа, і размаўляючы з гасцей, Міхаліна ў любы момант лёгка магла адасобіцца і ўбачыць яе і сябе як бы збоку, на пэўнай адлегласці. Ды і ў тым, што гасця прыходзіла не ў дом яе, а ў думкі яе, не надманвалася — разумела, што справа не ў спрэчках, якія яна вяла з ёю, ці сама з сабою. Калі зірнуць больш цвяроза, справа ў печым іншым. У чым? Чаму яна пачала перабіраць пражытыя гады? Што ёй праглася аспрэчыць?

7

У Жаны Віктараўны было гэты раз тлумна: салон, як яна і жартам і ўсур'ёз называла сваю гасціную па пятніцах, ледзьве ўмясціў усіх запрошаных — сядзелі нават на выгнутых спінках канапы. Міхаліна, якая прыпазнілася, затрымаўшыся ў выставачным павільёне, дзе ішла папярэдняя прыкідка экспазіцыі, не адразу і зарыентавалася. Сустрэтая гаспадыня ў дзвярах («Што ж вы, Ліначка! Паловы цікавейшых слайдаў, прывезеных Іванам Сцяпанавічам з Японіі, не ўбачыце...») і літаральна за руку ўдзянутая ў цёмны пакой, які пад перашчоўкі дыяпраектара асвятляўся толькі мігatlівым святлом спраецыраваных на сцяпу каляровых слайдаў, не бачыла, куды прыткнуцца, каб нікому не перашкодзіць. Але з крэсла, што стаяла непадалёку ад дзвярэй, ужо хтосьці падняўся, і Жана Віктараўна падштурхвала яе («Смялей, Ліначка!»). Прайшла. Села. Косячы вокам, агледзелася. Пазіраць, пэўна, трэба было на сцяпу, на вялікі ліст паперы, які замяняў экран, але пасля бурных спрэчак за месца ў экспазіцыі і перадыставачнай мітусні гэтага дня вось так адразу, з парога, як кажучь, пераклучыцца на прагляд карцінак з жыцця далёкай чужой Японіі яна не магла.

З таго, што здолела разгледзець у пакоі, нічога не зацікавіла: ні з кім яна не сустрэлася рапэй, па меншай меры, не прыгавала, каб сустрэлася. Гэты Іван Сцяпанавіч са слайдамі (ён, як аказалася, коратка расказваў, дзе што здымаў, і голас яго гучаў непрыемна, завучана холадна, таму Міхаліна адразу перастала ўслухоўвацца) — хтосьці з міністэрскіх клеркаў даволі высокага рангу, гэта было няцяжка вызначыць. Суседка па левую руку выглядала задужа скаванай: шчытна ссупутыя каленкі смешна

ўздрыгвалі зрэдку, пэўна, не вытрымліваючы напружаня пязручна, але прыгожа адстаўленых ног, шыя, відаць, здранцвела, прытрымліваючы высока ўскінутую галоўку, прыбраную ў кудзеркі («Актрысуля, няйначай, з певядомых...»). Крокі за тры, калі водсветы імправізаванага экрану ярчэлі, выразна выступаў з паўзмроку птушыны профіль (глюгаваты нос казаў сам за сябе) кагосьці цікаўнага, залішне самаўпэўненага і лысаватага, чыя энергія, сабраная ў пяспынных узлётах, скачках, рухах неспакойных караткапальцых рук, магла ў любы момант выплеснуцца на прысутных («Як вы мяркуеце? А ці чулі вы?.. Мяне цікавіць ваша думка! — ці нешта нахштальт гэтага...»). Наперадзе Міхаліна бачыла толькі акуратна, валасок да валаска прычасаныя пасмы і цяжкія, апущаныя пад цяжарам гадоў плечы — сядзелі яўна не маладыя жанчыны, хутчэй за ўсё далёкія ад мастацтва («Жана Віктараўна па-ранейшаму прэтэндуе на ролю высокаінтэлектуальнай павівальнай бабкі папулярнасці славутых сёння ці ў самым блізкім будучым людзей!»). Той, хто саступіў ёй крэсла, выйшаў прынесці табурэтку і ў пакой не вярнуўся — мо таму, што амаль адразу за ім вышмыгнула за дзверы і Жана Віктараўна («Колькі ёй? Пяцьдзесят тры?»)...

— Сыходзячы з таго, што ўдалося прачытаць, ды і па ўласных назіраннях, у японцаў — культ прыроды. Яны любяць гаварыць пра сумотнае і чароўнае хараство рэчаў.

— І чым вы гэта тлумачыце? — пачакапа, нават для самой сябе, парушыла Міхаліна заведзены гаспадыняю дома парадак, змусіўшы расказчыка перастройвацца — перапыніць свой манатонны, больш падобны на сухі каментарый маналог, пашукаць адказ на прагучалае пытанне.

Узнікла невялікая паўза. Зарыпела чыёсьці крэсла.

— Бачыце... — затаптаўся, не ведаючы, уключаць святло ці пачакаць гаспадыню, Іван Сцяпанавіч. — Выхаванне такой старажытнай культуры, як японская, не магло не даць выпікаў.

Міхаліна, якая ўпершыню ўглядалася ў экран, у здымак, на якім палымпеў кутчак базару з каляровымі ліхтарыкамі самых фантастычных формаў і расфарбовак, усміхнулася:

— Мая думка не вельмі каб стасавалася са слайдам, але мне здаецца, што культ прыроды, як вы кажаце, хутчэй за ўсё звязаны з будыйскім вучэннем аб крохкасці зям-

нога быцця — крохкасці, якая змушае іх мацней адчуваць хараство таго, што вось-вось павінна знікнуць.

— Магчыма, магчыма, — не проста холадна, ледзяным топам перапыніў той гаворку.

А ў дзвярах ужо стаяла Жана Віктараўна — і вось ярка ўспыхнула люстра, зарухаліся крэслы, зашарахцелі воплескі.

— Далучаюся, з прыемнасцю далучаюся да ўсіх, дарагі Іван Сцяпанавіч, — тэатральна звяла некалькі раз далоні Жана Віктараўна, рушыўшы ў яго бок. — Дзякуй. Мы ўсе нібыта пабывалі на далёкіх астравах разам з вамі. Фотамастак! Чараўнік!

— Вельмі цікава.

— Загадкавая ўсё-ткі краіна!

Гаспадыню падтрымалі дзве не маладыя жанчышы, якія, перасунуўшы свае крэслы бліжэй да сцяпы, да кніжнай шафы пры сцяпе, бітма пабітай рэдкімі дарагімі выданнямі кніг і мастацкіх альбомаў, і павярнуўшыся, аказаліся ніколькі не старэйшымі за яе, Міхаліну, і Міхаліну гэта чамусьці непрыемна ўразіла. Не адразу яна заўважыла, што непрыстойна доўга разглядае іх, у той час як усе цішком узіраюцца ў яе: хто такая? у якіх адносінах з Жанай Віктараўнай? як часта бывае тут, у салоне? Павярнулася толькі на голас Івана Сцяпанавіча.

— Тут прагучала думка аб крохкасці зямнога быцця. Міхаліна Міхайлаўна...

— Гэтай думцы ўжо не адно тысячагоддзе, — не памінула яна перапыніць героя сённяшняга вечара, чый дагледжаны твар безумоўна бачыла раней у адным з калідораў міністэрства: задужа задаволеным сабою і ласкаю гаспадыні, якая, дэманструючы ўдзячнасць, злёгка абняла яго за плечы, ён выглядаў! — Мая заслуга адно ў тым, што я, здараецца, азіраюся назад.

— У глыбіню тысячагоддзяў?

— Якая ўжо сама па сабе азначае, што не такое яно крохкас, зямное наша быццё? — з усменскаю далучыўся да гаворкі «птушыны профіль». — Ніводнае вучэнне не можа высветліць да капца, што такое чалавек. А вы... Вы берацеся?

— Я, калі Жана Віктараўна дазволіць...

— Што вы, Ліначка! Вы нас усіх заіптрыгавалі, — няспешна, падтрымліваючы край сваёй даўгой спадніцы, рушыла гаспадыня да яе.

— Я раскажу нядаўні вынадак, які не трапіў у газе-

ты, таму што задужа адкрыта сведчыць супраць чалавека. Супраць жанчыны, — страціўшы цікавасць да гасцей Жаны Віктараўны, вярнулася да сваіх думак Міхаліна. — Жанчына, настаўніца, выкладчыца гісторыі, у якой сям'я — муж і дачка, сустракаецца з некім трэцім, у каго таксама сям'я — жонка і сын. Сустракаецца не так часта, як ёй прагнецца. Усё радзей. І яна пачынае выношваць, спакойна выбудоўвае ў душы план злачынства. Ідзе на забойства.

— Божа мой! — уздыхае, тут жа заціснуўшы рот карупкаваю пасоўкаю, актрыса.

— Не проста на забойства. На забойства жорсткае і нічым не апраўдапае, — адчуўшы, як папаўзлі на спіне мурашы, усё ж прадоўжыла Міхаліна. — Угаварыла свайго вучня дапамагчы ёй і, прыйшоўшы з ім да жонкі свайго каханка ў час яго камандзіроўкі, на вачах двухгадовага малага прырэзвае жанчыну, потым, каб задушыць крык, жах дзіцяці, прыціскае яго падушкай да падлогі...

— Божа! — пачулася цяпер з усіх бакоў.

— Гэткія жахі вы нам расказваеце, Ліначка!

— Мы спадзяёмся, што гэта жанчына — не вы, — ухмыльнуўся, ці то жадаючы перавесці ўсё ў жарт, ці то адкрыта пасміхаючыся з расказчыцы, той, з глюгаватым носам, і не адразу заглянуў, сцёр з твару ўхмылку, калі ўбачыў, як збялела на яго словы Міхаліна.

— Жорж! Што за манеры? — з дакорам кінула яму Жана Віктараўна, пацягнуўшыся рукою да Міхалінінага пляча. — Не зважайце, Ліначка. Жорж, здараецца, жартуе даволі грубавата.

Імя балюча хліснула Міхаліну — боль, расцякаючыся, падступаючы да сэрца, адверзіў. Яна не ўсміхнулася — не магла, але кроў зпоў прыхлынула да шчок, і голас, калі яна павярнулася да Жаны Віктараўны, быў спакойны:

— Будзем спадзявацца, што малады чалавек некалі вырасце ў чалавека міласэрнага.

Усе вакол з палёгкаю заўсміхаліся. Пачуліся нават смяшкі: Жорж быў і на самых сціпрых мерках задужа каратканогім і, калі стаяў, пагадваў пераапрацутага ў звычайную адзежу скамароха з вялікаю, памерам з добрае чэрава, галавою, упрыгожанаю адметным, прыкметным нават на такой буйной галаве носам. І вось ужо смяшкі перараслі ў смех, вось ужо брыцькала ў пекага ў руках гітара. Штосьці невыразнае буркнуў Жорж. Разам загамапілі ў адказ астатнія.

Салон жыў сваім жыццём. А Жанна Віктараўна ўжо вяла Міхаліну да дзвярэй, і, ні на каго не азірнуўшыся, нікому не кінуўшы, Міхаліна ішла за ёю, незадаволеная і сабою і сваім прыходам сюды: заракалася ж, даўно шукала іншую форму адносін з Жаннай Віктараўнай, і вось зноў яна...

— Ты выглядаеш стомленаю. Не зважай на гэтага дурня з дыпламам журналіста — ён і ўсяго трэці раз тут. Трэці — і апошні.

— Ну, што вы, любчык! Колькі падобных лысаватых хлопчыкаў даводзілася ставіць на сваё месца... Бог з імі, — адмахнула Міхаліна. — Я забегла пашаптацца з вамі пра сваё, ды гэта мітусня, тузаніна на працягу цэлага дня так прытамлілі, што...

— Мы сазвонімся?

— Прабачце, калі што... Я нават пра свой падарунак не згадала. Вось ён. Паглядзіце. Пагартэце потым. А я пабегла, добра?

Перадаўшы пакунак, цмокнула гаспадыню ў шчаку і мякка выслабанілася з яе абдымку.

— Я пазваню.

— Прыміце мае прабачэнні, Міхаліна Міхайлаўна.

Азірнуліся абедзве разам: за некалькі крокаў ад іх, прыхінуўшыся спіною да люстэрка, што вісела побач з вешаком, усміхаўся на ўсе зубы караткапогі Жорж.

8

Час вытлумачыць пельга. Нярэдка здаецца, што яго, часу, зусім няма і чалавек марна з веку ў век робіць адзінкі-засечкі на кожным крузе Зямлі вакол сваёй восі ці вакол Сонца, — засечкі застаюцца ў календарых, у чалавечку ж толькі жыццядайныя, жыццятворныя сілы маюць больш-менш акрэсленыя межавыя падзелы — калі параджаюцца эратычныя жаданні і калі яны паміраюць. Уступленне ў сталасць — і старасць. Пазнанне свету — да гэтай мяжы, развагі, пошукі сэнсу жыцця — за...

Міхаліна разумела, што ўсё крыху спрошчвае, і тым не менш зноў і зноў вярталася да гэтай думкі. Што азначалі, што маглі азначаць гады самі на сабе?

Вось яна, дзевяцігадовая, бяжыць — дагэтуль бяжыць — пасустрэч лету, пасустрэч летняму дажджу — і травы, высокія, у яе рост, неахвотна расстунаюцца, спля-

таюцца, блытаюцца ў нагах, быццам утрымліваюць яе, быццам не хочучь адкрываць ёй якуюсь таямніцу. Таямніцу, якая і не таямніца ўжо даўно, а вось жа зноў абмірае сэрца ў прадчуванні яе. І зноў — які ўжо раз — доўга, цэлую вечнасць падае яна ў хіснутую, расцягнутую паглядам у зялёнае бязмежжа хвалю мятліку, зноў пагайдаўшыся, схмялеўшы ад зямнога водару, падымаецца, каб знерухомець, урасці — спярша ў здзіўленне, потым у страх: белая глыба — аграмадная бетонная галава ляжыць, падкамячыўшы травы, проста перад ёю, за два-тры крокі ад яе. Не тырчыць, а менавіта ляжыць шчакою да зямлі. І адно гэта ўтрымлівае Міхаліну ад таго, каб тут жа, ледзь адпусціць здранцвенне, не кінуцца паўцёк: у казцы галава асілка тырчэла з зямлі і вырыгвала полымя!

Белая галава — не з казкі. Калі Міхаліна асвойваецца, абыходзіць галаву з усіх бакоў і, прысеўшы на кукішкі, зазірае ў там-сям запэцканы сокам раздушанай травы твар, то пазнае яе: у скверы, там, дзе сквер выходзіць да шашы, стаіць пастамент, а на ім...

«Спачатку ЁН памёр, а потым яго забілі!» — нечакана абпякае яе здагадка, і Міхаліна нават адступае, адсоўваецца крыху далей, быццам гэта ад мёртвай, кінутай тут, далёка ад гарадка, галавы патыхнула жарам. Але цікавасць перамагае. Праз міг-другі Міхаліна ўжо асцярожна крапаецца нахаладалага знач каменю пальцамі і ўголас папікае невядома каго: «Эх, ты!»

І нібы ў адказ на яе папрок, пырснулі першыя кроплі дажджу. Яна адбягае ўбок, падстаўляе пад цяжкія кроплі складзеныя чоўнікам далоні, забыўшыся на знойдзепую ў траве галаву, усміхаецца:

— Дожджык, дожджык, сыпані! Я памчуся на капі за табой па полі ў сіняе раздолле!

І вось яна ўжо, вышэй задраўшы сукенку, што ёсць духу імчыцца ў бок пасёлка і калі азіраецца, то праз зараснік мятліку і струменяў дажджу нічога не разгледзець: ні пагорка, ні аграмаднай белай галавы, якая прыткнулася да яго шчакою...

Што маглі азначаць гады самі на сабе? Іх пават спіхнуць у бездань мінулага немагчыма, пакуль трымае, носіць Міхаліна іх у памяці сваёй, у душы сваёй. А не ўтрымае — сама за імі пакоціцца, скоціцца ўніз, у чарпату, з якой цяма звароту. У чарпату! А скрозь жа, як ні азірнецца яна, палае леба, калыхаюцца срэбныя струмені дажджу, сіпеюць у жыце валожкі, успыхваюць і гаснуць

уздоўж гасцінцаў дрогкія агеньчыкі маку-відуку, уздымаюць хвасты пылу ці іскрацца спегам шляхі. Свет не проста навокал — ён ззяе, адгароджваецца ад вокнаў дажджом ці завеяю, зарастае дамамі, мятлікам, лесам, дыхае, жыве ў ёй, Міхаліне, нават у сне, і час не мае да гэтага ніякіх адносін. Любы дзень можа яна аднавіць у памяці, вярнуўшы не толькі фарбы і гукі яго, але і свае пачуцці, перажываючы іх кожны раз наоў.

— Дожджык, дожджык, сыпані!... — шэпча Міхаліна, не ўсведамляючы ні слоў, ні нават гучання іх, а за цёмнаю шыбінаю акна, у якое яна ўзіралася, відочна шырэе, выцягваецца квадрат двара, піжэюць, сплюшчваюцца дзевяцінаварховікі — і вось ужо не двор ляжыць перад ёю, а вуліца, пешырокая пухавіцкая вуліца, што адным канцом упіраецца ў цэнтральную, Савецкую, а другім, супрацьлеглым, віхлянуўшы перад балацішкаю, выходзіць на выган, цераз які, калі ўзяць напрасткі, зусім недалёка да Свіслачы.

Тут, каля самага выгану, жыве бабуля, а часта — тады, калі змрачнела, замыкалася ў сабе, у пезразумелай сваёй злосці мама, жыве і яна, Міхаліна. Прыблягае сюды і застаецца ў бабулі, бо аднойчы, так даўно, што толькі страх яе памятае тое, калі б не надарылася зазірнуць да іх па дзіцячы крык суседцы, цётцы Антолі, то потым, па словах бабулі, ёй, чатырохгадовай, і ўрач нічым не дапамог бы: не помніла ў тую хвіліну сябе мама... Мо гэта хвароба такая, мо яшчэ што. Ніколі больш не ўдарыла Міхаліну маці: калі раптам змрачнела, тут жа адсылала дзяўчынку да бабулі — і ніводнага разу не пасмелілася Міхаліна раптам не паслухаць. Ніводнага...

І сёння яна не збіралася дамоў: звычайна ж маці па яе прыходзіла сама, праз колькі тых дзён ці, у крайнім выпадку, праз тыдзень. Прыходзіла зажурапаная, вінаватая — і яны, пабраўшыся за рукі, ішлі вуліцаю разам, і адно па тым, як уздрыгвала зрэдку матчына рука, здагадвалася Міхаліна, што цяжка пражыла мама адна гэты тыдзень. І гарпулася, лашчылася да яе — і адтайвалі, цяплелі матчыны вочы.

Сёння ж... Сёння ўвечары, калі ўжо добра сцёмнілася, да бабулі прыйшла Антоля. Здэцца б, прыйшла і прыйшла. Яна, Міхаліна, задачкі рашала. Адна задачка не падавалася — засла, што пазываецца, і Міхаліна не зважала ні на госцю, ні на яе ціхіх распавяды. Пыхцела, крэмзала лісток за лістком. Стала адным вухам прыслухоўвацца да

гаворкі толькі тады, калі памылка ўрэшце знайшла і заставалася проста перапісаць усё пачыста, у сшытак...

— Пецька, смаркач мой, вычытаў — і мне чытаў, што Сталін, свят, свят, свят, зладзеем быў і людзей сваіх скрозь не шкадаваў, а хто ж тады немец? Што ж тады — гэта вайна праклятая, якая дасюль так страшна адрыгаецца? Га, Каця?

Міхаліне смешна, што да бабулі звяртаюцца з гэтым «Каця», але яна нават не ўсміхаецца сама сабе — іншае зачэпіла свядомасць, іншае змусіла насцярожыцца.

— Пралітая кроў не адно зямельку поіць, а і душу таго, хто праліў яе, — уздыхнула бабуля. — Па сыну плачу, Антоля: выйшаў ён з пекла вайны, зраненым, хворым выйшаў, а і жыць не змог. Мо смерць дагнала, а мо і сама яе пагукаў... Сою ягоную ніводная куля ў вайну не зачэпіла, а і яна не жылец на гэтым свеце. Не жылец, Антоля, напамніш мае словы.

— А бо! Няўжо не абыдзецца? Няўжо не зарасце?

— Мо каб Міхаська жыў ды дзетак пяцёра гадавалася...

— Дак жа! Сядзіць з пустымі вачмі, гадзінамі не зварухнецца, а, пэўне ж, у душы ўсё на друзкі ператрушчана.

— Сказана: не забі, бо тым самым чалавека ў сабе забіваеш... Хоць і вайна, хоць і на здзек яна і нам і зямельцы, а жанчыне адвеку сваё месца вызначана. Накармі, абмый, раны перавяжы, аблашчы, як жар у грудзях чуеш... Прыйдзе смерць — памры, дзетак сваіх сабою захінуўшы, а душу сваю не гняві, чужую кроў праліўшы: не на руках, а ў душы яна чарнець, гнойным струпам расці пачне. Хто тут паможа?

— Мо папá пашукаць дзе, га, Каця? Хай бы пагугніў што над Сопяю, — трэсла галавою, бы сама не верыла ў тое, што казалася Антоля. — Мо палягчэла б ёй.

— Няма на зямлі, суседачка, гэткага лекара, які памяць з чалавека, няйначай стрэмку атрутную, вырве. А і быў бы, дык і без памяці — няма чалавека. Вось і глядзі, што лепей! А Сопя... Дагэтуль ваюе Сопя, дагэтуль страляе... Толькі цяперака ў сябе...

— Ба, я Стасі падручнік занясу, — не вытрымлівае Міхаліна і зрываецца з месца. — Я скоро!

Ужо зачыпяючы дзверы, заўважае, як насцярожана зіркае ўслед ёй бабуля, і не запыняецца: горача ў хаце стала, дыхнуць свежым паветрам муляла.

Вецер павеяў у твар волкасцю і халадком, і ў першыя імгненні Міхаліна, п'ючы гэты халадок, нічога не бачыла і не чула: пізкае, ледзьве не ўпоравень са стрэхамі хат неба не асветлена ніводнаю зоркаю, вішняк, якім адгарадзіўся двор ад вуліцы, пагойдваецца і, здаецца, перасынае лісце з галіны на галіну, але бяшумпа, бязгучна. Нават расхістаная, рышучая прыступка, другая знізу, не абзываецца пад пагою, калі Міхаліна спускаецца з ганка. Цьмяны кастрычніцкі вечар. Даволі позні час.

Калі б запытаўся раптам хто ў яе, куды яна ідзе, моўчкі перасмыкнула б плячыма, а сама вуліцаю, сцежкаю — бліжэй да платоў, ішла дамоў. Усвядоміўшы гэта, хацела павярнуць назад (мама сама па яе прыходзіла), але толькі ўпарта пасупіла бровы: зазірне ў акно, паглядзіць, што мама адна ў доме робіць...

Двор набліжаўся. Міхаліна міжволі занавольвала крокі, але двор усё набліжаўся. Свяцілася ў глыбіні двара кухоннае акно. Нерухома ляжала пад ім, на пыльным пырніку, дарожка святла. Бліжэй. Бліжэй. Пад гулкія ўдары сэрца. Пад уздыхі і стогны ветру за плячыма.

Калі пагляд упёрся ў асветленае акно, маму яна ўбачыла адразу: сядзела ля стала, цяжка наваліўшыся па яго край, і пазірала сюды, у чарнату вечара, на яе, Міхаліну. Міхаліна нават адхіснулася спачатку, працягая раптоўным страхам, потым жа, зразумеўшы, што дарэмна злякалася, што мама не ў акно пазірала, а... А куды яна пазірала? Міхаліна азірнулася на цёмныя абрысы яблынь, зрабіла крок да акна, прыхінулася да яго, да халоднай шыбкі: перад мамаю (вочы пустыя-пустыя — страшныя!) стаіць педапітая пляшка гарэлкі, валяецца перакулёная бляшаная конаўка — ні следу закускі, ні крышынкі хлеба побач...

Хвіліна мінула, другая... Міхаліна як прыстыла посам да халоднага шкла — не магла адарваць пагляду ад спатнелага матчынага твару, чуючы, як разрываецца яе сэрца ад любові і жалю. Мо нават разарвалася б, але мама раптам здрыганулася, ускінула голаў — і ў вачах яе бліснулі жорсткія агеньчыкі, твар перакасіла жахлівая, поўная страху і жуды ўсмішка, пальцы рук санчапіліся і тут жа ўзляцелі, учапіліся ў распатланыя валасы, тут жа, тузануўшыся, памкнуліся следам за калючым, жорсткім зараз паглядам яе да копаўкі. Калі яна выліла рэшту гарэлкі ў падстаўленую конаўку і падняла вочы на Міхаліну, Міхаліна, не пазнаўшы яе, злякаўшыся гэтага чужога,

нібы і не чалавечага ўжо ў яе на твары, адхіснулася, кінулася прэч.

Прэч... Ужо ж, тут не трэба нічога вытлумачваць, але чаму, чаму яна, кінуўшыся прэч, уцёкшы, зноў і зноў вяртаецца ў той вечар, да асветленага акна, да свайго страху? Час нічога не аддаліў — хутчэй паадварот: усё больш пільна ўзіраецца Міхаліна ў матчын твар там, за акном, за гадамі, якія прамінулі пасля матчынай смерці, то пазнаючы, то не пазнаючы ў ёй сябе.

9

— Чэсь? Добры дзень!

Пасля певялічкай паўзы ў трубцы запікала. Міхаліна нягучна памянула чорта і зноў набрала пумар. Чакала, некалькі бясконцых імгнешняў чакала, пакуль да тэлефона падыдуць, і, пачуўшы незнаёмы жаночы голас, змусіла сябе адказаць як мага спакайней і папрасіла пагукаць Вячаслава Захаравіча.

— Няма? Прабачце... Нічога не трэба перадаваць. Дзякуй.

Яна была пераканана, што мінулы раз на яе голас азваўся Чэсь. І гэта азначала... Урэшце, што б гэта ні азначала, думаць пра яго не варта: на крыўду болей, на крыўду меней! Выбраўшы з усяго прапапаванага жыццём работу, плакаць на страчаным і сумна і смешна.

Так, так, проста смешна. Яна, Міхаліна, ужо смяецца, ужо душыцца смехам, не ў сілах стрымаць яго, — і на яе азіраюцца прахожыя, хто з недаўменнем, хто з усмешкаю, бы на яе ўжо ўпала падазрэнне: сама з сабою, сама з сябе звычайна смяецца жанчына не ў сабе. Думка мільгапула, знікла і ўсё ж, праз імгненне, вярнулася, вярнуўшы згадку не пра смех, а пра крык, чуты аднойчы сярод ночы: штосьці яе зараз радзіла, збліжала з тою жанчынаю, штосьці балючае.

— Вось ля каго можна адагрэцца ў такі пахмурны дзень!

Пазнала Алесеў голас. Павярнулася, кіўнула на ягонае «Цалую ручкі». Зглынула горыч, што, ледзь толькі яна адсмяялася, перасела ў горле і перашкаджала не адно гаварыць, а і дыхаць. Глытнула раз, другі раз, закашлялася.

— Прабач.

— Спадзяюся, гэта не звязапа з маім пачакашым з'яўленнем.

Вочы ў Алеся смяліся, а голас, калі рука яго лёгка падтрымала Міхаліну за локаць, ледзь прыкметна ўздрыгнуў. Не рука ўздрыгнула, а менавіта голас, і Міхаліна пакасілася на яго не тое што падазрона — запытальна. Але Алесь ужо вноў валодаў і сваім голасам, і сваім тварам.

— Ты ў майстэрню, Ліна? Запрасіла б мяне на шкляпку гарбаты! Нешта смыліць сёння ўсё ўсярэдзіне.

— Мяркуеш, гарбата дапаможа?

— Гарбата — не гарэлка, смагу патоліць...

— Дык ты хочаш смагу паталіць ці адагрэцца? — усміхнулася Міхаліна, прысяўшы звыклы ў гаворках з Алесем тон і адразу адчуўшы сябе вальней. — Нешта я ніяк не вызначу, гарыш ты ці мерзнеш.

— А то так, то гэтак. У залежнасці ад таго, усміхаецца побач жанчына ці сумуе.

— Толькі не трэба пераконваць мяне, што цябе раптам перасталі цікавіць пасізелы ад холаду ў тваёй майстэрні натуршчыцы і ты чарговы раз закахайся ў незнаёмку.

— Чаму абавязкова ў незнаёмку? — пасмейвайся, не забываючы грацыёзна падтрымліваць суб'ядніцу за локаць, Алесь. — На дэкадэнцкую бяссіласць намякаеш, Ліна? Марна, марна. Ты проста ніколі не хацела...

— Што — не хацела? Запрасіць цябе на гарбату? — не даслухала Міхаліна. — Калі будзеш піць без цукру, пайшлі. Тым больш гаворка да цябе ёсць.

Яны звярнулі з Даўгабродскай у арку доўгага (цэлы квартал займаў) дома, перакідваючыся лёгкімі жартамі, падняліся на апошнюю лесвічную пляцоўку, цераз цесны калідорчык прайшлі ў Міхалініну майстэрню з высокім, пад самаю столлю, акном.

— О, гэта цікава, — памкнуўся да яе аўтапартрэта Алесь, але яна рашуча запыніла яго, адаслаўшы набраць у чайнік вады, і павярнула мальберт да сцяны: гэтак будзе спакайней.

Моўчкі ўзяла ў Алеся чайнік, моўчкі падключыла яго да разеткі.

— Ты хацела пагаварыць.

— Прысаджвайся. За адну-дзве хвіліны чайнік не ўскіпіць.

— Гатоў, гатоў! Я нават застацца тут не супраць, — гэпнуўся на канапу і тут жа, абапёршыся на локаць і вы-

прастаўшы ногі, адхінуўся да сцяны.— Даўно не быў у цябе. Не запрашала...

— Ты і сёння сам напасіўся.

— Лі-на! Ліна, ну нельга ж так адразу! — смеючыся, запырэчыў Алесь, але позу на больш сціплую міжволі памяняў і тут жа пасур'эзнеў.— Па камбінату штосьці не атрымліваецца?

— Ёсць сімптомы, што заказ на нацюрморт аддадуць... Не мне, адным словам, аддадуць! Ты ж — у праўленні фонду, мо ў курсе. Мо параіш што.

— З Жанай Віктараўнай перамовілася?

Міхаліна кінула.

— Бачыш, радасць мая, у чым тут справа: старому Варапою ўздумалася сваю колішнюю, яшчэ студэнцкую работу збыць. Вось і муціць вадзі. Роботка ж, прама скажам... Тут адзіна можна цераз заказчыка неяк сыграць. Прапанаваць яму дзве работы на выбар, да прыкладу. У цябе ж, пэўна, што-якое знойдзецца ў запасе?

— Даўняе? Яшчэ студэнцкае? — не вельмі ўдала падыграла яму Міхаліна: пытанні прагучалі хутчэй злосна, чым іранічна.

— У любым выпадку і Жана Віктараўна, і я, і сёйтой яшчэ — на тваім баку, і гэта немалаважна.

— Чайнік! — паднялася, адышла і, не адрэагаваўшы на сказанае, нібыта й не чула, узялася заварваць чай, выцягваць са шкапчыка кубкі і сподкі, вызваляць край невялікага століка ад папер, часопісаў, цюбікаў з фарбамі і жбанкоў з сухімі кветкамі: адно ў такія хвіліны, калі змушана завіхалася дзеля рэдкага, звычайна заўсёды выпадковага госця, заўважала, што майстэрня даўно стала цеснай ад патрэбных і непатрэбных рэчаў, падрамнікаў і нікуды не годных старых багетных рамак — усё гэта, уперамешку з бясконцымі букетамі сухіх сцяблін, кветак, снапкоў і ўсялякімі вырабамі з саломкі, стварала ўражанне, што тут жыў дух будзёпнасці, будзённай працы і гаспадыні ягонай побыт не падта каб дакучаў.

Моўчкі, з усмешкаю пазіраў Алесь нейкі час за Міхалінаю, за яе спакойнымі, спакойна-абыякавымі рухамі, спрабуючы злавіць яе позірк, потым падняўся («Мо дапамагчы?»), падышоў і, уллучыўшы момант, паклаў руку ёй на плячо, лёгенька сцяў плячо, пацягнуў Міхаліну да сябе.

— Што-небудзь не так, Алесь? — спакойна павярнулася да яго Міхаліна.— Ці мо паланаць каго замуляла?

Ён не адказаў — толькі адно брыво, прыўздымаючыся, надламалася — і ўжо абедзвюма рукамі сціснуў яе плечы.

— А-а-а! — засмялася яму ў твар, твар у твар, Міхаліна. — Няйначай, сябра твой табе прызнаўся, што сышоў з дыстанцы і шлях свабодны: давай, маўляў, бяры след і не ўпусці свайго...

— Ты што? — трасянуў ён яе за плечы. — Ты ведаеш мае адносіны! Даўно... Да Чэся...

— Да Чэся! Пасля Чэся! — тузанулася, скінула яго рукі з плячэй Міхаліна. — У перапынках паміж сеансаў з натуршчыцамі! Чаму б і не? Чаму б і не падабраць кінутае?

— Ліна, радасць мая...

— Пайшоў прэч.

— Што? — не зразумеў ён.

— Я сказала: пайшоў прэч. Чаю не будзе.

— Але ж я... Ты што, ашалела, Ліна? Ты ж ведаеш мае адносіны! За ўсе гады, што мы знаёмы... — мармытаў Алесь, стараючыся, як кажуць, захаваць твар. — Ты магла б перавесці ўсё ў жарт.

Міхаліна не адазвалася. Нават не павярнулася ў яго бок. Стаяла перад адвернутым да сцяны мальбертам, чакала, пакуль зачыняцца за Алесем дзверы. І потым, пасля таго, як дзверы зачыніліся, яшчэ доўга стаяла нерухома, аглушаная тым, што адбылося. Хоць што, урэшце, адбылося?

10

Жорж пасля трэцяга курса перавёўся ў маскоўскі інстытут. Пры сустрэчах (некалькі разоў сустракаліся на вернісажах) яна рабіла выгляд, што яны не знаёмы, — знешне ўсё так і выглядала: двое чужых, не цікавых адно аднаму людзей. Але ўсюды натыкалася яна на калючы Жоржаў позірк і, куды б ні пазірала, пазірала ў пустату, з якой не-не і выплываў яго загадкава-задумешны твар. Нічога пасля, апроч гэтага твару, не магла Міхаліна ўспомніць.

Ён, гэты твар, і цяпер узнік перад ёю, па-ранейшаму задумешны, няўсмяшлівы, і Міхаліна падумала, што, відаць, і Жорж не выхваляўся б перад ёю сваім шчасцем, — шчасце абмінула і яго... Думка гэта чамусьці дадала смутку, а бараніцца ні ад смутку, ні ад памяці не хацелася:

амаль чатыры гадзіны пратаптаўшыся ля распачатага палатна і не прасунуўшыся ў рабоце далей дзсятка мазкоў (не ішла работа), пачувала сябе разбітаю, хвораю. Не запальваючы святла, ляжала на канапе без сну, без руху і, калі б не думкі, што абселі галаву і то абзываліся, перапшылі, абрывалі адна адну, то рацтам аціхалі, сама паверыла б, што адначывае. А які ж гэта адначынак?

— Нешта ты затужыла, дзеўка.

Голас прагучаў, як заўжды, нечакана, і, убачыўшы побач, на крайку сваёй канапы, госцю, Міхаліна ўзрадавалася. Пасміхнуўшыся з гэтай сваёй радасці («Ціхаля-чэбніца забяспечана!») — усё ж шчыра ўзрадавалася: цяпер думкі набудуць паслядоўнасць і выразнасць.

— Затужы-ыла, мяне не падманеш, а і абвінаваціць няма каго. Так?

— Справа ж не ў тым, каб кагосьці абвінаваціць, — вырашыла Міхаліна не ўвязвацца ў спрэчку. — Жыць як, не ведаю. Сэнс жыцця, мэту сваю бачу, а і сэнс і мэта, выходзіць, не ўсё.

— Гледзячы, які сэнс, — паклала госця халодную далонь на Міхалінін лоб і ледзь заўважна пахітала галавою. — Жанчыне трэба б кахаць, раджаць дзяцей...

— Зноў ты за сваё: кахаць, раджаць дзяцей! А калі той, каго пакахаеш, не варты каханця? — паспрабавала Міхаліна прыўзняцца, адарваць галаву ад падушкі, але далонь госці ўтрымала яе. — Калі вера ў тое, што ўсё паперадзе, сплыве крывёю — крывёю ненароджанага, нежаданага, непатрэбнага да таго дня дзіцяці?

Сказала — і здзівілася сваім словам, спакою ў словах: яшчэ ўчора і падумаць пра падобнае збаялася б! А госця пахітала галавою ўжо з яўным дакорам.

— Усё ад таго, што вечнае будзённым вымяраеш: варты — не варты, патрэбны — не патрэбны... А што такое абавязак? Што такое сумленне, дабрата, каханне? Чаму і хто павінен табе за іх плаціць, як адна за ўсё плата — неба?

— Неба? — не зразумела Міхаліна, уяўляючы неба такім, якім яно было ў гэтыя мінуты: ліловым з блакітнымі разводамі месячнага святла і мігатлівым россыпам зорак. — Неба задужа высока...

— Ты не туды пазіраеш, любчык. І ты, як усе вакол, думаеш, што неба — над табою, і шукаеш яго ўгары. А неба — тваё неба — у табе. Такое, якім узвяла, выбудавала за сваё жыццё, — і яно вышэ ці апускаецца і цісне на

плечы, святлсе ці згасае ў залежнасці ад таго, плачаш ты ці смяешся, чыніш дабро, справядлівасць ці апраўдваеш подласць, сваю або чужую. Залежнасць прамая, павяр мне.

— А хто ты, каб табе верыць? Хто? — прыўзнялася яна і, канечне ж, нікога побач не ўбачыла. — Вось так заўсёды. Ледзь толькі трэба адказаць...

Упаўшы на падушку, уздыхнула («Вось так заўсёды!»), заплюшчыла вочы. Сон не ішоў. Як моцна ні сціскала яна павекі, перад вачыма стаяла распачатае, пакінутае ў майстэрні палатно, якое, нягледзячы на жапчыну з дзіцем на першым плане, нагадвала партрэт неба: з глыбіні палатна напывала, цяспіла пагляд аграмадная, успененая аблокамі прастора... Неба!

«Мо работа не рухаецца таму, што перш яго, неба, трэба напісаць такім, якое яно ва мне, у душы маёй?» — не адганяла яна нечаканую думку.

— І аднаго стагоддзя не мінула, а як вырасла цана з таго часу!

— З якога часу? Цана чаго? — расплюшчыла вочы Міхаліна і пацягнулася рукою да той, што зноў сядзела на крайку яе канапы.

— Цана пакуты. Калісьці ўсё шчасце свету аб'яўлялася не вартым адной дзіцячай слязінкі, а сёння свету спатрэбіліся дзіцячыя цацкі, начыненыя смерцю, і хірургічныя прылады, каб забіць дзіця ў матчыным чэраве. За жменю манет. Ці за прывідную незалежнасць — свабоду ад дзіцяці. Вымавіць немагчыма...

— Ты прыходзіш, каб мучыць мяне? — адчула, як пацяклі па шчоках слёзы, Міхаліна. — Але ж я ўжо самім жыццём пакараная.

— Мука — не кара, мукаю варты свайго прызначэння на зямлі чалавек ачышчаецца.

— Позна... — прашаптала яна, адгароджваючыся ад палкага пагляду госці цяжкімі дрогкімі павекамі. — Позна ўжо...

— Глуштва, любчык. Гэта ў табе бязвер'е гаворыць, а яно — кепскі дарадца. Веру, веру пагукай!

— Веру? Калі ні ў што ўжо не верыш?

Госця засмяялася. Нязлосна гэтак захіхікала і раптам ускочыла, мармычучы якуюсь прасцельскую мелодыю, закружылася па пакоі ў тапцы. Кружылася доўга, зрэдку, цераз плячо, зіркаючы на Міхаліну, якая дзівілася на яе ва ўсе вочы. Потым, паружавелая, запыханая крыху, з

размаху гэпулася на канапу. Зноў засмяялася. Гэты раз гучна, весела.

— Ну, у мяне, у тое, што я — вось яна я, ты верыш?

Міхаліна ўчапілася за яе рукаў, смешна заківала і тут жа, зглынуўшы зноў набеглыя слёзы, горка ўздыхнула: яна сціскала ў пальцах пустату. Лёгка сказаць: тваё неба — у табе, а дзе яго там, пад абломкамі спадзяванняў, шукаць? Дзе, калі, ледзь заглыбіцца яна ў памяць, час пачынае нагадваць тунель з пізкімі бетоннымі скляпеннямі, перавітымі правадамі, які адным канцом сваім выходзіць на луг, у высокія травы, да аграмаднай белаў галавы звергнутага д'ябла ў траве, другім — упіраецца ў шумны праспект, у каменны ганак, на якім... Нават сабе Міхаліна не здолела давесці, што яна не ведае тую аплыўшую крывёю жанчыну з дзіцем на ганку, якую ёй кожны раз трэба абмінуць, каб выбрацца на святло. На святло, што ўсяго толькі — святло вулічных ліхтароў.

— Веру, веру пагукай!

— Якую яшчэ веру? Мо да адпрэчанага ўсімі Бога праіш звярнуцца? — адказала, скарыстаўшы ўсю сваю іронію, Міхаліна ўголас, хоць гэты раз словы госці прагучалі ў ёй самой. — Голенькімі з'яўляемся на свет, і ўсё жыццё ідзе адно па тое, каб у труну паклалі ў адзежы, ва ўсім новым. А туды ж! — веры ад мяне дамагаешся. У што, у каго верыць? Люд, калі больш пільна прыгледзецца, нагадвае статак, дзікі статак, дзе самыя дужыя змагаюцца за месца важака, самыя гарачыя імкнуцца бліжэй да месца бойкі і часцей за ўсё трапляюць пад ногі ці, больш вобразней, пад капыты, а самыя разумныя трымаюцца збоку, крыху ўбаку: і выган менш вытаптаны, і бакі не смыляць — адно што ўзняты пыл неба заслапяе. Яшчэ калі б не атрутны пыл, не з прымесямі строшцыю!

Госця — Міхаліна была пераканана, што яна недзе тут, блізка, — не адгукалася, і гэта толькі падхліствала: Міхаліна саскочыла з канапы, пацягнулася да халата, але тут жа забыла пра свой рух. Горача. Душна. У пакоі няма чым дыхаць, і лепей адчыніць акно...

Халоднае пачное паветра крыху астудзіла твар, але словы, пясказаныя і гарачыя, пяклі ў грудзях, ірваліся з яе, і Міхаліна, адштурхнуўшыся ад падаконня, прайшла да століка, адсупула яго далей, да самай капапы, і ўселася ў крэсла з пагамі, падкурчыўшы ногі і пацягнуўшы на калені сарочку.

— Маўчыш? Ну, канечне, што гаварыць з жанчынаю,

якая займаецца мастацтвам, піша карціны і не верыць у вечнасць, вечнае вымярае будзённым! Не веру, так. Але ж і ў малітвах, звернутых да Бога, да божай ласкі,— просьбы злітавацца, адвесці зямныя беды, вярнуць здароўе ці шчасце. Чалавек ніколі не адчуваў сябе крылатым.

— Ты хочаш сказаць: свабодным?

— Няхай свабодным,— пагадзілася Міхаліна, не звярнуўшы ўвагі на тое, што госця ўрэшце ўсё ж адазвалася.— Бездань адчаю, якою абарочваецца кожная няўдача, мо крышачку і адсоўвае вера (часта аптычны эфект!), але пераскочыць гэтую бездань чалавеку не дадзена. Не дадзена! Таму што ён — просты смертны. Таму што нават вера, хоць і падзяляе яго ўласным «я», не дадае яму сілы, не даражае ні часу, ні прасторы. Некалькі дзесяцігоддзяў — і ўсё!

— А дух? Самыя мудрыя з роду чалавечага сцвярджаюць, што існуе асобая частка рэчыва, уцягнутая ў круга-зварот культуры ці, дакладней, у круга-зварот духу.

— Гэта — калі адштурхвацца ад думкі, ад філасофіі. А калі — ад жыцця? — пашукала яна вачыма сваю апанентку і ўбачыла яе на падаконні, у гэткай жа, як і на ёй самой, зараз, сарочцы («Аўтапартрэт, значыцца, ужо ні пры чым. Нешта повенькае...»).— Калі жыццё ўзяць ва ўсёй яго прывабнасці і непрывабнасці?

— Непрывабнасці? Ты пра што? — нацягнула на падцягнутыя да падбародка калені сарочку госця (у асветленым толькі начным небам пакоі, хай сабе і на фоне акна, яна бачылася надзіва выразна, рэальна).

— Пра што! — саскочыла з крэсла Міхаліна і тут жа ўсадзіла сябе назад: да суб'седніцы лепш не набліжацца задужа, каб зноў не знікла.— Ды хоць бы пра тое, што чалавек, каб выжыць, паядае расліны і жывёлу — забівае іх і паядае. А і гэта ж не самае мярзотнае. Трэба, каб страўнік усё спраўна перапрацоўваў, каб апаліз мачы, прабач, меў здаровыя параметры і савакупленне з сабе падобным прыпосіла калі не насалоду, дык паталенне. Куды — усё гэта? А? Плюнуць на ўсё і кінуцца ў абдымкі смерці?

— Смерці пяма.

— А-а-а, во, значыць, ты куды,— зручней, а то ажно спіна зацякла ад напружання, адкінулася на спінку крэсла Міхаліна.— Па-твойму, усе Чарнобылі — проста забаўкі на ўцеху пашчадкам, і льга не зважаць на прыроду сваю, на самую смерць, калі наверыць, што дух не памі-

рае, так? Па-твойму, ні пасалоды, ні паталення спазнаць нікому з нас напросту не дадзена?

— У цябе, як і ў кожнага з вас, каша ў галаве. Месіва! — абрыўкі чужых вучэнняў, вераванняў, думак уперамешку з карцінкамі з розных ілюстраваных выдаванняў... Не пасалоду ці паталенне павінен чалавек шукаць у выстуджаным касмічнымі скразнякамі свеце, а самога сябе.

— Яшчэ зусім нядаўна ты сцвярджала, што я павінна раджаць дзяцей, — паспрабавала пакціць Міхаліна, але голас яе ўздрыгнуў і фраза засталася няскончанай.

— Цяжэй за ўсё знайсці сябе ў сваім дзіцяці.

— Не ў творчасці? Не ў мастацтве?

Міхаліна ўсё яшчэ захоўвала іранічны тон, не паказваючы разгубленасці, а сумненні падымалі ўжо свае змяіныя галоўкі, рыхтуючыся да пападу, і яна адчувала, што, як бы ні баранілася цяпер, яе чакала паражэнне. І гэты раз — паражэнне... Не магла, не ўмела яна давесці сваю правату і змушана будзе доўга — да раніцы, няйначай, — адплёўваць атрутную гаркоту сумненняў...

«А гэтай хоць бы што!» — непрыязна падумала пра госцю і тут жа злякалася гэтай непрыязнасці, падняла вочы на субяседніцу, якая толькі што сядзела на падаконні, узіраючыся ў начное халоднае неба, — той на падаконні не было. Для большай пэўнасці Міхаліна аглядзелася, абвясла паглядам пакой: ліловы змрок ціха калыхаўся і, уздыхнуўшы ў адказ на яе ўздых, зноў застыў, знерухомеў. Тады яна паднялася, прыўстаўшы на дыбачкі, пацягнулася і прайшла да акна. Міжволі правяла даланёю па падаконні і, хаваючы ад самой сябе гэты жэст, штуршком — шырэй — адчыніла акно: перад ёю ва ўсёй сваёй красе ляжала зорнае неба. Здавалася, варта перакінуць лёгкі масток, ступіць на яго — і ўсё застапецца далёка ўнізе, і прастора паплыве, пацячэ пасустрач, і знікнуць усе сумненні, і яна, Міхаліна, адчуе сябе крылатаю...

Неспадзявана сустрэўшы дзядзьку Ёсіпа на праспекце, ля ГУМа, Міхаліна не дужа ўзрадавалася: меншы матчыні брат, ён і ў гады, калі маці была жывая, не вельмі каб згадваў пра іх сваяцтва, а пазней, старшынявуючы ў адным з калгасаў раёна, і наогул амаль не заязджаў. На

што бабуля любіла свайго меншага, а і яна, перад самаю смерцю ўжо, мусіла з горыччу прызнаць: «І мой і не мой ужо, Ёсіпка... Думае, жыццё сасватаў, а таго не помніць, што і сцэжка пад погі не скрозь гладка сцалецца».

Не скрозь гладка сцэжка слалася... Не сам Ёсіп, сын ягоны, Кім, першым спатыкнуўся, за смех заезджай блудніцы зачэпіўшыся: сям'ю, дваіх дзяцей кінуў, гады з два без прапіскі ў Мінску аціраўся, у бальніцу, падхапіўшы ад сваёй красуні «вясёлую» хваробу, трапіў, зараз — недзе ў Архангельскай вобласці добра падмочаную рэпутацыю выпраўляе. І каб жа адно свой лёс паламаў! Большанькі яго (дванаццаць толькі і мінула яму тады, калі бацька з заезджай скруціўся) гэтаксама са шляху збіўся. Следам за бацькам, лічы. Ні маткі, ні дзеда — дзядзьку Ёсіпа — не слухаў. У школу не пайшоў, у тэхнічным вучылішчы ледзьве трымаўся — так і не скончыў яго: таварыша нажом пырнуў — пасадзілі, у калонію адправілі.

Як яно далей у сваякоў склалася, Міхаліна не ведала: пасля бабулінай смерці круглай сіратою засталася — хату і тую дагледзец не магла, гарсавет адкупіў... А дзядзька Ёсіп і на пахаванне тады не прыязджаў — недзе ў санаторыі лячыўся. Адно тэлеграму адбіў, што ўсё адно спазняўся, не паспяваў. «Восьмы... не, дзевяты год пайшоў ужо, — думала Міхаліна, углядаючыся ў старога, добра такі палінялага за гэты час Ёсіпа. — І не пазнала б у на-тоўпе. Каб сам не гукнуў, не пазнала б». А ён усё расказваў, як не трэці раз пераказваючы, што прыехаў які абутак асенні падшукаць, што нагледзеў нібыта ўжо боты, нашыя, «лучаўскія», але наважваецца яшчэ туды-сюды заскочыць, зірнуць: мо што лепшае трапіцца. І ўсё дзівіўся на яе, на яе модна вязаную сукенку і доўгі стракаты шалік паверх, перакінуты цераз плячо. А яна, Міхаліна, ківала, падтаквала, сумна прыгадваючы тое, што ведала, што помніла пра дзядзьку, і твар яе міжволі згасаў, хмурнеў.

— Ніколі ў госці старога дзядзьку не запрасіла, Міхалінка! Ужо ж карысці з мяне мала, адгарэў, адстаршыстваваў — што ж зараз? Некалі ўсім быў патрэбен, а зараз і свае цураюцца.

— Дык жа... — запнулася, ледзьве стрымалася Міхаліна, каб не пагадаць яму пражытае, перажытае. — Як ёсць жадаанне і не спяшаецца нікуды, то чаго ж! Хадземце. Тут недалёка. Адно спусціцца да Нямігі і па той бок вуліцы...

— А ты не па работу часам? Не па справе куды ідзеш? — затаптаўся, пачэсваючы падбародак, Ёсіп. — Будзеш пасля гаварыць: прычапіўся стары, у госці сілком напасіўся! Гэта ж, са мной не раўняючы...

— Ды хадземце, хадземце! Нацягаліся ж ужо, відаць, за паўдня. Ды і перакусіць што не зашкодзіць, — крануўшы яго за локаць, рушыла з тлумнага праспекта ў бок моста Міхаліна. — Далікатэсаў асаблівых не абяцаю, але яечню сасмажым і гарбата з якім-небудзь печывам знойдуцца.

— Ну калі яечня... — задаволена фыркнуў той, прынараўліваючы свае цяжкія крокі да яе хады. — То хадзем, Міхалінка. Як недалёка, то чаму ж.

Слухаючы яго буркатню (то на тлум гарадскі, то на погі скардзіўся), Міхаліна шукала ў сабе якіясь мякчэйшыя словы, якіясь забытыя пачуцці (самага ж блізкага сваяка сустрэла!), але ні слоў, ні пачуццяў не было. Дзесьці глыбока варухнуўся жаль — надта ж пастарэў Ёсіп! — а потым і жаль адступіў, знік за думкамі пра тое, што дома чакаў не вельмі прыемны клопат.

Але клопат клопатам: гэткае справы — засмажыць яечню і свежы чай заварыць! Горш было тое, што дзядзька Ёсіп недаўменна, а то і адкрыта асуджальна пакручваў носам, аглядаючы яе кватэрку: пакратаў хісткі, завешаны апраткаю, сумкамі і сумачкамі вяшак, зморшчыўся на Гагенавых жанчын на лістку насценнага календара, адсунуў шкло, правёў пальцам па зарослай пылам палічцы з кнігамі і, шмаргнуўшы палец па калашыне, асцярожна адышоўся. Абмінуў столік, завалены часопісамі, клубкамі пітак і кафейнымі кубкамі, крануў, нібыта паправіў, на чапляпыя на спінку крэсла Міхалініны кофты і кофтакі, доўга дзівіўся ў акно, паводзячы галавою то ўгору, то ўніз, на пляцоўку двара, адсюль, з шостага паверха, бачнага як на далоні. І ўсё незадаволена пакручваў носам. Як прынюхваўся да нечага.

«Як жа! Усё падставы, каб пляменніцу прысароміць», — злавала Міхаліна і на яго і на сябе, кідаючыся следам і збіраючы, запіхваючы куды далей з вачэй то кофты, то пямытыя, з чорнымі падцёкамі кавы кубкі, то туфлі, якія валяліся пад пагамі.

Калі посуд быў вымыты і яны селі да кухонпага стала, застаўлепага тым, што знайшлося ў доме, Міхаліна памкнулася неяк апраўдацца за вэрхал у кватэры, але дзядзька Ёсіп замахаў рукамі, затрос галавою:

— А бо! Як жывецца, так і жывеш. Ведама, адна. Сама сабе са сваімі карцінамі. Ды і горад жа. Усё — бягом, усё — адзін паперадзе другога. Ні дом за вас, ні вы за дом не трымаецеся. Бо не сваё. Чужое. Часовае.

— Ды пібыта ж і сваё,— запярэчыла.— Часу на ўсё не хапае, рук...

— Сям'і табе не хапае.

— Так ужо склалася, дзядзька Ёсіп,— не пакрыўдзілася Міхаліна, хоць і адчула, як запяклі яго словы ў грудзях.— Позна цяпер пра гэта. Я што хацела спытаць... Чаму тады, у пяцідзiesiąтых, з мамаю так сталася?

Ёсіп адклаў відэлец. Адсунуў талерку. Утаропіўся ў Міхаліну, моўчкі жуўчы якіясь словы, а мо і не словы, а непажаваную скарыпку: сківіцы яго рухаліся, а позірк быў перухомы, цяжкі,— яна нават плячыма пакратала, пібыта страсаючы гэты яго цяжар.

— Бабуля казалі: вайна ў ёй, у маме, злыя карэньчыкі пусціла. Але ж шмат хто ваяваў, а бяды гэткае не прынадзіў,— яна настойвала, змушаючы Ёсіпа да адказу, да расказу пра маці: пачуць, зразумець тое, пра што здагадвалася, пра што думала ў бяссонныя ночы, было зараз важней ад усяго.— Хто-хто, а вы ж, дзядзька Ёсіп, павіны ўсё ведаць!

— Ды ведаць мо і ведаю, але хто ж яго знае! Соня ўпартаю была, самалюбіваю. Вечна на сваім паставіць хацела. Хоць дома, хоць у атрадзе,— неахвотна, цярэбячы падбародак і раз-пораз зіркаючы на спахмурнелую Міхаліну, пачаў дзядзька Ёсіп — потым як схамянуўся, ляснуў далонямі па стале, заёрзаў на табурэтцы.— Навошта тое ўсё памінаць? Адышло — і дзякуй богу.

— Я прашу вас, дзядзька Ёсіп,— падхапілася, пабегла яна да яго, абняла за плечы, утрымліваючы.— Мучыць мяне штосьці, а што — разгадаць не ўмею. Маму ўвесь час згадваю...

— Ну, што цябе можа мучыць, Міхалінка? — трохі адмяк ён.— Ты ж ужо ў апошнюю ваенную зіму парадзілася. Ні ў памяці, ні ў лёсе, як той казаў.

— Мяркуеце, вайна сорак пятым годам закончылася?

Ёсіп крэкнуў. Стаў бязгучна жаваць сухія губы. Вачэй на яе не падымаў.

— Я зараз гарбату падам,— адышла Міхаліна.— А пакопт вайны... Не адно вашы лёсы вайна паламала, і мы ніяк выпрастацца не можам.

Яна разліла чай. Прыбраўшы са стала талеркі, паста-

віла кубкі і вазачку з цукрам. Моўчкі села насупраць, памешвала гарачы чай лыжачкаю, чакала. Але дзядзька Ёсіп шумна адхлѣбваў са свайго кубка і не абзываўся.

— Усё часцей думаю, што якаясь віна маміна на мне — на мяне перайшла, — падумала Міхаліна ўголас, і страпянуўся, закашляўся, папярхнуўшыся чаем, Ёсіп.

— Яшчэ чаго! Што гэта табе раптам уцямяшылася ў галаву?

— Але ж не так сабе яна сама смерць сваю гукала ў дні, калі душа балець пачынала. Я помню...

— Бач, як ты прыгожа выказалася: сама смерць сваю гукала, — печакана зазваваў ён — хутчэй ад таго, што змушаны быў нешта прыгадваць, расказваць, а ні прыгадваць, ні расказваць нічога не жадаў і ўжо шкадаваў, што напрасіўся ў госці: адпачыць думаў, перакусіць, пра сталічнае жыццё распытаць, а даводзіцца самому нешта тлумачыць. — Старыя людзі памяталі некалі, што «не забі!» — азначала: не забівай другога, каб не забіць сябе, чалавека ў сабе. Вядома, вайна ўсё з ног на галаву пераварочвае, і ніхто ніякай запаведдзю ўкрыцца не здолее, калі бараніцца не будзе, а і тое, што адгукаецца яна, гэтая запаведзь, потым... Цішэй ці грамчэй і няўмольней, а адгукаецца.

— І калі гэта — жанчына...

— Адна справа — страляць, калі ідзеш у атаку ці адбіваеш варожы наступ, іншая — калі змушаны ісці ўрукапашную, — уздыхнуў, адсунуўшы недапіты чай, Ёсіп, які здаваўся зараз яшчэ больш пастарэлым, згорбленым гадамі. — Калі ж давядзецца расстрэльваць... твар у твар...

Міхаліна сцялася, быццам словы ўдарылі яе, і, здавалася, перастала ўслухоўвацца ў дзядзькаў голас: словы, скупыя, нязграбныя ў сваёй аголенай праўдзе, гучалі самі на сабе — падзеі далёкага сорак трэцяга ўставалі перад ёю, выразныя ў сваёй неаспрэчнасці, безадносна слоў, безадносна дзядзькавага аповяду.

Вось падымаецца вакол, вышэючы і нападўняючыся сонцам і пошумам ветру ў вершалінах, сасновы бор. Позірк міжволі цягнецца ўгару, за стромкімі камлямі сосен — туды, дзе, нягледзячы на тое, што напраткі, вёрст за дзесяць, рухаюцца па шашы калоны нямецкіх танкаў, а тут, на паляне, вершыцца партызанскі суд, пягледзячы ні на што, плыве, пагойдваецца перавітая сонечнымі промнямі сінеча неба. І столькі ў ёй чыстага зьяння, такая неабдыманая ўгадваецца за ёю прастора, што сэрца не верыць ні ў сваю, ні ў чужую жорсткасць, пяхай яна і абумоўлепа

ваенным часам, гадамі акупацыі. Але ж адштурхвае по-зірк вышыня — змушаны ён вяртацца долу, на паляну, зарослую мяккім імшанікам, да купкі партызан, за пяць-шэсць крокаў ад якой стаіць...

Міхаліне хочацца лепей разгледзець тую, што стаіць перад імі, асуджаная на смерць, — і яна прыўстае на дыбачкі, цягнецца вышэй, выцягвае шыю, каб з-за спінаў хлопцаў, з-за спіны маці ўбачыць усё, што адбываецца, усё, што адбудзецца тут праз колькі імгненняў. Падсвядома яна адчувае, што пнецца зазірнуць туды з-за сцяны гадоў (яна ж і на свет з'явіцца і не ў той год, і не ў наступны!), — і ўсё ж бачыць, выразна бачыць Аляўціну, Аляўціну Баглай, як называе яе, падсольваючы мацюком кароткі прыгавор, узводны Шкотаў. Проставалася, босая, у паркалёвай сукенцы, разарванай ля каўнерыка так, што аголена плячо, яна ўражвае хараством, пепаўторнаю жаночаю вабнасцю нават Міхаліну. Што ж казаць пра хлопцаў! — пераступаюць з нагі на нагу, адводзяць вочы, пакашліваюць, прыкрываючы раты нервова сцятымі кулакамі.

— Сучцы нямецкай — суччына смерць, — змрочна паўтарае грамчэй Шкотаў, бо ніхто не зняў з пляча віп-тоўку. — Штыхаў! Міхась Бабура!

— Не магу, — прашаптаў, адварочваючыся, Міхаіл.

— Ну што ж вы, героі? — засмяялася па ўсе зубы Аляўціна: абапершыся рукамі на клубы, яна як бы падалася наперад, насустрач іх паглядам, і Міхаліне здалося, што там, дзе сукенку напнулі высокія яе грудзі, сталі распаўзацца па тканіне дзве круглыя мокрыя плямішкі. — Каго судзіце? За што? За тое, што жыць хацела і хачу? Так, спала з нямецкім афіцэрам, падсцілкаю ягонаю стала! А лепш было б пайсці ў яму ці ў касцёр, якім гумно з сагнанымі туды людзьмі ўзялося? Лепш? Я маладая! Маладосць, хараство маё мяне ўратавала — пемцу яны прыдаліся, дорага за іх заплаціў — жыццё мне пакінуў. А вы? Вы чым лепшыя?

Яна зноў засмяялася. Слёзы цякуць у яе па шчоках, а яна смяецца. І ўсё грамчэй. І назіраць на гэта проста немагчыма.

— Ну, што ж вы, героі? Жанчына, маладая красуня перад вамі, а вы — піводны! — не захацелі жыццё ёй падарыць у абмен на ласку, на цела... Вось, вось яно, маё цела! — ірванула Аляўціна сукенку, агаліўшы поўныя свае грудзі. — Бярыце! Рвіце!

Тузапулася, зрабіла крок да яе, прыўзняўшы аўтамат, Сося — і не паспела, не дацягнулася да маці Міхаліна. З трэскам разрывае летні дзець папалам кароткая аўтаматная чарга, без стогну (ці мо Міхаліна не чуе стогну), прыціскаючы рукі да грудзей, заціскаючы рукамі рапы, вальца на бок Аляўціна...

— Сося адступіла назад, прыкрыла вочы, захінаючыся дрогкімі далоцямі, і ніхто не вымавіў ні слова.

Міхаліна чуе словы дзядзькі Ёсіпа, а бачыць не яго — Аляўціну: ляжыць на імшаніку і побач, ля рук, з-пад пальцаў, сочыцца яркая, ярчэйшая за сонца кроў, не зліваючыся, не змешваючыся з кроплямі малака, якія ўсё яшчэ ціха скочваюцца, падаюць на пацямнелы імшанік.

12

— Што ты хочаш знайсці ў мінулым?

Знайсці? Міхаліна на міг задумалася. Не паварочваючы галавы на голас, буркнула: «Чорт яго...» і нахмурылася. І стала абмакваць у разбавіцель і выціраць анучкай пэндзлі, разумеючы, што работы сёння ўжо не будзе. Шчыравала доўга, раз-пораз падымаючы вочы на недапісаны эцюд: ледзь заўважны краёк зямлі — і неба над ім, ва ўсю плоскасць — высокае чыстае неба, якое яднае ўсіх. Жывых і мёртвых. Тых, хто верыць у вечнае жыццё, і тых, хто ў шалёнай празе абагачэння вынішчае ўсё жывое...

Не сказаць каб гэта думка падалася Міхаліне арыгінальнай, але ад таго яна не стала менш неаспрэчнай: на зямлі людзей падзялялі і горы, і лясы, і рэкі, і балоты. Нават проста адлегласці, што самі на сабе апускалі за далягляд і бязмежную роўнядзь стэпу, і прамую, як страла, шашу, — ужо на чацвёртым-пятым кіламетры любая постаць злівалася з бязмежжам, знікала. А неба... У небе для ўсіх аднолькава ззялі далёкія таямнічыя сузор'і, і ў гэтым іх будзённым ззянні згаралі і доўжыліся дзесяткі, сотні светлавых гадоў — згарала і доўжылася вечнасць. Вечнасць, якую адчуваў любы, хто пазіраў на зоркі — сёння, учора ці пазаўчора, у гэтым жыцці ці іншым. І не было на зямлі чалавека, які прысвоіў бы хоць шматок неба, бяздоннай яго сінечы, — неба належала ўсім, неба не належала нікому. Нават тут, на незавершаным эцюдзе.

Міхаліна ўздыхнула. Склала пэндзлі і, прычыніўшы,

зашчапіла эцюднік. Падабрала і падкруціла да патрэбнай даўжыні, замацоўваючы ў спецыяльных гнёздах, яго металічныя падпоркі. Прыйшла да машыны, паклала эцюднік на задняе сядзенне і звыкла, ні на чым не спыняючыся, агледзела свой старэнькі «Запарожац». Села за руль, павярнула ключ, прыслухалася: матор закашляў, заляска-таў, скаланаючы кузаў, крутануліся, забуксаваўшы на слізкай траве, колы — і машына ціха пакацілася да дарогі, што, віхляючы і ў півінках, у лужынах пырскаючыся гразю, выведзе да шашы на Мінск. Спярша — на Заслаўе, а потым, пасля развілкі, на Мінск. Можна расслабіцца і пераключыць думкі на дарогу.

— Ты зноў не адказала на маё пытанне.

— Хіба? — злёгка павяла галавою Міхаліна і ўсміхнулася: тут як тут пасажырка, нават рабочую блузу яе не забыла скапіраваць.

— Чорта памінае той, хто на сябе не спадзяецца. Ты гэта мела на ўвазе?

— Адразу відаць, што цябе ніколі не тузалі сумненні: непахісна-правільная ўся, у любой праяве... У жыцці ўсё інакш. Складаней. Супярэчлівей, — як малой, задаволеная, што можа выказаць свае думкі, тлумачыла Міхаліна, сочачы за дарогаю. — Часам цяжка правесці мяжу паміж былым і цяперашнім і, здаецца, усё, што было, — гэта толькі цень, які адкідвае будучыня.

— Занадта прыгожа, каб быць праўдаю.

— Прыгожа?! Якая, к чорту, прыгажосць, калі ўвесь час такое адчуванне, што іду на сваіх жа ўласных слядах, а плачу... плачу на чужых рахунках.

— Чорта памінае той...

— Ну, хоціць! — зазлавала Міхаліна і, вырваўшыся на шашу, націснула на газ, павялічваючы хуткасць. — З табой, як з чалавекам, а ты далдоніш, як папугай: чорта памінае... чорта памінае... Растлумачыла б, як такая разумная, што адбываецца, чаму баліць тое, што павінна б даўно адбалець.

— Нікому не прад'яўляецца чужы рахунак, — адчыніла пасажырка акно са свайго боку, і ў машыну ўварваўся гул дарогі і ляскатанне матора, па спінах загуляў скразняк.

Давялося Міхаліне прыкруціць шкло на сваёй дзверцы.

— Ты хочаш сказаць...

— Я хачу сказаць, што ты не маеш права ў чым-не-

будзь абвінавачваць маці: яна па ўсіх рахунках заплаціла сама.

— Па ўсіх — азначала б і па маім, — пасупілася Міхаліна, праводзячы позіркам машыны, якія абганялі іх. — А мой рахунак з дня ў дзень расце, і некалі ж давядзецца плаціць. Калі? Чым?

— Ты ж упэўнена, што ты — мастак, — з'едліва засмяялася пасажырка, павярнуўшыся і свідруючы яе пасмешлівым позіркам (Міхаліна шчакою адчувала гэты позірк).

— Мама не ведала, што, страляючы ў Аляўціну, забівае і пакінутае тою ў пустой хаце дзіця!

— А ты адкуль ведаеш пра дзіця?

Машына тузанулася. Завішчалі тармазы. Апусціўшы галаву на рукі, якімі яна сціскала руль, Міхаліна слухала сваё маўчанне. Адчувала, што на сядзенні побач нікога ўжо няма, і не паварочвалася. Хвіліна, другая... Пераконваючы сябе, што гаворка скончана і не адновіцца, пацягнулася да супрацьлеглай дзверцы, прыкруціла шкло, каб льяга было прыспусціць шывку са свайго боку, кранула машыну. Пабегла насустрач шапа, паплыла назад рассечаная шапою надвое сцяна лесу, заклубілася над ёю адвячоркавае неба.

«Грэба пісаць неба так, каб перадаць схаваны дзесьці ў яго глыбіні агонь. Таямнічы агонь сусвету. Смяротны і жыццятворны адначасна...»

Зарыпела сядзенне. Следам за шоргатам у машыну ўварваўся гул дарогі, па сніне загуляў скразняк.

— Зноў?! — буркнула абураная Міхаліна, крутнуўшы ручку на дзверцах. — Хіба мы не дагаварылі?

Пасажырка не адазвалася, і Міхаліна зірнула на яе цераз плячо: сядзіць, абхапіўшы сябе рукамі, — профіль акрэслены так рэзка, што хоць зараз перанось на паперу, а сама нябось толькі чакае моманту, каб аглушыць яе якім-небудзь падазрэннем ці папрокам. Ужо само гэтае маўчанне — падазрае...

— Думаеш, я не спрабавала ставіць сябе на маміна месца? Думаеш, не разумею, што калі б не яна, дык пехта іншы выпусціў бы тады чаргу з аўтамата? Ворагамі народа лёгка станавіліся не толькі за ўчынак ці слова, а там — учыпак, там — жаданне жыць, выжыць сярод смярцей і пажараў. Сваё, асабістае, узведзена ў больш высокую ступень, чым агульнае, грамадскае, і як жа не асудзіць, не пакараць за гэта? Жанчына? Маці? Гэта не мела значэння. Гэта па сённяшні дзень не мае значэння,

калі закранаецца безаблічна-агульнае, і ты не можаш гэта аспрэчыць. Ты таксама не можаш гэта аспрэчыць.

Словы, яшчэ не адгучаўшы, патапулі ў гуле ветру і ляскатаці матора, і Міхаліна недаверліва зірнула па сядзенне побач: пасажырка сядзела ў рапейшай позе, утаропіўшыся ў стужку шашы, і нават не варухнулася, вуснамі не варухнула ў адказ на яе разважанні.

— Ужо ж было б добра любое жыццё прызнаць недамыкальшым і ўсім жыццём святым духам, толькі утопія і застаецца утопіяй, а ў жыцці былі і будуць камандзіры і выканаўцы, судзі і падсудныя, каты і ахвяры. Тым больш калі ідзе вайна.

— Пры чым тут вайна?

— Як гэта пры чым? — збавіла хуткасць Міхаліна, адчуваючы, што пачынае нервавацца. — Пра што тады мы гаворым?

— Пра дзіця, прынесенае ў ахвяру будучыні.

— У ахвяру? Будучыні? — прытармажваючы, стала прыціскацца яна да ўзбочча: рукі ўздрыгвалі і машыну весці далей было небяспечна. — Я не разумею сувязі...

— Сувязь прамая, любчык: маці, як і ўсе вакол, верыла ў паабяцаную светлую будучыню, у якой няма месца ні слабаму, ні дужаму, калі ён ці яна не аддадуць сваю слабасць або сілу на агульную справу, калі само жыццё сваё не аддадуць у патрэбную хвіліну. Гэтаму яе вучылі змалку. Гэтаму і цябе вучылі! Алтар, да якога людзі неслі словы малітвы, быў разбураны, а на яго месцы ўзведзеныковы, заліты крывёю тысяч, мільёнаў людскіх ахвяр у імя светлай будучыні. Тут не проста вера, тут фанатычная вера, дзе караючую руку госпада замяняюць людзі.

Чамусьці Міхаліне не хацелася пагаджацца з суб'яд-піцаю.

Чмыхнуў і адіх матор. У машыну, прыткнутую да ўзбоччыны, цераз адчыненае акно хлынула цішыня — нібыта і не цякла па правую руку, за два-тры крокі ад яе, двума сустрэчнымі патокамі шаша, нібыта і не гучалі толькі што страшныя ў сваёй неабвержнасці словы.

Марудзячы, не адразу павярнулася Міхаліна, а ледзь павярнулася — уздрыгнула, міжволі памкнулася заплюшчыцца: калі б не працягвала чапляцца рукамі за руль, а тая, насупраць, па-ранейшаму не ашчапервала сябе аберауч, злёгка пахітваючыся з боку на бок, то ўражанне, што глядзіцца ў люстэрка, было б поўным. Тыя ж шырокія,

падзеленыя толькі зморшчынаю на пераноссі, бровы. Тыя ж тужлівыя ў сваёй бяздоннай празрыстасці вочы. Тое ж балючае недаўменне ў вачах...

13

Выходзячы з кабінета Аржыські, Міхаліна наткнулася на якогась пязграбу з шарападобнаю галавою, буркнула сваё «перапрашаю», адмахнулася ад яго жэсту насустрач: гаворка з сакратаром, бурная, на высокіх танах, адно што не перайшла ў лайнку — апошнім намаганнем стрымала сябе, выскачыўшы за дзверы, і, само сабою, у такі момант не да ветлівасці. Мо і са знаёмых хто, дык ці мала ў яе знаёмых!

Абурэнне цяжка саступала разважлівасці: простае пытанне вырашыць немагчыма ў Саюзе, а ён жа некалі і ствараўся, як творчы саюз, каб аблегчыць клопаты мастакоў. Каб аблегчыць! А выходзіць: яшчэ адна бюракратычная ўстанова поперак дарогі... Здэцца, не прасіць, а патрабаваць увагі і падтрымкі павінна б Міхаліна, помнячы пра сваё права, а яна — прасіла. Як чалавека прасіла. Як сябра колішняга. Дык не. Позна ўжо, бачыце. А чаму, чаму позна, калі выстаўка адкрываецца толькі праз тыдзень? Калі яна, Міхаліна, гатова забраць зацверджаную выстаўкомам работу, каб мець магчымасць выставіць новае палатно?

— Міхаліна Міхайлаўна! — гукала яе дзяжурная, і Міхаліна сцэпанула плячамі, страсаючы здранцвенне. — Вам пісьмо... Чацвёрты дзень ляжыць.

— Дзякуй. Дзякуй, Іванаўна, — павярнулася яна ісці, сунуўшы канверт у сумачку.

— А яшчэ журналіст вас расшукваў. Як жа яго? Стрыжак... Ці мо Стрыжачык... Казаў: пісаць пра вас хоча. Міхаліна кіўнула на хаду, раптам зразумеўшы, што той пязграба з глюгаватым носам, якога яна ледзь не збіла з ног, — Жорж Стрыжачык, Жорж — з салона Жаны Віктараўны. «Бач ты, пісаць памерыўся», — кальцула думка, і яна тут жа забыла і думку і сустрэтага неспадзявана журналіста: галоўнае зараз — дамагчыся, каб новае палатно ўсё-такі экспанавалася на выставе. Хоць на аддзел ЦК выйсці, а дамагчыся свайго: у шэрагу напісаных ёю палотнаў мо адзіна чаго-небудзь вартае вольна гэтае апошняе, «Прыналежнасць», — завершанае днямі, яно жыло ўжо асобна ад Міхаліны, і толькі думкі... Думкі, набываючы

акрэсленаць, змушалі нагадзіцца, што няма нічога важнейшага, чым жыццё душы, і чалавек, з'яўляючыся дзіцем не адно зямлі, а і неба, вынесе, сцерпіць усё толькі тады, калі душа яго не растаптана, не спустошана, не скалечана. Усе трагедыі — праз надлом, праз гібель душы. Хоць і яе самую, хоць маці ўзяць... Нездарма ж з гадамі так скарацілася адлегласць паміж імі, нездарма ж пачалі злівацца іх сцежкі. І салюцца. Ужо хутка. У недалёкім будучым.

Будучыня, недалёкая ці далёкая, усё-такі чакала яе, Міхаліну, як і кожнага, і калі не верыць у яе прыход, жыць не будзеш, — гэта Міхаліна прагнула сказаць, выказаць. І сказала. І баялася не таго, што яе не зразумеюць, не. Зразумець зразумеюць. Чым адкажуць? Прасцей за ўсё — выставіць мінуламу рахунак, абвінаваціць некага, а як няма каго, дык хоць сябе самога, за пяроўны шлях, за жорсткія абставіны і няспраўджаныя жаданні. За ахвяры, урэшце, як гэта ні горка. Калі ёсць віна — вінаваты знойдзецца. Яно так. Але ж і тое праўда, што няма сярод людзей невінаватых. На ўсіх — віна. На ўсіх адказнасць. І чалавек не ламаецца пад іх цяжарам толькі тады, калі душа яго не растаптана, не спустошана, не скалечана. Так, так, няма нічога важнейшага, чым жыццё душы, і пра гэта — думкі Міхаліны на новым творчым этапе.

Прыналежнасць... Мог бы быць цэлы цыкл работ, палотнаў, на якіх сыходзіліся б сцежкі пазнання, асэнсавання сваёй прыналежнасці да зямлі, роду, народа ці — яшчэ шырэй — да людства, сусвету...

— Цалую ручкі!

Незадаволена звяла бровы: Алесь, няйначай, высочвае яе — не-не і перастрэне на вуліцы, шумна радуючыся шчасліваму выпадку, а кожны такі выпадак больш нагадваў загадзя спланававаю сустрэчу, балазе яго майстэрня знаходзілася непадалёку, на Першамайскай.

— Пачынаю думаць, што лёс даволі літасцівы да мяне, калі зранку дае магчымасць...

— Прабач, Алесь, але зараз ты падобны на паляўнічага, у якога заржавела зброя. Спадзяешся на новае запрашэнне ў госці?

— Ліна! За каго ты мяне прымаеш? — сумеўся Баркун і адтаго імкнуўся ўсміхацца як мага шырэй. — Мы ж сябры. Мы — суседзі на гэтай скаванай асфальтам зямлі, і калі маё даўняе захапленне нейкім чынам крыўдзіць цябе...

— Што трэба зрабіць, каб забраць з падрыхтаванай экспазіцыі сваё палатно і замяпіць яго іншым?

Усмешка на Алесевым твары згасла, і стала відаць, што ён пакрыўдзіўся — не зразумеў пытання і пакрыўдзіўся.

— Закопчыла цікавую работу, не хачу чакаць паўгода, а то і ўвесь год, пакуль будзе аб'яўлена новая выстава, — крапуўшы яго за рукаў, стала тлумачыць Міхаліна. — Сказанае мае сілу, калі пачута, зробленае — калі паказана. Апошнюю работу мне паказаць важней, мо адзіна важна па сённяшні дзень. Нават сама не ведаю чаму. Разумееш? Ты гэта павіпен разумець.

— Па-мойму, ты залішне хвалюешся. Справа, увогуле, нескладаная.

— І мне так здавалася, Баркунчык. Пакуль у Саюзе не пабывала.

— Павел Аржыська пераканаў? — не здолеў схаваць ён насмешлівай ноткі, і Міхаліна ўзвілася:

— Ды ці ў чым ён мяне не пераканаў! Мо толькі ў тым, што і мастак можа ператварыцца ў чыноўніка. У гэткае пудзіла, прыдушанае ўласным гальштукам, якому дазволена карыстацца наборам з дзесяці завучаных фраз: «Гэта немагчыма, таму што нельга...», «Ёсць адпаведныя інструкцыі...», «Пытанне не ставілася на абмеркаванні сакратарыята...» і таму падобнай лухтой. Не прабіцца да жывога чалавека, да жывога слова. Я — яму: «Павел, зразумеў...», а ён у адказ — зноў пра інструкцыі, пра рашэнні сакратарыята. І быў жа нармальным мужыком некалі!

— Не ўсякаму шапка Манамаха па галаве.

— Пры чым тут... Ат, ну цябе! І табе — абы павыскаляцца, — згасла Міхаліна, стомлена адмахнулася ад свайго раздражнення і Алесевых кепікаў. — Калі б не Аржыська, то пехта іншы... Знайшлося б каму ключ ад інструкцый перадаць. Крыўдна, што столькі намаганняў даводзіцца прыкладаць, каб давесці сваю правату, адстаяць сваё права. І перад кім!

— Ты з Дзімам Дзімычам гаварыла?

— З Дзімам Дзімычам? Думаеш, дапаможа?

Алесь ускінуў на плячо сумку, якую толькі што пакручваў у рудэ, і зажэстыкуляваў, забягаючы наперад і зазіраючы Міхаліне ў твар:

— Ніхто, апроч Дзімы Дзімыча, не дапаможа! Да Аржыскі яна пайшла — без паперы зверху — са спадзяваннем на быліе сяброўства... Ды ты б у мяне спытала. Ці ў Чэся. Ці ў любога! Павел жа даўно на кручку, звапне сабе

выслугоўвае. Што яму твае клопаты? Што яму сёння само мастацтва?

— Ты не перабольшваеш, Алесь? — устрывожылася Міхаліна. — Калі ён паспеў так змяніцца? Яшчэ ж і двух гадоў не мінула.

— Не ўсякаму шапка Манамаха па галаве, дарагуля, а калі ад таго, што дужа імкнешся пачальству дагадзіць, шыя падламалася... — Алесь пазмрачпеў, перастаў размахваць рукамі, ішоў побач, не паварочваючы да яе галавы. — На жаль, Аржыську сёння ў выпадку чаго падтрымае пераважная большасць. І хоць мы ведаем, хто ўяўляе сабою большасць у мастацтве, не лічыцца з гэтым нельга.

— А Дзіма Дзімыч?

— Не ўсё можа і Дзіма Дзімыч. У тваім выпадку — ягонай вагі, думаю, хопіць, каб павярнуць сітуацыю, давесці што воля мастака і задача мастацтва... Ну, ды ты разумееш, пра што я! А ўзнікаюць жа і больш вострыя, больш складаныя сітуацыі, калі вырашае ўсё тая ж большасць...

— Слухай, Баркунчык, я і не ўяўляла, што ў нас усё да такой ступені кепска, — запынілася на рагу праспекта Міхаліна: яна ўжо дайшла і мусіла са сваім спадарожнікам развітацца. — Я рэдка бываю ў Саюзе...

— І правільна робіш, — намагаўся Алесь усміхнуцца, але ўсмішка, ледзьве засвяціўшыся, згасала. — Што б ты магла напісаць, калі б улезла ў розныя звады і плёткі?

— А ты, Баркунчык?

— Я ўсё-ткі мужчына, — урэшце заўсміхаўся той. — На самой прыродзе сваёй — ваяр.

— А-а-а, — не знайшлася Міхаліна.

— Ты будзеш у майстэрні да вечара? Я паспрабую прывесці Дзіму Дзімыча і яшчэ сяго-таго з выстаўкома — хай зірнуць на тваю новую работу. Так?

— Бар-кунчык!

— Ну, ну, Ліна! Чакай гасцей, — адварнуўся ён ад поўных ззяння Міхалініных вачэй і, напавіўшы на плячы сумку, рушыў да перахода.

Натоўп не адразу паглынуў Алеся — нейкі час Міхаліна бачыла яго мажную постаць, яго лёгкую парусінавую куртачку брудна-жоўтага колеру і такі ж парусінавы, толькі чыста-белы, брыль на хвалістых, крыху піжэй нормы адпушчаных валасах. Потым, на той бок Даўгабродскай, заслонены трамваем, які доўга перапаўзаў праспект,

Алесь знік, а яна яшчэ хвіліну-другую марудзіла, супакойваючыся, пасля ціха пакрочыла ў бок майстэрні. На душы трохі пасвятлела...

14

Сонца, застылае над самым крайком зямлі, якая, колькі вока хапала, спрэс уяўляла сабою лес камяніц, здаецца, сумна ўсміхалася гораду, стомленым за дзень жыхарам яго, і Міхаліна, перш чым увайсці ў пад'езд і падняцца на свой паверх, доўга стаяла на каменным ганку. Думала, што лета незаўважна мінае і трэба знайсці, вызваліць колькі вольных дзён, выбрацца да каго-небудзь са знаёмых на дачу. Ці на Нарач з'ездзіць — надзівіцца, надыхацца чыстым паветрам, адначыць. Карціна, над якой працавала недзе больш года, так выматала, так высмактала душу, што пустата ўнутры пагражае перайсці ў глыбокі нервовы спад. І гэта не магло не пужаць: ледзь толькі пагодзіцца з гэтай бездапаможнасцю, ледзь толькі прыме стому, слабасць сваю як належнае — і не скіне яе, не здолее скінуць.

Сонца апускалася, хавалася за каменнымі перагародкамі гарадскіх гмахаў, ціха дагарала над ім неба, і позірк марна адцягваў халодны цень ночы, які насоўваўся з усходу: дзень саступаў сучаскам, яшчэ ледзь заўважна, але саступаў. І дагарала неба... Не так, інакш, чым напісала Міхаліна на палатне, — і ўсё ж, мо таму, што хвіліны развітання з сонцам, са святлом паўтараліся, доўжыліся ў яе на вачах, думкі вярталіся да карціны. Прыналежнасць... Загадка жанчыны — загадка творчасці — загадка сусвету... Хто калі адгадае гэту адвечную загадку?

Затрымаўшы дыханне, затрымаўшы ўздых, які рваўся з грудзей, Міхаліна са шкадаваннем адварнула ад неба. Палезла па ключы. Наткнулася на канверт, па пісьмо, якое пранасіла ўсе апошнія дні ў сумачцы, ніводнага разу не згадаўшы пра яго. Дастала канверт, зірнула па зваротны адрас — і не паверыла сваім вачам: пісьмо было ад Жоржа, з Масквы. Зноў і зноў углядалася ў почырк, у зваротны адрас, дрогкімі пальцамі пакручваючы пісьмо і так і гэтак: памылкі не было. Чамусьці азірнула цераз плячо на неба — так, бы заклікала яго ў сведкі, і заспяшалася.

Дома, скінуўшы туфлі і не пераапрабуючыся, разарвала канверт, выцягнула складзены, густа спісаны лісток і адчула, што чытаць не можа: літары скакалі ўваччу, расплываліся... Змусіла сябе на міг-другі прымружыць вейкі і супакоіцца. Прайшла ў пакой. Уціснулася з нагамі на крэсла, разгарнула пісьмо.

«Штосьці змушае напісаць табе, сказаць табе, Міхаліна, што я піколі не забываў ні поўныя п'янілівага чаромхавага водару вечары над Пціччу, ні цёплае на дотык неба над імі — над памі, шчаслівымі яго блізкасцю. Не забываў, і чым далей адыходзяць тыя вечары, тым выразней відаць, якою непамернаю была плата за свабоду. За ўяўную, як высветлілася ў хуткім часе, свабоду... Не каюся — сумую, і ў смутку маім патапаюць, патапулі ўсе гады, што нас падзяляюць...»

Якія гады? Чые? Заслона, сцяна іх хістаецца і падае ад першага ж рашучага дотыку пальцаў, ператвараючыся ў лёгкія прыступкі. Уздых, другі — і вырываецца з-пад ног сцежка, і ўзлятаюць з-за плячэй кусты чаромхі, і ўспыхвае, як лілеямі, зоркамі парослая рака, і ў яе дзівосным святле патапаюць усе рухі, усе гукі. Валасы Жоржа, вейкі, вусны... Усё пахне чаромхаю — і кружыцца галава, ад салодкага гэтага паху кружыцца галава. Толькі Жоржавы рукі ўтрымваюць яе на зямлі.

«Глупства! — бароніцца Міхаліна. — Больш як дваццаць год мінула». А перад вачыма — не літары, а гострае лісце травы, якая калышацца, вышэе, падымаецца над ёю, засланяючы яе ад неба. Міхаліна імкнецца вырвацца, выслабаніцца, хоць усведамляе, помніць, што гэта не трава трымае яе, а рукі, шэпт, пацалункі. Штосьці Жорж, закалыхваючы яе ў абдымку, шэпча!

«Штосьці змушае напісаць табе...» Не, не, не тое. Далей. «Усё ты, Міхаліна, ты і твая карціна, паказаная летась, прычынаю... «Крылы» — назвала ты карціну. Назвала дакладна. Справа не ў назве. Справа, мажліва, нават не ў самой карціне. Сёння, калі чалавек, надзелены крыламі, успрымаецца падазроным — не той час, як кажучь, на дварэ, каб свету, узброенаму ракетамі і касмічнымі караблямі, нагадваць пра крылы, якія так лёгка ламаюцца пры падзенні, — ты спрабуеш укрыць гэтымі, столькі разоў ламанымі, струшчанымі крыламі зямлю і чалавека па ёй. Ты, жапчына, спрабуеш удыхнуць душу ў пустую абалонку згадкі, абмянянай на матэрыяльны поспех мары, — і тваё паражэнне абарочваецца перамогаю. Бо гэта толькі

наша штодзённая мітусня змушае прымаць на веру тое, што чалавек — мошка ў шалёным патоку ветру, часу...»

Аднаўляючы ў памяці згадапае Жоржам палатно, Міхаліна бачыць раку, лугавіну, парослую высокаю, у рост чалавека, лотаццю і сябе — іх дваіх — у гэтым дзівосным зарасніку гнуткіх, празрыстых па святле сцяблін. Празрыстых! — бо вось жа не проста вылучаюцца, акрэсліваюцца за імі дзве юныя постаці, відаць, як трымцяць, цягнучыся насустрач адна адной, іх рукі, як імкнуцца зліцца ў адно іх аголеныя целы. Яны ўжо зліліся, спалучыліся — не рухам насустрач, а гэтым адвечным памкненнем, якое адно і можа акрыліць — акрыляе! Бо што ж, як не крылы, уяўляе сабою неба за імі? Дзве постаці — два крылы, на якіх льга ўзляпець толькі ўдваіх, толькі разам, пасля таго, як сплятуцца рукі, словы, дыханне, пасля таго, як сплятуцца іх целы са сцяблінамі лотаці і зямля вырвецца з палону свайго цяжару.

«Багі звергнуты — і ўсё ж, не зніклі. Разбіўшыся аб скалы пашых супярэчнасцей і разгубляўшы, зблытаўшы крылы, ногі, косткі, яны жывуць сярод нас, побач з намі, і — ледзь падымеш вочы ад зямлі пад нагамі — упіраешся ў іх пагляды: не зміргнуўшы, глядзяць, углядаюцца яны ў нас, у тое, што з намі будзе. Часам, як сёння, мне здаецца, што яны — гэта мы, тыя, якімі, некалі парадзіўшыся, павінны былі стаць».

Павінны былі... павінны былі... Словы зачэпіліся за якуюсь невыразную думку і не давалі чытаць, дачытаць пісьмо. Міхаліна прыкрыла вочы, спусціла з крэсла і выпрастала ногі, адкінуўшыся на спінку: пі яна, пі Жорж нічога не павінны адно аднаму, і дзіўна, што словы яго знайшлі яе, дагналі на тым шляху, які доўга кружляў па гадах і вось-вось пакоціцца з гары, да таго свайго канца, які замкне круг. Жорж ніколі не казаў ёй гэтых слоў, ён, наогул, не верыў словам і пазбягаў іх. Нават вітаўся і развітваўся жэстам, рухамі вуснаў, з якіх яна, Міхаліна, сама складала сваё імя.

«Мастак гаворыць пэндзлем», — звычайна адгукваўся Жорж на чый-небудзь напрок, і тое, што і яму раптам спатрэбіліся словы, тое, што ён напісаў Міхаліне, магло азначаць толькі адно: і ў яго ў жыцці не было (ці не стала) ніякай іншай апоры, апроч вынашаных, паўторапых неаднойчы самому сабе і цяпер моўленых ёй, Міхаліне, слоў. «Якімі мы павінны былі стаць...» Хто гэта ведае?

Лёсам жыццё стаповіцца пасля смерці, а з чыёй, як кажуць, ласкі...

Міхаліна церабіла пальцамі ліст, не распюшчваючы вачэй, не адганяючы думкі, хоць думкі былі сумнымі і сум, горкі, перастаялы, прыгпечваў душу, хоць незабытае і ўсё ж страчанае, пераможнае бодем і шкадаваннем пацуццё збудзіла ў ёй адно трывогу. Трывогу за Жоржа.

«Я не кажу: прабач, не прашу: забудзь. Ведаю: ты даравала мне ўсё, што магла дараваць, забыла ўсё, што хачела забыць. Ні час, ні шлях назад не павярнеш, ды і пра ішчае я. Пра падзею. Пра крылы, якія трэба вярнуць чалавеку, якія можа вярнуць чалавеку толькі мастацтва. Я шмат працаваў, шмат разважаў — і, толькі ўбачыўшы тваё палатно, Міхаліна, зразумеў, што ішоў не тым шляхам, што памыліўся. Павер, шмат каштавала мне гэта прызнанне, і калі я ўсё ж пішу да цябе, то не толькі таму, што помню ўсё, табою, нашым юнацтвам, пашым каханнем асветленае. Ты — не страціла таго, што страціў я: шлях да людзей. І мне хочацца сказаць табе: смялей. Смялей, Міхаліна!»

Перачытала раз, другі раз. Паспрабавала адагнаць невядома чаму ўзніклую трывогу — нічога трывожнага ў пісьме не было! Смута? Дык хвіліна, пэўна, такая ў Жоржа выдалася. Не напісаў жа ён ёй рапей, ніводнага разу пасля іх расстання не напісаў. Зрэдку, гады ў рады, бачыліся на вернісажах у Маскве, сачылі адно за адным здалёк... Выходзіла, што сачылі.

Склаўшы і кінуўшы на стол пісьмо, Міхаліна паднялася, падышла да кніжнай паліцы, узяла адкладзеныя асобна часопісы «Искусство»: ва ўсіх трох нумарах былі рэпрадукцыі Жоржавых работ — дзве раннія яго работы і адна з апошніх. Знайшла па закладцы апошнюю. «Ткачыхі». Групавы партрэт. Напісаны са звыклаю ўпэўненасцю, што ў любым выпадку выратуе тэма. Не выратувала. У дадзеным выпадку — не.

Цяжка сказаць што-небудзь больш пэўнае, мяркуючы па невялікай рэпрадукцыі (работы па выставе Міхаліна не бачыла), але, як ёй здалося, ужо сама задума не выходзіла за рамкі бачанага рапей і добра вядомага. Кволая задума. А калі яшчэ прыгадаць палотны Пятрова-Водкіна...

«Урэшце, творчыя спады бываюць у кожнага», — супакойвала невядома каго Міхаліна і, злавіўшы сябе на гэтай думцы як не трэці раз, зазлавала: што і каму яна хо-

ча давесці? Што мастак мае права на няўдачу? Што ўсе яны — і яна, Міхаліна, таксама — змушаны ўлічваць кан'юнктуру (няхай сацыяльны заказ — адна халера!), адно каб зрэдку тая або іншая работа была закуплена? Закуплена і пастаўлена ў запаснік? Жорж парадаваўся яе поспеху, а поспеху — не было. Карціна напісана, паказана на адной з выставак і... І стаіць зараз сярод іншых падрамнікаў у майстэрні. І гэткі лёс напаткаў не адно палатно.

— Вось так яно,— мовіла яна ўголас, паставіўшы часопісы на месца і на міг адчуўшы палёгку.

А рукі ўжо выцягвалі з папкі чысты аркуш, адсоўвалі, вызваляючы край стала, вазу з букетам рамонкаў, купленным учора ў старой на праспекце, шукалі мякчэйшы аловак. І вось уздрыгнулі, напружыліся пальцы — і пабеглі, ірвучыся раз-пораз, з-пад пальцаў лініі. Думкі... Хутка малюнак пачаў набываць выразнасць, чытацца: спіной да акна, да крыжавіны аконнай рамы, стаяў, узіраючыся сабе пад ногі, юнак — Жорж, а пад нагамі... Пад нагамі ў яго валяліся паламаныя крылы, два зламаных крылы...

15

— Жорж?! Які Жорж? — ледзьве не ўпусціла Міхаліна тэлефонную трубку.— А-а-а... Ну, зразумела. І што вам трэба, Жорж Стрыжачык?

Расчараванне чулася ў яе голасе. І яшчэ палёгка. Так, нібы перахапіла на міг дыханне — і тут жа адпусціла, і ўся далейшая гаворка ўявілася нецікаваю. Нецікаваю і непатрэбнаю.

— Дзякуй... Толькі дыялога, баюся, у нас не атрымаецца. Вы — не мастацтвазнавец, я — не журналіст, з газетаю справы не мела. Мастак гаворыць пэндзлем, водгук на сказанае ім можа быць які заўгодна... Так, вы правільна зразумелі. Я адмаўляюся. Я ўдзячна вам за прапагандную магчымасць. Усяго добрага.

Палёгка, якую яна адчула ў першы міг, змяцілася глухім раздражненнем: дома спакою няма! Мала таго што суседскія крапы завываюць сёння як ніколі адмыслова, заглушаючы пяроўныя, фальшыва сыграныя паверхам вышэй фразы паланеза Агінскага, яе ўласныя думкі, дык яшчэ і тэлефон!

Прыняла душ. Накінуўшы халат, прайшла на кухню,

зварыла каву. Шіць каву напач не варта было б, але і так і так, відаць, яна не заспе, дык лепш з яснаю галавою... Ужо калі ўзводзіць паветраны замак, то з яснаю галавою, усведамляючы, чаго хочаш... Чаго яна, Міхаліна, хоча? Спакою. Спакойнай унэўненасці, што жыве так, як пакачавана, робіць тое, што павінна рабіць і зрабіць.

— Гаранты спатрэбіліся?

— А-а, гэта ты,— захінула халат Міхаліна, паварочваючыся на голас, і міжволі ўсміхнулася: госця ляжала на канапе і без халата і без сарочки — так, бы толькі што прышыла душ і цяпер абсыхала, адпачывала.— Не прастудзішся?

— Дзіўныя вы, людзі,— як не чула яна Міхалінінага пытання.— Гапяецца за шчасцем, і блізка не ведаючы, дзе яно і якое, верыце кожнаму кволаму памкненню свайму і пасміхаецца з таго, што адзіна вылучае вас з усіх жывых істот на зямлі,— з душы, пры нараджэнні ўдыхнутай у кожнага з вас вечнасцю.

— Калі гэта я смяялася з цябе?

— Я — не адно тое, што перад табою,— пасунула падушку да сцяны, узбіла яе і прыўзнялася, абапіраючыся на яе, тая.— Усё, што не звязана з патрэбамі вось гэтага цела,— правяла далосямі ад шыі ўніз,— здаецца табе нематэрыяльным і, значыць, ірацыянальным, але калі простая кветка вырасла — хай сабе і за мільярды год — у такую складаную біялагічную структуру, як чалавек, чаму простае жаданне насыціцца не павінна вырасці ў неадольную прагу дасканаласці, у прагу духоўнасці?

— Але ж хіба...

— Я сказала: у н е а д о л ь н у ю прагу! Усё, чым ты сябе цешыш, за што плаціш, заплаціла маладосцю, каханнем, жыццём свайго дзіцяці,— плата гардыні сваёй, плата самалюбству. Сапраўдная ж плата — адмаўленне ад гардыні, ад самалюбства. Адмаўленне ад самой сябе, кволай, грэшнай,— дзеля іншага, слабейшага.

— Ты зпоў абвінавачваеш.

— Хачу, каб ты зразумела.

— Я зразумела! Я не магу павярнуць назад час. Жыццё мінае, гады прыспешваюць — трэба здолець выказацца, сказаць усё, што набалела. Большага ўжо не здолець.

— А пісьмо, якое ты атрымала?

— Пісьмо спазнілася на дваццаць год,— адварнулася Міхаліна, хаваючы сумныя і ўсё-ткі і ў смутку гэтым жореткія вочы.— Словы ўжо нічога не значаць.

— Ні не пра словы...

— А пра што тады, як не пра словы? — ціха, як сама сабе, мовіла Міхаліна, пераньняючы суразмоўніцу. — Пра каханне, якое выцекла з мяне крывёю непароджанага дзіцяці? Пра міласэрнасць да таго, хто, спалохаўшыся адказнасці, адхінуў мой адчай? Ці мо пра адчай гэты, пераможаны гадамі, двума дзесяцігодзямі працы? Ні Жорж, ні хтосьці іншы ніколі не пацікавіліся тым, што ў мяне на душы, ніколі не пашкадавалі мяне. Чаму ж я...

— Ты — жанчына, любчык, — уздыхнула госця (яна сядзела ўжо насупраць, апранутая ў тую сукенку, у якой з'явілася тут упершыню). — Ты — жанчына, нават калі не згадваеш пра гэта ў мітусні і тлуме будняў, нават калі думаш, што перамагла адвечнае, прыродаю дадзенае — удыхнутае ў цябе пры параджэнні.

Міхаліна маўчала. Упэўненасць раптам пакінула яе: з чым яна спрабавала спрачацца? З кім? Сумненні не ўзнікаюць самі па сабе, на пустым месцы. Напісаныя і ненапісаныя палотны, сны, у якіх яна, аголеная, зледзянелая ў сваім бясконцым чаканні, стогне ад няўтоленай прагі кахання, каменная пастка тунеля, адкуль падоўгу не могуць выбрацца думкі ці згадкі, дзіцячы плач з-за сцяны гадоў, абмыты дажджамі, пацямнелы крыж на бабулінай магіле, педапітая бутэлька мутнай самагонкі на сталі перад маткаю, перад ёю, Міхалінаю, прыстылаю да акна, зашклёнага памяццю, рэха стрэлу, што асынаецца доле халоднымі слязінкамі... Усё сплялося, злілося! І нічога, нічога не здолела б Міхаліна адасобіць, вырваць з яго жывой цёмнай масы, каб забыць, каб адпрэчыць самае цёмнае, самае грахоўнае: толькі ўсё разам складала яе жыццё.

— Табе не прыходзіла ў галаву, што жыццё ў многіх сваіх праявах папросту не вытрымлівае ніякай крытыкі?

— Яно такое, якога чалавек заслугоўвае.

— Нават калі ён не заслугоўвае? — голас Міхаліны міжволі ўздрыгнуў.

— Любчык, чалавек такі, якім прагне быць, і мае толькі тое, чаго заслугоўвае. Не хавайся за ілюзіямі: паветраныя замкі ўстаюць там, дзе нічога іншага збудаваць немагчыма. Ці не ўдалося.

Госця стомлена павяла рукою па твары — і як сцерла твар: перш знік твар, потым растварылася ў паветры постаць, адно сукенка засталася вісець на спінцы крэсла.

Міхаліна прыкрыла вочы. Пачула, як хіснулася паветра зусім побач, нібыта прайшоў хтосьці паўз яе да

дзвярэй, і не расплюшчылася. Ці то гаворка стаміла яе, ці то мінула хвіліна шчырасці і аглухла душа, бо вось жа ледзь згаслі думкі — і адразу ў пакой уварваўся шум вадзень у трубах. Потым, ледзь трохі адіхлі трубы, заглушаючы п'яную лаянку суседзяў, азваліся дрогкія клавішы староўскага расстроенага піяніна... Дом ажыў — лаяліся, тужылі, мыліся, вячэралі, падсаджваліся да тэлевізараў яго жыхары, і яна, Міхаліна, была адна з іх. Проста — адна з іх.

16

Нечакана пазваніў Чэсь. Не вітаючыся, адразу злосна кінуў:

— Што гэта за Гэ Стрыжачык? Мо растлумачыш?

Міхаліна, захлынуўшыся радасцю («Успомніў!») і крыўдаю («Які Стрыжачык? Пра што ён?»), не адказала, не знайшлася, а калі Чэсь памянуў сем чортавых бабак і крыўда перамагла кволую радасць, паклала трубку: не пачынаць жа ўсё наоў, спачатку! Яна стамілася. Яна, урэшце, пагадзілася ўжо на паражэнне: сорок два — не дваццаць два...

Тэлефон зноў азваўся. Павагалася, але трубку ўзяла.

— Вас слухаюць.

— Я толькі хацеў сказаць, што артыкул у «Советской Белоруссии» бездапаможны. Па ўсіх мерках.

— Які артыкул, Чэсь? — забыла пра сваю крыўду ўстрывожаная нядобрым прадчуваннем Міхаліна. — Што ты маеш на ўвазе?

— Ты нават не чытала? Не ведаеш, што ў тваёй творчасці пакалупаўся нейкі Стрыжачык, яўны дылетант і ў мастацтве і ў мастацтвазнаўстве? Не чула?

— Стрыжачык? Жорж Стрыжачык... — тапталася на словах Міхаліна, нібы бачыла перад сабою гэтага Жоржа з глюгаватым носам і пахабнаю ўхмылкаю на твары. — Дык ён асмеліўся... Ад гаворкі адмовілася — тут жа артыкул зваргапіў! Што ён там піша?

— Пачытай, пачытай, — цішэй, спакайней адазваўся Чэсь і, кашлянуўшы, абарваў гаворку, адключыў сувязь — сувязь, на жаль, аднабаковую; адкуль ён званіў, Міхаліна не ведала. А каб і ведала!

У перашучасці раз і другі раз абмерала крокамі сваю кватэрку: дамываць бялізну і не хацелася і трэба было —

не кідаць жа яе ў ванне. Злосць то ўспыхвала, то згасала. Міхаліна то хмурылася, то зноў, прымусам, выціскала з губ пагардлівую ўсмішку: пісакаў развялося! Хто калі пацікавіўся, чаго каштавала ёй кожнае памаганне?

Злосць пякла путро — ёй нельга даваць разрасціся, каб не страціць меру рэальнасці. І Міхаліна прайшла ў ванную, намерваючыся ўсё ж прадоўжыць работу, звыклымі, добра разлічанымі рухамі трохі супакойць думкі. Што ён там мог напісаць, гэты Стрыжачык? Што ёй далёка да вялікіх майстроў? Што карціны, усе як адна, посяць камерны характар? Што рамантызм па нашым часе выглядае, мякка кажучы, смешна? Лухта ўсё гэта. Мастака можна судзіць толькі па законах, ім самім створаных. Пісакаў зашмат развялося, і ўсе ў судзі лезуць!

Злосць пякла путро і не цішэла, не згасала. Хоць, здавалася, і прычыны відочнае не было: Міхаліна ж яшчэ і тэксту не чытала...

«Трэба Баркунчыку пазваніць: ён пэўна ўсё ведае», — мільганула думка, і Міхаліна тут жа стала выціраць рукі, кіруючыся да тэлефона.

— Алесь? Ну, пачакай ты са сваім «цалую ручкі!»! Не дужа заняты зараз? — не давала яна Баркуну і слова вымавіць. — Тут нейкі гнусны артыкул у «Советской Белоруссии» з'явіўся. Ведаю, што чытаў...

— Чытаю, мая радасць, — ушчаміўся ўсё ж у гаворку Алесь. — Вось толькі зараз, сію мінуту чытаю.

— Чытай уголас, — не папрасіла, загадала.

— Лі-на! У мяне ж перад вачыма — не газета, а тваё апошняе палатно. Павер...

— Чытай, чытай!

Зашарахцела газета. Зарыпела крэсла.

— Ну, вось. «Адарванасць ад жыцця». Любімая капцэпцыя крытыкаў, для якіх жыццё вымяраецца...

— Можна без камментарыя, Баркунчык?

— Ды лухта ўсё! Ну, вось, паслухай: «Мастак звычайна пачынаецца з клопату. Ён, першапачаткова, чалавек несабыякавы ні да гора людскога, ні да радасці людскоў — імкнецца не толькі думкаю, а і пэндзлем сваім разабрацца ў тым ці іншым канфлікце, у той ці іншай педасканаласці свету, прагне выслухаць, зразумець і — зрабіць учынак...» І друкуюць жа такое!

— А тое, што тычыцца непасрэдна мяне? — страціла цікавасць і да артыкула, і да іх гаворкі Міхаліна.

— Тут усё ў такім духу, — буркнуў Алесь, дадаўшы ў

бок ад трубки колькі мацнейшых слоў.— «У той час, як перад нашым грамадствам стаяць грандыёзныя задачы перабудовы, сцяваць гімны пачуццю, пачуццёвасці, заклікаючы падзвіцца на хараство двух аголеных памкненняў, да блізкасці — ЯГО і ЯЕ, мякка кажучы, малавата. Глядзіш, дзівішся — а як жа! — а самому так і хочацца звярнуцца да Міхаліны Міхайлаўны, запытаць: няўжо яе не хваляюць праблемы, узніклыя перад грамадствам? Няўжо ні гераічныя будні Чарнобыля, ні будзённыя клопаты мільёнаў людзей і іх самаадданая праца на карысць перабудовы не закранулі, не натхнілі?»

— І шмат там такога пананісвана? — перапыніла яна Алеся, адчуўшы, што недзе глыбока ўсярэдзіне заварушылася млосць.

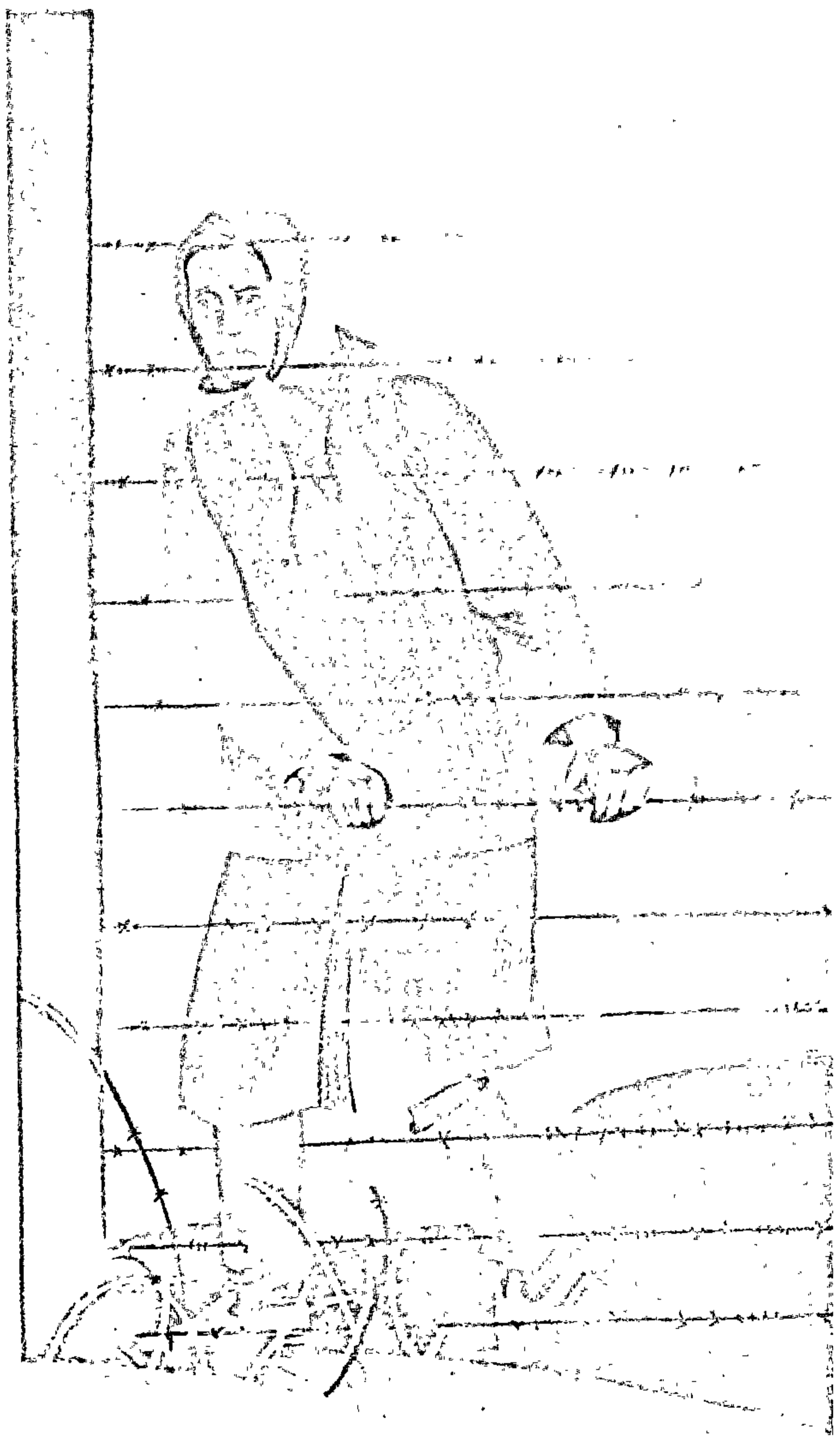
— Плюнь! Не зважай. Усе нашы глыбока абураны. Чэсь збіраецца...

— Ён звапіў мне. Дзякуй, Баркунчык. Мы неяк потым дагаворым, добра? Стамілася. Ты ж ведаеш, якімі выдаліся апошнія дні... Будзь!

Яна паклала трубку. Падумаўшы, адключыла тэлефон: яшчэ суцяшаць сёй-той кінецца, спачуваць, лухту гэту ўсур'ез прыняўшы, і не будзеш ж тлумачыць, што пісаў не проста дурань — злоснік.

Пра гераічныя будні Чарнобыля згадвае... Носа нябось за ўвесь год на Палессе не паткнуў, балазе матэрыялы адтуль нікім не ўхваляюцца, а туды ж! — ёй, Міхаліне, папікае. Яна ездзіла. Яна на сваім «Запарожцы» ўсю Гомельшчыну аб'ездзіла. Перакапалася: трымаюць людзей нябачныя, моцныя павязі з зямлёю — не з зямлёю ўвогуле, а з тым кутком, куточкам, дзе ўсяго і месца, што ўробленаму іх рукамі полю, шнурку яшчэ дзедаўскіх хат ды могільніку, на якім з году ў год, з веку ў век хавала вёска сваіх мёртвых. Трымаюць нягледзячы ні на што. І героіствам гэта называй ці пакутніцтвам, свет стаіць, бо жыць вудць гэтыя сціплыя героі, гэтыя вялікія пакутнікі, і ў працы сваёй, і ў пакуце сваёй знаходзячы сэнс жыцця — і свайго жыцця, і зямнога. Менавіта так — і свайго і зямнога. І што б там ні казалі розныя стрыжачыкі, задача мастака — і яе, Міхалініна, задача — адчуць, перадаць адвечную сувязь чалавека з зямлёю, яго прыналежнасць да жыцця. Так, так, не столькі да зямлі, колькі да жыцця на зямлі, шматвяковая працягласць якога з пакалення ў пакаленне, з роду ў род і ўяўляе сабою вечнасць.

«Смерць так і так, дачушка, за чалавекам ходзіць,—

— Я зараз, Косцік... Я ўжо іду,— мармытала
Марыля, перабіраючы рукамі калючы дрот і су-
нучыся ўздоўж агароджы, управа.

казала ёй старая з Брагішчыны, з пасялянак.— І чым бы яна мяне, старую, напалохала, як дажываю я ўжо свой век, і гора і радасці на вяку паспытаўшы? Не, не ў смерці страх. Страшней, як ні смерці, ні жыццю не палежыш, з каравямі са сваёй зямелькі вырваная. Хай бы ўжо разам са сваёю хатаю памерці...»

Зосіма... Цётка Зосіма... І імя яе Міхаліна памятала Неаднойчы нават спрабавала намалюваць па памяці, але адно воблік угадвала. Воблік жа — не вобраз.

Здэцца, і шмат замалёвак, малюнкаў летась прывезла яна са сваёй сумнай вадроўкі, а ўсё не тое. Не тое. Матэрыял, канечне, як хмура даводзіў ёй Чэсь, але дзеля яго не варта было лезці ў пекла. Тады, у тое лета, ні Чэсю, ні каму іншаму Міхаліна не растлумачыла б, што справа не ў матэрыяле, што не сведчанні, не малюнкi пакінутых людзьмі родных сваіх котлішчаў ёй спатрэбіліся — боль пагукаў. Боль, які больш нагадаў віну, варочаючыся, пераварочваючы ўсё ў душы: дасюль душа не на месцы.

Выцягнуўшы з шафы, з шуфляды, вялікую папку, Міхаліна перабірала, перакладвала свае накіды, малюнкi з натуры, пільна ўглядваючыся ў постаці, у твары, у падворкі, якія зарастуць — зараслі ўжо, відаць,— пырнікам і палыном. Думала пра старую Зосіму. Думала пра сябе і сваю працу, у якой сыходзіліся пітачкі іхніх лёсаў. Усёткі — сыходзіліся, куды б ні прывёў Міхаліну шлях. Дзіўна, што яна не разумела гэтага раней.

Бабуля, маці, Дзіма Дзімыч, цётка Зосіма, яна, Міхаліна... Ланцужок не павінен быў абарвацца, і ў тым, што абарваўся, абрываецца — і віна яе. Пасля гора і крыві, пасля павалы фашысцкай і галодных, беспрасветна-цяжкіх гадоў пасляваеннай разрухі, пасля чумы радыяцыйнай, якая спусташыла цэлыя раёны, па ёй, Міхаліне, абрываўся павязь часоў. На ёй, на жапчыне, якая не стала маці. Вось што другі год мучыла яе, і адзінае, што прыносіла палёжку,— праца і імкненне выказацца, выказаць гэтую муку.

Смерць так і так за чалавекам ходзіць... Ды ўжо ж. Прыйдзе час — і яна мусіць павярнуцца да яе тварам, не выказаўшы ні нягоды, ні здзіўлення. І не гэта трывожыла, не. Нездарма ж апошняю работу падпісала: «Прыналежнасць».

Раскладзення па сталe, на канапе і проста на падлозе малюнкi стваралі незвычайнае ўражанне: так, нібыта час нацёк назад, наўстырч, вымываючы з забыцця асобныя

імгненні,— мільгалі чыссьці падворкі, чыссьці твары... Твараў было шмат, асабліва дзіцячых,— яны разпіліся, нават паўтораныя, памаляваныя неаднойчы, а па пекалькі разоў, і ўсё ж па кожным з іх (нават па дзіцячых тварыках) чыталася адно і тое ж — горкае, тужлівае: што гэта з намі? што з намі будзе?

17

— Што будзе? А пічога не будзе. Хто жывы, той не мёртвы, а не дабярэ свайго веку — вінаватых шукаць не кінецца. А і кінуўся б... Дзе іх знойдзеш, тых вінаватых, калі ўсе як ёсць перад адным вінаваты: хто, назад азірнуўшыся,— перад бацькамі, хто, далёка наперад не зазіраючы,— перад пашчадкамі, і ўсе, у мітусні і штурханіне дзён,— адзін перад адным. Мо каб кожны ўсвядоміў сваю віну, і жылося б чысцей, без хлусні.

— Ёсць жа хлусня дзеля ратунку. Дзеля ратунку, разумееш? — невядома чаму стала бараніцца Міхаліна, зябка кратаючы плячыма.— Каб паніку напярэдзіць. Каб адчай адвесці ці ўдар змякчыць. Не кожны ж пад цяжарам праўды ўстоіць.

— Так, пад цяжарам праўды можа не ўстояць чалавек, зламацца, ды хіба лепш, калі ў расцы хлусні душа яго загіне, захлынецца? А? — наблізілася амаль ушчытную госця, цікуючы за Міхалінаю, за педаверліваю ўсмешкаю ў яе па твары.— Вось ты малюнкі летаўшнія перабірала, дні тыя страшныя ў памяці аднаўляла, а чым, як не хлуснёю, дні тыя, падзеі тыя ад цябе, ад усіх вас агароджаны? Маўчыш? Дык я табе скажу: хлус-нёю! Бо не хочаце вы праўды. Баіцеся. За сябе, за свой душэўны спакой боязна: раптам згоркне ёп і выплюнуць давядзецца сабе ж пад ногі — а там і паслізнешся, і шыю зломіш пенарокам, божа барані, як кажуць... У расцы ж, асабліва калі з ёю звыкнуцца, нішто сабе: гнілым смярдзіць, але спакойна, руху не адчуваецца, але ўжо куды-куды, а па быстрыну яна не памкне, у вір не зацягне. Ды і рыбку якую-ніякую злавіць можна — як не з'есці, дык пахваліцца перад суседзямі...

— Злосная ты сёння.

— Злосная? А хоць бы і так. Сама ж мяне гукаеш, ад людзей збегшы, вось і слухай. Ад каго яшчэ гэткае выслухаеш?

— Дык ты пра мяне гаворыш! — заўсмехалася, хаваю-

чы непрыязнасць, Міхаліна.— А я ўсё гадаю, хто гэтыя «вы», хто праўды не хоча і за свой душэўны спакой баіцца.

— Ты нічым не рознішся ад іншых.

— Так-такі і нічым? А тое, што я з табою... Як цябе, дарэчы, называць?

— У мяне няма імені. Я прыходжу, таму што ты прагнеш зазірнуць у бездань.

— Але, але,— усміхалася Міхаліна, упершыню не баючыся пакрыўдзіць, адштурхнуць сваім бязвер'ем госцю.— «Душа, што бездань,— не разгледзець дна за воблакамі. Грукатам лавіны заглушыць крык... Апомнішся — адна...»

— Тваё?

— Ну, што ты! Запомніла, бо аўтара гэтых радкоў абвінавацілі ў самалюбаванні. Ці ў самаўсхваленні. Штосьці ў гэтым родзе. А дарэмна абвінавацілі: малюнак дакладны.

— Воблакі — лішняяе...

— Магчыма. Толькі той, хто падымаўся ў горы, з табою не пагодзіцца.

— Мы адышлі ад галоўнага,— нахмурылася госця, адварочваючыся.— Жыць на краі бездані небяспечна і, як бы там ні было, страшна. Ты не можаш з гэтым не пагадзіцца і марна хаваешся за ўсмешкаю: нябось узвыць часам хочацца ад бяссілля, ад страху і бяссіля?

Міхаліна, нервова пакусваючы губы, змаўчала. Маўчала і госця, разгледваючы якуюсь з кніг на паліцы. Цішыня станавілася ўсё больш цяжкаю, задушліваю, і нешта трэба было рабіць, нешта сказаць.

— Я пайду звару каву,— падбадзёрыла яна сябе ўзніклым рантам памерам.— А ты... Ты прачыні акно, калі хочаш.

Калі ўжо мінула калідорчык, азваўся тэлефон. Вяртацца і падыходзіць да яго Міхаліна не стала і здзівілася, пачуўшы, што трубку ўзяла госця («Фантастыка!»). Прыслухалася.

— Рада пачуць цябе. Крыўдую? З чаго ты ўзяў, Баркупчык? — яе, Міхалініным, голасам буркавала тая ў трубку, і Міхаліна міжволі чмыхнула: у Баркупчыка, пайначай, ад здзіўлення вочы на лоб палезлі.— Усё пашае наперадзе. Угу. Пачынае ж мне часам здавацца, што ты і ёсць той, хто пакахае мяне. Справа не ў каханні, кажаш? Глупства, кажаш? Ну, не, любчык, я ў пасцель з табою лягу толькі тады, калі дачакаюся, што ты пакахаш...

«Гэта ўжо занадта!» — кінулася з кухні Міхаліна, каб

вырваць тэлефонны шнур і пералыніць гаворку. Тэлефон быў адключаны. Госця, падкурчыўшы ногі, сядзела на канапе і разглядала кінутыя там малюнкi — некалькі адабраных з папкі малюнкаў. Абазваўшы сябе шалініцаю і памянуўшы чорта, матлянулася назад і ледзь паспела ўратаваць пастаўленую на агонь каву, якая ўжо ўспенілася, пыхкала пагрозліва навіслаю пад красм посуду пенаю. Падзьмухала, студзячы, колькі імгненняў перачакала і разліла па кубачках. Калі ўвайшла з імі ў пакой, з палёгкаю ўздыхнула: госця па-ранейшаму ўглядалася ў малюнкi, зьбика кратаючы плячамі па кожны павеў паветра з шырока адчыненага акна.

— Падсаджвайся бліжэй,— запрасіла Міхаліна, паставіўшы кубкі і апусціўшыся ў адно з крэслаў.— Кава гаворцы не пашкодзіць.

— Ёсць удалыя малюнкi, любчык,— паднялася госця і, прычыніўшы акно, падышла, села пасупраць.— Толькі і яны — эцюднага характару: ні болю ў іх, ні трывогі за імі...

— Табе не здаецца, што трывога, калі яна не адступае, хоць зрэдку не саступае спадзяванню, ператвараецца ў сваю сумную процілегласць? Вось жа жывуць людзі, не радуючыся жыццю, і пошасць абыякавасці распаўзаецца па зямлі. Жаданні-аднадзёнкі, лёсы-аднадзёнкі! — не адно будучыня, а і заўтрашні дзень недасягальны... Ні жыццё, ні маленства не пакідаюць месца спадзяванню — і гэта няправільна. Гэта жорстка. Праўда, праўда, праўда! У пагоні за ёю страчваецца штосьці большае.

— Большае за праўду?

— Разумееш, мы сталі заўважаць толькі тое, што пад посам: адзін выкарыстоўвае службовае стаповішча, другі паціху расцягвае казённае, трэці ходзіць ва ўсім імпартовым і есць каўбасу без пацэнкі, у суседзяў часта грыміць музыка, у начальстве ходзяць яўныя дурні... Усё так. Усё вымагае пэўных змен. Няхай нават карэнных змен. Але ж і тое праўда, што і той, хто ходзіць ва ўсім імпартовым, і той, хто не саромеецца сваёй запэцканай спяцоўкі, аднолькава абыякава абмінаюць слабога, аднолькава лена адварочваюцца ад п'япага мардаварота, які чапляецца да жанчыні. Ад-ноль-кава! Годнасці сваёй чалавек не адчувае, сіле душы не верыць. Вось і змірыўся з тым, што замест спадзявання — сцежка да карыта, на якой, каб дасягнуць жаданага, трэба пекага абагнаць, пекага адпіхнуць, спіхнуць у грязь. І чым трывожней у свеце, тым хутчэй трэба

бегчы, тым хутчэй трэба адваёўваць сваё — на магчымасці сёння, на магчымасці сію мінуту.

— І цябе гэта ніяк не тычыцца?

— Чаму ж! І перада мною — тая ж сцежка, і я ўцягнута ў гон. Не хачу, не хачу, разумееш? — і ўцягнута, і бягу разам з усімі, і ўжо задыхаюся. Калі б не творчасць, калі б не гэты паветраны замак, на сценах якога я магу развешваць малюнкi, карціны сваёй душы, перайначваючы рэчаіснасць, і не ведаю, ці жыла б.

— Але ж уяўленню ніколі не змагчы рэчаіснасць, мары ніколі не падмяніць жыццё, — пакручвала кубак перад сабою госця, і пацямнелы твар яе то адпльваў, то зноў набліжаўся да Міхаліны. — Ты нават не ўсведамляеш усю трагедыю свайго адзіноцтва.

— А мае карціны?

— Твае карціны... Яны — як воблакі, што імкнуцца прыкрыць бездань і прыкрываюць. Толькі бездань ад гэтага не становіцца менш небяспечнай.

— Больш, менш... Гандлярскі нейкі падыход, — задумалася Міхаліна, углядаючыся ў субяседніцу, як углядалася б у люстэрка, у свой адбітак у ім. — Збоку, з пэўнай адлегласці такую дзіўную істоту, як чалавек, не зразумець. Мы і самі сябе не заўсёды разумеем. Раздвоеныя свядомасцю — вось як я з табою! — жывём і бачым сябе, жывых, жывём і ведаем, што паміраем. Быццам прысутнічаем пры сваім уласным жыцці.

— І кожны адчувае сябе адзінокім!

— І кожны, як капатаходзец, што ледзь утрымлівае раўнавагу на сваім канаце, помніць — перакананы: трэба ісці наперад, трэба ісці, хоць недзе, у самы печаканы момант, капат не вытрымае і абарвецца, абарваўшы жыццё.

— А твае карціны? — спытала цяпер ужо госця, злёгка ўстрывожаная глыбокім смуткам Міхаліны.

— Карціны? — адштурхнулася Міхаліна ад пытання, каб падняцца, павярнуцца і адысці да акна, але не паднялася — сядзела ўсё гэтак жа пасупраць, твар у твар, вочы ў вочы. — Карціны — гэта памкненні вырасці. Узняцца пад сабою. Узляцець, калі хочаш, учуўшы пошум крылаў за спіною. Ат! Усё не тое. Усё не так проста. І не так прыгожа. Хто-хто, а ты не падманваешся: хутчэй ужо не пракрылы, а пра боль, пра пакутны боль і жаданне вырвацца з яго спратаў трэба ў такім выпадку гаварыць.

— Ты не ўсведамляеш усю трагедыю свайго адзіноцтва.

— Ды ўсё я ўсведамляю! — зазлавала Міхаліна.— Не крычаць жа пра сваё адзіноцтва дзень і ноч, абвінавачваючы ўся і ўсіх,— усе з таго ж цеста, што і я. Мо каго і камечаць, ціскаюць часцей чысьці рукі, не ў тым шчасце.

— А ў чым? — падсунула ёй і свой кубачак кавы госця.— У тым, што ты думаеш пра сябе лепей, чым пра астатніх?

Адпіўшы глыток халоднай ужо кавы з прапанаванага кубка, Міхаліна цяжка паднялася, прайшлася па пакоі, раз і другі раз, зноў гэпнулася ў крэсла, зноў падхапілася, матлянулася да акна. Позірк слізгануў на сцяпе пасупраць... Сцяны — не было. Так, бы акно выходзіла не ў калодзеж двара, а ў пачную бязмежную прастору неба, якая плыла, адпывала кудысьці ў будучыню.

— Хто трымаецца за тое, што мае, з ім і гіне.

Азірнулася на незнаёмы, больш глухі, чым у госці, голас — пакой апусцеў.

А неба плыло, адпывала кудысьці ў будучыню, і такі жаль паласнуў раптам па сэрцы, што Міхаліна міжволі прыціснула да грудзей бяссільныя дрогкія рукі, міжволі ўслухалася ў іх дрыжанне, у холад, які перацякаў з іх у сэрца, аціхлае і напалоханае гэтаю цішынёю. Усясветнаю, як здалося, цішынёю. Бо вось жа не чула яна ўжо ні свайго дыхання, ні дыхання почы. Бездаць, перавернутая дном угору, уцягвала ўглыб — увысь! — мірыяды зорак, мірыяды агеньчыкаў, і зоркі гэта ці свечкі ў руках тых, каму на канавана дарога ў адзін канец, не ведаў ніхто на зямлі. І яна, Міхаліна, не ўзялася б сказаць. Заціскала жаль, як заціскаюць звычайна рану, і слухала, слухала цішыню, не адганяючы думак пра хуткаплыннасць часу, пра хуткаплыннасць жыцця.

18

Дзень выдаўся такім сонечна-празрыстым, што, здавалася, не заўважыць у ім воблачка ці, тым больш, дажджавую хмару проста немагчыма. Ды і не было ніякай хмары. Сонца, ужо даўнавата пераваліўшы цераз самы высокі грэбень сіпечы, не спяшалася сысці са шляху, саступіць яго вечару і закаціцца ў заўтрашні дзень — адно расло ў намерах і, наліваючыся чырванню, прыглушвала сваё ззянне, яшчэ нядаўна цясерпа яркае і калючае, а зараз мякчэйшае, роўнае. Промні нібыта раствараліся ў павет-

ры, надаючы яму залацістае адценне, і калі пырснуў, сыпаў з чыстай, роўна асветленай вышыні печаканы раптовы дождж, кроплі яго ззялі, пераліваліся ўсімі фарбамі адвячорка, ад залатой да ліловай.

«Цыганскі дожджык!» — прыгадаліся Міхаліне пыльныя вулачкі яе малецтва, па якіх яна з сябрамі, басанож, уцякала ад дажджу, смеючыся і дражнячыся: «Цыган, цыган, не бі па нагах, сонца добра бачыць, чые ногі скачуць!..» Дражнілка як дражнілка, а смеху — на ўвесь гарадок: сонца смяялася, і шкліны ў вокнах, і вымытае лісцейка вішань, і трава. І ўжо ж, канечне, яны — малеча. Бегалі з дажджом напераганкі, дражнілі яго, павісквалі ад дзіўнай, па-дзікунску неўтаймоўнай радасці па кожную сыпанутую ім жменю халаднаватых кропель і смяліся — ад таго, што лета, ад таго, што да піткі вымаклі, ад таго, што не помнілі (у такія хвіліны гэта ўяўлялася няважным, нязначным) ні пра галодныя босыя дні свае, ні пра пядаўняе ваеннае ліхалецца, з якога ішлі і ехалі праз гарадок калекі, старцы, інваліды з жаласнымі песнямі ў мяхах гармоніка, з просьбамі аб міласэрнасці на дрыготкіх губах.

Цыганскі дожджык... Мо таму цыганскі, што вясёлы? Зіхоткі россып сонечных пырскаў вабіў, уцягваў у свой вясёлы скач — нікому не хацелася схавацца пад дах, ніхто не спяшаўся раскрыць парасон. Па тварах толькі што заклапочаных людзей блукалі лагодныя ўсмішкі, і Міхаліна была ўпэўнена, што шмат хто, як і яна, прыгдваў сваё маленства, сваё штодзённае чаканне цуду — хоць бы такога простага, як дождж. Гэта хвіліна міне, але пакуль яна не мінула, можна не думаць пра тое, што чакае штурханіна ў магазіне і потым — з папакавапаю сумкаю — у перапоўненым аўтобусе, што стома і раздражнёнасць знойдуць выйсце дома і вечар, як зазвычай, будзе сапсаваны лаянкаю са стомленым і гэткім жа раздражнёным мужам (ці жопкаю, калі гаворка пра мужчыну), што наперадзе такі ж тлумны будзённы дзень, як і сёння, і піводзін дождж не адмые яго ад шэрані і дакукі звыклага, не імі заведзенага парадку. Думкі пра гэта вернуцца, але пакуль яны не вярнуліся...

Віхрастага хлапчука гадоў шасці, які перабягаў Даўгабродскую, не зважаючы на рух, Міхаліна, спыніўшыся па напярэджанне святлафора ля самай трамвайнай лініі, убачыла з-за хваста трамвайнага вагона як бы другім зоркам: малы азірнуўся на некага ззаду, мо проста на голас,

і не запыніўся — трамвай жа ўжо мінаў скрыжаванне! Малы не заўважыў і не мог з таго боку заўважыць, што насустрэч гэтаму трамваю, размінаючыся з ім на скрыжаванні вуліц, ішоў яшчэ адзін, што пад колы яго ён якраз і выскачыць праз міг-другі... Трэба было пешта рабіць. Трэба было паспець штосьці зрабіць!

Не ўсвядоміла ні свайго намеру, ні свайго руху: шырэў, выпускаў яе са сваёй каменнай пасткі доўгі вузкі тунель — адно паспець трэба, паспець дабегчы да малога і захінуць яго ад скрыгату, ад чыйгосьці крыку, ад ценю, што ўжо насоўваўся і вось-вось пакрые хлапчука, абрушыўшы на яго — і на яе — чорныя свае скляпенні. Яна не ўсвядоміла, калі, як зрабіла адзіна магчымы выратавальны рух — сутыкнуўшыся з малым на самай мяжы аграмаднага рухомага ценю, абхапіла аберуч яго гарачае цельца, прыціснула яго да сябе, зрабіла яшчэ адзін рывок, яшчэ адзін крок і адчула, спіною, скураю адчула халодны, ледзяны шоргат жалеза — ледзяны скрыгат, так бы злосна скрыгнулі ззаду чыесьці зубы.

— Мі-ша!!

Здалося, крычалі адначасова ўсе, хто памкнуўся, кінуўся сюды, на сярэдзіну вуліцы, да трамвайнай лініі, зіхоткай ад дажджу, акружаючы шчытным кальцом яе, Міхаліну, і ўратаванага ёю малога, якога яна па-ранейшаму моцна прыціскала да сябе. Пырскі дажджу змешваліся са слязьмі: яна паспела! усё-ткі п а с п е л а! І гэта было галоўнае. І ўсё астатняе не мела значэння.

— Божа мой, я нават заплюшчылася...

— Добра, што ўсё абышлося!

— За імі вока ды вока трэба...

— Што ж вы адпускаеце сына на такім небяспечным пераходзе?

— Дзякуй, Міхаліна.

— Папа! — тузапуўся ў яе з рук хлопчык, і, адпускаючы яго (цяпер ужо можна!), Міхаліна падпяла вочы: перад ёю, камечачы дрогкімі пальцамі тонкі сынаў плячук, стаяў Чэсь.

— Вазьміце, — соваў якіісь дзяцюк яе сумачку, падбраную на рэйках, і яна, хутчэй машынальна, узяла яе ў яго з рук і, ні на каго больш не падняўшы вачэй, рушыла ісці.

— Міхаліна! — пачула не столькі вокліч, колькі дотык знаёмай рукі і не спынілася. Ішла, наварнуўшыся, назад, цераз вуліцу, і плакала, і слёзы змешваліся з залатымі

пырскамі дажджу. І было ў гэтым штосьці ачышчальнае — з кожным крокам дыхалася лягчэй, вальней, і не важна, што ішла яна не ў бок Палаца мастацтва, дзе праз дзесяць — пятнаццаць хвілін адкрывалася выстаўка, і не ў бок майстэрні, размешчанай непадалёку, а ўніз па праспекце, па мокрым яго тратуары, без пэўнай мэты. Без пэўных думак нават, бо ні пра што яна не магла зараз думаць — радасць вярнулася да яе, дзіўная, па-дзіцячы неўтаймоўная радасць, якая не шукае тлумачэнняў і прыходзіць адзіна для таго, каб падарыць раптоўныя хвіліны еднасці з зямлёю і небам і злячыць ад тугі, ад задушлівай тугі душу.

19

— Слухай, хто ён такі — гэты М. Бабура?

— Не ёц, а яна.

— Я-на?!

— А што? Занадта высокі ўзровень для жанчыны?

— Ды не... Толькі...

— Толькі факт гэта, факт, стары: сёння жанчына ў творчасці смялейшая. Смялей выказваецца. І даўно трэба б прызнаць...

— Кінь ты! Не ўзводзь адзінкавы выпадак у правіла.

Выстаўка... Выстава... Чарговы вернісаж... А то яшчэ: мерапрыемства... Публікі, як звычайна, нямнога — і ўсё публіка зацікаўленая: мастакі, іх сябры, іх сваякі, іх крытыкі. Ходзяць па залах адзін за адным, гуртам, больш цікавучы за гаворкаю, чым углядаючыся ў карціны. Мо таму, што (каб потым не памыліцца ў ацэнках) з гаворкі сёе-тое льга ўлавіць, уразумець наперад. Мо таму, што вось так гуртам збіраліся пачаста, адно ў такія, як гэты, дні, а карціны правісяць штосьці каля месяца — прыходзь, дзівіся, сам-насам з тым палатном, якое ўпадабаеш.

— Міхаліну не бачыў? — наляцеў на Чэся, вылавіўшы яго паглядам у патоўне, Баркун.

Чэсь моўчкі пахітаў галавою і азірнуўся на сына, якога ён моцна трымаў за руку.

— Пospех! Грандыёзны поспех, браце, — паляпаў Алесь яго па плячы, увесь ужо ў паступным руху. — Да яе карціны не прабіцца. Усе патрабуюць аўтара.

Ён ужо сарваўся з месца, ужо ўвінчваўся ў сустрэчны паток людзей, калі Чэсевы словы дагналі, ударылі яго:

— Ды не будзе яе!

Павольна, усім тулавам разварочваўся Алесь, чапляючы некага застылаю, здранцвелаю ў момант узмаху рукою. З нечаканаю ў сабе перыязнасцю ўзіраўся ў яго Чэсь. Тры-чатыры крокі падзялялі іх, ужо пераадольшыя крокі — яшчэ адначасова зразумелі гэта і абодва, разам пацямнелі, пасуніліся: з гэтага моманту і давеку паміж імі будзе стаяць жанчына, якую і адзін і другі (гэтак па-рознаму!) любілі.

Любілі? Слова сарвалася міжволі: піводзін з іх не правіў яго нават у думках. Адно позірк схліснуліся і перыязнасць, больш падобная па раптам аголеную імгненнем нянавісць, выплеснулася доле. Адно твары, крапутыя глыбокім адчужэннем, пацямнелі («Такую жанчыну пакрыўдзіў!» — скрывіў вусны Алесь, «Вока на ласы кавалак разгарэлася!» — звёў бровы Чэсь).

— Алесь! — пагукаў хтосьці Баркуна, і ён крутануўся па голас, не зірнуўшы больш на сябрука, адышоў.

— Ат, чорт! — працадзіў Чэсь скрозь зубы, тузануўшыся, і тут толькі згадаў пра малога, які нецярыліва таптаўся побач.— Пойдзем. Пойдзем, дагледзім выстаўку і — дамоў...

— Ты мне яшчэ сваю карціну не паказваў.

— Пакажу.

Позірк выхопліваў з людскога гурту то адзін знаёмы твар, то другі, і Чэсь тут жа зводзіў павекі ці адварочваўся. Аварочваўся і ўсё ж бачыў — іншым, унутраным, зоркам бачыў: як лісліва зазіраў у вочы некаму з начальства, тлумачачы штосьці, Аржыська, як, шчытна акружаны моладдзю, усміхаўся на нечы жарт Дзіма Дзімыч, як кожным рухам, кожным паваротам галавы паказвала сваю вагу, сваю значнасць тут, на выставе, Жана Віктараўна... Ніводнае палатно не закранала ўвагі, ні перад адным з іх ён не затрымаўся больш як паўхвіліны: усё — добра вядомае, усё — у звыклай маперы. Нават тое, што прэтэндавала на павізну і адметнасць.

— Чаму ты не расказваеш, што там намалювана? — тузаў за руку сын, але Чэсь як і не чуў яго: глыбока ў грудзях узнік і рос, шырыўся якісь няроўны гул — ці то сэрца певядома чаго захадзілася, ці то пайшло ў рост ужо адпрэчанае, ужо ўтаптанае, здавалася, у змрок забыцця... Слова не слова, згадка не згадка...

Нічога і нікога не пачуў бы ён зараз: набліжалася, вырастала перад вачыма палатно, ля якога не радзеў, не

разыходзіўся ладны натоўп цікаўных. Чэсь яшчэ здзівіўся, што натоўп не заслапяў палатно, як таго патрабаваў закон перспектывы (праца ж вісела невысока), але здзіўленне мільганула і знікла, ды і натоўп знік — не бачыў жа ён яго, не заўважаў! Ішоў — цераз пустую ўжо залу, усё замаруджваючы крокі, з цяжкасцю перамагаючы хваляванне, ішоў насустрач маці, такой, якой запомніў яе, якой помніў... Калі, не дайшоўшы, спыніўся, няўцямным рухам абняў і прыцягнуў, прыхінуў да сябе сына, не было ўжо вакол ні залы, ні сцен, завешаных карцінамі, ні абмытага, расквечанага дажджом гарадскога квартала за імі. Вырывалася з-пад ног і хавалася ў невысокай густой траве сцежка, дальнім, цяжэйшым краем абрывалася ў сінюю бездань нябёсаў зямля, і там, дзе яна абрывалася, на самай мяжы зялёнага і сіняга, стаяла маці... Хоць не, яна не стаяла. Яна ступала, не кранаючыся босымі нагамі сцежкі, — яна набліжалася!

— Здэцца б, і мастак так сабе... Не з вядомых... А якая праца! — чапляўся слых за чыесьці словы, сказаныя гучна, са знаёмым прысвістам, але словы адгучалі і тут жа расталі ў бяздоннай сінечы неба.

Неба займала ўжо ўсю прастору вакол. Чыстае, без адзіпай аблачынкі, яно пялёхкалася, пералівалася ўсімі адцепнямі сіняга і доўжыла, доўжыла рух насустрач: разпораз схіляючыся да малога сына, які ўсміхаўся і на кожны крок радасна ўзмахваў ручанятамі, ішла жанчына. Весела рассыпаліся ў яе па плячах светлыя хвалістыя валасы. Лёгка ўзлятала ў такт руху празрыстая бязевая сукенка — і ўспыхвала, пачынала свяціцца юнае цела, цяпло якога, хараство якога зараз, у гэтую хвіліну, належала небу гэтак жа, як і зямлі.

Знаёмы нячысцік

«Ён не суддзя нам, Бог! Ён не смее судзіць, бо не быў жапчынаю на зямлі! — раз і другі раз мільганула ў яе ў думках, і калі першы раз Марыля няўцямна пацягнулася да лба, каб адхрысціцца, адрачыся ад грахоўных слоў, то потым як забылася на свой рух — слепа пазірала ў ледзь пазначанае на сцяне перад ёю акенца і ўжо не думала, а шаптала: — Ён не смее судзіць, бо не быў жапчынаю на зямлі, не быў...»

Ноч, лютаўская завейная поч шумна ўздыхала побач, за акном, шкадуючы і яе, Марылю, і яе халодную хату, моцна абгарэлую яшчэ ўвосень, калі паліцаі, пананіваўшыся, развялі касцёр пад самай сцяною і дапытваліся ў Марылі, дзе гаспадар, Серафім Шчаўлік, і не давалі тушыць ні хату, ні якую іншую пабудову, пакуль не нацешыліся вясёлым вогнішчам і яе, Марыліным, страхам. Добра, што хоць палова пяціценкі ацалела — было дзе з дзецьмі прытуліцца.

З дзецьмі... Дачка, Настася, спала на палку, каля ляжанкі, а большапьякага свайго, Косцю, Марыля ўсё яшчэ чакала. Прадчуваючы нядобрае і злякаўшыся гэтага прадчування, звечара, з таго часу, як сцёмнілася, чакала. Не клалася спаць, сядзела ля акна, твар у твар з ноччу, і гукала ў поч, шаптала: «Косця! Сыноч...» Ноч уздыхала і, услухоўваючыся ў няўцямны яе шэпт, пачынала падвываць завеі, быццам адпявала ўсё і ўсіх на гэтай пакутнай зямлі. Усё і ўсіх...

— Мама, Косцю, відаць, у Івана Аляксандравіча ноч заспела, у настаўніка. Прыйдзе ўранку.

— Ты спі, спі, — не павярнулася да дачкі Марыля. — Я пасяджу крыху.

— Да ранку далёка.

— Завея... Ні зямлі, ні неба не ўгледзець...

Марыля зябла. Хустка спаўзла, ссунулася з плячэй на лаўку, і не было сілы зварухнуцца, паправіць яе: рукі перухома, здрапцвела ляжалі на каленях — як прыстылі адна да аднае.

— Вы б клаліся, мама.

Яна не абзыўнулася. Не пачула. Напружваючы памяць, успамінала і не магла ўспомніць словы малітвы, што яшчэ гадзіну таму гучалі ў душы, супакойваючы, абнадзейваючы. Успамінала — і не магла ўспомніць. Не было слоў. Забыліся. Згубіліся сярод трывожных яе думак. А трывога змянялася страхам, страх саступаў адчаю: няўжо яна — адна? І перад мінулым і перад будучым — адна?

— Дзяцей, дзяцей беражы, Марыля! Я вярнуся.

Салёны, размыты слязьмі пацалунак абпякае ёй вусны — яна ўскідвае рукі, чапляецца імі за паветра, за цемрадзь, якую ніяк не праб'е, не прарве позірк.

— Та-та!!

Цемрадзь успыхвае і — пакуль з халодным шкляным званам асыпаецца Марылі пад ногі сынаў вокліч — згарае, выгарае датла. Вачам адкрываецца пяроўная стужка рудога пылу, які варушыцца на кожны крок яе ўслед за мужам, за Серафімам, і потым доўга асядае, укладваецца, засланяючы вёску, адгароджваючы яе ад шляху, ад вайны, што ўжо грыміць недзе далей на захад і патрабуе салдатаў — гукае ўсіх, хто можа трымаць у руках зброю.

— Тата! Пачакай!

Марыля не бачыць сына. Бачыць, як узвілося, завірвала паміж імі, скручваючыся ў жгуты, воблака пылу і, аддаляючыся, пачало цямнець, расці... «Зараз пыл асядзе, — супакойвае яна сябе, — асядзе! Трэба трошкі перачакаць, пастаяць».

Хвіліна доўжыцца і доўжыцца, а пыл, па-ранейшаму цёмна-руды і густы, вісіць у паветры. Здэцца б, і сарвалася з месца, кінулася следам за сынам Марыля, а ногі як ураслі ў шлях — не тое што на кожны рух, на кожны ўздых глыбей і глыбей у яго ўгразаюць. І ног з пылу не выцягнуць, і вачэй на неба не падняць, каб аціхла пакута, каб ачыхнуў у грудзях пякучы боль.

Калі, дапамагаючы ўскінутымі рукамі, яна ўсё ж падымае галаву, то ўздрыгвае ад нечакапасці: неба ляжыць перад ёю ва ўсёй сваёй чысціні і некрапутасці — блякла-сіняе, парослае сопечнымі промнямі і жаўруковым званам. Так, так, гэта ад жаўруковых песень звініць вышыня, і Марыля сіліцца расцяць пабялелыя, выцягнутыя ў балючую ўсмешку вусны: якая вайна? Навошта?

А звод гусцее, становіцца трывожным, і перш чым Марыля ўсведамляе, што не чуе больш вышыні, не чуе жаўрукоў, а аднекуль з-за спіны пасоўваецца, напаяўзае незпаёмы гул, — гул гэты запаўняе ўсё неба, усё паўколле. І вось

ужо наплываюць цёмныя крыжы самалётаў, вась ужо гэтыя крыжы заслапяюць неба, а гул расце, гучнее, цісне на плечы — яго не атрэсці, яго амаль не ўтрымаць. «Што ж гэта, госпадзі? Што ж гэта?» — заслапяецца яна рукамі і малітваю, а шэпт пераходзіць у крык, у пяўцямны крык: «Што ж гэта, госпадзі? За што?»

Крыку гэтага ў страшным гуле яна і сама не чуе, і калі знясільваецца, нямае, уціскаючыся ў свой няўключны, раздушаны цэнямі чужых самалётаў цень, усяго за якіх сорок крокаў ад сябе печакана бачыць Серафіма з плецаком цераз плячо і ля яго, у ягоным абдымку, сына, Косціка, які абхапіў бацькаву шыю рукамі і прыпаў, прыляпіўся да бацькі, хаваючы твар у яго на грудзях...

— Косця казаў: нашы хутка прыйдуць. Ідуць ужо.

— Чаго ён да настаўніка пайшоў, не казаў?

— Не. Прыёмнік слухаюць, мусібыць.

— Але ж гэта...

Марыля не дагаворвае, заціскае рот даланёю, спалохаўшыся думкі, і тут жа звыкла цягнецца да прыкрытага паркалёўкаю лба. Холад расцякаецца на ёй шырокаю хваляю — рука ўздрыгвае, дрыжыць, і праз міг-другі ўжо не спыніць калатун ва ўсім целе, быццам прадчуванне, яшчэ нядаўна кволае, баязлівае, вырасла і набыло сілу перакананасці: здарылася бяда — першынец яе, Косцік, няйначай, трапіў у бяду.

— Мама, вы чаго? Вы не плачце, — шмыгае носам, падняўшыся і наблізіўшыся да яе, Настася. — Косцік прыйдзе. Вось убачыце, прыйдзе!

Яна хутаецца ў сцягнутую з палка коўдру, хінецца да маці. Потым уплішчваецца на лаўку, побач з ёю, — і вась ужо даўжэйшым краем коўдры захінае, хутае матчыны плечы, прыціскаючыся да яе, саграваючы яе сваім худзенькім цельцам.

— Ён жа не першы раз... Ён прыйдзе!

Словы перамешваюцца са слязьмі, слёзы студзяць твары: маці і дачка, шчака да шчакі, узіраюцца ў цьмянае, заваянае ноччу акно, услухоўваюцца ў скавытанне ветру, у марозны стук снегу, які жменямі кідае вецер у паколатыя, заіпелыя знізу шыбкі. Да раніцы яшчэ далёка...

* * *

Раніца выгарала хутка. Ледзь сонца, яркае, сляпучае, паднялося з-за ліпы і зазірнула ў акно майстэрні, раскве-

ціўшы груды тканіны, крой на сталах і гатовыя ці амаль гатовыя касцюмы на вешаках і манекенах, расстаўленых уздоўж сцяны, як тут жа і схавалася за высокаю камяніцаю пасупраць, цераз вуліцу, і святло стала прыглушана-роўным, матавым.

Мільганула шкадаванне, але мільганула і згінула. Ужо ж, працаваць, калі лёгкі шыфон у руках зіхціць і іскрыцца, немагчыма, а праца не чакала: праз паўгадзіны пачнуцца прымеркі і ў тлуме іх, змушанай падтрымліваць шчабятанне сільфід, лебядзіняў, пасланніц добрых і злых чараўніц, Настасі давядзецца добра пашчыраваць, падцягваючы, заколваючы, падшываючы іх спаднічкі, гарсэты і крылцы. Трэба ж, каб на сцэне, уплятаючы свой танец у музыку, яны глязеліся сапраўднымі сільфідамі і лебядзінямі. Як ужо там стапуюць — не яе, Настасін, клопат, а за касцюмы ёй адказ трымаць. Колькі іх прайшло цераз яе рукі, і не злічыць ужо, гадзіны, дні, гады працы — амаль палова жыцця... Цэлы горад можна адзец!

Падумала — і ўсміхнулася: прыбіральшчыцы на пуантах, дарожныя рабочыя ў стралецкіх шапках, хатнія гаспадыні, абчапляныя сумкамі, у пышных сукенках са шлейфамі, ці міліцыянер у кароне Мефістофеля сярод малечы ў празрыстых трыко з крылцамі за плячамі і залатымі лукамі ў руках — было б на што падзівіцца!

Малюпак, выразліва ўяўлены ёю, знік адразу, і думалася ўжо пра іншае, а ўсмішка няўцямна блукала ў Настасі па твары.

Касцюм для чалавека — не галоўнае, пэўна ж, а і ад яго нярэдка сее-тое ў жыцці залежыць: не толькі воблік чалавека з пераменаю касцюма мяняецца, а і паводзіны, і думкі часам. Адна справа ў паношаным бумазейным халаце па хаце таптацца, іншая — усе вартасці моднай шаўковай сукенкі гасцям паказаць: дзве розныя ролі — дзве розныя жанчыны. І колькі б хто ні даводзіў, што каралева і ў рызманах застапецца каралеваю, яе, Настасю, не перакапаць: дзень, тыдзень — ну, месяц! — трымалася б яна па-каралеўску, а потым як не рызманы, дык позіркі людскія сваё зрабілі б. Зрабілі б. Душа плоці пачала б стыдацца.

Не галоўнае для чалавека касцюм, так. Але колькі расказвае пра чалавека!

Вось і іхнюю тэатральную майстэрню ўзяць. Касцюмы далёкіх эпох, ледзьве не да дзён стварэння свету, шыюць, а і ў іх нельга той ці іншы характар не прасачыць. Хоць

Адама і Еву апранаць, хоць самога Бога, а характар заста-
нецца. Застанецца, няхай сабе толькі роляю вызначаны.

Ужо ж, у любога — сваё месца на зямлі. Лёсам визна-
чае, ці жыццём, ці толькі роляю. Не так гэта і важліва.
Вызначанае. І марна яго аспрэчваць, нават калі прыйдзеш
да думкі, што лёс ці жыццё абышліся з табою песправяд-
ліва. Як пі абышліся, а скардзіцца няма каму. Няма.
У чым, у чым, а ў гэтым Настася не сумпявалася.

І яна, як і ўсе, смуткуе па сваёй душы. Не ўпэўнена,
што ёсць яна, душа, і смуткуе па ёй. Гэты смутак, спомі-
ны, мроі... Нешта прыйшло, пешта адышло, згінула ў
змроку перажытага — вось і ўся ўбогая праўда жыцця.
Убогая! Бо колькі ні перабірае яна гады, усё імкнецца
пацягнуць на іх адны і тыя ж сціплыя апранахі, каб і згад-
кі, і не адна смерць за імі, за іх сцяною, выглядалі звыкла
і нястрашна. Галоўнае, нястрашна — як пыльныя, адсу-
нутыя ў глыбіню сцэны дэкарацыі, няхай сабе і сатканыя
з дзён яе, няхай нават запырсканыя крывёю, але дэкара-
цыі. Фон! Каб на фоне гэтым льга выглядаць амаль што
шчасліваю — і ў чым яно, яе шчасце, і чаму перамагае яго
ўвесь час смутак, асабліва не задумвацца: гэта ж як у сябе
самой пытацца...

Так, колькі жыве чалавек, усё смуткуе па сваёй душы.
І хавае гэты смутак, не выпускае з грудзей аграмадны,
страшны ў сваёй задушанасці крык. Здаецца, каб вырваў-
ся крык — аглух бы зямны абшар, а людзі, кожны сам-
насам са сваім раптоўным жахам, шукалі б словы малітвы,
каб вярнуць сабе Бога. Здаецца... Толькі здаецца! Усюды
людзі, усюды людскія крыкі. І пакуты. І скаргі. І пагро-
зы... У гэткім вэрхале ўжо не застаецца месца для Бога.

Яна, Настася, і згадала пра Бога адно таму, што другі
месяц шчыруе над касцюмамі для новага балета «Стварэн-
не свету», міжволі перабіраючы ў думках карцінкі біблей-
скіх сюжэтаў, бачаныя даўно, яшчэ ў маленстве, і добра-та-
кі пераблытаныя ўжо, а то і сцёртыя да непазнавальнас-
ці. Нічога ж у сапраўднасці, як даводзілі ўсе падручнікі
і лектары, як даводзілі ёй яе ўласныя ўспаміны, не было,
а казкі, калі ўжо гаворка пра казкі, меліся і цікавейшыя
за гэту.

Укрыжаваны Ісус, пакута яго, уваскрасенне, зноў
смерць... Што гэта за Бог, якога бесперастанку забівалі!
Узносілі ў малітвах і царкоўных гімнах так высока, што
і позіркам не дацягнуцца, адно каб тут жа схіліцца да
крыжа яго скрываўленага, быццам і не сыходзіў Ісус з

яго, быццам ніколі не сыходзіў. Не, па яе, Настасінаму, разуменню, не сіле яго скрозь пакланяліся, а цярпліва-сці — цярпенню, з якім ён і чыстыя слёзы і лжывыя клят-вы прымаў. Прымаў і ўжо тым адным адорваў. Бо гэта ж у жыцці і паплакаць часта няма перад кім, і слова надзеі, ачышчальнае, нават у ілжывасці сваёй, мовіць няма каму: выслухаць мо і выслухаюць, а не пачуюць...

— Настася Серафімаўна, я не дужа запазнілася? Рэпе-тыцыя, ведаеце...

Анюта Куніцкая. Прыма. Не ўвайшла — упырхнула ў пакой. Худоба, адны жылы на костках, здаецца, а ўзмахне рукамі, стане на пуапты — і ўжо не танцуе, а плыве, уся лёгкая, грацыёзна-пяшчотная. Хадзіла, дзівілася па яе Настася, як жа. Трэба ж было зірнуць, як сшыты яе ру-камі касцюм з залы глядзіцца. Нішто сабе. Глядзіцца. Фігурка ж у гэтай Куніцкай як точаная, не з ёю, Настасяю, раўняючы.

— Лішняя вага з'явілася. Цэлых дзвесце дваццаць гра-маў! У басейн бягу... Адразу пасля прымеркі.

Дзвесце дваццаць грамаў... Гэтага птушаняці яшчэ і на свеце не было ў сорок чацвёртым, калі Настася гэтыя дзвесце дваццаць грамаў — сутачную пайку хлеба — не тое што пальцамі, позіркам лёгка ўзважвала.

— Вы з якога года, Анюта? З пяцьдзсят пятага?

— З пяцьдзсят шостага.

— Але, але. Памятны год!

— Памятны? Чым? — прысела, зазірае ёй у твар.— Няйпачай, вам шчасце, Настася Серафімаўна, у той год прываліла. Прыз-на-вай-цеся!

— Шчасце? — усміхаецца Настася, слухаючы раптоў-ную цішыню за плячмі.— Мо і шчасце. Гледзячы з якога боку зірнуць.

— А вы з весялейшага — з сонечнага — пазірайце!

— Тады, канечне. Да сонечных промняў ні гразь, ні кроў не наліпаюць.

Рукі Настасіны не зважаюць ні па словы яе, ні на дум-кі і звыкла шчыруюць, распрамляючы ледзь заўважныя зморшчынкі на лёгкім празрыстым шыфоне, падколваючы, падбіраючы лішняе, пазначаючы лініі мудрагелістых швоў. Словы ж, яшчэ не адгучаўшы, патапулі ў цяжкой задуш-лівай цішыні, ад якой засмылела, запякло раптам у гру-дзях: у сорок чацвёртым гэтай Анюты яшчэ і на свеце не было...

Снег, дзе намецены ў гурбы і пакрыты марознаю скарышкаю, дзе цеглыбок і сыпкі, як перамерзлы пясок, пахрустваў, спружна парываў пад іх цяжкімі крокамі, і Настасі здавалася, што і гэты хруст, і гэта парыванне не проста ламалі навакольную цішыню, а, ламаючы, ускідавалі вострыя ледзяныя яе сколкі ёй на плечы. Ёй і маці. Бо і маці ўсё часцей спатыкалася, не ў сілах развінуць, распрастаць сціснутыя нябачным цяжарам плечы, і маці задыхалася, дыхала цяжка, з сябе, хоць ішлі яны па цаліку, напразткі цераз поле (шлях усё роўна замяло) не так і хутка: крок за крок чапляўся...

Поле, якое ў добрых часы было перабегчы, як пераляцець, цягнулася бяскошца, доўжачыся, выцягваючыся, зліваючыся з бляклаю роўнядзю неба. Пасёлак, куды гнала іх трывога за Косціка, пагойдваўся педзе па самым ускрайку позірку — і ісці было да яго, не дайсці.

— Ма-рыля! — каціўся за імі вокліч, кліч чыйсьці, але колькі Настася ні азіралася, нікога ззаду не бачыла: ззаду, як і наперадзе, ляжала белае поле, плыло, напывала, усё роўна як падштурхваючы ў спіну, бляклае, шэрае неба — не неба ж гукала!

— Мама, вы чуеце? — спрабавала яна дагнаць, прыпыніць маці, а тая не чула і не спынялася, і Настася зноў пытала: — Мама, ці чуеце вы?

Голас не адступаўся. Цяпер ён ужо гугніў нешта, і, каб расчуць якія-ніякія словы, яна заповоліла крокі, адразу адстаўшы ад маці, адразу апынуўшыся адна, сам-пасам з бязмежжам.

— Ручайкамі гарачай крыві прывязалі яго да лаўкі... Хіба не крыж пакутніка гэта? Хіба не крыж?

— Ма-ма! — ірвануўся ў дзяўчынкі з грудзей страх і, ледзь вырваўшыся, застыў — прымёрз да вуспаў, якія толькі зрэдку балюча ўздрыгвалі і не расціналіся.

— Здратавалі цела яго, паламалі рукі і ногі яго, спаласавалі калючым дротам лоб... Хоць ён не Бог! Не Бог, а чалавек, што сканае за іншых — без уваскрасення, без раю. Усяго толькі чалавек. Так, усяго толькі чалавек — у імгненне пакуты і змроку, пасярод воўчай лагчыны...

Настася, ашалелая ад жаху, ад белага бляску вакол, абхапіла рукамі галаву, заткнула вушы, прымружыла вочы і кіпулася бегчы, глыбока ўзворваючы снег, следам за маці, па сцежцы яе слядоў. А голас гучаў:

— Ручайкамі гарачай крыві прывязалі яго да лаўкі, здратавалі цела яго, асляпілі боль яго, хоць ён не Бог, хоць ён усяго толькі чалавек — з закатаваным Богам у вачах! Чуеш?

— Ма-ма! — гукала Настася ў прасцяг.

— Марыля! — каціўся паперадзе яе чыйсьці вокліч.

Вырастаў перад вачамі пасёлак, расступаліся адбеленыя, аблепленыя снегам, сляпыя хаты, выстаўляючы, прыўздымаючы над сабою пляц, невялікую, добра ўтаптавую пляцоўку перад школаю, дзе размяшчалася зараз жандармерыя, — пляцоўка звычайна была роўная, як раскатаная, а тут уздыбілася, выгнулася, і на самым грэбені яе чарнела штосьці... Трупы! Кінутыя ў снег — на пацеху варанню і на страх людзям — трупы!

Яна да рэзі у вачах узіралася ў іх, пазнаючы і не пазнаючы сярод іх Косціка. Калі б апратка была на ім, калі б світка, ззаду, на спіне, разарваная і ёю, Настасяю, увосень, цішком ад маці, залатаная ці цяжкія, яшчэ бацькавы боты на нагах, то і сумнеўня не ўзнікла б, але ўсе чацвёра ляжалі ў адным споднім і босыя... «Мама не паверыць мне», — шкрабанулася, зачапілася за імгненне недарэчная зараз думка, і Настася адчула, як, халадзеючы, сцялася ў грудзях сэрца: яна ж павінна была дагнаць маму — яна даганяла яе і не дагнала! Не дагнала, а далей бегчы няма куды: вось ён, пасёлак, вось ён, пляц, перад ёю, адразу за агароджаю з калючага дроту, а мамы не відаць. Ні паблізу, ні там, за дротам...

— Дачушка! Дачушка, памажы!

З цяжкасцю павярпулася на кліч, з цяжкасцю, пераадольваючы раптоўную змогу, зрабіла крок насустрач маці, якая — далёка ззаду — ледзь падымалася і тут жа злоў валілася ў снег, і ўсё гукала, даўно ўжо, відаць, гукала:

— Куды ж ты, Настася? Памажы!

Адлегласць паміж імі скарачалася марудна, і Настасю дзівіла тое, што голас матчы яна чула, выразліва чула, а снег пад нагамі маўчаў, не абзываўся — не хруснуў ніводнага разу, не зарыпеў. Каб мароз адваліўся, яна адчула б. Па руках адчула б, якія тырчалі з караткаватых рукавоў і былі як чужыя: хустку на галаве паправіць не маглі... Не, мароз пават мацнеў — не адно рукі, а і нос і шчокі мерзлі, снег жа па крокі яе не абзываўся, быццам скарынкаю намерзла на яго цішыня. Глыбокая, жудасная ў сваёй пезвычайнасці цішыня: голас жа матчы яна чула!

— Бог адступіўся ад мяне... Не дайду... Не дагукаюся ні да сыночка свайго, ні да неба...

— Вы на мяне абапрыцесь, смялей абапрыцесь, мама. Пойдземце дамоў,— падтрымліваючы маці, прасіла Настася, рашуча перакапаная ў гэты міг, што там, на спезе, разам з настаўнікам, разам са сваімі закатаванымі сябрамі, ляжыць Косцік і маме нельга, нельга зараз ісці туды: яна і так хісталася і ледзьве стаяла на пагах, нават з яе дапамогаю.— Пойдземце дамоў, мама. Косцік прыйдзе. Сам прыйдзе!

— Гукаў мяне... Косцік гукаў мяне ўначы, сэрца не памылялася. Што, што, скажы, адчуваў ён адзін, пакінуты, і намі і Богам пакінуты, га, Настася? Як Хрыстос... Як Хрыстос укрыжавашы, адзін застаўся. Сам-насам з пакутаю сваёю.

— Што вы гаворыце, мама? Што вы такое гаворыце? — змагалася з холадам, які прабраўся ўжо ў нутро, усярэдзіну, Настася.— Гэта мароз. Гэта ўсё мароз. Пойдземце.

— Пус-ці-іі!!

Марыля тузавулася, адштурхнула дачку і — адкуль толькі і сіла ўзялася? — кінулася бегчы ў бок пасёлка.

— Там агароджа. Там калючы дрот,— памкнулася за ёю Настася.— Там Косцік...

Словы згаслі непрамоўленымі. Згаслі яшчэ ў ёй, бо ні пракаўтнуць, ні зглынуць іх яна не здолела ні адразу, ні потым, праз адно-другое імгненне, і так, захлынаючыся, хапаючы ротам калючае марознае паветра, і клыгала следам за маці. Дзесяць крокаў, яшчэ дзесяць, яшчэ... Ці то слёзы, накаціўшыся, падступіўшы раптам, размылі ўсё вакол, ці то ў іншы, супрацьлеглы ад пасёлка бок шыбавалі яны, аслеплыя ад гора, адна паперадзе другой, але наперадзе, колькі яна ні ўзіралася, нічога не было відаць. Поле і поле — дзвюма столкамі, святлейшай і цямвейшай, знізу і зверху. Ні зямлі, ні неба — толькі бела-шэрая роўнядзь, толькі снег, што ўсё глыбеў і глыбеў (ледзь не на пояс правальвалася часам у снег Настася).

Калі маці раптоўна спынілася — як наткнулася на штосьці, Настася не адразу ўбачыла, што гэтае «штосьці» — агароджа з калючага дроту, агароджа паміж полем і полем: тое, якім яны шыбавалі сюды, палежала лютаўскаму марозу, тое ж, за калючым дротам, належаў рэйху і гарпізоппаму камандаванню, і за дрот, нацягнуты на жардзё, пераходзіць было, пэўна ж, небяспечна. Ды і як пераходзіць? Пераскокваць?

— Я зараз, Косцік... Я ўжо іду,— мармытала Марыля, перабіраючы рукамі калючы дрот і сунучыся ўздоўж агароджы, управа.

Настася міжволі ступала следам, не адводзячы позірку ад рук яе, скрываўленых жалезнымі асцюкамі, і з кожным крокам рос яе жах — жах перад тым, што адбылося і што яшчэ адбудзецца, як не зараз, то потым, пазней, калі яны апынуцца побач з забітымі і побач з забойцамі, у іх акружэнні.

Пачуўшы пра варапіё, Настася тут жа яго і ўбачыла: над пляцам, над тым месцам, дзе ў заснежаны і ўжо счарнелы ад мноства слядоў груд паўмярзалі кінутыя яшчэ на досвітку, відаць, трупы настаўніка, Івана Аляксандравіча, і яго вучняў, кружыліся зграі варапія — неба за імі не было відаць. Кружыліся без крыку, зусім бязгучна (мо толькі яна не чула?) і так нізка, што вецер ад узмахаў чорных крылаў дасягаў і іх, і іх твараў — Настася церла і церла шчокі, сціраючы холад, а холад усё сцякаў па іх, разам з ручайкамі марознага паветра, разам з ручайкамі слёз.

Агароджа, дайшоўшы да заваленага снегам шляху і разарваная ім, засталася збоку — яны, не запыненыя вартавымі, якія рагаталі ўслед, лыцаючы вачамі і пакручваючы пальцамі ля скроняў, набліжаліся да пляца. Крокаў дваццаць заставалася, усяго крокаў дваццаць, а сілы рацтам не стала. Хоць і снег тут быў добра ўтаптаны, і прайсці заставалася ўсяго пічога — не ішлі ногі. Як папруцяпелі. І так і гэтак спрабавала падагнаць сябе Настася — ані з месца. Ці зямля трымала, ці груганне да зямлі крылем прыціскала. Вось жа ўжо мусіла яна адмахвацца ад яго, каб вочы не павыдзёўбвалі. Вось жа ўжо ўгнулася, уцягваючы галаву ў плечы, каб устаяць, не зваліцца ў снег ад непамернага цяжару мноства чорных крылаў — чорныя бліскі іх сляпілі вочы.

— Акыш! Акыш! — ужо не шаптала, крычала яна, адмахваючыся і баючыся гукнуць маці, якая прадзіралася праз кіпенне варапія далей, крок за крокам.— Акыш, праклятыя!

А груганоў станавілася ўсё болей — лавіна гукаў прарвала мёртвую дасюль, жудасную цішыню, і бязладны шум, шолах, лапатанне крылаў і ўладна-галоднае карканне, адгароджваючы Настасю ад маці, ледзянілі душу: што ім, гэтым чорным пасланцам смерці, трэба ад яе? Адкуль іх гэтулькі паляцела, як усіх павакольных лясоў для іх

гпяздоўяў не хопіць? Чаму яны зграямі, з галодным крыкам, кідаюцца ўпіз і тут жа ўзлятаюць, каб зноў сарвацца, зноў, адцяспяючы яе, Настасю, пакінуцца на маці, на сляды яе, якія быццам топчуцца ўздоўж пябачнай мяжы паміж ёю і сынам?

І тут Настася ўбачыла, што груганы хапалі, расхоплівалі скрываўленыя камячкі снегу — яшчэ не прыхопленыя марозам кроплі крыві, якая тачылася і тачылася з параненых калючым дротам матчыных далоцяў.

* * *

— Бачыла, зноў партрэты вусатага з'явіліся? — не вітаючыся, учапілася Настасі ў плячо старая Паўлючыха, суседка, ледзь толькі яна ўвайшла ў краму.— Гэтулькі крыві папіў, аж не! — зноў партрэты на шкло паналеплівалі... Возяць у кабінах. Па лагерах ссумаваліся, чортавы дзеці!

— Што вы, што вы, Паўлаўна? — зашаптала Настася, азіраючыся і стараючыся як мякчэй атрэсці з пляча цяжкую, кашчава-жылістую руку.— Усю чаргу скаламуціце...

— А і скаламучу! Хто мне, старой, указ? Каго мне, галуба, баяцца? Я сваё адкалацілася, адплакала. Цяпер адзін шлях — у магілу, а панясудь па ім ці пакоцяць, як чурбак, адна халера. Цяпер адна халера, галуба. Аджыла сваё. Адгаравала. Ніводнага дзянёчка не ўспомню, калі б гора адступілася.

Яна ўсё тузала Настасю за плячо, усё паварочвала яе да аконнай вітрыны, быццам там, за шырокім вітрынным шклом, знаходзіўся той, каму яна ўсё гэта выгаворвала,— за шклом жа адно бясконцым людскім патокам віраваў сталічны праспект, віраваў перадвячэрні час, з усёй сваёй мітуснёю і тлумама. Міжволі скараючыся ўладарнаму руху гэтаму, Настася пазірала на прахожых (хто заварочваў сюды, у краму, каб купіць што-якое з прадуктаў, хто шыбаваў далей) — позірк яе няўцямна слізгаў па тварах, то ўсмешлівых, то засяроджаных ці стомленых, думкі, адштурхваючыся ад убачанага, круціліся вакол таго, што трэба паспець зрабіць за вечар і што яна, пэўна ж, не зробіць, калі адстаіць гэткую чаргу ў мясным аддзеле...

— Чаго, чаго, а гора хлебапулі, камунізму запланаваную чакаючы. Не з сёнпяшнімі раўняць.

— Чым табе сённяшнія не дагадзілі, бабка? — азваўся чырванатвары дзяцюк у стракатай, расшпіленай ледзь не да пуна на добра пакруглелым ужо чэраве, кашулі.— Тым, што сыцейшыя?

— Сыцейшыя... Бач, разумны ўпучок знайшоўся! — тут жа крутанулася ў яго бок Паўлючыха, адпусціўшы, нарэшце, Настасіна плячо.— А таго не ўцяміш нябось, што, адно чэрава наеўшы, розуму не прыдбаць. Не-а, галуба.

— Розум! Ды хто сёння розуму пытае?

— Во-во, галуба. Навошта розум, як не пытае яго ніхто? Кажуць: ты — злачынца, значыцца, так і думай: злачынца. Ставяць на край магілы, патыліцаю да наведзенага ружжа — ужо ж, стой, не гпевайся. Загадаюць трымаць тое ружжо і страляць, страляць, пакуль патроны ёсцэка, у тых, каму яго, ружжо гэнае, не даверылі,— страляй. А потым — ляпі партрэт правадыра, амінь яго галаве, побач, на шыбцы, і рулюй напрамкі ў камунізму!

— Чаго ты захадзілася, бабка? Сама ж, няйначай, усім як ёсць правадырам алілуйю пела,— буркнуў, ужо цішэй, шкадуючы што зачэпіў яе, чырванатвары.— Як па мне, дык ужо лепш цвёрдая рука, чым бяссілая.

— Гэта якая ж цвёрдая? Тая, што сотнямі, тысячамі людзей, вінаватых адно ў тым, што людзі, на смерць пасылае? — падалася да яго Паўлючыха так рашуча, што Настася памкнулася ўтрымаць яе, заступіла дарогу, і тая як перадумала раптам — узмахнула рукою, фыркнула і дэманстратыўна адварнулася.— Ужо ж, хамут знойдзецца, як шыю ёсць каму падстаўляць... Цвёрдай рукі ім хочацца! Свае рукі ўжо не рукі?

— Нашто вам, Паўлаўна, нервы свае паліць? Усё роўна кожны сам па сабе мерае. І даўняе. І цяперашняе.

— Тое і яно, што па сабе,— цяжка дыхала Паўлючыха, адсонваючыся пасля залішне гарачай перапалкі, якая суправаджалася поўнымі рашучасці жэстамі абедзвюх рук.— Тое і яно, галуба. А пас, старых, і выслухаць пяма каму.

Голас яе звяў. Здавалася, яна страціла ўсякую цікавасць да пачутага і так палка аспрэчанага толькі што і цяпер падоўга адіхне, задумаецца. Але хто-хто, а Настася, ведаючы цётку не адзін дзень і не адзін год (дванаццаць гадоў жылі дзверы ў дзверы), не падмапвалася: зацішша было яўна часовае, і, каб неяк скіраваць далейшую гаворку ў спакайнейшы бок і не даць ёй выбухнуць ў чарговую,

хай сабе і невялікую зваду, вырашыла перахапіць ініцыятыву.

— Сын піша, Паўлаўна? Як яны там?

— А вы куды, грамадзяначка, без чаргі? — як не пачула (ды і не пачула, пэўна!), матлянулася Паўлючыха бліжэй да прылаўка, заўважыўшы там, паперадзе, новую, яўна цішком прысуседжаную да кагосьці кабету. — Я, старая, хворая на ногі, стаю, а вы... Не адпускайце ёй, прадавец!

Чарга скалыхнулася, падалася паперад. Усе заварочаліся, загаманілі, і Настася ўпершыню стомлена абвясла позіркам ладны яшчэ патоўп перад ёю (ды і за ёю люду ўжо набралася), хоць дзень заканчваўся і краму праз гадзіну зачыняць. Праз гадзіну — гэта ў дзевяць. Зпоў яна даўжэй звычайнага затрымалася ў майстэрні, і Іра, як заўсёды ў такія вечары, дома не трымалася...

Работа, работа! Трэба ж было зарабляць: дачка зусім дарослая — налета тэхнікум заканчвае, ды і самой абы-што апрацаць не хацелася. Дзесяты год пайшоў, як Саша, муж, у Сібір на заробкі паехаў. Паехаў і паехаў. Не вярнуўся. Там, у Сібіры, застаўся, ні пра дачку, ні пра яе, Настасю, больш не ўспомніўшы. А яна што? Замуж ужо не збірэцца, гэта так, але і вачэй ні перад кім апускаць не прывучаная: сама сабе гаспадыня, тое мае, што зарабляе — пэблагую капейку, як па сённяшнім часе.

Стамлялася, канечне. Ні рук, ні спіны часам не адчувала, а яшчэ ж і чаргу, як зараз, адстаіць, і дома, па хаце, не гадзіну, не дзве завіхаецца — то адно, то другое клопату і працы патрабуе. Ужо ж, хвалі долю ці клянні, а і гэткую за яе, Настасю, ніхто не пражыве. І горш было, калі ўспомніць, — успамінаць вось толькі не дужа хацелася.

— Знайшла што ўспамінаць! — хліснула Настасю сказанае зусім побач, і яна страпянулася, падняла вочы на немаладую, густа напудраную жанчыну ў вязаным жакеце, якая стаяла цераз тры чалавекі паперадзе. — У гэтага ваенныя лаўры наўме, у таго — кукурузныя, а мы з табою, Гапна, як жылі на семдзсят рублікаў, так і жывём. Так і памром, яй-бо, нічога лепшага не прычакаўшы.

— Як-жа, галубы! — умяшалася (тут як тут!) у іх гаворку Паўлючыха. — Усяго нічога — чатыры гадочки! — засталася да камунізмы: паядзімося! накрусуемся!

— Ага. Рот шырэй разяўляй!

— Ужо пропускі выпісваюць...

— Было — і хлеба з мякіны не агораш, а тут ялавічыну даюць — і ўсё не дзякуй богу.

— Да Бога высока...

Галасы зліліся ў ледзь чутнае гудзенне і зніклі, згубіліся сярод яе зляканых, пасцярожаных думак. Няўжо Ігнацій Солад? Не можа быць! Трыццаць год мінула... Ён жа зусім стары быў бы, сівы.

Настася ўплішчылася паглядам у акно, міжволі падалася з чаргі, ступіўшы крок і другі ў пакірунку тых двух, што запышліся па той бок вітрыннага шкла і, як у нямым кіно, бязгучна разяўлялі раты, штосьці прамаўляючы, усміхаліся. І той, хто нечакана прыцягнуў яе ўвагу («Няўжо ўзапраўду Ігнацій Солад? Жывы, нячысцік?»), усміхаўся. Молада, на ўсе зубы, усміхаўся і падаваў суразмоўніку руку, развітваючыся.

«Зараз ён развітаецца і пойдзе!» — мільганула ў яе ў думках, і яна міжволі зрабіла яшчэ некалькі крокаў да акна. Потым як апамяталася. Спынілася. Прыкрыўшы вочы, правяла даланёю па твары. Ускінула галаву, зірнула на вуліцу — на тратуары, там, дзе стаялі гэтыя двое, нікога не было.

— Ведама, Бог! — даляцеў да яе непрыемна-калючы голас Паўлючыхі.— Што б ён гэтулькі год даводзіў свету, калі б парадзіўся жапчынаю? Якою мукаю адкупіўся б ад смерці, як я г о н у ю муку церпіць любая з нас цераз усё жыццё сваё? Колькі разоў распіналі жапчыну на крыжы рук ейных, колькі крыві выцекла ў яе з сярэдзіны, колькі здрадцаў адкупілася ад яе чысціні крывымі ўхмылкамі? А яна жыве. Яна параджае новае жыццё, не ведаючы, на радасць ці на муку... А ты туды ж, пра Бога!

* * *

Калі груганы падняліся ў паветра і расталі, зніклі ў раптоўна пасвятлелай, глыбокай чарпаце неба, Марыля не заўважыла. Дзень мінуў, ці мо год, ці мо ўсё жыццё яе, шчаслівае і пакутнае, умясцілася ў гэтыя імгненні перад сустрэчаю з сынам, і сам гасподзь, прэўна, не вызначыў бы. Ужо ж, і дзень мінуў — бо дагараў ён на рагу высокага школьнага даху, дзе, на месцы ластаўчыных гнёздаў, даўно гнездаваўся прывезены аднекуль з-за свету германцам кулямёт; і год — бо году роўны быў гэты дзень, што распатлаў і збіў у каўтун насівелыя, паточаныя сівізною ва-

ласы пад хусткаю, якая развязалася і ссунулася на плечы; і ўсё жыццё яе, шчаслівае і пакутнае, — бо прамільгнула за гэты час усё перабытае, перажытае ёю.

Сын чакаў яе і дачакаўся. Не стралялі — пайшлі, змерзшы, мусібыць, — яго забойцы (вось жа не ўспухаў снег у Марылі пад пагамі, ледзь яна зварухнецца, ад куляў і смеху іхняга), не кружлялі над ёю, раздзёўбваючы самос ўздыхі, здэцца, самое позіркі яе, груганы: перш чым зрабіць тыя апошнія крокі, што падзялялі яе і сына, Марыля падняла спакутаваныя, без адзінай слёзкі вочы на неба — высока падняліся, зніклі ў глыбокай чарнаце яго груганы. Там, дзе яшчэ нядаўна кіпела ўсё ад іх крылаў і крыкаў, ціха стаяла цёмная сінеча і зоркі, чыстыя, як слязіны, зоркі, адбіваючыся ў яе глыбіні, свяціліся, ззялі тужліва і супакойліва.

Самі сабою прыйшлі словы малітвы. Нявымаўленыя, бо не магла Марыля расцяць прыстылыя адна да аднае, патрэсканыя на марозе губы, загучалі гэтыя словы ў душы яе, нітуючы душу з высокім небам, з зоркамі, з іх урачыстым зьяннем, — плакалі і гучалі. І вось ужо адарвалася Марыля ад зямлі, ад крывава-чорнага снегу стаптанага, ад гучнага парывання яго — крок, яшчэ крок, яшчэ... Адпывала з-пад ног зямля, напывала, насоўвалася, крапаючыся Марыліных рук, прасцёртых да сына, цішыня...

І — раптам выбухнула, асляпіўшы на міг Марылю, гэта цішыня. Выбухнула рогатам, гагатааннем, воклічамі, што высыпаліся з шырока прахінутых дзвярэй жандармерыі ёй пад ногі.

— Ком! Ком!

— Тут цьёпла...

— Einer könnte dich wohl noch kneten, nachdem du dich erwärmt hast. Du mußt doch was hinter Lumpen verstecken*.

— Beweine deinen Bastard, belustige heldenmütige Krieger**.

— Б'аба с'ука... Ком! Ком!

З цяжкасцю разляпіўшы заішчелыя вейкі, Марыля ўбачыла проста перад сабою чорныя цені сынавых забойцаў, менавіта цені, а не постаці, — яны віхляліся, надскоквалі, адступалі і зноў набліжаліся, зноў пахістваліся перад са-

* Мо хто памацае пасля таго, як адагрэешся, — пеншта ж пад рызманамі хаваеш! (ням.)

** Завый, завый над сваім ублюдкам, пацеш доблесных воінаў (ням.).

мымі вачамі. Адно прасцёртыя Марыліны рукі і ўтрымвалі іх на адлегласці — у наветры і на снезе. «Яшчэ два-тры крокі... Два-тры крокі засталася...» — падумала ці мо прамовіла яна ўголас, бо адчула, як абпякло глотку, хлынула ўсярэдзіну марознае паветра і крык, немы крык ірваўся, вырываўся адтуль заледзянелым балючым камяком.

— А-а-а! А-а-а-!! — схліснуўся гэты крык яе з крыкам і рогатам катаў, як падхліснуўшы яго: гучней зарагаталі яны, прытупваючы, паляскваючы рукавіцамі сябе па ляжках.

Марыля ўжо не бачыла іх — зрабіўшы крок, потым яшчэ адзін, бухпулася каленямі ў снег, пахіснулася і, не ўтрымаўшыся, завалілася на бок. Паспрабавала дапамагчы сабе рукамі, але рукі не слухаліся: адно, што здолела, — крыху абаперлася на пягнуткія іх драўляшкі і падалася, пасупулася, заграбаючы снег усім тулавам, да сына, да ног яго, ужо не сініх, а чорных на марозе, і ўпала на іх, прыпала да іх тварам.

— Diese ist auch schon fertig, — тыцнуў ботам ёй у бок адзін з немцаў. — In einer Stunde soll sie samt allen in die Grube hin...*

— Fort mit ihr, Kurt, wir haben schon viel Vergnügen! **

Марыля не чула іх. Яна ўслухоўвалася ў холад, які ішоў ад скрываўленых сынавых ног, і чула страшныя, жахлівыя ў сваёй грахоўнасці словы — яе, не яе словы, а ў ёй жа, у Марылі, жылі, гучалі:

— Ручайкамі гарачай крыві прывязалі яго да лаўкі... Здратавалі цела яго, паламалі рукі і ногі яго, спаласавалі калючым дротам лоб, зорку ўмалёўваючы... Хоць ён не Бог! Не Бог, а чалавек, сын чалавечы, што сканае за іншых — без уваскрасення, без раю. Усяго толькі чалавек — па зямлі, а не па крыжы... Усяго толькі чалавек — у імгненне пакуты і змроку, з закатаваным Богам у вачах...

«Мо адступіўся ты ад людзей, госпадзі, мо няма цябе, калі топча зямлю сатанінскае племя, сатанінскае войска?» — варухнулася, працінаючы яе жахам, сумненне, і Марыля застагнала — няўцямны, жывёльны стогн вырваўся ў яе з грудзей: Бог маўчаў, і над ёю і ў ёй маўчаў.

Маўчаў? А хто ж тады прамаўляў? Хто прамаўляў дзіўныя словы суцяшэння?

* — І гэта гатова. Праз гадзіну-другую і яе, як чурбак, можна звальваць у яму разам з імі... (ням.)

** — Ды гані яе прэч, Курт, нацешыліся ж ужо! (ням.)

люцца з прагаю модна апрапацца, смачна есці, хай сабе за гэта самым чыстым, самым святым у сабе расплаціўшыся.

— Зноў ты да душы дабіраешся? — фыркпула яна, за-злаваўшы, і тут жа ўзяла сябе ў рукі, тут жа змякчыла тон.— Мы ж дамовіліся, Віктар. Табе — сваё, мне — сваё.

— «Пакуль маладзенькая, пакуль ахвотнікі знаходзяцца...» Чуў. Чуў неаднойчы. І не згодны. Растананае не адновіш, страчанае не вернеш, не выкупіш назад,— голас яго пасуровеў, набыў нават крыху злавеснае гучанне.— Не цябе шкада, малая, а душу ў цябе ўкладзеную: ёсць жа душа, жывая яна і выжыць хоча, а ты яе топчаш і іншым — за грошы! — таптаць дазваляеш.

— Зноў ты!

— Зноў, а як жа. Пакуль ты не ўразумееш. Пакуль не апамятаешся.

— Ды з чаго ты ўзяў, што я апамятацца хачу? — успыхнула яна, болей не стрымліваючыся.— Душу вытоптаю, кажаш? Самым чыстым у сабе плачу? А навошта мне душа, на якую ніхто ніколі не азірнецца? Навошта мне чысціня, цнатлівасць мая, калі яе прыкрыць чым вартым, гоным не выпадае? Усе ў імпартовых шмотках, а я... Чым я горшая за астатніх? Тым, што бацька скруціўся за свет некуды, калі мне яшчэ сямі год не мінула? Тым, што матка не ходзіць у міністрах ці хоць бы ў каханках міністра? Я жыць хачу. Я прыгожа жыць хачу, чуеш?

— Ну, канечне. Страшны суд нікога не чакае, душа на сённяшнім жыццёвым кірмашы нічога не каштуе, а задзіраць спадніцу перад кожным, хто дзвесце — трыста рублёў за прыемную хвіліну заплодзіць,— не што іншае, як прыгожае жыццё.

— Ты! Ты! — захлынаючыся гневамі, тузанулася яна ўбок, прэч ад яго, але Віктар утрымаў яе, балюча сціснуўшы запяцце.— Пусці! Ты мне нічога не плаціў!

— Не было за што.

Адчуўшы, што яна перастала тузацца, вырывацца, адпусціў руку, і адварнуўся, і ціха пакрочыў далей, і не азірнуўся, не пагукаў: ці то не хацеў аднаўляць гаворку, ці то крыўду пеставаў. Не павярнуўся на яе маўчанне, ішоў, незаўважным рухам локця пагойдваючы спартыўную сумку, перакінутую цераз плячо, да тралейбуса прапынку, і толькі гэта пагойдванне сумкі гаварыла за тое, што Віктар усё-ткі злёгка пераваўся.

Трыццаць другі год пайшоў — не хлопчык, каб ад кожнага мілавідна-драпежнага тварыка раскісаць: два, ужо

больш як два месяцы мінула з таго вечара, калі, прагала-саваўшы, падсела гэта семнаццацігадовая сцыкуха да яго ў машыну і адразу прапанавала: «Як дзвесце пяцьдзесят рублёў знойдзеца, паедзем куды схочаш». Не яе ён тады пашкадаваў, а душу, у яе пры нараджэнні ўдыхнутую. «А чаму дзвесце пяцьдзесят? Чаму не трыста, не пяцьсот? Чыя гэта такса? — адно і запытаўся тады, разглядваючы злёгку падфарбаваны і без цепю сораму твар, павярнуты да яго з усмешкаю.— Сама сябе так ацаніла ці падказаў хто?» — «Спыніце машыну,— адразу перайшла яна на «вы», страціўшы да яго цікавасць.— Я выйду. Лічыце, што пажартавала». — «Ты ж і сапраўды пажартавала,— адгукнуўся ён спакойна.— І таму прапаную экскурсію ў бок Вячы: купацца яшчэ халаднавата, а падыхаць свежым паветрам — самы раз...»

— Мы б маглі яшчэ адзін прышынак прайсці,— дагнала Іра Віктара і, ледзь заўважна пахістваючыся зрэдку на сваіх задужа высокіх абцасах, пайшла побач.— Ты ж не дужа спяшаешся?

— Пра заповедзь адкуль узяла?

— Пра якую заповедзь? — не зразумела.— А-а-а! Суседка ў нас — пашукаць не знойдзеш: на кожнае слова — прыказка, на кожны крок — заповедзь. Прысунеца і гундосіць цэлы вечар — рот ні на хвіліну не закрываецца.

— А сама што думаеш наконт заповедзі гэтай?

— Словы!

— Не зразумеў.

— Раней гэтыя словы казалі, сёння — іншыя, а і тады і сёння з іх адна карысць: языкі пры дзеле. Адзін скажа, другі падхопіць, трэці паўторыць — вось і поўнае ўражанне, што ісціну за хвост усе разам, грамадою, ухапілі. А мяне, прызнацца, часам ванітуе ад усяго гэтага.

— Нават так? — пасміхнуўся Віктар, краем вока разглядваючы яе крануты хваляваннем твар.

— Усе чакаюць нечага, усе спадзяюцца на нешта, а на што? «Никто не даст нам избавленья: ни бог, ни царь и ни герой...» Так, здаецца? Вось і не трэба чакаць. Жыць трэба.

— Як? Чым? Дзеля чаго? Паненку не хвалююць надобныя пытанні? — спыніўся, павярнуўся ён да яе.

— Ну, чаму гэта павінна мяне хваляваць? За мяне ж усё наперад вырашана, маім меркаваннем ніхто ўсё роўна не зацікавіцца...

— Я ж цікаўлюся,— не хаваў усмешкі Віктар.

— Ты? Ты — іншая справа. Табе, як я адчула, больш за ўсіх трэба. А я... Мне ўжо семнаццаць, а што я бачыла? Што?

— Каб убачыць што-якое ў жыцці, у свеце навакольным, трэба часцей у сябе, у душу сваю зазіраць. Вось яно як, малая. А ты...

— Іра! — перапыніў яго на паўслове чыйсьці спалоханы вокліч. — І-ра?!

Іра азірнулася, крутанулася на сваіх абцасіках і, падхапіўшы Віктара пад руку, на міг прыпала да яго, прыстыла — потым рашуча пацягнула ўбок, да прыпынку, за колькі крокаў ад якога яны спыніліся, да тралейбуса, што якраз затармазіў побач, развінуўшы ўсе свае дзверцы.

— Што адбываецца? — паспрабаваў ён запратаставаць, міжволі скараючыся яе рашучасці, яе імклінасці.

— Пасля, пасля, — ускочыла яна на прыступку, не выпускаючы ягонай рукі. — Хутчэй, а то дзверы зачыняцца.

Калі тралейбус тузануўся і рушыў, Віктар прасачыў за яе позіркамі: па тратуары, з вялікай гаспадарчай сумкаю ў руцэ, у поўнай разгубленасці стаяла даволі маладая яшчэ, вабная ў сваім лёгкім, зграбна сшытым ільняным касцюме жанчына — разгубленасць, і гнеў, і непрыхаваны страх былі ў яе на твары, у вачах яе, і холадам патыхнула на яго ад пагляду яе.

— Хто гэта? — спытаў пезадаволена і таму суровей, чым хацеў і збіраўся.

— Маці...

* * *

Яшчэ нядаўна ў Настасі зуб на зуб не трапляў, а тут пот градам каціўся, стынучы і непрыемна халодзячы скуру: ледзь дагукалася да маці, ледзь растузала, плачучы і ікаючы ад страху і бездапаможнасці, а і паднялася мама, сярша на каленкі, пязграбна падкурчыўшы погі, потым, з яе дапамогаю, і на погі — ісці ж практычна не магла. Ступіць крок на нягнуткіх, амярцвелых на марозе пагах — і пахіснецца, заваліцца ёй на плячо: абедзвюма рукамі чапляецца, утрымлівае яе Настася, закусваючы ад напругі губы, а не-не і ў самой падгінаюцца, вянуць каленкі.

— Трэба ісці... Трэба ісці, мама.

І робіць новае памаганне. І яшчэ адно. І — пасля перадыху — яшчэ...

Поч як вымерла. Ні галішка не зварухнецца, ні плот

не зарыпіць. Толькі мароз выскубвае цішыню, смачна пахрустваючы час ад часу, ды неба белым ззяннем цэдзіцца ўніз па зорных промнях, па плячах і руках іхніх уніз, у снег, і Настасі здаецца, што гэта не яно, не халоднае ззянне, намярзае па плечы, рукі, твары, а плечы, рукі, твары іх умярзаюць у яго; нездарма ж цягнуець, набракаюць ліловым змрокам сляды, дзве пяроўныя канаўкі слядоў ззаду.

— Пойдземце! Трэба ісці, мама. За мяне трымайцеся — я ўтрываю, я дужая. Пойдземце!

Перарываецца дыханне. Вянуць рукі, якімі яна абхапіла матчын стап, скамянела і вось-вось надломіцца плячо, на якое цяжка, усім тулавам, абাপіраецца маці, калі рантам страчвае ўстойлівасць і прыпыняе хаду. Хаду — больш па звычцы пазваць неяк гэты няўпэўнены, з задушліва-доўгімі паўзамі рух па крывой, паміж пасёлкам і Крывіцай, цераз поле, следам за поўняю, па яе слізкай сцежцы: здалёк, калі б было каму зараз пазіраць за імі здалёк, яны, пэўна ж, пагадвалі штосьці нязграбнае, бясформеннае і... нерухомае. Хоць рух усё-ткі не запыняўся. Доўжыўся. Цэлую вечнасць ужо — з таго моманту, як пахаваліся па хатах немцы, а яна, Настася, просьбамі і плачам змусіла маці падняцца, — доўжыўся, і калі б не ззянне, калі б не задужа яркае і якоесь мёртвае ззянне, ад якога слеплі вочы, крыху правей даўно вырысавалася б вёска. Ужо ж Настася ўгледзела б вёску, каб не засціла яе неба, што апускалася ўсё ніжэй і ніжэй, ужо ж, угледзела б — пазірала ж увесь час у той бок!

— Косцік... — ірванулася ў яе з рук маці, ледзь не ўпаўшы. — Ты бачыш, Настася? — Косцік дамоў пайшоў...

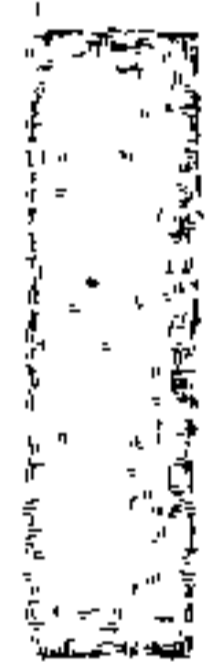
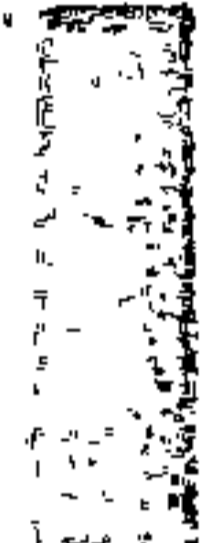
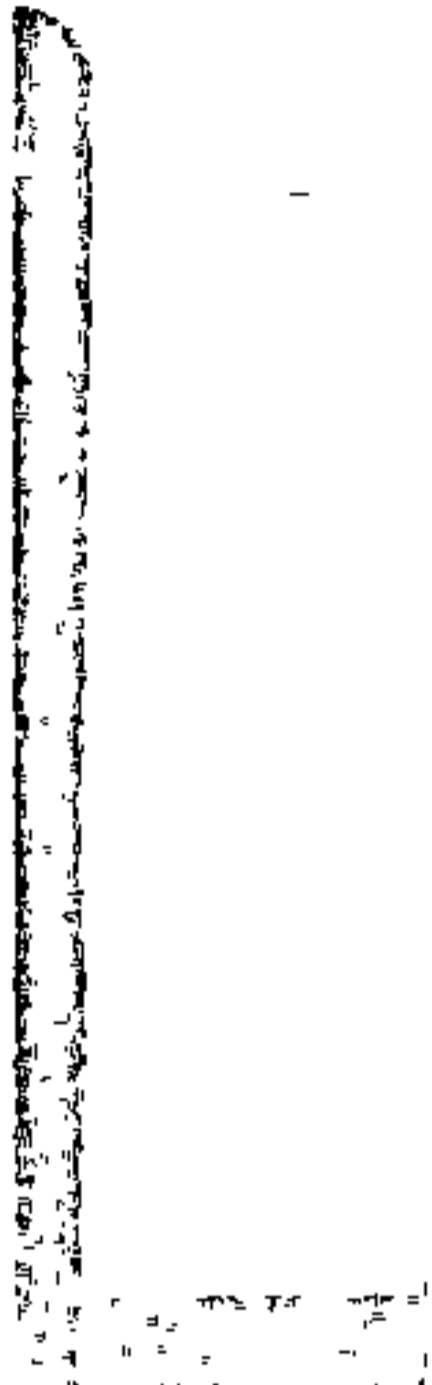
— Дзе? — не зразумела яна.

— Вуць жа! Паперадзе!

Марылі быццам сілы рантам дадалося: крокі сталі цвярдзейшымі і больш устойлівымі, плечы развінуліся, голас падужэў. Яна ўсё яшчэ, не чуючы абмарожаных ног, шукала апору ў дачцэ, але цяпер — апору не так цэлу, як руху, памкненню свайму.

— У адной кашулі... Босы... І кроў з далопяў точыцца! Бачыш?

— Нам толькі цераз поле перайсці, мама. Ужо хутка, — старалася Настася суняць калатун і чула, як клацаюць па зубах словы, яшчэ нават не прамоўленыя: маці пачала мусіць, загаворвацца, бо нікога ні паперадзе, перад імі, ні збоку, праваруч ці леваруч, не было — поле і поле! Яна

І Антон, звыкла разважаючы пра не зусім творчыя клопаты, якіх тым не менш давеску не пазбыцца (заўсёды ж ёсць больш высокае званне, больш высокае становішча!), і так і гэтак пакручваў на мальберце падрамнік — адыходзіўся, і зноў набліжаўся, і зноў узіраўся ў свой твар, у свой згаслы, бясфарбны позірк.

добра глядзела. Яна вочы праглядзела, узіраючыся, і нікога не ўбачыла. Адно слёзы пабеглі, зашчыпала ў вачах — і пацерці іх не было як, бо абедзве рукі занятыя.

Белае, хрусткае месячнае святло калыхалася вакол, урастаючы ў ліловыя разводы ценю, рыпеў, ламаючыся і рассыпаючыся пад цяжкімі, няпэўнымі крокамі, снег, глыбока ўзарапаю снежнаю баразною цягнуўся ззаду хвалісты цёмны след — шлях, які ўсё імкнуўся падштурхнуць іх і звязаць, нарэшце звязаць дзве прасторы, дзве палосы поля: рапішною і начную — тую, што адгарэла, спэрхла і злілася з шэрапню вечара, і гэту, скаваную марозным зьяннем, зіхотка-мёртвую, што ляжала паміж смерцю і жыццём, паміж снежнаю выснаю, над якою кружлялі груганы смерці, і хатаю, дзе чакала іх выстылая, але гатовая задыхаць цяплом, жыватворным цяплом, грубка. Шлях дамоў... Бяскошцы, бяскошца-пакутны шлях!

Настася зрэдку зіркала па маці: тая ўвесь час штосьці гаварыла, і, не дужа ўслухваючыся ў яе словы (уся сіла ішла на тое, каб утрымацца на нагах і не ўпасці), Настася падганяла і падганяла яе і сябе думкаю, нават не думкаю — заклёпам: «Так, так! Толькі не спыняцца! Толькі не ўпасці...»

Здалёк, аднекуль зверху, як здалося ёй напачатку, пачулася воўчае выццё — і сэрца дзяўчышкі сцялася, абмерла: не паспеюць! не дойдуць! як не ад кулі фашыстоўскай, дык ад ваўкоў...

— Мама, вы чуеце?

— Косцік не абзываецца. Я гукаю, гукаю... — азірнулася, толькі на міг азірнулася па яе Марыля і тут жа адварнулася, тут жа зноў упілася паглядам у штосьці, бачнае ёй адной. — Што ў яго круга галавы, Настася? Што яму падзелі на галаву, замест шапкі, а?

— Каму яму? — услухоўвалася ў далёкае воўчае выццё Настася.

— Божухна-бацюхна! — спатыкнулася і стала як укапаная Марыля. — А і праўда ж... Косцік мой... Імем айца і сына і святага духа... Што ж гэта?

Словы яе згаслі, губы, доўжачы малітву, варушыліся бязгучна, рука, не крапаючыся лба, нязграбна клала крыжы ў паветры — і Настася пазірала на яе з жахам.

— Ма-ма!!

— Ды свяціцца імя тваё, ды будзе воля твая... — малілася Марыля, намерваючыся ўкленчыць, і не магла падагнуць, сагнуць калені — негнуліся, здзеравянелі яны.

— Хадземце ж, мама! Пакуль льга яшчэ... Пакуль льга. Чуеце? — церабіла, тузала яе Настася, ледзьве прамаўляючы (так калаціла ўсю) сваю просьбу.— Хадземце, чуеце?

— Але, але! — страпянулася Марыля.— Сам усявышні кліча нас, шлях паказваючы. З малітваю рушым за Ісусам, волі ягонай паслухмяныя, за ласку ягоную ўдзячныя. Маліся і ты, дачушка! Шапчы імя ўсемагутнага і літасцівага заступніка нашага сёння і давеку, за мною паўтарай.

Наструненая, уся ў памкненні туды, дзе бачыла гарачкаю, гарачкавым розумам сваім яўленага вачам яе Хрыста, пасунулася Марыля, глыбока заграбаючы нягнуткімі нагамі рыпучы снег, далей, полем, сцежкаю блакітнага святла, якое ліла ім пад ногі зыркай поўня, і следам, паранейшаму падтрымліваючы яе аберуч, рушыла ўзрадаваная адно ўжо тым, што яны ўсё ж працягвалі рух, Настася.

Воўчае выццё чулася цяпер выразліва, значна бліжэй, і было такім працяглым і тужлівым, што кроў у жылах стыла: калі ўчуюць іх, калі выйдучь на іх след ваўкі, ні малітвы, ні крыкі (хто іх пачуе ў такой пустыні?) не дапамогуць.

— У адной кашулі... Босы... І кроў з далоняў точыцца! Цвікамі прабівалі, крыві прагнучы, вялізнымі цвікамі, а таго не ведалі, што кроў гэтая ў кожнага па венах расцячэцца, веру абуджаючы і ўмацоўваючы. Таго не думалі, што пакута яго ў кожным з нас даспяваць будзе... Па хрусткім снезе ступае, холаду не чуючы, і кроў на снезе зацвітае... Гукае, гукае мяне! Я іду! Я — следам, Ісусе... Не адштурхні!

Марыля прамаўляла гучна, і, здавалася, голас яе каціўся далёка, да краю ночы, і зноў вяртаўся, слабеючы і слабеючы, пакуль не аціхаў, пакуль не аціх. Праз колькі хвілін толькі снег звонка, хрустка парыпваў у іх пад нагамі ды недзе там, куды вяла іх поўня, выла, падвывала ваўчыха. Ёй адказвала другая, трэцяя — і вось ужо гучнае, жудаснае ў сваёй тузе выццё абклала ўсё паўколле.

Што ўжо бачыла паперадзе сябе Марыля — ці то самога Хрыста з перакошаным ад мукі тварам, са скрываўленымі рукамі і бязгучным крыкам на расцятых вуснах, ці то сына свайго, Косціка, з закатаваным Хрыстом у звернутых да глухога неба застылых вачах, — а не спынялася, упарта ішла на нягнуткіх нагах следам за чутным толькі ёй клічам (ужо ж воўчага выцця яна не чула!), павольна,

крок за крокам, адольваючы тыя пяпоўныя, калі браць напямкі цераз поле, дзве вярсты шляху, што расцягнуліся ўжо на некалькі бяскопцых гадзін хады.

Яны ўжо амаль прыйшлі. Міналі крайні, Хвядоры Паўлюковай, агарод, і за Папчыным і Сяргеішыным агародамі, калі абмінуць разваленую, не адзін год без страхі, лазню, пачыналіся іхнія соткі — за скалечапую пажарам хату ўжо чапляўся позірк. Настасін позірк. Тады, калі ў Настасі ставала сілы прыўзняць галаву, адвёўшы вочы ад іскрыстага, высіненага месячным святлом снежнага цаліка.

Яшчэ адно намаганне, і яшчэ адно, і яшчэ... Калючае паветра перасядала ў горле, кроплі поту, ледзь толькі заповольваўся трохі рух, прыстывалі да шчок, рукі, даўно адзеравянелыя ад пастаяннага напружання, як прыраслі да матчынай ватоўкі: то падштурхвалі маці, то чапляліся за яе. Настася думала, паўтарала і паўтарала ў думках толькі адно: ісці! трэба ісці! І ішла. І спрабавала лічыць свае і матчыны крокі. Налічвала восем, дзевяць — і збівалася, пачынала спачатку.

Яны ўжо амаль дайшлі. Усяго восем-дзевяць крокаў заставалася да прысыпанага снегам каменю, які служыў парожкам, да дзвярэй у хату, падпертых, калі яны адыходзілі ў пасёлак, доўгаю сукаватаю палкаю.

— Адзін, два, тры, — шаптала Настася, не зводзячы вачэй з дзвярэй. — Тры... тры... Вы чаго, мама? Мы ж ужо дома.

Марыля спынілася. Нейкі час стаяла нерухома, потым трывожна ўскінулася, павяла галавою ў адзін бок, у другі — і тузанулася, вызваляючыся з даччыных рук, і затрэслася ў нячутным плачы. Калі ж Настася памкнулася прадоўжыць рух — усяго некалькі крокаў заставалася! — маці адштурхнула яе, і яна, не ўтрымаўшыся на пагах, села ў снег. І заплакала ад бяссілля.

Шэрхла, згасала ноч. Ніжэла, злівалася з зямлёю сцюдзёнае неба. Патрэскваў у вуглах хаты, мацнеючы, мароз. Хвіліну-другую Настася чула толькі гэта патрэскванне і, змушаючы сябе сабрацца з сілаю і падняцца, думала пра тое, што ваўкі, напэўна, адсталі, не пайшлі за імі ў вёску і галоўнае зараз — падняцца і ўгаварыць, упрасіць, змусіць маці пайсці ў хату: замерзнуць жа, абедзве замерзнуць!

Яна з цяжкасцю падпялася і, калі памкнулася бліжэй да маці, убачыла: маці пазірала на яе, на дачку сваю, не

пазнаючы яе. Не пазнаючы — і не хаваючы раптоўнага жаху.

Зусім блізка, здаецца, адразу за штыкетнікамі, які хоць і зашесены снегам амаль да сярэдзіны, а там-сям і разабраны ўжо на дровы, адгароджваў двор ад вуліцы, зноў завыла ваўчыха, і галоднае, тужлівае выццё яе азвалася ў іх, і ў дачцэ, і ў маці, адчаем, безвыходным, бязмежным адчаем: Настася міжволі адступіла да дзвярэй, Марыля ж, прасцёршы рукі да неба, так, з прасцёртымі ўгору, у пямым звароце да Бога, рукамі, зрабіла няпэўны крок следам і абвалілася, рухнула тварам у снег. Яе адразу скурчыла, і, кінуўшыся да маці, каб дапамагчы ёй падняцца, Настася скалапулася ўся і зноў на міг адступілася, пачуўшы, як у адказ на воўчае завыванне, дзіка, зусім па-звярынаму, завыла скурчапаная на снезе маці.

* * *

Трывога, успыхнуўшы, высветліла якіясь глыбокія, самыя дальнія куточкі яе душы, высветліла ўсяго на некалькі хвілін, а і гэтых хвілін хапіла, каб Настася адчула сябе пяўтульна і з хваравітаю непрыязнасцю пачала адмахвацца, адбівацца ад думак і раптоўна паднятых з дна памяці згадак пра мінулае: і час, як Кажуць, на дварэ іншы, і клопат заўсёды іншы знойдзецца. Навошта вяртаць даўняе, даўно перабытае, хоць бы і з выпадку таго, што трапіў на вочы пехта, падобны на крынічанскага Ігната Солада, пра якога яна і думаць забыла? У пяцьдзесят шостым, пасля рэабілітацыі бацькі, пасмяротнай ужо, выплыла ў памяці імя таго, хто падвёў бацьку пад арышт ні за што ці пра што, але выплыла і выплыла — сцерлася з цягам часу: Солад з вёскі тады ж, пасля вайны, з сям'ёю выехаў — не шукаць жа яго было па свеце, адно каб склясці. Яшчэ каб льга суду паганца аддаць, дык не памятала, не, не памятала Настася, што хто-небудзь з добраахвотных і дужа пільных службаў КДБ потым асуджаны быў за сваю службу. Не памятала. Не пісалі пра гэткае, не разказвалі.

— Алё!

— Як ты там, сонейка? Не сумуеш?

— А-а, гэта ты, — не здолела Настася схваць расчараванне, пачуўшы ў трубцы голас Рыбчука. — Пазнавата звоніш... Няўжо жонка сышла, кватэру і сабаку на цябе

пакішуўшы? Ці мо сам збег, падумаўшы, нарэшце, развесціся, а? Дык папярэдзіў бы, каб я...

— Што здарылася, Насця? — спухмурнеў, відаць, Рыбчук, бо голас яго непазнавальна змяніўся, пагрубеў, набыўшы звыклую для Настасі суровасць. — Мы ж неаднойчы абгаворвалі ўсё і, здаецца, прыйшлі да згоды. Так?

— Так, так, — як адмахнулася яна. — Толькі збрыдзела ўсё, разумеш? Асцярожненькі званок, асцярожненькі візіт, асцярожненькае абяцанне... Табе не прыходзіла ў галаву, Рыбчук, што мне гэта можа збрыдзець?

— Ты ж разумная жапчыпа, Насця! Чым цішэй едзеш, тым далей заедзеш. Старая ісціна.

— Заехалі ўжо. Далей няма куды.

— Ты хочаш сказаць...

— Я хачу сказаць, што аб'едкамі не паясіся, — ціха, як саромеючыся, але цвёрда прамовіла Настася, перапыніўшы яго. — Ты прыходзіш, бярэш сваё...

— А ты? — не даў ён ёй дагаварыць.

— Я? Але ж гаворка пра цябе, Рыбчук, — уздыхнула. — І нашы сустрэчы, і нашы гаворкі маюць месца тады, калі табе ўздумаецца.

— Я пазваніў не ў тую хвіліну, разумею. Але я званю тады, калі я магу. І мне думаецца, за гэта папікаць не варта, а? У цябе што — нешта здарылася?

— Ды не, — стомлена адгукнулася Настася, адмякаючы. — Нешта туга навалілася. За дачку трывожна...

— За дачку? А чаго за яе хвалявацца? У яе ўсё наперадзе. Сваё возьме. І ад жыцця, і ад цябе. Чаго, чаго, а ім-пэту на гэта ў яе хопіць. Павер, сонейка, — у мяне большы вопыт, і я ведаю, што кажу, — буркаваў Рыбчук, як забыўшыся на суровасць, з якой толькі што абараняўся ад Настасіных папрокаў. — Дзеткі нашы — не мы: работы не шукаюць. Усё б ім гітары, песенькі, ансамблікі! Гуртом ходзяць, гуртом таўкуцца на танцпляцоўках, гуртом пратэстуюць супраць уся і ўсіх....

— Яны — падманутыя.

— Кім? Кім яны падманутыя?

— Не знаю.

Настася і сабе не адказала б, чаму раптам вырвалася ў яе гэта прызнанне якойсь іхняй, агульнай, віны перад дзецьмі: і яна ж, як Рыбчук, заўсёды пазірала на моладзь (хоць бы і на сваю Іру) з асуджэннем — з недаўменнем, калі не з асуджэннем, і яна ж моршчылася ад задужа крыклівай музыкі і, аддаючы належнае выдумцы мадэльераў

і закройшчыц, асуджальна ківала галавою ў бок экрана, на якім, апранутыя чорт ведае ў што, віхляліся патлатыя юнакі і іх заціснутыя ў скураныя штонікі сяброўкі. На БАМ, казалі, едуць — дарогу веку будаваць, а якая з іх карысць і калі будзе збудавана тая дарога, калі і туды, у тайгу, у балота, ехалі яны са сваімі гітарамі?

— Насця, ты мяне не слухаеш!

— Слухаю, з чаго ты ўзяў?

— Я кажу: маладыя самі разбяруцца, адкуль і куды вядзе іх ужо неаднойчы надточаны людскім спадзяваннем шлях, — і яны, як мы, добра пастоптваюць ногі, перш чым уразумеюць што-якое... На жаль, у мяне больш ні хвіліны часу. Прабач... Заўтра па заўсёдным месцы сустрэчы... у той жа час... Добра? Я пад'еду і буду чакаць... Добра, сонейка?

У трубцы зацікала, і Настася доўга няўцямна слухала гэта трывожнае піканне: заўтра? па заўсёдным месцы? А калі яна не пойдзе на гэту сустрэчу?

Рукі звыкла заняліся шыццём, думкі, перапыненныя і скіраваныя ў іншы бок тэлефоннаю гаворкаю, пабеглі ў гэтым новым накірунку, і Настася не стрымлівала іх: хай бягуць, хай даганяюць радасныя і бязрадасныя імгненні яе бабінага шчасця — іх усё роўна не вернеш, не зmusіш улагодзіцца, аціхнуць дзесьці паблізу, каля пляча, каб у любы момант звярнуцца да іх па-свойску, па-хатняму, і выбраць з малюнкаў памяці той, які больш да душы. Хай бягуць: па тое яны і думкі. Ёй і так і так давядзецца пра-сачыць іх шлях, і лепш паставіцца да гэтага спакойна, балазе яны не перашкаджаюць рабоце і сукенку пастаянай сваёй кліенткі — жонкі дырэктара тэатра — Настася ўсё-ткі сёння закончыць. Адно дробязі засталіся. За гадзіну-паўтары, хутчэй за ўсё, управіцца.

А Рыбчук што ж... Не муж. Не каханак. Не сябра нават. Штосьці сярэдняе — такое, што і не вызначыш адразу. Два-тры разы на месяц званіў, яшчэ радзей заязджаў ці клікаў да сябе яе... З аднаго боку, прыемна, што хтосьці з кіруючага апарату (чым кіраваў гэты апарат, Настася не дапытвалася: гэта, урэшце, не мела значэння) упадабаў яе, простую закройшчыцу, і хоць рэдка і заўсёды крадком, хаваючыся ад людзей, але бавіў з ёю вольную гадзіну; з другога боку, гэтая ласка ягоная, разважаная, строга размераная па гадзіны і хвіліны, калі над усім — над кожным рухам і словам — папаваў усюдысны гадзішнік, раздражняла, астуджала і так не вельмі гарачае пачуццё.

Колькі разоў намервалася Настася абарваць гэта знаёмства, гэту аднабаковую, як ні разглядвай, сувязь — кожны раз міжволі адступалася. Штосьці перашкаджала. Што?

Два тыдні таму бачыліся. Спазніўся. Як не пятнаццаць хвілін прачакала яго Настася на рагу праспекта Пушкіна і села ў машыну стомленая, знерваваная, з якімісь злоснымі словамі на вуснах. Зірнула ж на Рыбчука (на Івана, на Івана Антонавiча, калі ўжо гаварыць пра яго як пра даўняга знаёмца, але як прывыкла яна звяртацца да яго, так і пайшло: Рыбчук і Рыбчук!), заўважыла твар яго, напружаны, шэры, няйначай, пад колер сцен ягопага кабiнeта, адкуль толькі што вырваўся, і пашкадавала: разыдуцца зморшчыны, з'явіцца бляклы ірдзень на шчоках і бляск у вачах у яго не адразу — перш, вырываючыся, кіруючы машыну за горад, не павернецца які час да яе і будзе зрэдку крапацца дрогкімі пальцамі яе калена, потым збавіць хуткасць і, сцяўшы пацяплелыя, асмялелыя пальцы ўкруг калена, усміхнецца. І адно пасля ўсмішкі, якая змые шэрань з твару, пазбавіцца звыклай скамянеласці, адкіне суровасць і... Далей звычайна ішло лягчэй...

Ужо ж, яна, Настася, і патрэбна была яму адно для гэтага: зняць, сцерці пацалункамі, садраць імі з твару яго прырослую ўжо за колькі тыдняў маску, каб адчуў Рыбчук, што ён жывы, што ён любы ёй, маладзейшай за яго і прагнай да ласкі. І як было сказаць яму, што яна не прыйдзе, бо не кахае яго, не кахае і, калі разабрацца, не кахала? Як, калі жаль перамагаў пават рашучасць?

Вось жа і зараз, чарговы раз намерваючыся рашуча перапыніць іх сустрэчы і не ехаць заўтра на рог Пушкінскага праспекта, як дамоўлена, хай сабе яшчэ толькі ў думках намерваючыся, ужо не магла Настася адагнаць падсвядомае адчуванне, што пашкадуе яна Рыбчука, зноў пашкадуе, каб не браць на сябе віну, якуюсь незразумелую, не яе, не Настасіну, віну, і ўсё ж віну. Тут быў сабака закапаны!

Сяброўка яе, Соня Весялуха, напэўна пасмяялася б: «Якая віна, Настася? Гэта ж перад табою, сiрацінаю, усе кругом вінаватыя, а жывуць жа, хто жывы, і жывуць, прыпяваючы...» Пасмяялася б, дык на тое яна і Весялуха. А Настася як вырасла з пачуццём віны (выжыла ж! адна на ўвесь род свой, лічы, жывою засталася!), так і мерала ўсё ў жыцці ёю, віною гэтаю. Усё — і гора, і шчасце. Мо таму і не было шчасця. Ні з мужам колісь, ні з Рыбчуком, ні з дачкою...

Сказала ў гаворцы з Рыбчуком пра яе, пра ўсіх маладых: падманутыя, а — кім падманутыя? Бацькамі сваімі? Часам, які, ледзьве выбраўшыся з крыві і адкрыўшы, што кроў людская так шчодро лілася не адно ад рук чужаземцаў, тут жа адгарадзіўся ад гэтага страшнага адкрыцця поваю хлуснёю, новымі, наскрозь ілжывымі абяцаннямі? Дык жа гэта толькі гаворыцца: часам. Час, хутчэй за ўсё, ні пры чым. Ён і такім і гэтакім можа быць — як людзі павернуць. Значыцца, не туды павярнулі — і ўлады і яны, безуладныя?

Думкі здаліся Настасі задужа смелымі: гэтак чорт ведае да чаго дадумацца можна! Цяперашнія — падманутыя... А што — яны, дзеці вайны, не падманутыя? Яны пра сённяшні дастатак і марыць не марылі, а і сённяшнім ужо не хочучь задаволіцца. Вядзецца ўжо, мусібыць, так. Чаго ж ад маладых хацець? Чаго іх папікаць?

Настася разумела, што за новымі пытаннямі хаваецца ад таго, першага, якое прагучала нечакана холадна і зачэпіла яе, не адпускала. Мо таму, што адказу яна не знаходзіла. Быццам не было адказу. Але ж калі падман, то і падманшчыкі меліся, гэтаксама, як і падманутыя. Адно што зірнуць у іх бок было страшна, не тое што назваць. Яна, Настася, у свой час пахадзіла ў дочках ворага народа. Не адзін гадок. Самой лезці ў ворагі асцеражэцца. Хай сабе і час цяпер іншы. Час можа здавацца якім заўгодна, а кожнаму чалавеку ў ім сваё месца вызначана. Каму — з выгодамі, каму — з нягодамі. Жыццё разбярэцца...

Гучна азваўся тэлефон — Настасю нават скалапула ад нечаканасці: засядзелася са сваімі думкамі над шыццём, а відаць жа, позна ўжо. І Іры дасюль няма.

— Алё. Алё! — паўтарыла, калі не адразу пачула водгук, трывожней. — Хто гэта?

— Гэта я, мама, — вельмі ціха, невыразна (як з-пад зямлі гаварыла) азвалася педзе далёка Іра. — Я не прыеду начаваць. Ты не хвалюйся, добра?

— Што? Што ты такое раптам прыдумала? Зараз жа дамоў! Чуеш? Ты мяне чуеш, Іра? — спалохана загукала ў трубку Настася. — І думаць не смей! Рапа табе самастойнасць разводзіць. Едзь дамоў! Вазьмі таксі, як ёсць патрэба...

— Ты толькі не хвалюйся. Я ў сяброў. Я застаўся ў іх панач і хацела цябе папярэдзіць....

— І-ра!!

— Усё, мама, — як не чула яе дачка. — Раіцаю пазваню. Не панікуй. Добрай ночы.

— Іра, я забарапяю! Я не дазваляю табе заставацца дзе б там ні было! Зараз жа едзь дадому! — крычала ўстрывожаная Настася, пейкі час не заўважаючы, не чуючы з-за сваёй трывогі, што адказам ёй былі кароткія гудкі, якія натыкаліся на крык яе, на словы яе і гучнелі, ажно пакуль яна не змаглася, не абяссілела.

Аглушаная, ашалелая ад трывогі, не адразу ўцяміла яна, што ўжо колькі хвілін не адводзіць вачэй ад будзільніка, які паказваў другую гадзіну ночы. Калі ж уцяміла, калі ўбачыла і звязала такі позні час з кароткімі гудкамі, што ўсё рваліся з трубкі, якую яна па-рапейшаму сціскала ў дрогкіх пальцах, міжволі заплюшчылася. Вобмацкам паклала трубку, шумна, на поўныя грудзі, уздыхнула і заплакала. Бязгучна. Не чуючы слёз, якія каціліся і каціліся з-пад апушчаных вейкаў.

Падманутыя, не падманутыя... Якое гэта мела значэнне, калі душы ў чалавеку не стала? Дачка — яе, Настасіна, дачка! — толькі-толькі семнаццаць гадкоў размяняўшы, адпрэчвала матчыну любоў, матчын клопат, матчыну трывогу. Не панікуй, сказала. І кінула трубку. І не дагукнаецца Настасі цераз увесь горад, цераз усю ноч, што ўставала паміж імі чорнаю, неадольнаю (мо на ўсе гады наперад неадольнаю) сцяною.

* * *

— Сцены мяне з'ядаюць, дачушка. Ляжу і ляжу... Як жыўцом пахаваная. І Косціка гасподзь у мяне забраў, і ты не хочаш каля мяне пасядзець.

Марыля ледзь чутна прамаўляла ўсякі раз адно і тое ж: «сцены мяне з'ядаюць...», хоць якія сцены, як жылі яны ўжо другі месяц у папалову разбуранай і так-сяк прыкіданай зверху яловымі лапкамі зямлянцы, Настася ўяўляла слаба. Мо таму скардзілася мама, што земляныя сцены, сырыя, і акенца задужа малюпасенькае — з далонь? Дык дзе ж было ўзяць іншыя сцены, як спалілі пемцы вёску ў канцы зімы? Усё дачыста спалілі — адны коміны тырчалі...

Тут, у лесе, зацішней. Як ужо падоўга, ніхто не гадаў. Адно што гул фронту дакочваўся і сюды, да крынічанскіх лясоў, штодня пястрымна каціўся ў іх бок. Асабліва зран-

ку чутна было, калі білі гарматы і ўздрыгвала, дрыжала зямля. Прыкладвала вуха да зямлі, аджылай пасля зімы, пасля халадоў, Настася і чула: ішлі пашы, спяшаліся ім на данамогу. Нібыта адчувалі гора іхняе, нібыта ведалі, як кепска ім даводзіцца — без жытла, без хлеба, і спяшаліся. Настася пават маме некалькі разоў пачынала гаварыць пра гэта, але мама як не разумела. Усё хварэла з зімы. Усё скардзілася на боль у грудзях і малілася. Ціха так малілася — слоў не разабраць. Ды і не ўслухоўвалася надта Настася ў словы — голад гнаў яе з зямлянкі. Голад і страх, што, калі яна не агорае, не выжабруе ў людзей якую скарынку асцюкаватага, згорклага ад шчодратамешанай у яго мякіны хлеба ці пару падмерзлых, саладкаватых бульбін, мама памрэ, не прычакаўшы лета, не прычакаўшы бацьку.

Зацішней у лесе, яно так. Але голадна. Да конскага шчаўя, да першых ягад яшчэ дажыць трэба. Зараз жа, у красавіку, апроч леташняй, толькі што не дужа зацвярдзелай кары ды жалудоў, якія скрытна знаходзіла пад старымі дубамі Настася, узварушваючы, разграбаючы мох і падпрэлае лісце, пажывіцца не было чым. Спрабавала яна сіло ставіць на птушак — грубавата атрымлівалася (ведама ж, без нітак, без шнурка хоць бы якога), не трапляліся птушкі. Добра, што дробненькаю, худзенькаю была, нават на свае дванаццаць гадоў не выглядала — шкадавалі людзі, адгукаліся: хто бульбіну ў руку суне, хто скамянелую скарынку знойдзе, хто, не маючы што даць, па гадоўцы паглядзіць. Адно бляск згаладалых Настасіных вачэй жалем людскія сэрцы абпякаў.

Усе цяпер галадалі, усе з кары на жалудовую кашу перабіваліся, Настася разумела. Разумела, і ўсё ж зноў і зноў ішла да людзей — і нізка кланялася, дзякуючы, што б ні паклалі яны ў працягнутую руку. Кланялася, калі і нічога не давалі — прыйдзе ж і наступны раз. Мо наступным разам што-небудзь для яе з мамаю ў іх знойдзецца. Без людзей не выжыць.

— Выніце, мама, — схілілася Настася з бляшанкаю, з варывам, да маці, перапыняючы яе малітву, часам, як зараз, больш падобную на трызненне: імя божае хоць і згадвалася, але ў дзіўным, ледзь не ў святатацкім акружэнні слоў.

— Ісусе, твар твой з'яўляецца перада мною, — мармытала, раз-пораз адшакліваючы боль, Марыля. — Пазнаю ў ім цябе, хоць і заліты ён крывёю, хоць і акружаны язы-

камі полымя. Ты па мяне прыйшоў, я знаю. А падступіцца баішся. Сцены мяне з'ядаюць, і табе пагражаючы. Нездарма ж адварочваешся ты і твар твой расцякаецца цёмнаю плямінаю, з якой пачыпаюць выплываць рысы некага чужога, страшнага, пачварнага...

— Мама, глыніце адвару! Пакуль гарачы,— вяла ўпрошвала Настася, не дашукваючыся сэнсу ў тым, што чула.

А Марыля не заўважала яе, не бачыла — перад ёю, перад паглядам яе, прыстылым да няроўнай, цёмнай столі, пагойдваўся выкліканы яе хворым уяўленнем прывід. І Настася міжволі, няўцямна, прасачыла за яе паглядам: трэба будзе падправіць дах, там, дзе ён правісаў,— толькі і падумала...

— Малітва вяртае цябе, Ісусе, збалелай душы маёй. А ледзь толькі перапыніць малітву боль — грудзі мае пняначай сам нячысцік дзярэ, разрывае. То бачу яго, выразна, як і цябе, то не бачу, толькі чую: хрыпіць, сапе, здзіраючы скуру самую, здаецца,— і ўсё да цябе, да цябе, Ісусе, дабіраецца. А ты бачыш — і адварочваешся. Не ад яго — ад мяне, ад пакуты маёй адварочваешся. Быццам ведаеш, што нячысцік да цябе не дабярэцца. Ды будзе воля твая... А мо — даруй, госпадзі,— ты і ёсць ён? А? Малітва не ратуе...

Словы аціхлі ў яе на губах — губы яшчэ нейкі час бязгучна варушыліся, быццам Марыля жвакала імі паветра, позірк па-ранейшаму быў прыкаваны да лапчатай столі, і такая бледнасць пакрыла твар яе і рукі, што Настася спалохана пацягнулася далонькаю да матчынага лба, стала тузаць складзеныя на грудзях халодныя рукі яе.

— Мама! Мама!

— Ты што-небудзь хацела, дачушка? — зусім выразліва прамовіла Марыля, зглынуўшы цяжкі ўздых.

— Вы не памірайце! Вы не думайце пра Бога свайго! Хутка татка прыйдзе — і ўсё, усё ў нас будзе: і хата, і хлеб, і... і...

Настася запнулася, не знаходзячы больш ні слоў, ні жаданняў: калі б адбудаваў тата хату ды хлеба ўсе яны ўволю паелі — то што ж яшчэ? Больш і не трэба нічога.

— Усё ў нас будзе: і хата, і хлеб,— паўтарыла рашуча, узрадаваная адно тым, што мама павярнула да яе галаву і пазірала хоць і сумна, але так, як заўсёды — як заўсёды раней.— Тата прыйдзе — і мы зноў зажывём дома.

— А Косцік? — не міргаючы, пазірала на яе Марыля.

— Ко... Косцік? Людзі кажуць, што наш Косцік герой. Што за перамогу загінуў,— заспяшалася Настася: толькі б зпоў не пачала мама сваю бясконцую размову з Богам, з бяспамяцтвам, якое гнездавалася дзесьці ўгары, у змроку, сярод набраклых вільгаццю пасля нядаўняга дажджу яловых галінак.— Кажуць, што такім, як наш Косцік,— ён пад... падпольшчыкам быў! — пасля вайны помпкі кі паставяць і ўсім людям паклоняцца...

— Мы жывём, пра хлеб думаем, жалудоваю кашаю душачыся, а Косцік...— адварнулася яна ад даччынога позірку,— Косцік ніяк да госпада не дастукаецца, пад брамаю ягопаю стоячы.

— Глыніце адвару, мама,— не адпускала яе рукі Настася.— Вам адразу лягчэй стане.

Марыля не абазвалася. Не зварухнулася. Пагляд яе зпоў чапляўся за штосьці далёкае і нябачнае. Калі дачка падсунула руку ёй пад галаву і прыўзняла галаву, паднёшы да губ бляшанку, глынула раз і другі раз і падцяла губы. Адвар праліўся ёй на падбародак — не пачула. Пасля таго як Настася адпусціла яе і адступілася,— уздыхнула і аціхла. Не бачыла дачкі, не чула. Ніяк не адгукнулася на тое, што, дапіўшы адвар, прымасцілася побач, шчыльней да яе, Настася: змрок рассоўваўся, адступаў перад яе гарачкавым паглядам — і адкрываліся пагляду іншыя, святлейшыя, далячыні, куды імкнулася хворая, збалелая душа яе...

* * *

— Гісторыя мае толькі той сэнс, які мы самі здолеем ёй надаць. Па сутнасці, кожны ўсведамляе яе па-свойму. Адзін — як бясконцы ланцуг нягод. Другі — як трагедыю, пачатак якой даўно забыты і канца якой не відаць. Трэці — як стракатую стужку памаляваных гісторыкамі карцінак, з якіх можна выбраць тую, што найбольш адпавядае ўяўленню... Варыянтаў столькі, колькі людзей.

— Ты гаворыш так, быццам усе адно тое і робяць, што асэнсоўваюць гісторыю,— скрывіла губкі Іра, стомленая размоваю.— Ды чхаць мпогім па гісторыю, якая б яна ні была, разумеш? Цары, правадыры, задаволеныя ці не задаволеныя іх уладаю масы... Гэта, калі азірнуцца далёка назад, відаць. А кожны ў свой час аднаго хоча і ўсімі сродкамі дамагаецца — жыць лепей, чым хтосьці па сусед-

стве, побач. На тым усё і трымаецца. Паабяцаюць людзям, што яны жыць лепей будуць, вось і гарбеюць нябогі, свету беллага не бачачы, вось і ідуць пад кулі.

— О-го, як ты загаварыла, малая! — пасур'ёзнеў Віктар і адставіў, адсунуў бакал, з якога толькі што пацягваў цераз саломіну салаткаваты, разбаўлены марозівам кактэйль. — Погляды, прама скажам, самага агалцелага мяшчанства выказваеш. У тваім узросце...

— Пры чым тут мой узрост? — абурылася Іра, не даслухаўшы. — Можна падумаць, што ты святым духам жынеш, старым рубішчам цела ў язвах прыкрыўшы!

— У тваім узросце, малая, першы жыццёвы выбар робяць, і калі ты выбераш бездухоўнае існаванне — без веры, без надзеі...

— Без веры... Скажыце, не салжыце! Ды якая вера, якая духоўнасць у гэтым балоце, якое мы называем жыццём? Азірніся: нармальна жывуць толькі тыя, хто ўмее жыць. І жулікамі іх называй ці дзялкамі — гэта нічога не мяняе: яны — жывуць, астатнія — проста спіны гнуць.

— І ты хочаш жыць.

— І я хачу жыць!

— І ты ведаць не ведаеш як.

— І я... Ды ну цябе! З табою, як з чалавекам...

Іра, пакасіўшыся на суседнія столікі і зразумеўшы, што яна гамоніць задужа гучна і прыцягвае ўвагу, змоўкла. Уткнулася ў кактэйль. Пацягвала яго цераз саломінку, памешвала і зноў адпівала глыток-другі. На Віктара, увесь час адчуваючы яго сумны позірк, вачэй не падымала.

— Чаго маўчыш? — не вытрымала нарэшце, парушыла западта працяглую паўзу. — Пагарджаеш?

— Думаю, адкуль у табе гэтыя злосць і нянавісць.

— І надумаў? — ледзь заўважна сумелася Іра, сустраўшы Віктараў позірк.

— Не. На табе ўжо сёння замыкаецца гісторыя цэлага роду: бацька, дзед, прадзед... Так проста не вызначыш. Лінія лёсу не такая кароткая, як прынята думаць. А яшчэ ж і вузлы, вузельчыкі самыя розныя — там, дзе час ішоў унахлётку. Вузельчыкі, якія ў душы чалавека гнойнымі пухірамі пярэдка абарочваюцца. І марна ты не хочаш лічыцца з міпулым.

— З чым? — задумліва перапытала яна і тут жа дзёрзка, амаль з выклікам усміхнулася Віктару ў твар. — З тваім? З матчыным? З бабчыным?

— Ва ўсіх нас адно мінулае, хочаш ты таго, малая, ці не хочаш.

— Вось гэта ўжо не, даражэнькія! Тое, што вы памятаеце, мы — я, ва ўсякім разе! — памятаць не хачу. Вайна, вайна, культ і зноў вайна! Толькі і чуеш змалку пра геройства, здзейсненае... Здалёк гэта ўсё больш пагадвае бойню, з якой выйшлі — калі верыць таму, што ішлі на закланне, гіпулі лепшыя, — не самыя вартыя таго. Гэтак выходзіць.

Віктар, здавалася, слухаў пяўважліва — па яе не глядзеў, дастаў грошы, корпаўся, пазвоньваючы манетамі, палічыў і паклаў на стол рубель з драбязою. Некалькі разоў азіраўся і шукаў вачыма афіцыянта. Нарэшце кіўнуў яму і пацягнуўся да сумкі, якая вісела збоку, на спінцы крэсла.

— Ты не слухаеш, — пакрыўдзілася Іра.

— Мы дагаворым па дарозе, добра? Час падціскае: у мяне яшчэ адна на сёння сустрэча — на другім канцы праспекта.

Ён падняўся, перакінуў сумку цераз плячо, падаў ёй руку. Яшчэ раз, на хаду, кіўнуў афіцыянту і ўжо на вуліцы, у засені ліпавай алеі шумна, з палёгкаю ўздыхнуў.

— Дык не самыя вартыя, кажаш, выжылі ў той вайне? Але ж тады і ты...

— І я, — тузанула, вывернула Іра ў яго з-пад рукі плячо, адхінаючыся. — Толькі на мне за гэта віны няма.

— А на мне? — усміхнуўся Віктар.

— Табе з сабою самому разбірацца, — ціха адказала яна, услухоўваючыся ў стук сваіх абцасікаў, памаўчала, потым больш рашуча дадала: — А я... Нас выпхнулі з мапежыка маленства ў жыццё, тое, якое нам падрыхтавалі і за якое намі ж пагарджаюць.

— Можа, ты ўдакладніш, якое «тое»?

— Калі ласка. Прадзед (я ўмоўна бяру!) змагаўся за свабоду сваю і свабоду чалавецтва і здзейсніў рэвалюцыю. Так? Дзед, бо якраз прыспела нагода, змагаўся за Радзіму, за зямлю сваю, супраць акупантаў, і за гэта смерць прыняў, сына свайго (ці дачку, як у матчыным выпадку) на голад і нястачы пакінуўшы. Так? Бацька, цаліну падымаючы ці камароў у тайзе праклінаючы, яшчэ верыў, што паабяцаны яму і ўсім рай бачыць, — там, дзе міраж уставаў, зусім блізка, за магільнымі грудкамі, у якіх ужо не адно пакаленне гэтых жа, як і ён, легкаверных пахавана. Вось міраж яго і паглынуў, для нас, для дзяцей ягоных,

туманам задушлівай хлусні абярнуўшыся: ці свабоды, ці радзімы, ці веры ў лепшую будучыню!

— Усё так кепска?

— Нават горш. Як пісаў адзін паэт (немец, здаецца): наша сонца — бляклае, наша любоў — жорсткая, наша юнацтва не ведае юнацтва. Ці нешта ў гэтым родзе. За дакладнасць не скажу.

— Малая, ты часам не начыталася рознай лухты, а? — злёгка абняў яе за плечы Віктар, спрабуючы павярнуць тварам да сябе, і, калі Іра зноў вывернулася ў яго з-пад рукі і адступіла на крок-другі, яшчэ больш пасур'ёзнае. — Ты пакуль што не ўразумела, што час мяняецца не днямі, а гадзінамі, якія перацякаюць у нябыт, а змянамі ў душы. У тваёй душы. І ад таго, хто тваёю душою завалодае, Бог ці сатана...

— Ура!

— Што — «ура»? — недаўменна перапытаў ён, незадаволены тым, што яна не дала яму дагаварыць.

— «Крычалі жанчыны «ура» і в воздуд чепчики бросали».

— А-а-а! — не пакрыўдзіўся Віктар. — Класікамі абараняешся. Спалохалася, што павучаць сабраўся. Але ж я, па наўнасці, думаў: мы пагаварыць сыходзімся, душу аблегчыць адно перад адным. Ты сама прасіла...

— Прабач, — бліснула на яго вачамі Іра. — Толькі, слухаючы цябе, мне ўвесь час здаецца, што ты не свае, што ты нечыя чужыя словы прамаўляеш. Кніжныя, не кніжныя... Чужыя!

— Чужыя? Ну, і што! Гэта ілюзія, што кожны чалавек асоба, у якой ёсць індывідуальнасць, а ілюзія, гэтая альбо іншая, звычайна лопаецца, як мыльны пухір. Чалавек сам сябе стварае, становячыся ці не становячыся асобаю. Сам. Безадносна, а то і насупраць таму, чаго ад яго дамагаюцца школа, час, грамадства.

— Так табе і дазволілі — насупраць!

— Ніхто не можа дазволіць ці забараніць чалавеку быць чалавекам, малая. Быць сумленным чалавекам, які прагне дасканаласці — для сябе і для ўсіх. Самавыхаванне... Чула пра такое?

— Ты — пра адукацыю ці зноў пра душу? — нервова павяла плячом, нібыта адчула набліжэнне Віктаравай рукі Іра, і калі Віктар усё-ткі крапуў яе за плячо і заступіў дарогу, сама не адказала б чаму, зачырванелася. —

Каб гаварыць ці слухаць пра душу, трэба, на меншай меры, парадзіцца з думкаю, што яна існуе. Згодзен?

— Не. І ведаеш чаму?

— Чаму? — не памкнулася яна вырвацца, абмінуць Віктара.

— Таму што ты, як і я, ведаеш, што душа існуе. Што яна жыве ў табе, як і ў кожным, узвышаючы цябе, патрабуючы ад цябе адказу за ўчынкi і дзеянні. Жыве, малая, калі ты не мкнешся забіць яе, калі не забіваеш.

— Задужа ты ўпэўнены.

— Вера для чалавека не толькі немагчымая, але і непазбежная, разумеш? — не адпускаў ён яе пагляд.

— Вера ў што? У ідэал? У Бога? У каханне? — спрабавала Іра ўсміхацца як мага натуральней.

— Ідэал, Бог, каханне... Усё — у адным, усё — адно і тое ж, адно цэлае. Калі ты прыйдзеш да гэтага разумення..

— Ты хочаш, каб я хутчэй састарэла?

— Пры чым тут...

Віктар, калі ўжо ў наступнае імгненне сэнс дайшоў да яго, пляснуў сябе па лбе, засмяўся, адступіў крыху ўбок і пацягнуў Іру далей па алеі.

— Госпадзі, ну і логіка! І я... Чакаць ад юнай легкадумнай асобы ўвагі і разумення! Патрабуецца старасць, каб паразумнець... Геніяльна, малая!

— Нічога смешнага, — нечакана пакрыўдзілася Іра.

— Ну, як жа! Адразу знікаюць усе праблемы: прага ідэалу, пошук Бога, барацьба з жыццёвымі абставінамі, каханне... Сядзі сабе на лавачцы і чакай старасць!

Ён усё яшчэ смяўся, хоць і заўважыў Ірыну крыўду. І Іра рашуча абагнала яго словы і яго смех, пайшла перадзе, не азіраючыся і зрэдку пацэпваючы плячамі, што атрымлівалася ў яе неяк па-штушынаму і прыгожа, уздрыгвалі і накалыхваліся з боку на бок валасы, ледзь не па макаўцы сабраныя ў пышны хвосцік, хвалямі, ад плячэй да топкага стану і ніжэй, збягалі лёгкія фальбоны мудрагеліста сшытай крэпдэшынавай сукенкі, падстуквалі іх руху абцасікі. Часам, калі Іра абмінала чыйсьці занадта пільны позірк (колькі хвілін жа ўжо як яны выйшлі на людны праспект), Віктар бачыў яе зграбны, блізкі (крышачку, калі прыглядацца, курпосы нос перашкаджаў) да класічнага профіль — адно-два імгненні ўсяго бачыў, адно што позірк паспяваў зачапіцца. І ўдешна, і смешна...

Папраўдзе, Віктар смяўся зараз з самога сябе: аскет,

жыў, ужо добры дзесятак гадоў, адасоблена, заўсёды вод-
даць ад такіх юных і прывабных нават у тым, што атруча-
ныя хлуснёю свайго часу, дзяўчатак — і на табе! Падсела
сумная, упэўненая ў сваім харакце даўганожка ў машы-
ну, расплэскала нездарок валашкавую сіль аграмадных
на бледным твары вачэй, бязгрэшна абвясціўшы, што калі
ўжо Магдаліну абвясцілі пасля ўсяго святою... Хто такая
Магдаліна, канечне ж, растлумачыць не магла — святая
грэшніца, і ўсё на тым! — а пакрыўдзілася, калі ён назваў
тое, дзеля чаго падсела Іра да яго ў машыну, сваім імем.
Пакрыўдзілася, запатрабавала спыніць машыну і выса-
дзіць яе — і змушана была праездзіць з ім больш як гадзі-
ну і выслухаць нямала ўсяго і пра Магдаліну, і пра грэх —
ажно да першароднага, і пра злачынную легкадумнасць
сучасных, хай сабе і эмансіпіраваных сцыкух.

«Штосьці ў малой ёсць, — як апраўдаўся ён у думках,
зглынуўшы смех і кіруючыся за Іраю. — Штосьці ў самым
зародышы, як кажуць, але калі ёю заняцца як след...»

— Я правяду цябе толькі да прыпынку, малая. Добра?

— Прыпынак — вось ён. Так што лічы, што правёў, —
страляла Іра вачыма то ў адзін бок, то ў другі, яўна па-
збягаючы Віктаравага позірку.

— Ну, вось! Надзьмулася як мыш на крупы. Быццам
я ўзапраўду пажадаў, каб ты хутчэй састарэла. Хоціць
таго, што ў мяне ўжо залысіны... — выглядаў патрэбны
тралейбус Віктар з-за купкі людзей, што сабраліся на
прыпынку. — Табе ж «двойка» падыходзіць?

— Паслухай, ты так і не назваў сваё прозвішча, — па-
вярнула і ва ўпор зірнула на яго Іра, невядома чаму
прыгадаўшы ў гэту хвіліну колішнюю гаворку з маці. —
Сакрэт?

— Чаму ж! — крутануўся і застыў перад ёю той. —
Солад — маё прозвішча. Віктар Ігнатавіч Солад. Звесткі
на нашпарце.

Вочы у Іры пакруглелі: здзіўленне, разгубленасць, на-
ват раптоўны страх, які тут жа змяніўся цікаўнасцю, ска-
лыхнуліся ў іх сіпечы, і Віктар не адразу прагнаў нечака-
на ўзпільную піякаватасць.

— Табе што-небудзь гаворыць маё прозвішча?

— Значыцца, гэта бацьку твайго памінала мама, —
паволі паднесла Іра далоні да шчок — і шчокі запалалі ў
яе пад пальцамі.

— Бацьку? Яна ведала майго бацьку? — зірнуў на
гадзіннік Віктар і зноў пецярыліва павярнуўся да пры-

пынку, да тралейбуса, што якраз падкочваўся і аказаўся тым, якога яны чакалі.

— Мама пазвала яго нячысцікам. І заплакала...

— Што? — не пачуў ён. — Што ты сказала?

* * *

Выздаравець Марыля, пэўна ж, не выздаравела, але паднялася. Па леце ўжо, пасля таго, як фронт адкаціўся далей на захад, пакінуўшы ім радасць вызвалення і напалішчы, на якіх трэба было неяк абжывацца. Змаршчелая, высахлая за час хваробы, блукала яна вакол чорнага, аброслага сажаяю коміна, калупалася ў галавешках сваёй хаты (у галавешках мінулага), быццам шукала, хацела знайсці штосьці. «Ты што-небудзь шукаеш?» — пыталася дачка, і Марыля разгіналася, хуценька хаваючы рукі за спіну і шморгаючы іх аб спадніцу, вінавата зіркала на Настасю і ішла дапамагаць ёй вычышчаць, умацоўваць сцены сям-там абваленага склепа (хаты ж ім самім павек не адбудаваць!) ці, калі Настася шчыравала на агародзе, далучалася да яе і колькі хвілін маўчком карчавала ўкарanelы, ледзь не ў рост чалавека, былёнэг, каб пасадзіць той дзесятак бульбін, якія, хоць і пазнавата ўжо, агоралі ў людзей. Часцей жа, зрабіўшы як не сотню кругоў вакол рэшткаў хаты, быццам згадвала раптам пра штосьці ня зробленае і мусова пільнае, — брала кіёк, на які звычайна абапіралася, і таропка шпацыравала ў пасёлак, каб вярнуцца ўжо прыцемкам.

Настася гукала маці, але яна не азіралася — не чула. Думала сваё і не чула. З дня ў дзень — адна і тая ж дума, адзін і той жа шлях. Цераз бяспамяцтва. Цераз тры страшныя гады акупацыі. Цераз немату, якою абярнулася яе задужа палкая малітва, звернутая да Бога, да неба, завянага чорнаю лютаўскаю завірухаю і згаслае, ужо назаўсёды для Марылі згаслае. Малітва жыла ў яе ў душы, аберагаючы душу ад змроку, які так шчыльна абступаў часам, што, здавалася, вось-вось задушыць яе, але, ледзь згадвала Марыля імя гасподняе, зноў адступаўся. Не пашмат адступаўся — адно каб дыхаць лёгка, дыхаць у такт пяпэўных, хісткіх крокаў.

Стамлялася Марыля — запавольваліся крокі, цішэйшым, ледзь чутным рабілася няроўнае дыханне, а нітка шляху доўжылася. Доўжылася і абрываўлася толькі на

плошчы перад будынінаю школы з павыбіванымі і дагэтуль не зашклёнымі вокнамі.

— Акыш! Акыш! — бязгучна прамаўляла Марыля і ўзмахвала кійком, адганяючы нябачных груганоў, і людзі, якія перш дзівіліся на яе, на яе няўцямныя рухі, потым прывыклі да яе адзіпокай сумотнай постаці пасярод плошчы: стаяла і стаяла сабе. Хто бульбіну ці што іншае з ежы, як меў, клаў побач, хто проста спыняўся паблізу ад яе на хвіліну, спачуваючы: і пра гора Марыліна, і пра хваробу яе, якая так і не пакінула яе, усе скрозь ведалі.

— Акыш! Акыш! — зрэдку ледзь заўважна варушыла Марыля губамі, і гадзіны перацякалі ў яе маўчанне ціха і журботна: нябога, гэтаксама, як і яе Бог, жыла ў свеце, дзе панавалі гармонія і парадак, не заўважаючы, не бачачы, што навокал корчылася ад мукі рэальнае жыццё.

Лета і восень сорак чацвёртага, зіма сорак пятага, зноў лета... Жанкі плакалі над пахаронкамі, радаваліся прычаканай перамозе, елі хлеб як не з самой мякіны, сустракалі, як шчасціла, параненых, пакалечаных вайною мужоў і братоў сваіх, выходзілі ў поле і ўпрагаліся ў плугі побач з бяссільнымі кароўкамі сваімі, каб хоць як, хоць потам сваім крывавым, засеяць лапкі удзірванелай, пасечанай асколкамі зямлі і сваё спадзяванне на палёжку. І Марыля, дзе сама, дзе з дачкою, упрагалася ў плуг разам з іншымі, арала, потым касіла, потым жала, як было што, падбіраючы кожны каласок, — моўчкі, без скаргаў і, здавалася, без асаблівай натугі. Толькі ў вачах, да донца выцвілых, згаслых, стыла неперабытая мука, ды часам, глыбока задумаўшыся, яна раптам усплёсквала, узмахвала раз і другі раз рукамі — як прывіды адганяла.

— Зноў Марыля груганоў ад цела сынавага адганяе, — казалі бабы, а Настася, калі надаралася ёй быць побач, ціха гукала:

— Мама! Мама!

І Марыля спалохана ўздрыгвала, і зноў угіналіся ў яе плечы, прымаючы непасільны цяжар стомы — ці мо, як яна часта думала, самога неба, што апускалася штодня піжэй і ніжэй.

— Акыш! Акыш, праклятыя! — чула яна шум мноства цяжкіх чорных крылаў над галавою і, не падымаючы вачэй і не расціпаючы вуснаў, сілілася адагнаць вараннё сваёю трывогаю. А яно ўсё палятала — як не з усяго свету зляталася да Марылі, да гора, якое яна рэдка і ўсведамляла ўжо як гора: згадвала раптам пра штосьці нязробле-

нае і пільнае — і няўцямна ўсплёсквала, узмахвала рукамі.

Лета і восець сорок чацвёртага, зіма сорок пятага, зноў лета і зноў восець... Гісторыя ці, дакладней, тыя пашкуматашныя вятрамi стагоддзя старонкі, што хадзілі ў народзе пад імем гісторыі, нічога не расказвалі пра жыццё вёсачкі Крыпіца і яе жыхароў, жывых і мёртвых, — ні да гэтага часу, па працягу гадоў і стагоддзяў, ні тады, адразу пасля адгрымелых у гонар вялікай, аплачанай жыццём мільёнаў перамогі, у першыя месяцы пасля вайны. І пяхай гэта зусім не азначала, што яно, іх жыццё, нічым не адметнае, — нікому не прыходзіла, не прыйшло ў галаву аспрэчыць факт замоўчвання, паўмысны ці ненаўмысны. Хоць калі абмінуць гэту вёсачку і тысячы, дзесяткі тысяч іншых, падобных і не падобных на яе, калі не расказаць пра Серафіма Шчаўліка і яго сям'ю ці пра любую другую сям'ю, якая прасачыла яе страшны лёс, то з каго і для каго тады пішацца гісторыя народа?

Ужо ж, не Марыліны гэта былі думкі: не суадносіла яна сябе, сваё жыццё, нават калі некалькі пакаленняў са свайго ці мужавага сялянскага роду згадвала, з народам, не прыпісвала ні нядоўгае шчасце сваё, ні бясконцую муку сваю да яго гісторыі. Ні раней, ні тым больш зараз, калі і пакута, здэцца, адступілася ад яе. Адно без слоў малілася ўначы, штоноч, адна, сам-насам са змрокам, які сцякаў з земляной столі, перацякаў у яе невідучы позірк, а каму малілася, не ведала. Не ўсведамляла. Як не самому жыццю, яшчэ не згасламу ў ёй, але такому ціхаму, нячутаму, што бруенне яго хутчэй угадвалася, чым адчувалася.

— Мама, чаму вы не спіце? — пыталася Настася, а яна ў адказ нават уздыхнуць часта не магла: каторы ўжо месяц не спала...

Тое, што спывала за лес поч і займаўся новы дзень, пазнавала па натужным скрыпе старой, абгарэлай і чорнай, як асмолак, яблыні адразу за склепам: штораніцы ўсчынаўся вецер, штораніцы, у адзін і той жа час, пачынала рыпець-стагнаць пакалечанае дрэва. Спярша стогн быў глухім — як з-пад зямлі ішоў, потым гучней, пабліжаўся, і Марылі чулася ў гэтым безнадзейным стогне жалоба — яе, Марыліна, жалоба, пераўвасобленая, агучаная рапіцаю. Вецер пёс гэтую жалобу ўздоўж папялішчаў Крыпіцы і далей, па ўсёй зямлі, засянай жалезам і людскімі косткамі, будзіў жывых: уставайце! дзень не чакае!

Дзень не чакаў. Ён займаўся, абьякава-сонечны ці па-

хмуршы, поўны птушыных перацоваў ці шчасліва-бадзёрых маршаў, якія, калі вецер дзьмуў з таго боку, даляталі з пасёлка, з чорнай зяпы рэпрадуктара, пачэпленыя на слупе перад школаю. І рыпела, заглушаючы ўсе астатнія гукі, стагнала яблыня. Пакуль Марыля не падымалася. Пакуль не снаўзала з радна і не выбіралася са склепа на двор, азіраючыся на яе, абпаленую, мёртвую і... перухомую. Каб скалыхнулася яблыня! Каб хіснулася! І незразумела было, адкуль тады ішоў глухі працяглы стог.

Дзівілася Марыля. Бліжэй падыходзіла. Пальцамі крапала чорныя асмолкі голля. Уздыхала. Мо гэта зямля дагэтуль стагнала?

— Цётка Марыля! Чуеце, цётка Марыля! — гукала яе Зося, паштарка пасялковая. — Пісьмо вам! Зранку, як раней, прыбегла, бо пісьмо ж! Першае пісьмо салдацкае ў ваш двор. Мо Серафім вам.

Марыля невідучка пазірала на дзяўчыну. Памкнулася ступіць да яе — і не зварухнулася, не асіліла раптоўнага здранцвення.

— Ці мо не рады? — сама скіравалася да яе цераз двор Зося. — Не пахаронку ж — пісьмо прынесла! Значыцца, я так думаю, жывы ваш Серафім.

— Се...рафім... — расцяліся ў Марылі вусны, упершыню за столькі месяцаў здолеўшы выкаўтнуць, вымавіць слова, і на твары яе, бледным, бясколерным, скранулася, зварухнулася штосьці, што і аддалена не нагадвала ўсмешкі. — Се-рафім!

А пасустрач паштарцы ўжо ляцела Настася.

— Тата! Татка жывы! Я ведала! Я казалася!

Пісьмо, шэры салдацкі трохкутнічак затрымцеў у высока ўскінутай руцэ яе, ногі вытанцоўвалі якіясь мудрагелістыя выкрунтасы.

— Я ведала! Я казалася!

— Танцуй, танцуй, дзеўка! — радасна смяялася, гледзячы на яе і выціраючы слёзы, Зося. — Не кожнага дня гэтакае шчасце выпадае. Не кожнаму...

— Мама! — павярнулася да Марылі Настася, і тут толькі, убачыўшы яе рухомы, злёгка нават паружавелы твар, усвядоміла, што маці загаварыла, сказала штосьці, і кінулася да яе, і, шчаслівая, абясіленая раптам ад непамернага шчасця гэтай хвіліны, прывалілася, прыпала да матчынага пляча, схавала сваё ўзрушэнне, сваю печаканую разгубленасць. — Татка жывы...

— Чытай!

— Чытай жа! — падтрымала Марылю Зося.

Настася, перш чым пачула сказанае, адчула пецярплівы матчыи рух (і абдымала і адхінала адначасова), адчула, што міжволі — сама! — доўжыць чакаць татавых слоў, і сумелася. Адхінулася. Шмарганула рукавом па сухіх вачах (штосьці ў вачах паколвала), шумна, ротам, удыхнула паветра і дрогкімі пальцамі, якія не вельмі каб слухаліся яе, стала разгортваць трохкутнічак. Разгортвала доўга, асцярожна, каб часам не парваць, і толькі калі маці кранула яе за плячо, заспяшалася, стала разбіраць няроўны бацькаў почырк.

— «Жывы я застаўся, Марыля. Выжыў я, дзеткі. Не пісаў, бо думаў, грэшным дзелаю, што памру, адыду, як іншыя, вас так і не пабачыўшы. Мо Бог, як той казаў, пачуўшы малітвы вашы, злітаваўся, мо — гэта ўжо дакладна! — урачы ўратавалі, за што па гроб жыцця буду ўдзячны ім. Няхай калекам дажываць буду, а ўсё лепей, чым да пары косткі ў зямельцы парыць», — чытала, запінаючыся ад хвалявання, Настася.

Зыркае кастрычніцкае сонца спрабавала расквеціць апалае, пажухлае ад дажджоў лісце вішняку, густа парослага ўздоўж вуліцы, ці адагрэць, ажывіць мёртвую яблыню ў Марылі за спіною, але навакольная шэрань, здавалася, усмоктвала сонечныя промні, там-сям сыходзячы параю, а чорнае яблыневае голле ўвачавідкі адштурхвала, страсала чырвоныя водсветы, водбліскі сонца, быццам яны не проста нагадвалі водсветы колішніх страшных пажараў, а былі імі, тымі балючымі водсветамі.

Вочы ў Марылі слязіліся. Слёзы перакіпалі недзе глыбока, так і не выступіўшы, не выкаціўшыся, але салёны накіп іх засціў позірк — Марыля слепла, аслепла і не бачыла ні напружана дрогкай спіны Настасі, схіленай над пісьмом, ні паштаркі, якая, хлюпаючы ціха носам, павярнулася ісці. Да яе, да Марылі, набліжаўся Серафім — чуваць было, як парыпваюць яго мыліцы, як вызвоньваюць у яго на грудзях баявыя медалі.

— «Няхай калекам дажываць буду, а ўсё лепей, чым да пары косткі ў сырой зямельцы парыць», — чытала Настася. — Мыліцамі навучуся карыстацца, потым пратэзасваю. Яшчэ і ў скокі пайду, вась убачыце! Веру, што абмінула вас усіх смерць, бо за мною ўвесь час палявала. Зараз жа... Той, хто, як я, гэтулькі разоў паміраў і не памёр, доўга жыве. І я буду доўга жыць. Цяпер буду. І дзетак навывучваем мы з табою, Марыля, і самі па іх і па

дзетак іхніх нарадуемся — гэткую ж вайну перажылі, гэткую пакуту сцярпелі! Настася ўжо, відаць, павесга і Косцік мяне ў росце абагнаў...»

Угнула плечы Марыля: наляцела, засланила неба чорнае вараннё, у крыку ягоным патанулі словы. Звыкла ўгнула плечы Марыля — чакала: вось-вось апусціцца, наваліцца на яе гэты крык, гэты пошум цяжкіх крылаў — і не здолее яна ўтрымаць іх — хруснуць плечы, абвянуць, падкосяцца погі... Але вараннё не апускалася піжэй, кружляла воддаль, высока над дваром — упершыню так высока. Цішэў, аддаляўся і шум — зноў чула Марыля, як рыпяць Серафімавы мыліцы, як вызвоньваюць у яго на грудзях баявыя медалі.

* * *

«Волга» тармазнула, лёгка спружыніла, прымаючы яе ў сваё ўлопне, і пакацілася далей, у бок акружнай дарогі, па якой праз дваццаць — трыццаць хвілін вырвецца за горад, і Настася адчула, як адчувала кожны раз, калі садзілася ў машыну, што там, ззаду, на рагу праспекта, на нейкі час пакінула свой лёс і імчыць у невядомым кірунку. Невядомым — канечне, чыста ўмоўна, бо і па Слуцкай шашы ў бок Вячы, і па Гродненскім бальшаку на Заслаўе ездзіла яна з Рыбчуком неаднойчы. Не так часта, каб запомніць кожны пагорак, кожную лагчыну, але ўсё ж не адзіп раз, і сёй-той з краявідаў, якія адкрываліся вачам, лёгка пазнаваліся. Пазнаваліся — і гэта не перашкаджала Настасі. Па меншай меры, напачатку, калі ўсю яе ўвагу забірала дарога і неба, што рэчышчам дарогі імкліва плыло насустрач, пагойдваючы вершалле бяроз і соснаў, быццам яны, гэтыя высачэзныя бярозы і галінастыя сосны, былі проста водарасцямі пад празрыстаю тоўшчаю сіпечы педзе на самым дне ліпеньскага адвячорка. Так, так, яны, дрэвы, — водарасці неба, а Настася (у гэтыя хвіліны Настася заўсёды адасабляла сябе і ад Рыбчука і ад машыны) — іх гаспадыня і распарадчыца. Нават тое, што шашу расцягвалі ў два канцы сустрэчныя патокі машын, не мяняла ўражання.

Час пагойдваўся побач. За шклом, якое не ўспрымалася ні перагародкаю, ні неадольнаю мяжою, і яна, Настася, была гэтай адкрытай пагляду прастораю ці прастора самім імклівым рухам перацякала ў яе і становілася ёю, не мела

значэння: два імкненні зліваліся ў адно, рух выслабанняў іх — і стома, страх, незадаволенасць, трывога апошніх дзён саступалі цішыні. Аграмаднай, як летні адвячорак, цішыні. І ні роўны гул матора, ні пяроўны, напльвамі, шум шашы, ні больш гучная пасля кожнага такога напльву незнаёмая музыка (працаваў прыёмнік) не перашкаджалі Настасі чуць — піць гэту цішыню.

Далячынь была сіняй-сіняй, зямля — зялёнай-зялёнай, і іх сіне-зялёнае святло пялэхкалася ў душы, неяк зусім па-дзіцячы прыціхлай, завабленай чарамі адвячорка. Думалася пра аблачышкі, падобныя па порсткіх матылёў, пра лясныя сцежкі, што асцярожна выходзілі з лесу і тут жа хаваліся ў густой засені прыдарожнага алешніку, пра накіп рамонкаў то там, то сям на выспах уздоўж шашы, але думалася як бы паміж іншым — далёкім, даўно, здавалася, забытым. Быццам жыла Настася зараз і цяперашнім, рэальным — вось жа і ветравога шкла і руля, па якім пагаспадарску ўпэўнена ляжалі рукі Рыбчука, льга было крануцца не толькі позіркам, і тым далёкім, яшчэ даваенным, што і забытае не згубілася ў часе і дагэтуль жывіла спадзяванні на якуюсь непрычаканую і ўсё ж магчымую, блізкую ўжо радасць. Якая гэта радасць і чаму спадзяванне па яе не-не і змушала Настасю ўслухоўвацца ў сябе, у раптоўную цішыню ў сабе, яна не адказала б. Не ведала. Ды і не павінна была, хутчэй за ўсё, ведаць: не кожная таямніца адкрываецца чалавеку, не кожную таямніцу, калі б раптам адкрыўся патаемны спрадвечны сэнс яе, вынесла б душа. Разуменне гэтага няўцямна жыло ў ёй. Яшчэ змалку. З вайны.

— Асвоілася?

— Ты пра што? — пакасілася па руку, што ляжала ў яе па калене, Настася, не павярнуўшы да Рыбчука галавы.

— Доўга адтайваеш... — прыбраў ён руку. — Адно па твары, зменлівым, як краявіды за шклом, узяўся б вызначыць, калі з табою можна загаварыць. Толькі па твары.

— Але ж... — разгубілася Настася і, прыгадаўшы свае колішнія думкі пра Рыбчука, засмяялася: ужо ж яны абое не адразу адцярэбліваліся ад пражытага дня, ад дзён, прамінулых пасля апошняй, хоць сабе і недалёкай сустрэчы. — Ты гэтакі ж чужы напачатку! Думала: гэта мне даводзіцца чакаць...

Смех вярнуў упэўненасць, лёгкасць. Настася сама падалася бліжэй да Рыбчука, пяшчотна правяла пальцамі па гладка наголенай шчацэ яго, на міг прыпала шчакою да

дужага пляча: што б там яна сабе ні даводзіла часам, а гадзіны, праведзеныя ёю з Рыбчуком (няхай ён немалады, пяхай для кахацка змрачнаваты), — лепшыя ў яе не багатым на падзеі жыцці.

Чары дарогі зніклі. Дакладней, не зніклі, а не ўспрымаліся гэтак чуйна, як раней: у душы скрапулася, расло, дужэла іншае пачуццё, невызначальнае і ўладнае, і Настася не працівілася яму, яго гарачай хвалі, што пакочвалася ўсё вышэй і хутка абпячэ, захліспе, перахопіць дыханне...

«Волга», пырнуўшы ў засень лясной дарогі і збочыўшы ў першую ж зручную прагаліну ў бярэзніку, спынілася — зверху хлынула ў адчыненыя акенцы, у адразу ж прахінутыя Настасю дзверцы цішыня. Зялёная, звонкая, напоўненая перасвістамі, перамовамі птушак цішыня, што, схліснуўшыся з гарачаю хваляю пяшчоты, прагі любові і цеплыні, прагі жаданае зараз блізкасці, падхапіла Настасю, хіснула, кінула насустрач прасцёртым да яе дужым мужчынскім рукам і сышла над ёю — над імі — аграмадным, пакім да галавакружэння лісцем травы.

Прыкамечаная трава, прыкамечаная спадніца, якая ўсё піяк не абцягвалася, не прыкрывала калені, шчаслівая стома раптам пацяжэлага, натоленага цела, адмяклы, падбрэлы твар Рыбчука, які ўдзячным і бездапаможным рукам зрэдчас тыцкаўся ёй у плячо, — усё ўспрымалася як бы збоку, другім нейкім зрокам. Перад затуманеным, цьмяным позіркам Настасі плыла, пагойдвалася шаша — край шашы, які ўпіраўся ў пэбакрай і абломваўся, падаў пад ногі, патанаў у рамонках, пераходзіў у рамонкавую паляну, дзе... Ну, канечне, гэта Мікалай хінуў яе да сябе, шукаў вуснамі яе вуснаў! Настася гарэзліва адварочвалася, смяялася, а яго рукі станавіліся ўсё больш настойлівымі, неадчэпнымі, і не было куды дзецца, і яна сама цягнулася насустрач яго пацалунку.

— Наста... Настачка...

«Гэта ж не Мікалай! Гэта зноў Рыбчук...» — мільганула спозненае, распачпае, а цела ўжо адгукалася на ласку, цела выплёсквала, аддавала сваю перастрачаную за гадзі сілу, прагнучы сілы чужой, і Настася скаралася яго пакіпенню, яго гарэню. Хвіліны — і гэтыя хвіліны! — адгараць, згараць, і дыхаць стане лягчэй, і шкадаванне не вернецца, яна ведала. Колькі слязінак скоціцца на шчокках — дык жа бываюць слёзы радасці, бываюць слёзы радасці!

— Ты плачаш? — адчуў ён яе напружанне.— Ты аб чым-небудзь шкадуеш, Наста?

Усміхнулася на яго словы, на яго не вельмі зграбнае памкненне ўдэрці ёй слёзы, выслабанілася з абдымку.

— Мы — як маладзяты...

— Павер, я хацеў бы, каб мы сустрэкаліся часцей!

— Навошта?

Яны сядзелі на папярэдне кінутай доле куртачцы: Рыбчук — прываліўшыся да бярозавага камля, Настася — прыхінуўшыся да Рыбчука, да пляча ягопага. Прышоў час размовы. Вярталіся ранейшыя — заўсёдныя — трывогі і турботы, і перш чым яны выцесняць, адцесняць, і на доўга, хвіліны блізкаскасці, радасць і муку гэтых хвілін, за іх чапляліся, іх адштурхвалі словы.

— Навошта, — паўтарыла Настася, зіркнуўшы на гадзіннік, — калі ўсё роўна нічога не змяніць?

Ён не адказаў. Не зварухнуўся. Ад рукі, што адіхла ў Настасі на плячы, лена сцякала цяпло, цяпло без аніводнай іскрачкі ўжо, больш падобнае на звычайную ўтому, але так было ўтульней. На нейкі час яшчэ — утульней.

— Ведаеш, не магу адагнаць споміны маленства, — не чакаючы адказу, загаварыла Настася пра сваё.— Жахлівыя споміны. Вайна... і два пасляваенныя гады...

— Што-небудзь нагадала пра той час?

— Здагадлівы! — не павярнула галавы яна, хоць у голасе пачуліся мякчэйшыя ноткі.— Гэта ж надоечы згледзела ў натоўне твар знаёмы. Твар пячысціка аднаго, знаёмага з сорак шостага... Падумала: звідзілася, пяйначай. Ажно не. І другі раз папаткала, і трэці... Ён гэта! Ці сыноч ягоны.

— З паліцаяў хто?

— Горш.

Рыбчук лыпнуў вачыма, быццам здзівіўся, і зноў стомлена звёў павекі. Крыху паёрзаў, уладкоўваючыся зручней, лёгенька прыхінуў бліжэй да сябе Настасю, уздыхнуў. Але не перапытаў. Чакаў яе тлумачэння, яе расказу.

А Настасі як зарвала раптам: не інлі словы, блыталіся думкі.

— З бацькам гэта...— адно і выціснула з сябе.— Бацьку пасля фронту, пасля шпіталя... забраў...

Пакутна зморшчылася: расказ, не пачаўшыся, закончыўся. І што расказваць? Каму? Рыбчук жа гэтаксама з пачальства, не ёй роўня. Не кінуўся нябось суцяшаць ці тлумачыць. Маўчыць. Не зварухнуўся, адпачываючы...

Горкія думкі дыктавала ёй раптоўнае раздражленне супраць Рыбчука, і супраць сябе самой, пакорнай яму і ягонай страсці, і супраць мінулага, якое моцна трымала яе, не адпускала вась ужо столькі гадоў: дачка паспела вырасці.

— Марная справа — зводзіць рахункі з мінулым, — слаба варухнуў рукою, што ўгрэлася ў яе на плячы, Рыбчук.

— А калі яно, — рэзка адхінулася Настася, паварочваючыся, — калі яно новы рахунак табе выстаўляе? Тады як? А?

Ён, незадаволены (наступіўся ўвесь), расплюшчыў вочы, упершыню зірнуў на яе ўважліва, быццам прыглядаўся, узважваў сказанае, і стаў няспешна падымацца. Падняўся. Усміхнуўся, калі Настася ўскочыла следам, не чакаючы, што ён падасць руку. Неяк сумна ўсміхнуўся. Хутчэй сам сабе, а не ёй, Настасі.

— Прабач, сопейка, што не падтрымліваю гаворку. Я разумею: цябе ўсхвалявала тая сустрэча... Але павер мне: прывіды не любяць, калі іх памінаюць задужа часта.

— Прывіды? Які ж гэта прывід, калі ён, як усе, посіць джынсы, п'е газіроўку, спрабуе заляцацца да маёй дурніцы?

— Ты ведаеш што-небудзь пэўна?

— Ды не. Бачыла... — запнулася Настася, сустрэўшы яго пасцярожаны халодны позірк.

— З дачкой гаварыла?

— Пагаворыш з ёй, як жа! — адварнулася яна, першо-ва агладжваючы сукенку. — Фыр! — і паляцела. Гэта яе, бачыце, справа, з кім сустракацца, і ведаць яна не хоча пра перажытае іншымі, пра чыесьці мукі і чыесьці злачынствы.

— Шчаслівая.

— Хто? — не зразумела Настася, прасачыўшы няўцяма за яго рухам (Рыбчук склаў і кінуў у багажнік скамечаную куртачку).

— Дзеці нашы, сопейка, шчаслівая, — стомлена, хмура адазваўся ён і пайшоў садзіцца ў машыну. — Едзем?

— Пачакай, Рыбчук, — заспяшалася яна. — Ты праўду лічыш, што шчасце ў тым, каб нічога не памятаць, каб усё, што перажыта, адпрэчыць раз і пазаўсёды?

— А як іначай?

— Іначай — не шчасце выходзіць, а бяспамяцтва. Бязвер'е і бяспамяцтва.

— Ну-у, Наста! — стукнуў ён дзверцай і павярнуў ключ, заводзячы рухавік. — Гэтак мы з табою да філасофіі дабяромся. Бязвер'е... Бяспамяцтва... Калі азірацца на кожны твар, на кожны вокліч — у трох соснах лёгка заблудзіцца. А перад намі — не тры сасны, а лес, лес праблем і пытанняў.

— Лес ратаваў людзей, а вашы праблемы і пытанні душаць!

Настася зазлавала: вось і гаварыў з ёю Рыбчук, а словы ўсе слізкія — не падчэпіш. Ні пагадзіцца з імі, ні аспрэчыць іх. Адчуваецца, падсвядома адчуваецца іх пейкая перераканаўчасць, ілжывасць нават, а ў чым яны, гэтыя словы, хлусяць — ідзі ведай! У галоўным, пэўна ж. У тым, што памяць чалавеку не патрэбна. Калі адабраць, выдраць — хоць бы і ў яе, у Настасі, — памяць, чым, чым тады яна перад заўтрашнім днём апраўдаецца? Голым, схаваным ад людскіх вачэй шчасцем? Вось гэтымі, украдзенымі ў дня, хвілінамі?

— Павер, я шчыра хацеў бы, каб мы сустрэліся часцей.

— Навошта? — пляўцямна паўтарыла яна свой рапешы адказ.

— Чалавеку ўласціва думаць, што яму, іменна яму вышаў самы горкі лёс, а калі б схацеў, калі б здолеў ён выслухаць сповяды іншых і паспачуваць чужым бедам, усім як ёсць, сэрца б ягонае ад болю скамянела. Камень жа каменя не сагрэе.

— Лес ратаваў людзей. І ратуе... А яго ўсё сякуць, высякаюць, шляху не бачачы, — не зважаючы на словы Рыбчука, прадоўжыла сваю думку ўголас Настася — ці мо таму, што і сапраўды не чула ў гэту хвіліну нічога, апроч глыбокага смутку свайго, ці мо таму, што машына вырвалася з лесу на шашу і шаша, увачавідкі звужаючыся і цямяючы, пабегла ў бок Мінска, і бег, рух яе азначаў толькі адно: лёс, яе, Настасін, лёс цярпліва чакаў яе ўвесь гэты час на рагу праспекта Пушкіна — і заўтра ўсё будзе гэтак жа, як учора і пазаўчора, і заўтра вернуцца сённяшня пытанні, і сённяшні, перабыты ўжо на сёння клопат.

Тое, што жыццё і складаецца з імгненняў, якія паўтараюцца і ўсё ж кожны раз іншыя, новыя, падобныя і не падобныя на папярэднія, калі і закранала яе свядомасць, то злёгка, амаль незаўважна — без вялікага ўзрушэння, без асаблівай трывогі. Часам Настасі здавалася, што ўсё лепшае ў яе яшчэ недзе наперадзе, за бліжэйшай наварот-

каю ці за наступнаю, там, дзе сінее нітка далягляду, якою позірк сцягвае, сшывае цяроўныя, ірвашыя краі неба і зямлі, часам, як зараз, яна з горыччу думала, што ўсё яе, і горшае і лепшае, недзе далёка ззаду, у мінулым, і жыве, працягвае жыць яна толькі таму, што дні, гады ўсё яшчэ доўжацца — і бацькавы гады, і матчыны, і яе, Настасіны. Доўжацца на печай волі, на чыёй — невядома, адно каб не абрываўся час, не абарваўся род... І не было ў гэтым ні яе віны, ні яе заслугі.

Вырвалася на колькі хвілін за мяжу горада, за мяжу звычайнай будзённасці — і лёс цярпліва чакаў яе на мяжы, каб заўтра ўсё ішло гэтак жа ці амаль гэтак жа, як учора і пазаўчора, каб заўтра вярнуліся і ранейшыя пытанні, і ранейшы клопат. Жыццё брала сваё. Шаша звязвала перабытае з тым, што адкрывалася пагляду, і вабіла, і ўцягвала ў сваю глыбіню, змушаючы прымружваць вочы і ўтрымваць гарачае раптам дыханне...

* * *

Ссечаны і пушчаны па дровы асмолак яблыні, што два гады чорнаю раскаракаю тырчаў за склепам, сагрэў колькі доўгіх зімніх вечароў, а ўвесну, ледзь толькі ўзялося на цягло, з-пад кораня, побач з цяроўным пяньком вылез, пацягнуўся ўгору кволы парастак. Марыля наўрад ці заўважыла б яго, калі б неяк не ўздумала прымацаваць, прыладзіць да пянька колькі жэрдачак, — стол не стол, зэдлік не зэдлік, а ўсё прыбудова да іх цяхітрай гаспадаркі. Уздумала — і ўзялася за справу, балазе дротам (чаго-чаго, а дроту ў ваколіцах хапала!) разжылася яшчэ летась, а на жэрдачкі льяга пусціць любую палку з лесу (Настася іх нямала пананосіла ў двор) — прымерыўшыся, пераломіць цераз калена адну-другую, і ўся цяхітрая...

«Трэба ж, ледзь не струшчыла стунаком!» — падзівілася яна, крапуўшы пальцамі парастак, і адступілася ад сваёй задумы. Не дужа рупіла, як кажуць. Ды і не атрымалася б нічога вартага: не стол, не зэдлік — так пешта, не вельмі каб зручнае, пра што і шкадаваць не выпадае. А парастак саджанцам стане, саджанец — дрэвам, на галіны яго птушкі будуць садзіцца... Жыццё! Жыццё вяртаецца. І час жа ўжо, няйначай: год як вайна закончылася, Серафім дадому едзе...

— Мама! Мама! — шыбавала гародамі, не разбіраючы

дарогі, Настася.— Тата прыехаў! Амелька казаў толькі што: на станцыі яго бачыў... Прыехаў, чуеце? Тата прыехаў!

У Марылі абвялі ногі. Замест таго каб кінуцца пасустрач дачцэ, яна павольна асела доле, бездапаможна чапляючыся перш за палку, якую сціскала ў руцэ, потым за цяроўны абрубак яблыцевага камля: цяўжо прычакала Серафіма? Цяўжо дажыла да гэтага дня?

— Ну, што ж вы, мама? — ужо церабіла яе за плячо дачка.— Ісці трэба. Бегчы тату пасустрач. Ён жа прыехаў! Ён жа вярнуўся!

— Але, але,— не магла змусіць сябе падняцца Марыля.— Я зараз... Я зараз устапу...

Голас яе ўздрыгваў, слёзы каціліся па маршчыністых шчоках, рукі сутаргава сціскалі абломак сухастоіны: радасць, печаканая — доўгачаканая радасць раптоўна пазбавіла сілы, скавала рухі. Хвіліна мінула, другая, а Марыля ўсё плакала, не робячы намагання ўстаць, не тлумачы нічога Настасі. Настася ж, апусціўшыся побач паўколенцы, і сама ўжо хлюпала носам, зрэдку прамаўляючы, паўтараючы адно і тое ж:

— Татка прыехаў... Татка...

Паплакалі. Разам, дапамагаючы адна адной, падняліся, заспяшаліся з двара, вуліцаю — на шлях, які вёў у пасёлак, да станцыі. Абедзве хударлявыя, кашчавыя, абедзве ў рызманах з чужога пляча і атопках, якія назваць абуткам язык ні ў кога не павярнуўся б, яны, нягледзячы на розніцу ў гадах, выглядалі, як дзве — на адзін твар — старчыкі, і людзі праводзілі іх позіркамі да самай ваколіцы, уздыхалі ўслед, хто спачувальна, а хто і з зайздрасцю: ужо ж, пашанцавала нябогам — гаспадара, заступніка прычакалі, скрозь жа ўдава ля ўдавы споміны пасвіць.

А яны толькі што не беглі, веснавой гразі пад нагамі не заўважаючы,— ні адна галавы не павярнула, ні адна слоўка больш не прамовіла.

На захадзе, не над полем, адзетым пегустою, там-сям пабітаю маразамі азімінаю, а як здавалася адсюль, за паўтары вярсты, над самым пасёлкам круглела, палівалася вечароваю чырванню сонца, і трывога, што таілася ў гэтай халоднай не па-вясноваму чырвані, расцякалася па небе, раставала ў паветры, паветрам прасочвалася ў іх узрушанае чаканне і падгацяла, гнала наперад. Настася ўжо бегла, не паспяваючы за хуткімі матчынымі крокамі і дзівячыся па яе спрыт: хворыя ж ногі ў мамы, цягнуткія —

з той лютаўскай марознай почы, якая пахавала Косціка, балелі, дзеравянелі ад напругі погі ў мамы...

Гразкі зараз прасёлак віўся даволі пакручаста — перавальваўся з лагчышкі ў лагчынку, абмінаючы пайбоольш волкія, а ў дажджлівых гады і балоцістыя мясціны, і хутчэй было б перабегчы поле напраткі, але ж не пабяжыш на азіміне, па жыце — грэх. І ў галаву гэткае не прыйшло б — жыта, хлеб вытоптаць: насядзеліся без хлеба, нагараваліся... Спяшаліся — пэўна ж, але ж і шлях да пасёлка выведзе. Колькі таго шляху!

— Гэта не тата там? — гукнула Настася, і кінулася бегчы, і тут жа спынілася, застыла, з трывогаю азірнула на маці. — Тата... На мыліцах...

Марыля не чула, не бачыла дачкі — позірк яе ўжо даўно пераляцеў тую сотню метраў, якія аддзялялі яе ад адзінокай, згорбленай над мыліцамі фігуры салдата, і сэрцам яна пазнавала, пазнала Серафіма. Магла б — паляцела следам за позіркам, ды не магла. Рухалася як у сне, з цяжкасцю перастаўляючы раптам непаслухмяныя ногі, задыхаючыся ад хвалявання, ад слоў, якія было не выкаўтнуць, не вымавіць: Серафім! Серафім вярнуўся!

Павольна, надта ж павольна скарачалася адлегласць паміж імі — часам здавалася, што не рухаліся яны адно аднаму насустрач, а, разведзеныя, раззеленыя полем, прыстылі да шляху, па двух розных канцах яго, і вузеў, скарачаўся шлях сам па сабе, імгненне за імгненнем, метр за метрам. Штосьці крычала то аднаму, то другому Настася, кідаючыся да бацькі і, не дабегшы, вяртаючыся назад, да маці, але ні Марыля, ні Серафім ніяк не адгукаліся на яе воклічы, па яе перовае ўзрушэнне — як не чулі. Ды і не чулі, мабыць, бо разрываліся ў абаіх — ці то ад шчасця, ці то ад няшчоты і жалю — сэрцы.

Неяк зусім не па-дзіцячы ўспрымала тое, што адбывалася ў гэтых хвіліны ў яе на вачах, Настася: радасць сваю стрымаць не магла, кружыла і кружыла з радаснымі воклічамі вакол маці, а потым і вакол бацькі, але ўвесь час крыху воддаль, па краі дарогі, каб не ўплішчыцца паміж імі, каб не кінуцца першаю бацьку па шыю, апярдзіўшы іх сустрэчу. Штосьці перашкаджала ёй — штосьці, большае, чым радасць, адчувалася ў гэтым набліжэнні, у гэтым сумотным збліжэнні Марылі і Серафіма пад парыванне ягоных мыліц, і цішэлі, заміралі ў дзяўчышкі на губах гучныя толькі што воклічы, бязгучна («Татка прыехаў!») варушыліся губы, цяжэлі, перасядалі ў горле

непрямоўленыя словы. Яна сама не заўважала, што заплакала, што, не ўціраючы слёз, плакала, круг за кругам, крок за крокам сцягваючы, змяшчаючы прамежак шляху паміж бацькам і маткаю.

Калі крок, паўкроку засталася зрабіць, абое яны раптам спыніліся, узіраючыся адно ў аднаго, потым Марыля глуха, па-бабінаму вохкнула і, зрабіўшы гэты апошні рух, крок наперад, упала на грудзі Серафіма. Упала, як падае падбітая, парапеная птушка: ні гуку больш не вырвалася ў яе з грудзей, ні слязінкі не выкацілася з запалых, спакутаных вачэй — абхапіла абедзвюма рукамі мужа і прыпала, прыстыла да яго; яна прычакала свайго Серафіма, яна дачакалася...

Час расплыўся, расцёкся ў іх пад пагамі лужынкаю веснавой гразі: ні тое, што перажыта абаімі да гэтай сустрэчы, ні тое, што чакала іх ужо ў паступную хвіліну, не ўплывала зараз на яго хаду — зліліся, прамаўлялі адно да аднаго людскія сэрцы, і час не меў свайго звыклага значэння, і не было ў свеце нічога важнейшага за цішыню. Сама пяшчота ў парванай замызганай ватоўцы паверх лахманаў, якія павінны азначаць адзежу, гарнулася, тулілася да грудзей зраненага, пакалечанага вайною салдата — і не абзываліся медалі ў яго на шыялі, і не варухнулася прастора яркага вечаровага неба ў яго за плячамі.

Поўнымі слёз вачамі дзівілася на іх Настася і ўсё хадзіла, кружыла вакол, бліжэй і бліжэй, так што чула ўжо, як цяжка дыхаў бацька, не могучы адкінуць мыліцы, хоць на міг забыцца на іх і абпяць Марылю, абпяць яе, Настасю — ён жа скрозь быў дужым і абдымаў іх усіх разам, як выпадала, усіх траіх, а тут... Настася чула, як ён толькі цяжка ўздыхаў, бачыла слёзы, тонкія ручаінікі слёз на схудалых маршчыністых шчоках яго — і плакала:

— Тата... Татка...

— Што ж ты, Настася? З бацькам не хочаш павітацца? Ці мо не прызнала? — асцярожна, каб не адштурхнуць Марылю, павярнуў галаву, павёў позіркам Серафім. — Што ж ты?

А яна ўжо кіпулася да яго, збоку, прыўстаўшы на дыбачкі, абхапіла яго — іх абаіх — дрогкімі рукамі, прыляпілася, тварам, усім худым цельцам сваім прыляпілася да іх і цяпер ужо пекуды ў рукаў шыняля, які пахнуў так пезнаёма, так цершка, паўтарала і паўтарала:

— Тата... Татка...

* * *

— Не нарабілася за дзень, што на поч гледзячы падлогу мыць надумала?

— Вы праходзьце, праходзьце. Я зараз. Трэба ж...

— Дачку трэба да работы прывучаць, галуба, — прайшла на кухню, масцілася на табурэтцы суседка. — А то адно гулі ў галаве. Як ні зазірну — усё чапурыцца некуды, усё твар размалёўвае. Сказала ж паяк, дык не спадабалася. Губы падзьмула, акрысілася: «Вам бы, Паўлаўна, самы раз прапаведнікам быць, душы людскія ў сатаны адбіраць і, адмыўшы, на вяроўцы развешваць, прышчэпкамі абчэпліваць...» Што ты на такое скажаш? Плюнула — пайшла. Вой, глядзі, галуба, каб не скруцілася з кім ня добрым твая разумніца!

— Вучыцца ж Іра, — заканчвала прыборку Настася, не тое што не прыслухоўваючыся да буркатні старой — слухаючы ў адно вуха: скрозь жа адно гугніць, усім і ўсімі не задаволеная.

— Ды вучо-оная, і я кажу. Куды там! На ўсім гатовым век, чаму ж не вучыцца? Толькі ты мне, старой, растлумач перш: што ж столькі гадоў з навукі гэтае народу палёгкі няма? А, галуба? Вучацца, вучацца ўсе, а людзям ніяк не лягчэй. Хто рачкаваў, той і рачкуе, хто краў, той і крадзе, а хто бурбалкі слоўныя пускаў з трыбуны, той і зараз за трыбунаю красуецца. А дзе ж камунізма?

— Ды нашто вам гэта «камунізма», Паўлаўна? — выціраючы рукі, прысела побач Настася. — Колькі таго жыцця!

— Во-во! І ты, галуба, з нявернікаў. З нявернікаў, не адмахвайся! — заўважыла Настасін жэст і паспяшалася яна ўдакладніць сказапае. — І не дзіва, гэтулькі гора яшчэ дзіцем перажыўшы. Таму не ў асуд табе кажу. Нявернікі розныя ёсцака: адны — ад вялікага розуму, другія — ад вялікае крыўды.

— Дык і вы ж, Паўлаўна, у Бога ніколі не верылі!

— Не пра Бога я...

— Тады пра што? — прыкрываючы рот і цішком пазяхаючы, спытала амаль абыякава.

— Пра жыццё, галуба. Пра веру ў тое, што яно лепшым, святлейшым можа стаць для ўсіх.

— Для ўсіх не стане.

— Дык і не стане! — сцяла на грудзях рукі, выпрасталася, ускінуўшы галаву, Паўлючыха. — Дзе ж яно ста-

не, як людзей ад працы адвучваць, ад зямлі адварочваць! Пахваліў хто-небудзь уладу і парадак, ёю заведзены,— медаль на грудзі, збрахаў, што планы выконваюцца і перавыконваюцца,— ордэн. А хто працуе? Хто майстра ў сабе чуюе? Тое і яно.

— А вера пры чым?

— Вера? Вось ты — у што верыш? У тое, што заўтрашні дзень хоць для цябе, хоць без цябе, а наступіць? Што мінулае, згінуўшы, не вернецца, не павінна вярнуцца? Што горшае, гарчэйшае перажыта? Што дачка будзе шчаслівейшаю, чым ты? Так? А гэтага ж, галуба, мала. Табе, каб выжыць, дажыць неяк свой век мо і хопіць, а на што большае не заважыць, не. Як няма веры вялікае, дык і сілы павярнуць на сваё няма.

— Нешта я ніяк не ўцямлю, Паўлаўна, пра што вы,— сілілася ўхапіць ход яе разважанняў Настася і не магла: ці то стома перашкаджала, ці то і ўзапраўду сэнсу было мала ў цётчыных словах... Пры чым тут вера? У што — вера? Маці Бога ў сэрцы насіла, яна, Настася, боль і смутак... Хіба ж жыццё да каго з іх прыслухалася? Ішло як ішло, спадзяванні, перш матчыны, потым яе, Настасіны, на сваіх жорнах перамолваючы, і ні веры, ні сілы ў іх не пыталася...

— Ты не ведаеш, а я ж парцейнаю некалі была. Даўно. У трыццатыя... Не тое страшна, што склучылі мяне тады за мяккасць, праяўленую да ворагаў народа, а тое, што веру маю ў справядлівасць здзейсненага і спланаванага на шмат гадоў наперад не пашкадавалі.

— У трыццатыя? — наструнілася Настася, адчуваючы, як заварочалася ў ёй штосьці даўкае, ліпкае, падобнае на млосць.

— У трыццаць дзевятым.

Паўлючыха змоўкла, горбячыся і на вачах старэючы, быццам гэта споміны прыгіналі, згіналі плечы і сцягвалі, паглыблялі зморшчыны ў яе на твары, і ў Настасі мільгнула думка: няхай бы і не раскажвала нічога, не гаварыла... Але тут жа засаромелася яна сваёй думкі: каму ж і раскажаць, як няма ў цёткі нікога — ні мужа, ні дзяцей? Ці то ў вайну загінулі, ці то яшчэ да вайны — неяк не надарылася спытацца. Ды і ці пытаюцца пра такое?

— У трыццаць дзевятым склучылі, галуба. За тое, што спыталася ў ячэйцы пра расстрэлы, пра страляніну за градам. Дзень і поч тады стралялі... Ага,— як не трэці раз заколвала свае сівыя, коратка пастрыжаныя валасы Паў-

лючыха, — я вазьмі і спытайся аднойчы: калі дзень і почстраляць ворагаў народа, дык ці не выйдзе, што ўвесь народ у ворагі запісаны? Так і сказала... Пра ўвесь народ...

— Божухна, — прашаптала Настася з жахам, пібытой, страшны, год быў на дварэ і адно слухаць такое было злачыствам. — І вас жа маглі...

— Маглі, — уздыхнула старая і краем хвартуха выцерла сухія вочы. — Ды іначай спомсцілі. Страшней.

Настася чакала расказу, нават падалася бліжэй да цёткі, не хаваючы болю, не тоячы слёз, а Паўлючыха зпоўзамоўкла, задумалася, і адно ў вачах яе калыхалася бледная, выцвілая ажно да допца шэрань — нават не шэрань, а шараватая некалі і зараз ледзь прыкметная празрыстасць, бяздонная, калі прыгледзецца. Калі прыгледзецца... Колькі гадоў жылі па суседстве, а ўпершыню ўглядалася ў Паўлючышын маршчыністы твар, у вочы яе Настася, і чым больш углядалася, тым больш падобным рабіўся цётчын твар на матчын: тая ж прыхаваная мука, той жа балючы спакой, падсвечаны перабытаю і пязгаслаю ў попеле былога мукаю.

— І сёння ўспамінаю — баліць... А тады... — правяла Паўлючыха далопню, па твары, быццам зморшчыны хацела на ім разгладзіць, — і звяла рука, бяссільна ўпала на стол побач з другою, гэткаю ж вялаю і цяжкаю ад вузлаватых венаў. — Калі забралі Міколу — ён у мяне на чыгунцы працаваў, машыністам, — месца не знаходзіла. Думала, што з-за мяне пакутуе: мяне не чапалі, бо блізняты на руках — ім жа і па два гадкі не мінула, а Міколу ўзялі... Потым ужо мяне пачалі выклікаць на допыты. Дзяцей на суседку пакіну і бягу: раптам як-небудзь ад Міколы бяду адвяду! Ды як адвядзеш, калі бяды той не ведаеш? Перш пра сувязі мужавы з заходнікамі, з самім Пілсудскім следчыя дапытваліся: шпіён ён, маўляў, агент, і калі я ва ўсім не прызнаюся, будзе расстраляны. Потым ужо да мяне дабраліся...

— Білі? — не вытрымала паўзы Настася.

— Адзін раз усяго... На апошнім допыце...

На Паўлючыху было цяжка глядзець: як струпяцела раптам — пі крывінкі ў твары, пі іскрачкі ў вачах, і Настася матлянулася да кубка, да крапа — трэба ж нешта рабіць! — але цётка запыніла яе:

— Не турбуйся, галуба. Вадою ўспаміны не зальеш, не патушыш: калі ўжо выдалася гэткая хвіліна, чаго ж яе баяцца?

— Але ж сэрца, Паўлаўна... — памкнулася растлумачыць нешта Настася і тут жа спахапілася, змоўкла.

— Сэрца тады павінна было разарвацца, — зірнула яна на Настасю, выцярэбліваючыся з успамінаў і здрацвення, якое на яе пайшло. — Тады, галуба, да вайны яшчэ. А бачыш: не разарвалася. Жыву... Думалі: і мяне ў магілу загналі, а я жыву.

— А...

— Дзеці? — зразумела яе перашучасць і прадоўжыла, быццам спяшаючыся завяршыць свой расказ, Паўлючыха. — Сацька і Алёша? Мо і жывыя — жывуць, ні бацькі, ні маці не помнячы, а мо і ў зямельцы іх костачкі спрахлі, як Міколавы... Гэта ж я — пасля допыту таго апошняга — на вуліцы ўпала. Самлела. Апрытомнела толькі ў бальніцы. Пра дзяцей спытала — супакоілі. Сказалі: дагледжаныя яны. Сказалі: выпішучь мяне праз дзень-другі — і з дзецьмі я буду...

— А дзяцей — забралі?! — зноў міжволі прыспешыла яе Настася, не стрымліваючыся.

— Забралі. У прыют, растлумачыла суседка. А ў які прыют, не паведамлілі. Ні ёй, ні мне апася, колькі я ні звярталася ўсюды. З аднаго прыюта ў другі адсылалі, дзе зноў-ткі ніхто нічога не ведаў... Да самай вайны хадзіла, шукала... Думала: звар'яцею...

— Божа мой... Колькі гора! — выцірала вочы Настася, а слёзы цяклі і цяклі па шчоках. — І сваё ўспомню — страшна, а і яно ж не самае страшнае.

Яна ніяк не магла ўцерці слёзы, і Паўлючыха разам з ёю, яе, здавалася, Настасінымі, слязьмі плакала — балюча калыхалася выцвілая, амаль празрыстая шэрань у вачах яе, сухіх і нібыта паглыбелых, запалых за гэтыя паўгадзіны, павольна, ледзь заўважна набываў звыклую жаўцізну твар. Зварухнуліся на сталю цяжкія цётчыны рукі — і вось яна ўжо звяла іх на грудзях, распрастаўшыся, адразу павышэўшы ростам.

— Часам жыць, галуба, страшней, чым памерці, а жыць трэба...

— Мо чаю, Паўлаўна? Мо я чайнік пастаўлю? — пацягнулася Настася да ручніка, каб уцерціся, каб схваць ад цётчынага позірку твар і нарэшце супакоіцца: слёзы аціхалі, адступалі — і самы час супакоіцца, успомніць, што яна гаспадыня, што вінавата перад Паўлючыхаю. Хоць бы ў тым вінавата, што ніколі не папытала ў яе ні пра што. Цярпела, як казала Іра, цётчыны «набегі», вы-

слухоўвала чуткі, сабрапыя з усяго дома, ці скаргі на падшываццаў, якія ламалі пасаджанья ў двары вішні, частавала чаем або яблыкамі, калі былі яблыкі ў хаце,— і ўсё, і ні спачування, ні злосці... Мо і не прыняла б Паўлючыха спачування, як зараз не прымала, а ўсё-ткі ўздыхнула б лягчэй...

— Гэта добра, галуба, што ты плакаць можаш. Здэцда, каб паплакала я калі, каб выціснула з сябе слязу,— адышла б, нарэшце, спакойна. Адышла б, нарэшце...

— Што вы, што вы, Паўлаўна? — ускінулася Настася, прыціскаючы да грудзей скамечаны ручнік, і рукі яе дрыжалі.— Гэтулькі смярцей было, што ўсім, хто выжыў, жыць трэба. Доўга жыць трэба!

— Бог не ўсякую душу бярэ, што праўда, то праўда,— нібыта і зусім неўпапад да раней сказанага адазвалася Паўлючыха, падымаючыся.— Не веру, галуба, ні ў Бога, ні ў чорта, мо таму і жыву... Пагаварыла — як паплакала, а душа ва мне не здрыганулася. Быццам выпулі яе з мяне некалі, а без душы і смерці не патрэбная...

Пайшла. Не азірнуўшыся на прыціхлую Настасю. Не развітаўшыся. І Настася не паднялася, не ступіла ўслед. Пазірала ў цётчыну спіну, потым, калі зачыніліся за цёткаю дзверы,— у зачыненыя дзверы, адчуваючы, як гусцее, робіцца цяжкаю і ліпкаю цішыня.

* * *

— Серафім, ты па сваёй інваліднасці ў поле не хадок, па праву адпачываеш. Але ж баба твая ў калгасе працуе, так я разумею? — прыжмурваў час ад часу адно вока брыгадзір, і Серафіму не-не дый здавалася, што ён некаму падміргвае, некаму нябачнаму: вочы ў яго перакошваліся, твар пабываў хітраваты, нахабны выраз.— Вось і кажу, што і так і так вы віныя перад дзяржаваю выходзіце.

— Вінныя? — што ёсць моцы стрымліваецца збялелы, разгневаны Серафім, з самага пачатку, ледзь толькі ўгледзеў у двары Ігнація, перакананы, што не ў госці той завітаў, не з дабром прыйшоў.— Гэта ты мне, кавалеру двух ордэнаў, віну прышпіліць памерыўся? Ды я...

— Чаго ўсхадзіўся, чаго ўскіпеў? Так і скіпецца можна раней часу,— гнуў па сваё, пемаведама куды, Ігнацій.— А ты выслухай, выслухай спярша прэтэнзіі дзяржавы.

— Дзяржавы! — цыркнуў слінаю Серафім. — Гэта ты, ядропа вош, хто за Урал сігануў, ад фронту хаваючыся, дзяржаву на сёпняшні дзень уяўляеш? Не завысака мераш? Брыгадзірам паставілі, дык табе адразу ўбачылася, што абедзвюма рукамі за ляйчыну ўлады савецкае трымаешся?

— Зневажаеш дзяржаўнага чалавека, — зморшчыўся той на яго словы. — Папярэджваю пакуль што. Хоць ты і франтавік, хоць кроў сваю, як той казаў, праліваў, а і на цябе ўправа знойдзецца.

— Пагражаеш? Ты мне — у маім двары — пагражаеш? — падымаўся Серафім з чурбака, на якім сядзеў, прысланіўшы да каленяў мыліцы. — Ды я цябе...

— Цішэй, цішэй на паваротах, Шчаўлік, — таптаўся, адступаючы, Ігнацій. — Табе тваё і прычытаецца, як той казаў. А бабу тваю папярэджваю: калі не здасць у калгас квактуху з дыплянтамі, усімі як ёсць, не тут і не такая выйдзе гамонка.

Ён усміхаўся, па-ранейшаму крыва, па-змоўніцку некаму надміргваючы, і Серафім, гэпнуўшыся на чурбак (перад кім гэта ён устаць намерыўся?), пазіраў на гэту яго кривую ўсмішку гідліва, з пагардаю: тылавая вош, а бач якая куслівая! Куранят яму захацелася... Ды гэтых дзевяць куранят Марыля адно што з рота не адпойвала, каб раслі і ў сілу ўбіраліся: галодная ж зіма наперадзе, а іх трое. І ён, Серафім, не работнік, і ў калгасе на працадзень фігу з макам атрымаюць, калі ўжо зноўку, як некалі ў калектывізацыю, курэй па дварах ловяць...

— Тэрмін — да вечара. Я цябе папярэдыў, Шчаўлік. Глядзі, каб не пашкадаваў потым.

— А гэта во — не хочаш? — вывернуў, высунуў з-пад пягнуткае, выпрастанае ўперад пагі красамоўна складзеныя ў кулак пальцы Серафім. — Развялося камандзіраў, ядропа вош! У акопах вас ніхто не бачыў — чужымі касцямі дарогу да Берліна масцілі, сукіны дзеці, а цяпер тут як тут, бабіны слёзы п'яце... Мая — сваё адплакала. Будзя! Будзя, чуў?

— Ну-ну! Ну-ну! — павярнуўся ісці Ігнацій, бліснуўшы вачамі на разгневанага гаспадара, які цыркаў слінаю і мацюкаўся. — Дзяржаўнага інтарэсу не разумеш, а туды ж...

Мацюкі камянямі ляцелі яму ўслед, але плечы ў яго не ўгнуліся, нават не ўздрыгнулі — ішоў Ігнацій ад двара гэтакі ж непахісна-прамы, як заўсёды, і знясілены спрэч-

каю Серафім пазіраў яму ў спіну з пянавісцю. І яшчэ — з трывогаю: дужа ўпэўнена той ішоў, дужа нетаропка. Быццам і ўзапраўду і сіла і права былі на яго баку.

— Ат! — адмахнуўся, адвёў позірк Серафім: ні ў кога не было права з франтавіка, з інваліда здзек чыпіць — і ўся тут праўда. Няма ў чым яго папкінуць: і сам ледзьве выжыў, нагу ў варопцы пад Берлінам пакінуўшы, і сынавага жыцця не абараніў, Зямлю абараніў, а сына...

— Тата, зірні, колькі арэхаў я ў лесе набрала! — абняла яго ззаду за шыю, нячутна падышоўшы, Настася, і ён ледзьве стрымаў стогн, што рваўся з грудзей.

— Ідзі дапамажы матцы. Яна па такую сёння, — адно і сказаў.

Марылі увечары нічога не сказаў. Адмоўчваўся. На ўсе яе пытанні. Скручваў, смактаў цыгарку за цыгаркаю, не спускаючыся ў зямлянку, і маўчаў. Толькі калі яна намерылася бегчы да Аўдзея, у якога часцяком вадзілася самагонка, спыніў. Рашуча і адразу. Перш — позіркам, а потым і словамі: «Не хадзі!»

Спаць паклаліся позна, і ўсім не спалася. Нават Настася доўга варочалася на сваім палку, цішжом уздыхаючы, быццам нявыказаная бацькава трывога перадалася цераз маці і ёй, дзяўчынцы: ці мала што! «Ці мала што!» — паўтарала яна ў думках, пакуль не змаглася і не заснула. Усё-ткі заснула, і роўнае дыханне яе не парушала глыбокай цішыні, што папавала ў зямлянцы, — цішыні няпэўнай, крохкай, бо ледзь толькі варухнулася, паварочваючыся, прыціскаючыся да Серафіма, Марыля, адусюль, здэцца, з усіх куткоў хлынулі на іх шолахі, падобныя на прырэшпты асенніх, вызалачаных начнымі халадамі бяроз: ш-ш-ш... шосты месяц пайшоў... прыйшоў са шпіталь... сына ўспомніў... ш-ш-ш... шуму зашмат...

— Ты чуеш? — прыпала Марыля дрогкімі вуснамі да Серафімавага пляча. — Чуеш?

— Спі. Чаму ты не спіш? — зглынуў ён якісь горкі камяк, пераселы ў горле, і не зварухнуўся, хоць гарачая хваля збуджанай дотыкам яе вуснаў пяшчоты пакацілася ад пляча ўніз, і тут жа зноў падступіла да горла горыч.

— Нешта здарылася, а ты маўчыш, — шаптала яму ў плячо Марыля. — Чаму ты маўчыш? Я ж прычакала цябе, прычакала... Я толькі таму і жывая яшчэ, што ты... што з табою... Абдымі мяне!

— Настася ж зусім побач, — расцягваў ён імгненні, ужо не працівячыся ні яе словам, ні яе рухам.

— Яна спіць. А мы... Я...— Марыля не ўсведамляла ўжо, што шэпча, што робіць: пяшчота захліснула яе, перарваўшы на міг дыханне, і вось ужо пагойдвала яе, падымала, напаўняючы салодкім, жадапым болем,— вышэй... яшчэ вышэй...

Гул матора Серафім пачуў перад рапіцаю — толькі-толькі задрамаў, здавалася. Гул набліжаўся, і з яго набліжэннем расла ўпэўненасць: да яго двара кіруюцца, па яго. Прыслухоўваўся да жоўчынага дыхання, а чуў цяжкі, усё больш гучны рокат матора — і дзіўны спакой агортаў Серафіма: некуды адступіла, не нагадвала больш аб сабе ранейшая трывога, роўна, без здрадніцкай паспешлівасці, калі не-не і абрываўся раптам усё ўсярэдзіне, білася сэрца, не выклікаўшы ні горычы, ні шкадавання, мільганула думка: «Не так, дык так з зямлі згопяць, ядропа вош...»

Кашлянуў колькі разоў і заглох матор. Бразпулі дзверцы. Слізгануў, зачачіўшы нізкае акенца, прамень ліхтарыка, забухалі ад весніц сюды цяжкія крокі, і гулкае рэха спярша адгукнулася гэткімі ж цяжкімі штуршкамі крыві ў яго ў венах, потым стала перакочвацца цераз яго і адкочвацца некуды далей, у чарнату.

— Хто там? — прахапілася Марыля.— Хто там, Серафім?

А ў дзверы ўжо грукалі, і ў вузкія шчыліні тачылася з-за дзвярэй сляпучае і, як здавалася адсюль, з зямляккі, чырванаватае святло.

— Ідзі адчыняй,— намацваў Серафім мыліцы.

— Госпадзі, уратуй і злігуйся...— ліхаманкава надзявала, выцягнуўшы з-пад галавы, ватоўку Марыля, і рукі яе дрыжалі так моцна, што не траплялі ў рукавы.

— Ідзі ж, Марыля. А то дзверы сарвуць.

Голас Серафімаў гучаў супакойліва, рухі былі пемітуслівымі: сеўшы па тапчаку, пстрыкнуў запальнічкаю, няспешна запаліў святло. Усміхнуўся, павярнуўшыся да Настасі («Ляжы! Ляжы!»), выцягнуў з-пад тапчака жасцяны карабок, дзе трымаў свае франтавыя ўзнагароды. Нават калі шырока, рыўком, адвіхнуліся дзверы і прамень ліхтара ўпёрся ў яго спакойны, хоць крыху і пабялелы ад прыхаванага хвалявання твар, не спыніў свайго запятку: гэтак жа няспешна прывінчваў да пабурэлай за паўгода гімнасцёркі ордэн. Перш адзін, потым другі.

— Шчаўлік Серафім Канстанцінавіч?

— Не пуш-чу! — кінулася да высокага плячыстага

прыезжага ў доўгай скуранцы, які стаяў у дзвярах, Марыля.— Што вам ад яго трэба? Ён жа калека, ка-ле-ка! Ён ваяваў!

Той, у скуранцы, не зварухнуўся. Не павярнуў на яе крык, на яе слёзы галавы. Свяціў Серафіму ў твар, моўчкі пазіраў за яго зборамі. Чакаў.

— Ён ваяваў. Ён жа чатыры гады ваяваў...— лавіла яго позірк Марыля, заходзячы то злева, то справа, калі ж ён гідліва павёў рукою, атрасаючы яе рух да яго, яе дотык, бухнулася на калені, загаласіла ўголос: — Госпадзі, уратуй і злітуйся! Дай гэтым людзям сэрца, каб убачылі, каб адчулі...

— Ма-рыля! — падняўся, абапёрся на мыліцы і ступіў да яе Серафім.— Устань, Марыля!

А яна білася аб земляную падлогу галавою — паміж ім і тым, хто на яго прыйшоў, і то пачынала малітву, то зноў крычала скрозь слёзы: «Не пушчу!» Калі Серафім памкнуўся абысці яе, як апамяталася раптам на нейкі час, па-ранейшаму наўколенцы павярнулася да мужа, абхапіла яго рукамі, прывалілася, прыціснулася да яго, хаваючы твар, душачы крык.

— Уставай жа,— ціха папрасіў Серафім.— Ідзі да Настасі. Я хутка вярнуся: няма на мне віны, няма, Марыля. Ідзі.

Матлянулася са свайго тапчана да іх Настася. У дрогкі, бяссільны ўтрымаць іх адчай, вузел спляліся іх рукі, у жывы балючы камяк зляпіліся стогны...

— Развітвайцеся!

«Раз-віт-вайцеся... віт-вайцеся... ітвай-це-ся...» — пакацілася па двары, па крынічанскай вуліцы, паўз яе папялішчы, рэха, пакацілася, каб не вярнуцца, каб ужо не вярнуцца, але гэтага ні Марыля з Настасяю, ні Серафім яшчэ не ведалі.

* * *

— Серафімаўна! Нешта ты часта задумвацца пачала.

— Старэю,— не падняла галавы ад работы Настася: вечна гэтай Сапезе ўсюды нос свой ушчаміць трэба. І года не працуе з імі, а ўжо ўсё пра ўсіх ведае. А і не ведае — прыдумае.

— Ну-у, дарагуля, калі ўсё яшчэ ў «Волзе» катаснешся, то ў старыя рана запісвацца,— перайшла тая на гучны, у

кожным кутку чутпы шэнт.— Гэта ж іду неяк — і цю-ю-ю!
Дарагуля наша. У «Волзе». Побач з пезабыўным...

— Ты, пэўна, што-якое не ўгледзела,— хавала раздражненне, цераз сілу ўсміхаючыся, Настася.— Куды ўжо мне з высокімі кавалерамі знацца! А вось пра цябе педнойчы казалі...

— Давай! давай! — зарагатала Зоя.— Дагаворвай! Я сваім Віталікам перад усім светам пахваліцца магу. Кахае. Абпоўкі, нічога для мяне не шкадуючы, спраўляе.

— І калі ты ўжо перабесішся? — нязлосна папіннула яе самая старэйшая з іх тут, у майстэрні, Саўчыха.

— А вось як горб ад работы гэткі, як у цябе, нагадую, то і супакоюся,— агрызнулася Зоя, пезадаволеная, што яе перапынілі.— Мне яшчэ, дзякуй богу, і сарака не пабегла: усё маё пры мне, не раўняючы...

— Цыцце, дзеўкі! — умяшалася чацвёртая — Вольга Зылеўская.— Песня харошая.

Па радыё перадавалі «Зямлянку». Спяваў Марк Берпэс. І нават Зоя прыціхла, услухоўваючыся ў глыбокі, поўны пезабыўнага смутку голас спевака, у пяхітрыя словы песні, за якімі ўставалі далёкія, памятныя карціны сярэдзіны саракавых: заржавелыя бляшаныя трубы, выведзеныя з цесных і цёмных зямлянак, чорная талерка рэпрадуктара на падпёртым з двух бакоў лясінамі слупе, кункі людзей, што не-не і збіраліся пад рэпрадуктарам паслухаць навіны ці песню — во як зараз. Моўчкі, не загаворваючы з тымі, хто падыходзіў, стаялі колькі хвілін, слухалі, а потым адзін спахопіцца, другі — і разыходзяцца, кожны на сваіх справах...

— Баяліся.

— А ўжо ж. Песню далёка чуваць, а чутку яшчэ далей. Чуткі нярэдка было даволі, каб нават тое месца, дзе костачкі ў зямлі парыліся, лесам пачало зарастаць.

— Цішэй. Ці мала што!

— Лясы ў нас бага-атыя, цягнуцца,— кацца-краю не відаць.

— Знойдзецца край, калі ў вачах ад жаху пацямісе! Куды тырканецца рыдлёўка — там і край.

— Добра ўгноена зямелька, гэта праўда. Стараліся хлопцы, шчыравалі — ні юшкі, ні свінцовай галушкі нікому не пашкадавалі ніводнага разу.

— Вось толькі што, апроч лесу, на людскіх касцях расці будзе?

Настася, трупянеючы ад колішняга, яшчэ дзіцячага,

страху («Што япы гавораць?! Хто гаворыць?!»), сцінала-ся, уціскалася ў крэсла, і калі ўсё ж падняла вочы і ціш-ком агледзела жанчыні, яшчэ больш напужалася: усе шылі, калуналіся — кожная са сваім — моўчкі. Ці то песня закалыхала, ці то думкі і ад толькі што прагучалае песні і ад усяго свету адгароджвалі, але піводная не абзыўнула-ся за гэты час, не загаварыла.

Усхліпвалі і тут жа захлёбваліся сваім рокатам маторы швейных машынак, ледзь чутна гулі над шырокімі сталамі побач неонавыя лямпы, яшчэ цішэй шархацела ў руках ткаціна, не варухнуліся развешаныя на вешаках і манекенах гатовыя і напалову гатовыя касцюмы да повага спектакля... Хто ж толькі што гаманіў? Яна, Настася, добра чула галасы...

— Нічога, апроч лесу, не вырасце, кажаш? Вырасце. Яшчэ як вырасце! Адно што ўраджаю доўга не дасць. Забіты — не ўстане, галодны — не насыціцца, голы — не сагрэецца. Вось чым усё абярнуцца можа, не сёння — заўтра.

— Дык баяцца ж усе.

— І я пра тое.

— Адно імя ў сэрцах, адно імя на губах...

— А ўжо ж, мільёны крыжоў не паставіш, мільёны імёнаў не запомніш. Памяць людская скрозь пенадзейная: пі адзін гістарычны ўрок ніколі нікому не спатрэбіўся.

— Адно імя ў сэрцах, услаўленае і праклятае...

— Ш-ш-ш! Нас падслухоўваюць...

Ва ўсе вочы глядзела Настася ў бок двух манекенаў у кутку з надзетымі на іх касцюмамі апрычнікаў Іаана Грознага: адтуль чуліся глухія галасы, але адкуль — адтуль?! З шаснаццатага стагоддзя?! Гутарка ж ішла пра часы, здавалася, пядаўнія, блізкія!

— Зоя, — падалася яна да суседкі, сілком адрываючы нагляд ад манекенаў у кутку. — Я даўно хацела запытацца, як твая Зіна. Восем класаў жа сёлета заканчвае?

— Ат! Гуляй-вечер, — адразу адгукнулася Зоя, ужо забыўшыся на сваю крыўду. — Намерылася ў вучылішча яе ўладкаваць — не хоча. Пойдзе ў дзевяты. Там відаць будзе.

— Цяжка з імі. Як і гаворыць, не ведаш.

Раптоўнае прызнанне прагучала, як скарга, і Настася перахапіла здзіўлены Зоін позірк — скрозь жа, на ўсе

пытанні пра жыццё, пра дачку адказвала ўсмешкаю: у іх — лепш за ўсіх...

— А што з імі гаварыць! — улезла ў гаворку, выключыўшы матор, Саўчыха. — Пад с... — і на работу! Пакуль пуза не нагадавала чорт ведае ад каго. А то вылёжваюцца да абеду, а потым гуляюць усю ноч. Ты, маці, рачкуй...

— Вы пра сваю дачку, пийначай? — падкалола Зоя.

— І пра сваю! Усе яны сёння роўныя...

— Ат! Хай гуляюць, — весела адмахнулася Зоя. — Прыспічыць — спіна сама ўгнецца пад ношкаю.

— Хутчэй твая — пад дзвюма пошкамі — угнецца, пад сваёю і даччыною.

— Мая? Ну, не! Мне мая для іншай справы, для весялейшай, патрэбна. На гарбе ж доўга не ўлежыш, як добры мужык трапіцца, — падміргвала Настасі Зоя, заціскаючы смех, які, здавалася, вось-вось пырсне з рота, далапёю. — Вы хоць помніце, Емяльянаўна, цяжар гэтых мінут? Салодкі цяжар!

— Цьфу, — уткнулася ў шыццё Саўчыха, як не чуючы смеху, што сыпануў з усіх бакоў.

Настася ўжо была не рада, што зачашіла Зою: вечна яна ўсё пераверне — цямнейшым, грубейшым бокам. Быццам і ўсяго клопату ў яе, што Віталік! Муж, хворы на сухоты, калека, лічы, якога яна і корміць і поіць (пенсія ж — капейкі!), дачка-школьніца, старэнькая, пад восемдзсят ужо, матка ў хаце, а хата — хрушчоўка на пяпоўных два пакойчыкі... Гады на тыднях раскладвае — ад зарплаты да зарплаты: каб не кліенткі са сваімі заказамі (неаднойчы ночы прыхоплівала, каб работу закончыць), то і канцы з канцамі не звяла б. Скардзілася ж неяк. Усяго аднойчы і скардзілася — хвіліна, пэўна, такая трапілася. Часцей жа, як сёння, смяялася — падсмейвалася то з іх, то з сябе. «Што вы хочаце, дарагулі? — адказвала на іх недаўменныя позіркі. — Жыццё такое, што як не пасмяешся, дык навесішся».

Жыццё такое... Якое? Горш жа жылі. З гора, з бядоты выйшлі, каб жыць. Каб па-людску жыць. А па-людску і не выходзіць. І радасць — цішком ад людзей, нават самых блізкіх, бо ад чужога ўшчыкнута, украдзена, і гора — у сабе, у душы сваёй, пахавана, бо не гэткае, здаецца, гора — і ўсімі — перажыта.

— Пачуцці адміраюць, калі становяцца непатрэбнымі.

— Што? — страпянулася, падняла галаву Настася.

Ніхто не адказаў. Ды ніхто і не чуў, панэўна, яе воклі-

чу з-за пяроўнага — усхліпамі — гулу матораў: работа была тэрміновая, гаворка паміж жанчынамі калі і пачыналася, то амаль тут жа абрываўся, патанала ў шуме машын.

— І што такое — пачуцці? Крохкія кветкі, якія лёгка трушчацца пад конскаю падковаю, пад ботам, а то і проста пад ступаком.

Голас азваўся жаночы, і Настася яшчэ раз уважліва аглядзела майстэрню, схіленых над швейнымі машынамі жанчын.

— Толькі распусціцца такая кветка, толькі хараство сваё раскрые — і раструшчана! Вачэй шмат вакол галодных, ненатольных, а тое, што вока прывабіць, па зуб трапляе, па смак правяраецца: смачнае — заглынецца, горкае — выплюнецца... То лепей самой усё на зуб спрабаваць: раптам што даспадобы будзе.

Калі б Настася не баялася нават падумаць пра такое, то прызнала б: з ёю гаманіла царэўпа Соф'я, дакладней, яе парчовая сукенка, якая ляжала зараз перад ёю на сталі. Але прызнаць падобнае — гэта прызнаць, што побач (калі, увогуле, не ў ёй) пасялілася нячыстая сіла... Свят, свят, свят, як кажуць. Толькі нячысціка ёй не хапала! Досыць таго, што прывід Ігнація Солада, які быў самым што ні на ёсць нячысцікам для яе, у горадзе з'явіўся, а тут яшчэ... І ведаць яна не ведала ніякой царэўны — ні гэтай, ні іншай, і нічога агульнага ў іх быць не магло. Сукенку ёй па малюнку старым Настася шыла, заканчвала ўжо, дык для сцэны, для спектакля гэта сукенка спатрэбілася, а ўсё іншае — ад нячысціка, свят, свят, свят!

— Раб — чалавек, чарвяк бяссільны. Ні бяды сваёй, ні выгоды сваёй не чуе, а туды ж, на кірмаш лёсаў, паўзе, да вянца прымяраецца. Вось і носіць потым церпі круга галавы, да самай смерці носіць, па іншых, гэтых жа, як і сам, гарапашнікаў азіраючыся. Муку церпіць, перад кожным, дужэйшым за сябе, кленчыць, а ўсё думае, што дасягнуў печага, што вольны... Воля — у вольнага, вольных жа сярод людзей няма: Бога ў іх забяры — жывому, смертнаму, будуць усе як адзін пакланяцца, нібыта Богу...

— Зоя, а Зоя! — гукнула Настася, тузануўшы, нервова скамячыўшы край парчы, і, калі Зоя не павярнулася (не пачула, відаць), адно шумна ўздыхнула: да ўрача трэба схадзіць, каб выпісаў што-якое ад нерваў. Бо што ж гэта, як не первы?

Адну фальбону заставалася прышыць, каб плячук вы-

глядаў пышнейшым, — і ўсё, і сукенка гатова. Месяц работы — з дня ў дзень... Каб для сябе, здэцца, шыла, дык даўно плюнула б: там падшый, там падбяры, там падгафрыруй... Але ж не для сябе шыла, для тэатра. А тэатр і ёсць тэатр: сёння царэўна сцэпу дарагою сукенкаю падмятае, заўтра жабрак голым целам сквозь рызманьы свеціць, пасляўтра Ёве і Адаму музыка граць будзе.

Чаго там! Любіла Настася сваю работу. Любіла перабіраць пальцамі тканіну, узіраючыся ў малюнак, а потым — у крой, і ўяўляць тую, каго яна апране ў парчу ці ў ільняныя лахманы, — а то і на сябе ў думках якую адзежыну прымерыць: думкі ж працы не перашкаджаюць.

Вось і гэта Соф'я.... Гордая, відаць, была, строгая, як манашка, блюла сябе, а і яе прадвызначаны ёй лёс не абышоў: любіць мо і не любіла нікога (не для гордых — любоў!), а з сэрцам сваім і яна, пяхай, памучылася.

— Ведама ж, хоць на небе, хоць на зямлі, а — Бог! Як без яго? Саграшыш — пакаешся, пакаешся — душа ачысціцца, і зноў грашыць спяшаешся. Бо няма пакаяння без граху і нікому, апроч пячысціка, душа твая не прыдасца... Грэх і казаць і думаць такое, ведаю, але ж ці мае права судзіць жанчыну той, хто не быў на зямлі жанчынаю?

«Мама аднойчы так казала. Маміны словы...» — барапілася ад голасу Настася, а голас усё гучаў (ён і сапраўды нагадваў ужо матчы!), усё гучнеў — ужо ў вушах у яе пазакладвала.

— ЁН — не быў, а мяне жапчынаю нарадзіцца прымуціў, лёсу вышэйшага, улады вышэйшай пазбавіўшы. Пракляла б, і яго — пракляла б, калі б не баялася... Баюся... Не за душу, за розум (што, як розуму раптам пазбавіць?) страшна: кожны тады пада мною гаспадаром будзе. І ЁН, і кожны. А так я хоць непавідзець магу, хоць непавідзець...

— Ты што, дарагуля, заснула?

Здрыганулася ад дотыку рукі Настася, прыўзнялася нават, каб тут жа, убачыўшы побач Зою («Цьфу ты пацябе!»), гэпнуцца назад, на крэсла, і пяхай з пэўным намаганнем, а ўсміхнуцца: задумалася, запрацавалася!

— Ты што, заснула? Гукаю, гукаю...

* * *

Маці гукала Бога. Перш ледзь чутна: «Божухна, бацюхна...» — так, што Настася разбірала толькі першыя

склады колькі разоў паўторапага звароту, потым гучней, як заклёп: «Божа, адгукніся! Да цябе звяртаюся...»

— Мама! Мама! — падалася да яе ў цемнаце дзяўчынка і адчула, як тая адштурхвае рукі яе, трывогу яе, і растлумачыла: — Гэта ж я, Настася.

На міг прымоўкла маці. Стаілася. Нават дыханне прытрымала. Калі ж перакачалася, што ціха ў зямлянцы, што поч па-рапейшаму точыцца з-пад даху ў левым ад дзвярэй кутку нябачнымі цяжкімі кроплямі, якія з глухім стукам падалі ў чарнату, варухнулася, пачала паволі падымацца. Настася і вызначыла, што яна падымаецца, па лёгкім усплёску паветра побач, па напружанні, якое раптам узнікла ў паветры і прыціснула яе да тапчакі. Іменна прыціснула, бо не магла Настася ні рукою, ні нагою варухнуць, не магла нават абзыўнуцца, спытацца ў маці, чаго яна ўстае, куды збіраецца.

Толькі калі рыпнулі дзверы і ў няяркай палосцы начнога неба ўзнікла, каб тут жа зліцца з ім, сагнутая, згорбленая нізкім вушаком матчына фігура, адпусціла Настасю незразумелае здрацвенне — падхапілася яна, пацягнула з тапчакі світку, сунула ногі ў атопкі, ці то свае, ці то матчыны (маці ж босаю; нічым не ахінуўшы плечы, пасулася на двор), і кінулася да дзвярэй. У дзверы. У двор.

Ні ў двары, ні ў агародзе маці не было — ці мо яна не бачыла? — і думка пра тое, што маці дагукалася нарэшце да свайго Бога і ён прыняў яе, не здалася Настасі святацайкай: чаго не здарыцца на свеце, калі здарылася самае жахлівае і бацька, яе, Настасін, бацька, які прыйшоў з вайны героем (няхай калекам, але ж і героем!), аб'яўлены ворагам...

Зябка перасмыкнула плячамі, апрапаючыся, яшчэ раз аглядзела двор, выйшла на вуліцу. Далёка паперадзе, ледзь не на краі вёскі (калі яна толькі паспела?), убачыла матку, якая шыбавала ў бок пасёлка.

— Што ты скажаш! — мармытнула ўголас і спахмурнела, насупілася: трэба было ісці следам — па гразі, праз усю асеннюю поч, і не дужа хацелася — і трэба...

Пахлюпала. Не кінулася бегма — і так і так дагоніць бяглянку! — а пайшла, не выбіраючы шляху, не абмінаючы лужыны: пахлынула, аглушыла яе раптам цяжкая, ліпкая, як гэта гразь пад пагамі, абьякавасць — усё роўна стала, куды ісці, што рабіць. Ды і што яна магла зрабіць? Добра, хоць зверху не ліло.

«А што ж матчыя Бог? Сляпы? Бяссільны?» — падума-

ла. Але падумала — і тут жа лена ацерабілася ад думкі, ад пытанняў, звернутых невядома да каго: высока пад ёю стаяла, не варухнулася бляклае халоднае неба, што нагадвала зараз мёртвае, застаялае возера, перавернутае ўгору дном, і не было на ім, на гэтым небе, месца для Бога, якім бы ён ні аказаўся. Не было. І факт гэты не меў ніякага дачынення ні да Настасі, ні да стомы яе шматгадовай і ўжо даўно не дзіцячай. Няхай халодным, няхай мёртвым святлом, а свяцілася, жыло неба, а ў ёй, у душы яе, і святлячка гнілога зараз не знайшлося б. Чаго-чаго, а святла не знайшлося б. Абыякавасць гняла. Стома. Страх, нарэшце, хоць і прыглушаны стомаю. А святло... Цёмна ў душы яе. Пуста.

— Чаго ж ты сунешся ўслед за маткаю? Ляжала б! — дагнаў яе вокліч, і Настася міжволі азірнулася, быццам і напраўду словы прагучалі за спіною.

Колькі недабудаваных хат ды чорныя, страшныя ў сваім няўключным імкненні ў неба коміны ўздоўж зарослае палыном вуліцы, голая раскарачыны дрэў, бляклыя водсветы вышыні ў пазаплываных гразю лужынах... Вёска заставалася ззаду, дарога вяла ў ноч. І нічога, як здавалася ў гэтыя хвіліны Настасі, не чакала яе там, у цёмнай далечы; скрозь будзе чаўкаць гразь і глуха, праз чаўкане, плюхацца вада ў дзіравых атопках, скрозь будзе доўжыцца ноч і яна, Настася, так і не вырасце, так і не адшукае іншы, святлейшы, шлях, каб вырвацца з гэтага бясконцага круга чакання. Не спадзяванця, не, а простага чакання: што далей? што там, далей? Няўжо ўсё тыя ж страх і холад?

Няхай Косціка вайна забрала (шмат каго забірала), бацьку ж — вайна адпусціла! Вораг... Ну які ён вораг, калі з ворагамі змагаўся, калі перамог у барацьбе? Яна, Настася, ва ўсіх пыталася — хто ўздыхаў у адказ: курэй Серафім брыгадзіру не аддаў, пашкадаваў; хто ўпэўнена даводзіў: у вочы паганцу ён плюнуў, чортавых курэй пасвіць на дзесятае балота паслаўшы. Настася і так і так думала пeadнойчы, а ўсё на тое не выходзіла, каб бацька ворагам каму-небудзь раптам аказаўся.

Маці было шкада: штодня — каторы ўжо дзень — праводзіла ў пасёлку, каб што-якое высветліць, а яе праганялі, гналі на работу і нічога не тлумачылі. На работу замест яе Настася хадзіла, а растлумачыць і Настася нічога не магла. Плакала, калі ніхто не бачыў, і маўчала. Цішком праклінала ўсіх, каго трэба прасіць, каму трэба

клапяцца за кожную жменю жыта, за кожнае добрае слова,— усіх, і першага — Ігнація Солада. Пайшла аднойчы да яго ў двор, як людзі навучылі, ні пра сваю, ні пра бацькаву годнасць не ўспомніўшы, кленчыла перад ім, прасіла: «Заступіцеся, дзядзечка! Што хочаце ў нас забярыце, а за татку заступіцеся; невінаваты ён...», а Ігнацій толькі крыва ўсміхнуўся: «Самы час з торбаю жабрацкаю па свеце бадзяцца, а туды ж: за-бя-рыце! Ды што з вас, гаранашнікаў, возьмеш?» Усміхаўся, бліскаючы залатым зубам, пакуль яна веспіцы за сабою не зачыніла.

«А мо да яго, да Ігнація, мама ходзіць?!» — абмякла яе раптоўная думка, і Настася злякалася, пашукала вачыма Марылю, убачыла, што пашмат адстала ад яе, і прыспешыла крокі: крайняя хата ў пасёлку, калі зайсці адсюль, з боку Крывіцы, Соладава — калі туды кіравалася маці зараз, апоўначы, яна, Настася, не паспее, не дагоніць.

Але вось ужо і крайнюю хату мінула яна, і першы завулак мінула («Куды ж яна? На пляц перад школаю?»), і ў вулачку, якая вяла да школы, не завярнула.

— Мама! — пагукала яе Настася, наблізіўшыся.

І галавы не павярнула, і плячамі не сцэпанула ў адказ: нахіліўшыся крыху ўперад і раз-пораз папраўляючы распатланыя валасы (хустка ссунулася на плечы і развяза-лася — адзін капец яе валокся па гразі), шыбавала яна ў цэнтр, да летась пасаджанага школьнікамі сквера ў самым цэнтры, дзе, зусім пядаўна, паставілі вялізны, у тры чалавечыя росты, манумент...

«Яна да Сталіна прыйшла?! — спатыкнулася, знерухомела ад нечаканасці Настася, убачыўшы, што маці спынілася, уклепчыла перад каменным манументам.— Яна ў яго прасіць будзе?!»

Жах варухнуўся ў ёй, варухнуўся і пачаў расці: маці ж Бога гукала, да Бога звярталася, а прыйшла сюды...

Нерашуча ступіла да яе. Крок-другі зрабіла, вызваляючыся ад здрапцвення. Блізка-блізка падышла. За спіною ў маці спынілася. У згорбленную спіну матчыну пазірала, баючыся падняць вочы.

— Ды свяціцца імя тваё, ды будзе воля твая, Уладыка...— гучна малілася Марыля, і словы малітвы, як здавалася зляканай, скаванай жахам Настасі, ледзянымі мурашамі распаўзаліся па ўсім целе.— Рабою тваёю буду, смерць прыму, пакорная волі тваёй, толькі ўратуй Серафіма, не дай яму згінуць у каменных сховах тваіх, не дай загінуць ад гнеўнае рукі бязлітаснага служкі твайго! Ура-

туй певінаватага, Уладыка, не бяры яшчэ адзін грэх на душу. Маё жыццё вазьмі, калі ахвяра табе патрэбна, а Серафіма не чапай: крывёю ж ягопаю ўжо акроплена зямелька, ці ж вялікі наедак для яе — цела яго пакалечанае?

«Што вы такое кажаце, мама? Што вы робіце? Ён жа не чуе! Не пачуе... Устацьце! Гэта ж не ЁН забраў тату, разумееце? Не ЁН!» — заклінала Настася ў думках маці, не смеючы расціснуць рот, вымавіць хоць слова: белае, мёртвае, здавалася, святло сцякала на бетонным пастаменце ўніз, адбельваючы косы матчыны, абяскроўліваючы твар яе. Нешта трэба рабіць, нешта...

— Не куранят пашкадаваў твайму паслапцу Серафім, не,— раны ягоныя яму засмылелі, кроў, пралітая за цябе, Уладыка, запякла. Несправядліва было, па ягоным разуменні, крыўдзіць пакрыўджапага, рабаваць голага. Не ведаў ён, Уладыка, што ты так распарадзіўся, што для цябе наша апошняе спатрэбілася,— даруй яму! Уратуй яго, Божа, мяне за віну яго, калі правіпаваціўся ён з гордасці сваёй перад табою, вазьмі, а яго ўратуй, адпусці!

— Мама! — наважылася, крапула яе за плячо Настася: не ў сабе яна, калі такое гаворыць.— Мама, пойдземце!

Паволі, цяжка паварочвала да яе галаву Марыля і раптам тузанулася і пачала завальвацца набок: белы, бялейшы за халодныя каменны пастамент, які не пахіснуўся ад жудаснага Настасінага крыку, твар яе выплыў, вырваўся з чарнаты і застыў на зямлі, волкай, раскіслай ад дажджоў, хоць і добра ўтаптанай тут, каля помніка, Настася не бачыла ні скурчанага цела матчынага, ні ног яе босых, у гразі, ні самой асепняй гразі гэтай, што і была зямлёю,— твар, мёртвы матчыны твар стаяў у яе перад вачамі, і пязвыклае, жудаснае ззянне ішло ад яго. Здавалася, раставала, растваралася ў гэтым ззянні ўсё вакол: і маладыя таполі, і цёмны, без аднаго агеньчыка, пасёлак за імі, і вялізны, непахісны ў сваёй велічы манумент, што ўзвышаўся над пасёлкам...

— А-а-а! — цягнула Настася, захінуўшыся далонямі, а і скрозь далоні свяціўся, выпраменьваючы белае, мёртвае святло, матчыны спакутаваны твар.

* * *

Абрыўкі ўспамінаў узнікалі і знікалі, хаваліся ў змроку, які падступаў, здавалася, усё бліжэй і не-не дый пачынаў трывожыць Настасю: хацелася разарваць яго запо-

пу, асвятліць кожны куточак, кожны кусточак у самай далёкай далечы, на самым дне памяці, і ўгледзець, разгледзець той воблік таямніцы, які маці прымала некалі за воблік Хрыста, а яна, Настася, — за воблік мінулага. Так, так, не за што іншае, як за воблік самога мінулага, які часам нагадваў матчынага Хрыста, часцей жа — не Хрыста, а, як раней казалі, хрыстапрадаўца. Ігнація Солада, калі ўжо ўдакладняць. Хоць і гэтак толькі тады, калі яна імкнулася аднавіць, адухавіць мінулае, вярнуць яго, каб тут жа адпіхнуць, спіхнуць у забыццё...

Калі быў на свеце хтосьці, хто цішком кіраваў падзеямі і ўплываў на чалавечыя лёсы, то ўжо ж — не Бог, а д'ябал: такога паварочаць, скрозь ушаноўваючы здрадцу ці злодзея і прыніжаючы нябогу, пакутніка, мог толькі нячысцік. Ці чалавек у яго абліччы і з ягонаю ўладаю («І імя лёгка згадваецца... Свят, свят, свят!»). Не адну бяду Настася перажыла, не адну смерць аплакала, і богам і людзмі неаднойчы падманутая. Якой жа веры ў яе цяпер пытацца?

Паўлючыха сцвярджае: без веры нельга, хоць у што, а трэба чалавеку верыць — як няма ў што, дык у бязвер'е сваё... Глупства, канечне. Бязвер'е і ёсць бязвер'е. А верыць скрозь азначала — любіць. Бога любіць. Чалавека. Ідэю. Ці хоць бы, на крайні выпадак, самога сябе. А калі ніяк і нічога... На нічога — ні суддзі, ні бога. Гэтак раней казалі.

І яна, Настася, гэтак скажа. Не Паўлючысе, дык сабе. Мо тут жа і аспрэчыць сказанае, апраўдаецца: верыць мо не дужа верыла, а любіць — любіла. Не без сэрца ж яна! Ці маці з бацькам прыгадвае, ці Міколу і дачку, Іру, — ірвалася і рвецца сэрца за іх. Дагэтуль ірвецца. А што Рыбчука ні пакахаць, ні адагнаць не здолела (грэх гэтак яе, так!), то і тут, як павярнеш: і на тое і на тое можна павярнуць. Не яна, Настася, распарадзілася, а адзіпота. Міне час — мінецца і радасць, якою б аграмаднаю ці мізэрнаю яна ні ўяўлялася: вечарэе ж ужо, звечарэла, лічы...

Падымаючыся па лесвіцы, Настася ўслухоўвалася ў сваю стому, спрабавала адагнаць надакучлівыя думкі: ці дома Іра, ці не, перш трэба ў ванну — адляжацца, адмокнуць, адмыцца пасля загараднай паездкі ад чужых пахаў, ад чужой ласкі, потым ужо настройвацца на гаворку з дачкою. Потым... Мо толькі зноў не атрымаецца гаворкі, як не атрымалася ўчора, і пазаўчора, і трэцяга дня... Як чужыя сталі адна адной...

Павярнула ключ, прычыніла за сабою дзверы. Пачуў-

ны Ірыш смех і пакрыўджанае бурчанне Лены, яе сяброўкі, толькі і падумала: «Ну, дзякуй богу, не сышла... Дома...», і прысела, стала расшпільваць басаножкі. У дзявочыя галасы не дужа ўслухоўвалася, лена пераабувалася, скідала адзежу. У лёгкім халаціку прайшла на кухню і паставіла на агонь чайнік. Прыгадала, што намервалася спярша прыняць ванну, адно ўздыхнула: зараз, зараз пойдзе...

— Калі ўжо якому мужычку і патрафляць, то не задарма ж! Няхай плаціць. Каб усё чын чынам. Яму — сваё, пам — сваё.

Іра засмялася ў адказ, і Настася здрыганулася, пачуўшы гэты яе незнаёмы, бессаромны смех: пра што гэта яны там гамапілі? Якія яшчэ мужычкі?

Яна ўжо хацела падняцца, гукнуць дачцэ, але зноў загаварыла Лена і тое, што яна казалася, абрушылася на Настасю як гром з яснага неба, у яе пават плечы ўгнуліся.

— Някепска ж прыдуманая: з кожпага «падспежніка» па дваццаць пяць чырвоненькіх за кароткі ўрок сексу ў яго ўласнай машыне зрываць. Слінямі сцячэ каторы, пакуль за горад выедзе, але ж імкнецца ўзяць сваё і ў пашпарт не заглядвае.

— Знайшла чым выхваляцца! — паспрабавала Іра перапыніць сяброўку.

— Ды я табе, дурніцы, давесці хачу: грошы не пахпучь, калі яны ўжо ў кішэні, і за што табе плачаныя, ніхто звычайна не цікавіцца. Ёсць — твае, пяма — гуляй, Мапя! Жыві, як продкі жылі, ціха і без асаблівых прэтэнзій. Па мне, ужо лепш ад заразы якой здохнуць, але не ў рыззі, сшытым якой-небудзь дыпламаванай краўчыхаю з атэлье індпашыву, а сярод шмотак імпартовых. Дайшло?

— А сёй-той пра душу гаворыць... — нехаця, як сама сабе, сказала Іра, а Лена ажно ўскінулася:

— Пра ду-шу! Бач ты, які разумнік! Пра душу ён згадаў, свае — свае! — уцехі не ўспомніўшы! А што, душу голую па свеце пусціш? Кожны плюнуць у яе імкнецца, ад цела грэшнага сваё ўзяўшы, а плаціць даводзіцца — тут жа пра душу згадвае: як жа! Чужая душа, бачыце, яму, паганцу, замуляла!

— Ты — пра каго? — хмура, не хаваючы раптоўнай непрыязнасці, спытала Іра.

— Думаеш, не відаць, адкуль вецер дзьме? — фыркнула, зглынуўшы смяшок, Лена і, калі Іра ніяк не адгукнулася на яе словы, задзірліва прадоўжыла: — Звязалася з пярэстаркам: ні твару ні жару... Адно што мудрасць пле-

шыны прабівае ды вочы, як у павешанага на крыжы пра-рока, гараць. Ты ж яму ў вочы, пняйначай, як у пастку ўдава, заглядваеш. Глядзі, загляне! Загляне — і ў горле ў яго не перасядзе: не адной дурніцы ўжо, відаць, галаву задурьў. Плаціць, пэўна ж, няма чым, плаціць — пяхай дзядзя плаціць...

Іра не адгукнулася. Маўчала. Маўчанне, ледзь толькі змоўкла Лена, павісла ў паветры, загусла, пачало прасочвацца цераз няшчыльна прычыненыя дзверы ў кухню — і Настасі на міг здалося, што ніякай гаворкі паміж Іраю і яе сяброўкаю не было, што яна адна ў кватэры і варта ёй падпяцца і прайсці ў залу, як гэта адразу стане ясна.

Зарыпела адсунутае кімсьці з дзяўчынак крэсла, і Настася — толькі б не чуць, не пачуць нейкіх новых, страшных прызнанняў! — ускочыла, замітусілася, забегала па кухні, потым кіпулася ў дзверы, у ванную, з шумам, на ўсю моц, пусціла ваду: яе дачка, яе Іра...

Вада са свістам вырывалася з крана, абрушвалася ўніз, на чыгуннае дно ванны, пенілася там, шукаючы сцёк, сіпела ў сцёкавай трубе — хвіліну, другую, трэцюю...

Настасі хацелася заткнуць вушы, заплюшчыцца, заткнуць вушы і не чуць ні гэтага шуму, ні цішыні там, за дзвярамі, але яна так і не зварухнулася. Абедзвюма рукамі абапіралася на край ванны, пазірала на струмень, які шалёна вырываўся з адкручанага да канца крана, пазірала бяздумна і нерухома. Адарвала пагляд ад яго і павярнула галаву толькі тады, калі шум вады стаў сціхаць і сціх: за спіною ў яе стаяла Іра — і гэта яна закруціла кран.

— Мне трэба памыцца, — адно і сказала, адварочваючыся, Настася, і, калі дачка крутанулася ад яе і выйшла, зашчапіла дзверы і зноў, цяпер ужо спакойна, пусціла ваду.

Што, урэшце, адбылося? Жнуць звычайна тое, што па-сеяна: з зярнят жыта сурэпка не вырастае...

Падумала і спалохалася сваёй думкі, бо выходзіла, што яна, Настася, кругом вінаватая: і жонкаю свайму мужу не стала, і матка кепская, нікудышная. Не, не, ці ж яна не пусціла Іру, ці ж не перанесла пасля таго, як не вярнуўся ў дом Мікола, усю любоў па яе, на яе адну? Узрост у яе такі — семнаццаць... Свет такі зараз...

Свет быў, напэўна, ні пры чым, Настася разумела. Але, не знаходзячы іншага, лепшага тлумачэння, зацята даводзіла сабе ці яшчэ невядома каму: свет зараз такі, час такі, што маладыя нячысціку гатовы даверыцца, абы не

стаць падобнымі на бацькоў, не прасачыць іх лёсы. І хоць Бога ў сведкі пагукай, хоць таго ж пячысціка — тое на тое выйдзе: чужыя яны сваім дзецям — прадонне паміж імі, да краёў змрокам запоўненае. Змрокам, у якім патанаюць і воклічы, і позіркі, і спадзяванні. І іх, дарослых, спадзяванні, і маладых...

З зярнят жыта сурэпка не вырастае, яно так. Але ж і каласы на адной і той же глебе не ўсе на поўны рост падымаюцца — здараецца, каменьчык пад карань трапіць ці які з грызуноў сцябло падточыць. Не заўсёды ж усочыш! І тут... І тут хтосьці дарогу паміж імі перайшоў, яе і дачку разводзячы.

«Дык жа Солад, Солад і перайшоў!» — прыгадала яна сваю трывогу і, знясіленая бясконцымі папрокамі, адразу ўчапілася за гэту здагадку: канечне ж, Солад, больш няма каму. Нездарма ж увесь час круціцца вакол Іры. Чула, чула бяду сэрца, а вось жа не паслухала яно яго — усё чакала, прыглядвалася, адкладвала гаворку з дачкою. Каб не позна ўжо...

Прыкруціла кран, пацягнула ручнік і таропка пачала выцірацца. Міналі імгненні. Запавольваліся рухі. Настася не ведала, што скажа зараз Ірыне, у чым будзе яе пераконваць.

— Спадзяюся, ты не прыняла ўсур'ёз пачутае, — пацягнулася хмурым паглядам да яе Іра, ледзь толькі яна прычыніла за сабою дзверы, і Настасі здалося ў гэты момант, што дачка зараз з іх дзвюх — старэйшая. — Падобныя размовы ў модзе, а Ленка, калі трэба мазгі каму-небудзь запудрыць, любому фору дасць. Ты ж ведаеш Ленку.

— Я пераканалася, што нават цябе, сваю дачку, не ведаю, — спынілася каля стала з раскладзенымі на ім кнігамі Настася: у голасе яе не чулася ніводнае ноткі перажытага хвалявання, і гэта падманула Іру, паслабіла яе насцярожанасць. — Мы рэдка сустракаемся, яшчэ радзей можам пагаманіць, а?

— Мінуліся гады, калі я ўсюды цягалася за табою, чапляючыся за спадніцу.

Іра ўсміхалася. Усмешка асвятляла, да донца высвечвала ўсё яшчэ крыху насцярожаны яе позірк, але столькі цеплыні, столькі любові было ў гэтым позірку, што Настася не стрымлівалася больш — усхліпнула, ступіла да дачкі, прыхіпула, прыціснула яе, як маленькую, да сябе, зашаптала:

— Дурненькая ты яшчэ ў мяне. Хоць і дарослая ўжо

зусім, а дурненькая. Я раскажу табе, усё раскажу табе! Пра сябе. І пра цябе... Ты ж не ведаеш, нічога пра жыццё не ведаеш!

* * *

Маці ляжала на пасцілцы, пасланай проста на пажухлым, спалавелым ад халодных кастрычніцкіх дажджоў пырніку: як прывёз у двор на падводзе кульгавы Саўка, ездавы з пасялковай крамы, так і пакінуў у двары. Не ўціскваць жа нябожчыцу ў зямлянку, сказаў. Усё адно па-людску не выйдзе, сказаў. І паехаў на тым. І Настасі трэба было ісці ў калгасную кантору, шукаць брыгадзіра, а яна, раз-пораз папраўляючы, пагладжваючы край вільготнага ўжо радна (доле, на траву паклаў бы маці Саўка, каб яна не напрасіла пачакаць), так і стаяла над маці наўколенцы. Слэз у яе не было: адна, сам-насам са сваім няўцешным горам, праседзеўшы да раніцы, як скамянела Настася. Здэцца, і гора паменшала, бо не ўспрымалася ўжо так востра, у такой жахлівай незваротнасці, як напачатку,— перагарэла знач усё ўсярэдзіне, на попел перагарэла.

«Трэба ісці ў кантору, да Солада»,— пераконвала яна сябе амаль машыпальна (думка не-не дый вярталася) і не падымалася, не падымала апушчаных павекаў, цяжкіх і клейкіх. Не, хоць яна ўсю ноч вачэй не звяла, спаць не хацелася. Гнёў, прыгпечваў цяжар ва ўсім целе — яго, гэты цяжар, трэба падняць, каб падняцца...

— Чуеш, Настася?

Хтосьці гукаў яе, і Настася страпянулася, павярнула на голас галаву: суседка, Сяргеіха. Совае ёй нешта.

— На вось, з'еш што-якое, бо звалішся. А Марылю ж, царства ёй нябеснае, яшчэ пахаваць мусіш. Як там пахаваем ужо...

— Што? — не зразумела Настася.

— Гаспадар мой пайшоў да Ігнація, кажу,— дапамагала дётка ёй устаць.— І завезці ж на могілкі нябожчыцу, царства ёй нябеснае, на печым трэба, і дамавіну з печага зрабіць.

— Дзякуй, дётка,— памкнулася пацалаваць ёй руку Настася.

— Чаго гэта ты раптам? — адхінулася тая.— Яшчэ

надзякуешся! Сірата ж — што гарох пры дарозе: хто ні пройдзе, ушчыкне.

Яна захлопала носам. Высмаркалася ў ражок хвартуха і завохкала:

— Вох, каб жа ведаць! Вох, гаротніца! Вох, гора дык гора! А ты еш, еш... — як прыгадала, для чаго прыйшла, і сунула Настасі лустачку хлеба, намазаную тонкім, амаль празрыстым слоём маргарыну. — Дзень паперадзе до-оўгі!

Падзякаваўшы і адварнуўшыся і ад яе і ад мёртвае маці, Настася адкусіла ад лустачкі раз і другі раз: голад падганяў, прыспешваў, а ў горла хлеб было не пракаўтнуць — і так і так каўтала яна яго ў роце, а ён, і пражаваны, перасядаў у горле. Закашлялася, прыкрываючы рот далонню.

— Ну, ну! Ну, ну! — паляпвала яе па спіне Сяргеіха. — Бач, як цябе!

І зноў завохкала, зноў загаварыла невядома да каго — ці то да нябожчыцы, абьякавай і да яе слоў і да ўсяго на свеце, ці то да неба, зацягнутага цяжкімі дажджавымі хмарамі і такога ж глухога, абьякавага. Настася не дужа ўслухоўвалася ў тое, што яна гугніць, шчодро перасыпаючы словы ўздыхамі і раз-пораз смаркаючыся ў хвартух, — жавала, жвакала ў роце хлеб, чамусьці горкі на смак, і зрэдку паводзіла плячамі. Быццам атрасалася, ацярэблівалася ўвесь час ад нечага. Павярнулася да цёткі толькі тады, калі яна кранула яе за плячо.

— Вунь Сяргейка мой шыбуе. Зараз і распарадзіцца, куды каму.

Настася падняла вочы: да двара, у двор праставаў сусед, дзядзька Сяргей, і ў хадзе ягонай было штосьці няпэўнае, трывожнае — гэта яна чамусьці адчула адразу. Падсвядома. І трывога дзядзькава перадалася ёй — рукі, а потым і плечы ў дзяўчынкі задрыжалі, на вочы набеглі слёзы, гарачыя, пякучыя.

— Што? Ну, што? — падалася наперад, нават ступіла крок-другі насустрач мужу Сяргеіха. — Няўжо не даў?

— Каня, сказаў, дасць: зарабіла... — соп, аддыхваючыся пасля хуткай хады, дзядзька Сяргей. — А дошак на дамавіну няма.

— А як жа... — пачала Сяргеіха і, пакасіўшыся на Настасю, змоўкла, прыкрыла рот рукою. — Вось злыдзень! Вось аціхрыст!

Але апошнія словы, якімі памянула цётка брыгадзіра, пачула толькі яна сама.

— Бацька тапчакі дошкамі паабшываў. Як ведаў... —
ціха азвалася Настася.

— Дык як жа? Ат!.. — падсалиў свае словы сусед колькімі мацнейшымі і, згорбіўшыся, палез у зямлянку.

— Зося, паштарка, у Клятное званіла, каб Васючысе, цётцы тваёй стрыечнай, перадалі. Неяк жа будзе, дзіця. Неяк жа будзе.

Сяргеіха, мо каб не чуць, як аддзірае яе гаспадар ад тапчакоў дошкі, патрэбныя зараз на іншае, гаварыла і гаварыла. Пра Васючыху, у якой сваіх дзетак трое, а дзе трое, там і чацвёртае пракорміцца. Пра тое, што свет не без добрых людзей і не прападзе сярод людзей Настася. Пра далёкі Мінск, куды яе могуць аддаць у няпькі ці ў вучаніцы да якой майстрыхі, а там глядзіш... Шмат пра што, адным словам, гаварыла, і, удзячная Сяргеісе ўжо за тое, што яна ў такую хвіліну побач, што прыйшла ў двор, нічога не збаяўшыся, і гамоніць з ёю, не даючы абарвацца павязі з жыццём, з жывымі, Настася слухала адно голас цётчыні — за голас чаплялася, за яго гучанне, а не за сэнс сказанага. Як яно будзе далей, чым абярнецца — адсюль не ўбачыш, а гадаць — што ж гадаць?

— Адгаравала, адпакутавала пябога, хай зямля ёй пухам будзе, — пацягнулася, каб прыкрыць твар пябожчыцы, Сяргеіха.

— Не трэба, цётка! Мама да неба звярталася, а неба... Няхай жа глядзіць зараз сюды, Бог ягоны гаспадар ці нячыцік...

— Свят, свят, свят! Што ты, дзіця! Што ты! — кінулася да яе цётка, адступаючыся ад нябожчыцы. — Нельга так казаць. Хоць верыш, хоць не верыш у сілу ягоную, а нельга. Грэх! І матка цябе не ўхваліла б: яна ж — верыла! Яна і за Серафіма свайго, і за цябе, і за ўсю зямельку малілася. А ты паплач, паплач, дзетка. Усё лягчэй, усё палёгка...

Была тая палёгка ў слязах ці не, а яны зноў ліліся з вачэй, горкія, няўцешныя, і Настася не выцірала іх. Уздрыгвала на кожны дотык цётчынай рукі і безгучна плакала: адна яна засталася, адна на ўсім белым свеце!

— Няўжо шасці дошак не знайшлося б у калгасе? Сірату не пашкадаваў, — пачула яна цётчыны словы, звернутыя да мужа, і тут жа, у адказ на іх, моцнае, прыглушанае адно тонам дзядзькава мацюганне.

— Засмяяўся на мой папрок... Чыста нячыцік...

Перш галасы, а потым і крокі адіхлі. Настася памкну-

лася зірнуць услед, але з-за слёз нікога не ўбачыла. Ды і не было там ужо нікога: дзядзька Сяргей, угпуўшыся пад бярэмам дошак, пасунуўся ў свой двор, Сяргеіха паншыбавала некуды вуліцаю.

Нікога... Хто ж тады смяўся? Ціхенька так, злосна смяўся недзе паблізу, зусім побач.

Рукавом шмарганула яна па вачах, па твары, зміргнула, часта-часта заміргала, каб адагнаць ад вачэй смугу, і ўгледзелася: пад кустом здзічэлага і так і не высечанага (не паспеў) бацькам бэзу, пад голым, мокрым голлем яго, быццам патырканым у пясок у кутку двара кімсьці шчодрым і бязглуздым (самае палкі з зямлі тырчалі!), сядзеў хтосьці ў чорным — невялічкі, скурчаны, пага за пагу... Чыста нячысцік...

«Ён яшчэ і смяецца, паганец!» — мільганула ў ёй нядобрае, злоснае, і Настасі здалося, што яна вымавіла гэта ўголас. А той, пад кустом, усё падсмейваўся і рос, вырастаў у памерах: міг-другі — і заслоніць само неба.

— Прэч! Пайшоў прэч! — закрычала яна, запусціўшы ў нячысціка тым, што трапілася пад руку, і сама спалохалася свайго крыку. Перш — крыку, потым — дзікага мяўкання, з якім матлянуўся з-пад куста цераз вуліцу чыйсьці кот, чыйсьці чорны, як сажа, кот.

Яшчэ раз уцерлася рукавом світкі, уздыхнула, ціха, ледзь чутна паўтарыла: «Ён яшчэ смяецца, паганец!», а каго мела на ўвазе, і сама не ведала.

Церусіўся дождж. Настася толькі цяпер заўважыла, што сыпаў дробны дожджык, і здзівілася: хмары плылі яшчэ з ночы, засцячы дарогу рапіцы, рапішняму святлу, і непрыкметна апусціліся, сталі рвацца, чапляліся ашмоццем за голыя дрэвы і закопчаныя коміны — пагляду не прабіцца, не праціснуцца.

Адвяла пагляд, зірнула па маці («Вымакне ж!»), ступіла да яе і, не дайшоўшы, спынілася, знерухомела: матчыні твар нібыта ажыў пад дажджом — пакрыўся рухавымі кропелькамі, засвяціўся, і здавалася, калі пагукаць яе зараз, адгукнецца... Настася нават варухнула губамі, сілячыся гукнуць, пагукаць яе, але губы не слухаліся — балюча ўздрыгвалі і не расціскаліся.

Дождж мацнеў: ужо не кроплі, а струменьчыкі яго сцякалі, скочваліся доле з матчынага твару, з рук і ног яе, змываючы наліплую ўначы грязь, сціраючы сляды пакуты, і Настася сачыла за гэтымі цёмнымі струменьчыкамі так шільна, што зноў заслязіліся вочы. «Трэба б прыкрыць

чым маці: вымакне... Небу ж усё роўна...» — падумала яшчэ раз, амаль абьякава, а думка раптам збудзіла ў душы злосць, злосную нянавісць да гэтага нізкага, глухога да яе гора неба над імі: няхай глядзіць! Няхай дзівіцца: мо і забойцы прычакаюць суду свайго!

* * *

— Ты лічыш, што ён — забойца? Што на ім — віна за арышт і смерць твайго дзеда?

— А ты як лічыш? — бліснула на Віктара вачамі Іра: пасля таго, як з матчыных слоў пераказала яму падзеі далёкага сорака шостага, яна пачувала сябе лепей, вальней, і хоць у гэтых «лепей» і «вальней» усё яшчэ вызвоньвалі льдзінкі распачы і шкадавання, змаўчаць, рабіць выгляд, што не стаіць, не ўстаў паміж імі цень звар'яцэлай ад гора бабы Марылі, было б немагчыма, нават для яе — немагчыма.

Віктар патузваў, то зашпільваючы, то адшпільваючы, раменьчык сумкі і на дзяўчынку не пазіраў.

— Ты думаеш, што за даўнасцю гадоў...

— Пачакай, малая, — перапыніў ён яе. — Давай на парадку, не спяшаючыся, а?

Ён змахнуў долу з лаўкі сумку, якая разгароджвала іх увесь гэты час, распростаючы, быццам ціснуў на іх нябачны цяжар, плечы, павярнуўся да Іры.

— Бацьку майго арыштавалі ў сорака дзевятым.

— О-о-о, вось гэта паварот!

— Арыштавалі, абвінаваціўшы ў палітычнай непадзейнасці. Сігнал быў такі, казалі. Не адзін сігнал...

— Значыцца, выходзіць... — паспрабавала ўсміхнуцца Іра, і губы яе грэбліва скрывіліся. — Выходзіць: перш ён «сігналізаваў», потым — супраць яго — іншыя?

— Я не адказаў бы гэтак жа катэгарычна. Для мяне бацька...

— Разумею!

— Ты не разумеш, малая! — адвярнуўся Віктар і зноў глыбока задумаўся: ці то не знаходзіў слоў, каб прадоўжыць, ці то проста пераконваў сябе ў тым, што не мае права гаварыць, абараняць бацьку, памяць ягоную, не разабраўшыся, не высветліўшы ўсіх абставін бацькавага жыцця і бацькавай смерці да канца.

— Урэшце, гісторыя — гэта толькі гісторыя, каго б яна

ні тычылася, — адварнулася і Іра, бо пазіраць на Віктара, на яго скамянелы профіль збоку, на такой блізкай адлегласці, было чамусьці балюча. — Я расказала табе, каб неяк разам...

— Разам! Разам! Людзі не ўмеюць жыць разам, малая, — паволі, ледзьве не па складах, казаў Віктар, і голас яго здаўся Іры незнаёмым, чужым.

«Устаць і пайсці? — абагнала пачуццё думка. — Але ж гэта — пайсці з яго жыцця, пайсці назаўсёды!»

Вярнулася хваляванне. Замешанае на жалю і да сябе і да Віктара, упершыню такога разгубленага побач з ёю, у яе на вачах, хваляванне расло, гарачым камяком падступала да горла, чырванню расцякалася ў яе па шчоках — нізашто не павярнулася б яна цяпер да Віктара: чаго, запытацца, так разгубіўся? Сыш за бацьку не адказвае, і наогул...

Што «наогул», Іра так і не вызначыла. Проста адмахнулася ад думкі. Якое дачыненне, урэшце, мела да яе, да Іры, гісторыя? Іры і на свеце тады не было!

— Чакаеш, што апраўдвацца пачну? Усё ж сыходзіцца: сорак шосты, вёска Крыніца, адноўлены калгас, у якім бацьку брыгадзірам якраз тады паставілі... — голас Віктараў не ўздрыгваў, але быў нязвыкла звопкім, напружаным. — І арышты, напэўна ж, былі! Як і ў сорак дзевятым. Але каб з-за таго, што фрэштавік курают у калгас не здаў, арыштавалі!

— Ну, не з-за таго ж дзеда забралі, што з фронту без пагі прыйшоў, — ціха азвалася Іра.

Яны сядзелі, адварнуўшыся адно ад аднаго, чуйныя да любога руху, любога слова з боку другога, і не чулі, не заўважалі нічога вакол, хоць вакол ценькаў, шумоў лістоў і дзіцячымі галасамі надрэчны сквер, а побач, за дзваторы крокі ад іх, парамі, купкамі людзей праходжваўся па асфальтавай дарожцы суботні адвячорак, і абрыўкі слоў, людскіх размоў часам асыпаліся проста пад ногі.

— Мы зусім нічога не ведаем пра той час, — яшчэ цішэй сказала Іра, парушаючы маўчачне. — У падручніках жа — іншае.

— А ты хацела б ведаць?

— Не знаю... — перасмыкнула яна плячамі. — Хацела б, не хацела б — у мяне не пыталіся і не пытаюцца.

— Я пытаюся.

— Думаю, што ўсё роўна не змагу неяк інакш ставіцца да маці. І... і да цябе.

— Ты ж ужо па мяне не глядзіш!

Віктар па-ранейшаму не паварочваў галавы, быццам і не ёй казаў, а ў Іры спіну звяло ад напружання, ад чакавання хоць бы квалага руху пасустрач: трыццаць год мінула — трыццаць! — і адносіны Віктара... Ну, пяхай адносіны асаблівых не было, але ж давер — быў!

— «Гісторыя мае толькі той сэнс, які мы здолеем ёй надаць», — гэта ж твае словы. Не памятаеш? — пачала пераадольваць узніклае адчужэнне Іра. — Што змянілася ад таго, што паміж намі ўстала мінулае? Мінулае, перад якім ні ты, ні я ні ў чым не вінаваты? Тое, што было, — было, і ўсё па тым.

— Ва ўсіх нас адно мінулае. Гэта я таксама табе казаў, малая, — рэзка, адным рухам павярнуўся ён да Іры. — Вось толькі пра тое, што так усё забытана ў ім, што ўсе лініі асобных чалавечых лёсаў могуць так сысціся, зліцца ў адну, тлустую, крывёю намаляваную на цёмнай, асветленай фальшывым, як высветлілася, святлом старонцы гісторыі, і думаць не думаў. Не даўмеўся б, калі б і думаў. Яшчэ разбірацца і разбірацца!

— Навошта? — пазірала на яго цераз плячо Іра і сілілася ўсміхнуцца. — Я дарэмна расказала... Навошта сёння разбірацца ў тым, што было не з намі?

— Каб чалавекам сябе пачуваць. Чалавекам, разумеш? — а не драўляшкаю ў руках папы Карлы, у якой адсечаны ўсе карані.

— Пры чым тут папа Карла? — нечакана залавала Іра, падзьмулася: як з малою, з ёю гаворыць!

— Госпадзі! То адзін папа Карла прагне адсекчы што-небудзь ад чалавека, то другі, то трэці, а чалавек — і мы, і мы з табою, малая! — і не працівіцца асабліва: дыктат, прызнаём, дыктат, капечне, але ж лепей цвёрдая рука, чым слабая... А калі я не хачу быць цацкаю ў гэтай руцэ? Калі не хачу быць ні злодзеем, ні ахвяраю? А? Тады як?

— Тады трэба прыкідвацца дурнем, — буркнула, адводзячы пагляд, Іра.

— Прыкідвацца дур-нем?! Ну, не, малая. Змагацца трэба, разумеш? Зма-гац-ца!

— І стаць ахвяраю...

Віктар прысвіспуў.

— І стаць, у выніку, ахвяраю, — цвёрдай, больш рашуча паўтарыла яна, чапляючыся дрогкімі рукамі за край лаўкі. — Ведаю я такіх змагароў. І не адно ў мінулым.

— Думаеш, лепш самому плюнуць сабе ў душу, загадзя пагадзіўшыся з ролю дурня?

— Усе мы час ад часу выконваем гэту ролю. Змушаны...

— Мажліва, — напружана ўглядаўся ў яе, у яе профіль, Віктар. — Кепска, калі маска становіцца тварам, ці не так?

Іра не адказала. Мо таму, што зноў паўстаў перад ёю матчын твар, заліты слязьмі, дзіўна асветлены слязьмі, — увесь час адводзіла яна ад яго пагляд, а пагляд вяртаўся, шукаў, вышукваў на такім родным і такім незнаёмым твары гэтым якоесь тлумачэнне словам, што ўсё ніяк не маглі адгучаць у раптоўнай, раптоўна ўзніклай у пакоі цішыні...

— Прабач. Пасля твайго расказу гаворка ў нас павінна б адбыцца трохі іншая, — пакусваў губы, не апускаючы вачэй, Віктар. — Толькі...

— Іншым разам, добра? — імкліва перапыніла яго Іра. — Як-небудзь потым, пазней!

Цяпер яны сядзелі — вочы ў вочы. Вузкая палоска лаўкі падзяляла іх, і калі б хтосьці адзін, хоць бы адзін з іх зрабіў рух, ледзь прыкметны рух насустрач, адлегласць паміж імі знікла б — звужылася, а потым і знікла. Але руху гэтага ні Віктар, ні Іра не зрабілі, нават не памкнуліся зрабіць, быццам не гэта вузкая палоска была паміж імі, а перагародка, нябачная сцяна, якая зрэдку, ці то ад слоў, пахіствалася, але стаяла, трымалася.

— Калі і вінаваты твой бацька — кара знайшла яго, — прадоўжыла Іра амаль адразу. — А як ды чаму ўсё адбывалася так, а не іначай, хто яго сёння высветліць! Са сваім бы не заблытацца...

— Тое, пра што ты расказвала, таксама тваё. І маё. Як бы ты ці я ні адмахваліся.

— Віктар! — пацягнулася да яго позірмак Іра і тут жа адчула, што позірк наткнуўся на суровае, хоць і нявымаўленае «Не!». — Ат! Не трэба было расказаць.

Яна падхапілася з лаўкі (яшчэ слёзы, чаго добрага, пырспуць!), узмахнула, закідваючы цераз плячо сумачку, і пайшла ўздоўж ракі, не азірнуўшыся на Віктара.

Дзень хіліўся на вечар. На вадзе ўжо ляжалі яркія вохрыстыя водсветы, якія пачнуць цягнуць, налівацца чырванню праз якіх паўгадзіны, і ў гэтых водсветах, у гэтай цьмянай жаўцізне вечаровай ракі, здавалася, танула водгулле Ірыных крокаў. «І няхай! І няхай! Тая роля ці іншая... Адна халера, урэшце!» — падганяла яна сябе, а са-

ма ўслухоўвалася ў цішыню, у прастор, які рос, вышэй ззаду, падштурхваючы ў плечы, і не абзываўся, ніводным гукам дагэтуль не абазваўся. Наадварот. Чым больш аддалялася яна ў бок праспекта, тым больш трывожна маўчаў толькі што тлумны, поўны гоману і смеху сквер у яе за спіною. Вось ужо ён зусім адступіў, і Іры трэба было толькі падняцца на каменных прыступках.

Як знясілеўшы раптам (куды, запытацца, бяжыць?), абAPERлася на каменную балюстраду. Павольна, як цераз сілу, павярнулася, каб хоць позіркам развітацца з тым, каго ўсёю душою зараз ненавідзела, каго ненавідзела...

Крокаў за дзесяць ад яе (відаць, спыніўся, ледзь толькі заўважыў яе рух) стаяў Віктар. Стаяў перухома, так, як і яна, — ні ўзмаху рукі, ні воклічу... І балюча ўздрыгнула, сцялася ў Іры сэрца ад невядома адкуль узніклага прадчування, што любы з гэтых крокаў — неадольны. Ужо неадольны.

* * *

Крокі танцоўшчыцы, нячутныя і ў штучным сінім святле лямпаў, здавалася, зусім бязважкія, мякка пакалыхвалі цішыню (так, так, цішыню! музыкі Настася не чула) — і гэта калыханне, гэта тужлівае пакалыхванне паветра сучаскаў, у якіх усё было нерэальным, хісткім і расплывістым, будзіла ў яе ў душы трывогу. Няпэўную, падсвядомую трывогу: Жызэль, яе трагічнае каханне і смерць, увасобленыя ў музыцы і танцы, успрымаліся адчужана, як бы здалёк, з-за сцяны перажытага, а штосьці (ужо ж не нерэальнасць, не ўмоўнасць таго, што адбывалася на сцэне) балела, штосьці знаходзіла балючы водгук у ёй, і не магла Настася ні вытлумачыць гэты боль, ні адпрэчыць.

Каханне, смерць, уваскрашэнне... Усё не тое, не тое! Трывожыла, мучыла іншае — большае, больш важнае, калі мець на ўвазе не адно асобнае жыццё, а жыццё. Што — іншае, большае, яна не вызначыла б, яна не ведала, але адчуванне трывогі расло, мацнела, і ўсё цяжэй было ўтрымаць яго груз, яго цяжар. Адкуль трывога? Чаму яна паглынула ўсё вакол — на шмат гадоў вакол? Плылі, адпывалі кудысьці назад, у цемру, сцены тэатра, шматпавярховыя камяніцы ўздоўж Свіслачы, чыгуначныя семафоры, скрыжаванні балышакоў і прасёлкаў, хаты і хаткі мястэчкаў і вёсак — гады перамешваліся, блытаючы,

зблытваючы падзеі і споміны, і марна Настася чаплялася за парэччы крэсла, толькі што зусім рэальнага, добра асязальнага: пальцы саслізгвалі, пальцы дрогка намацвалі мокрае ад дажджу надплечча крыжа, каб тут жа адкаснуцца, балюча сцяцца ў яе на грудзях.

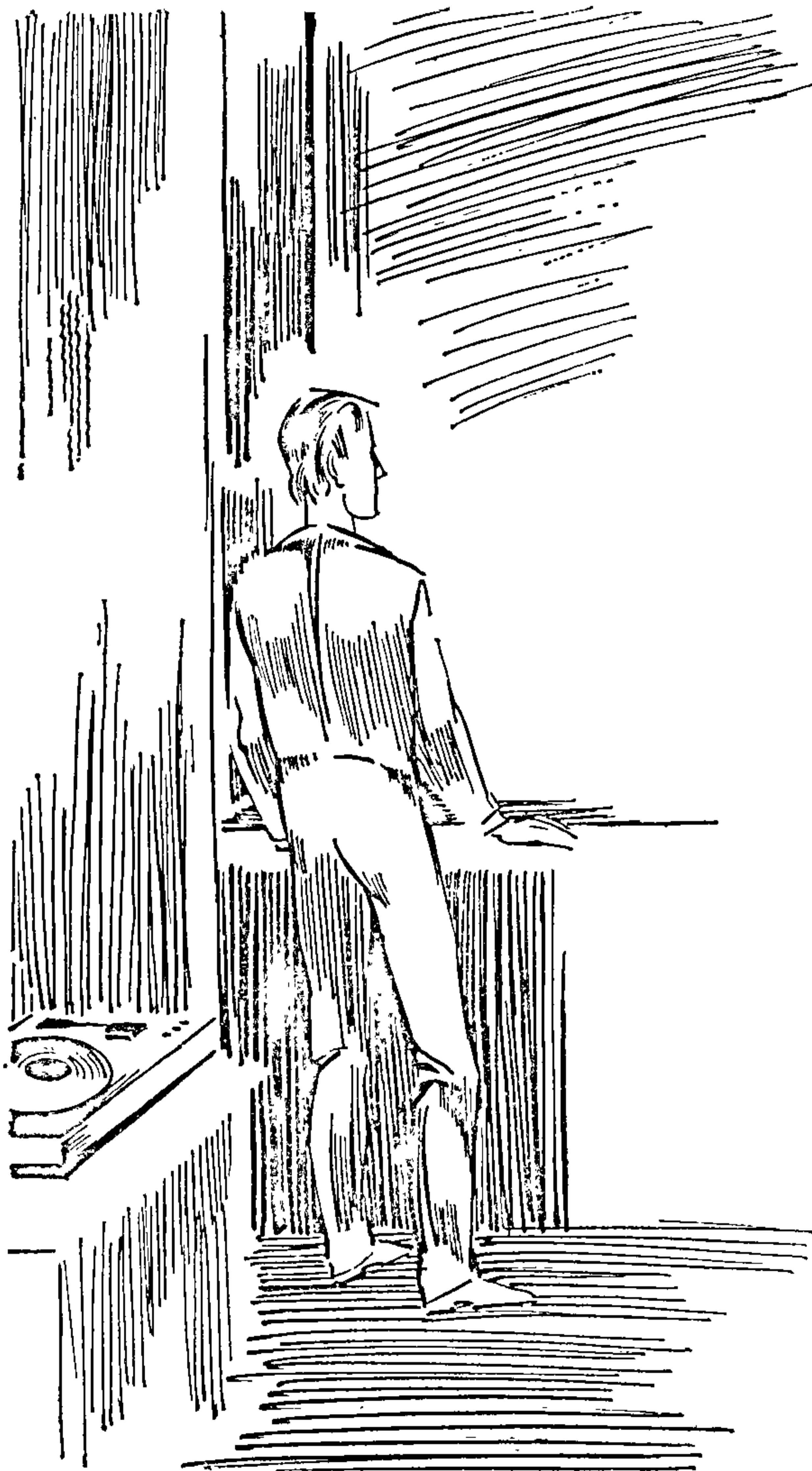
Пахавалі маці? Прысыпалі волкай зямлёю? Але ж хто тады стаяў побач? Хто схіліўся і гладзіў, гладзіў Настасю па валасах? Хто ж тады шаптаў, прасіў: «Ідзі, дачушка... Не бойся...»?

— Куды ісці? Вы ведаеце, куды мне ісці, мама? — міжволі адгукнулася, абзыўнулася Настася, падымаючыся з крэсла, і не пачула, як са стукам адкінулася сядзенне, як зашыкалі на яе ззаду тыя, каму яна перашкаджала глядзець спектакль. — Я гатова... Я не ведаю...

— Жыццё бязмежнае... Ідзі, дачушка! Не бойся!

Голас гучаў нават пасля таго, як адгучалі словы, — гучаў, зліваючыся, зліўшыся з музыкаю, але Настася ўжо не ўслухвалася ў яго — узмахнула рукою, быццам адштурхнулася ад пачутага, і ступіла ўбок. У сцёмкі. На паглынутую сцёмкамі і ўсё ж нейкім іншым, унутраным зрокам бачную дарожку. Страх адступіўся. Страху ў душы не было.

АПРАВДАННІ

Выпадак

Выставачная зала апусцела неяк адразу. Разам са стукам абцасаў, раптоўна прыглушаным тоўстай дывановай дарожкай, што збегла ўніз па лесвіцы ў значна ніжэйшае, падпертае каменнымі калонамі ўва, аціхлі і нягучныя, абывякавыя да ўбачанага галасы дзвюх апошніх наведвальніц. Стала чуваць, як высока над жывапіснымі палотнамі, развешанымі па абодва бакі на сценах і на вялікіх драўляных шчытах-перагародках, надакучлівымі мухамі гулі неонавыя лямпы, як сонна парывала выкладзеная паркетам падлога дзесьці ў самым далнім кутку і ў такт гэтаму парыванню пагойдвалася сухое, насычанае каляровымі падсветамі паветра.

Мінула хвіліна, другая. Паветра па-ранейшаму пагойдвалася, і было незразумела... Разумець, папраўдзе, не было чаго, таму што, калі б як палежала ўгледзецца, то за крокаў дваццаць, у праходзе паміж перагародкамі, даўно можна было прыкмеціць групу мастакоў, якія стаялі перад вялікай, на ўвесь прасценак, карцінай. Колькі часу ўжо стаялі моўчкі. І калі адзіп з іх, мажны, высокі, у тоўстай вязанай камізэльцы, зашпіленай на вялікія драўляныя гузікі і ў шапцы доўгіх распатланых валасоў, павярнуўся, адкрыўшы круглы твар, падмаляваны шырокімі цёмнымі вусамі, можна было з упэўненасцю сказаць: гэта яго, Ігната Дубровіна, карціна займала цэлы прасценак і ці то памерам, ці то сваім зместам прывабіла іх усіх і разам з ім, аўтарам, трымала ля сябе ўжо добрых паўгадзіны. Даўно можна было, перакінуўшыся колькімі звыклымі заўвагамі, адысціся, пайсці кожнаму па сваіх справах, а яны ўсё стаялі, і Ігнат міжволі пачаў первавацца, тузацца, злёгка нават прытанцоўваць на месцы.

— Не падабаецца, ці што? Га, чэрці? — не вытрымаў, буркнуў, зазіраючы ў засяроджаныя твары сябрукоў.— Ці мо ад зайздасці мову адняло?

— Ад зайздасці? Ды не, тут іншае, стары,— крануўся яго пляча і тут жа загроб далопню, сціснуў у кулаку паветра старэйшы ад усіх, лысаваты Стась.— Тут іншае.

— Адкуль у цябе раптам гэтае спалучэнне: сучасная

будоўля і бяздошнае, язычніцкае якоесьці неба? Не баішся, што не так зразумеюць задуму?

Пытаўся, злёгка заікаючыся, Алесь Сойкін, вядомы ў мастакоўскім асяроддзі сваімі палкімі (нават заікаўся тады меней, чым заўсёды) прамовамі ў абарону нацыянальнай адметнасці, хоць калі б хто пацікавіўся, ад каго ці ад чаго і чыю адметнасць той абараняў, ён, пэўна, не знайшоўся б, што адказаць. Але ніхто не цікавіўся. Ці то звыкліся ўсе з яго роляй, ці то не прымалі ўсур'ёз гэтыя правы: прарокі былі не ў модзе, ды і якое ў тым прароцтва — вымяраць будучыню мінулым? Толькі прымаць не прымалі, а ў гутарках з ім міжволі насцярожваліся, міжволі падыгрывалі: што з яго, маўляў, возьмеш!

— Неба павек застанецца язычніцкім, такім, якое мы атрымалі яго ў спадчыну, — звыкла падыграў Алесю Ігнат і зараз, але тут жа спахапіўшыся, абурыўся, заспяшаўся адпрэчыць свае ж словы і ўдакладніць думку, задуму карціны. — Любая будоўля, любое наша дзеянне маюць сэнс толькі тады, калы ўгары, над намі, ззяе агромністае спакойнае неба. Здаецца, ясна.

— У кожнага — сваё неба.

— Ды кінь ты, Алесь, — вяла адмахнуўся ад спрэчкі чацвёрты з кампаніі, невысокі, вастраносы Іван Раўчук. — Гаворка не пра дэталі, не пра канкрэтнасць або неканкрэтнасць напісанага, а пра падыход, пра свядомую ці падсвядомую змешанасць стыляў.

Ігнат недаўменна пераводзіў пагляд з карціны на хлопцаў: думаў, што яна зацікавіла іх, а тут... Што ні галава, то свой розум, яно канечне, ён разумеў. Але ж калі пойдзе так і далей, дык чорт ведае да чаго дагаворацца.

— Ты перагнуў, стары. Перагнуў. Змешанасць стыляў — адзнака непрафесійнасці, — нахмурыўся Стась. — Думаю, ты пра іншае...

— Я...

— Вось і я кажу: тут іншае, — не даў таму перапыніць сябе Стась. — У жывапісца, прызнанага майстра сацыяльнага партрэта сучаснасці, з'яўляецца тута па нечым няўлоўным, незямным...

— Стась! — з дакорам зірнуў на яго Ігнат. — Якое незямное? Хіба зямля не небам дыхае і выжывае?

— Незямным і зямным адначасна, — зноў рэзка загроб далонню і сціснуў ў кулаку наветра той, рануча, быццам яго і не перапынялі, працягваючы сваю думку. — І штосьці ў гэтай тузе, стары, ад сентыментальнасці, штосьці...

Яму як зарвала раптам. Сцятыя ў кулак пальцы па-рапейшаму ўздрыгвалі ў наветры на ўзроўні застылага, выцягнутага твару, а словы згаслі: рот яшчэ колькі імгненняў адкрываўся і закрываўся, але так бязгучна і так напружана, што на лбе ў Стася выступілі кропелькі поту, а пяроўная, добра пакруглелая лысіна пачала палівацца густой чырванню.

— Ты што, няспелай думкай падавіўся? — помсліва пакпіў з яго Івац, лёгкім рухам стукаючы Стася па спіне, і тут жа, як і той, знерухомеў у педарэчнай позе: рука як прыстала да сябра, акуляры (не паспеў паправіць адразу) з'ехалі і ледзь трымаліся на кончыку вострага носа, падслепаваты позірк паверх акуляраў разгублена адмахваўся ад убачанага ржанымі пушыстымі вейкамі.

— Ф'ю-ю! Гэ... гэ... гэта яшчэ шт-т-то? — прысвіснуў і затаптаўся на словах Алесь Сойкін, пяцярнёй расчэсваючы рэдкую, наўмысна адпушчаную грыву русявых валасоў па нахіленай па-бычынаму ўперад галаве: з-за растапыраных яго пальцаў толькі раз-пораз выблісквала то адно педаўменна-злоснае вока, то другое. — Гэ... гэ... гэта...

Павярнуўся да лесвічнага пралёту і Ігнат, і ў адрозненне ад астатніх, чамусьці не здзівіўся. Быццам і чакаў чаго-небудзь незвычайнага ў гэты вечар, чакаў і вось, да чакаўся — і ўсе словы ўжо не мелі значэння, ужо забыліся, будучы заведама непатрэбнымі, загадзя вядомымі і пустымі. Якія словы? Сюды, да іх, ішла жанчына — дзяўчына, у наскрозь празрыстай сукенцы, што ледзь заўважным рухам, нават не рухам, а трапятаннем вакол яе маладой, дзівосна прыгожай постаці толькі падкрэслівала аголенасць, прывабную яе безабароннасць. Ішла лёгка, здаецца, не кранаючыся падлогі босымі нагамі, якія дзвюма цёплымі жывымі сцяблінамі раслі ўгору, да... Дадумаць, а тым больш дагаварыць, не хапала дыхання. Калі б не выцягнутыя твары сябрукоў, Ігнат прыняў бы дзяўчыну за шчаслівы прывід: мастака наведала Муза! — было б што пасля прыгадваць... Але ж Муза не з'яўляецца адразу перад групай творцаў, у гісторыі мастацтва такія факты невядомы. Значыцца, гэта адпадала. Але калі дзяўчына не прывід, як яе прапусцілі сюды наглядчыцы? Хто-хто, а Дзяменцеўпа гэткай бы піколі не дазволіла разгульваць у чым маці парадзіла перад наведвальнікамі Палаца: яшчэ чаго! у прыстойнай установе міністэрства культуры!

А дзяўчына — вось яна, за які дзесятак крокаў! — ступала лёгка, бязважка, павольна набліжаючыся да іх, маж-

ліва, задужа павольна, бо адолець гэты прамежак паміж імі хапіла б і хвіліны, а мінула ўжо колькі доўгіх, ашаламляльна доўгіх хвілін, за якія кожны з мастакоў паспеў усміхнуцца свайму спалоху (што яны голую натуру не пісалі?), паспеў павярнуць у думках убачанае і так і гэтак.

«Нічога сабе малая! Як яблычак. Укусиў бы, ды не дасца... З гэтых, няйначай, вялікія сваіх багінь пісалі, — паціраў схаладнелыя пальцы рукі аб штаніну Стась. — Як той казаў: ні дадаць, ні адсекчы. Быццам адной павучай лініяй абведзеная: ногі, клубы, грудзі, плечы як точаныя — гэтых мая рука не краналася, не! Прыйшла б япа да мяне ў майстэрню... У майстэрні, праўда, бардак, трэці месяц не збяруся прыбрацца, але з такой бы нагоды...»

«Стварае ж гэтых прырода, — усадзіў на нос акулеры і, каб не спаўзлі, прытрымліваў іх дрогкай рукой Іван. — Хоць богу ў ложка, хоць на панель пасылай — ні там, ні там раўні не знайшлося б. А ўжо для нашага брата... Век бы можна было пісаць, то адно, то другое, нібыта няўзнак, з-пад апраткі глядачу цікаўнаму паказваючы: усякі б смакаваў, міжволі са сваёй вернай, заплыўшай тлушчам, параўноўваў. У маю карысць, канечне. З зайздрасцю да мяне: пісаў — значыцца, кранаўся... Вось толькі ці напісаў бы? Ці змог бы такую вось напісаць?»

«Аўраамава семя, не інакш. Дзе б гэта наша дзеўка так бессаромна выстаўляла сябе, сваё д'ябальскае хараство? — моршчыўся як ад зубнога болю Сойкін і, жвакаючы ў абедзвюх жменях камячкі паветра, усё больш шчытна прыціскаў рукі да бакоў, быццам баяўся, што яны непарокам выдадуць яго непрыемнае хваляванне. — Бач, выступае! Не ідзе, а плыве: грудзі не ўскалыхнуцца... Ступіць бы на сустрач, спытаць: каго шукаеш, салодкая? Не. Пакуль буду заікацца, хлопцы на смех падымуць... Плыве і плыве сабе, і няхай. Не наша штучка, не мая. На такую, мусібыць, і пазіраць грэх: доўга потым з тугой да свайго прыглядвацца будзеш».

«Багіня! Не будзь я атэістам, багіня хараства — само хараство!» — не адводзіў ад дзяўчыны пагляду Ігнат, злёгка паводзячы то адной, то другой рукой, быццам няўцямна адпыхваў ад яе позірккі хлопцаў і словы іх: недарэмна ж увесь час яму здавалася, што яны гаварылі, думалі ўголас і тым абражалі гэтыя імгненні.

А імгненні былі неспадзявана радасныя. Ачышчальныя. Такія, якія і падараюцца аднойчы, калі наогул падараюцца. Дзённыя клопаты, сутычкі, расчараванні (каму не

хацелася, каб яго работа патрапіла ў спіс карцін, адабранах для закупаў?) здаваліся такімі дробнымі, што іх і не ўбачыць было адсюль — думалася пра няздзейсненае, пра радаснае і светлае, даўно забытае, адпрэчанае працай і размовамі, заўсёды, як і сёння, неабавязковымі, непатрэбнымі. Так, думалася пра штосьці забытае, далёкае... Далёкае, як маленства, дзе так звонка і чыста вызвоньвалі ручаі, так вольна і радасна дыхалася кветкам і птушкам, дзе жыло яго, Ігнатава, захапленне — захапленне ўсім, чым адорвала яго жыццё. У яго, у таго захаплення, быў свой колер, свой непаўторны колер, які, знайдзі яго Ігнат тады або пазней, прынёс бы яму славу першаадкрывальніка. Знайдзі... Колькі разоў прадчуванне, адчуванне блізкасці адкрыцця кідала Ігната да мальберта, да палатна! Здавалася: вось яно, рашэнне, на кончыку пэндзля, трэба толькі не адступацца, запатаваць яго, трэба толькі... І — не адступаўся. Пакуль не ўсведамляў: зноў — чарговае паражэнне...

Ігнат не адрываў пагляду ад дзяўчыны — яна набліжалася! — а хутчэй нават не ад яе, а ад блакітнай жылкі ў яе на шыі, якая была такой глыбокай, што нагадвала рану, і ўсё прыслухоўваўся, услухоўваўся ў цішыню, да звону ў вушах, каб пачуць дзявочыя лёгкія крокі. Чамусьці гэта было важна — пачуць яе крокі, адчуць рэальнасць таго, што адбывалася. Бо поўнай веры не было, усё ж, не было, хоць нічым іншым, як вось гэтым яе неспадзяваным з'яўленнем, нельга было растлумачыць здранцвенне адразу чатырох добра пацёртых жыццём мастакоў. Дзяўчына не зважала на іх, гэта так. Але ж яна набліжалася, і, пэўна, не адзін Ігнат лічыў халодных мурашак на спіне: ва ўсіх павыцягваліся твары і затуманіліся позіркі, і ніводзін не мог зварухнуцца, адарвацца ад падлогі.

Не чуючы ні свайго ўзрушанага дыхання, ні свайго сэрца (яно калаціцца павішня было б!), Ігнат пачаў ужо думаць, што губляе прытомнасць, як скалыхнулася зачэпленая празрыстай сукенкай госці цішыня і з усіх бакоў, з усіх палотнаў хлынулі на яго — на іх! — гукі. Спярша хвалямі, потым — суцэльным пяспынным ліўнем. Невыразны гул амаль імгненна змяніўся выразна чутным пошумам дрэў: спявалі, крапутыя ветрам, высокія сосны, шапацела лістота бяроз, упляталіся ў яе шапаценне перастукі дзятлаў, перамовы соск... Гэта тое, што адразу пазнавалася. А былі ж і іншыя гукі — мноства іх! — і разабрацца ў іх ашаламляльна стракатым сугуччы Ігнат нават

не спрабаваў. Так як толькі што мучыла яго нерухомая, мёртвая цішыня, так мучыла зараз гэта шматгалосіца: таямніца, разгадка таямніцы была побач — трэба было адно крок зрабіць, рух адзіны да яе, насустрач ёй. Ігнат нават зрабіў гэты рух, гэты крок, аграмадным намаганнем волі адарваўшы нагу ад падлогі, — дзяўчыца ж была ўжо зусім побач, міг-другі — і міне іх, абміне, так і не зірнуўшы ў іх бок, не заўважыўшы! — і тут жа пашкадаваў: пачалі асыпацца, цішэць і знікаць гукі, знерухомела, стала чэзнуць, знікаць у празрыста-блакітнай смуге незнаёмка.

— Пачакай! Пачакай, бо і я... — з цяжкасцю разляпіў ён балюча сцятыя вусны. — Я, здаецца, зразумеў, знайшоў! Пачакай.

Ён не дагаварыў. Ubачыў: у зале, апроч іх — нікога. Ні душы. Надакучлівымі мухамі гулі ўгары неонавыя лямпы, нячутна пагойдвалася сухое, насычанае каляровымі водсветамі... Каляровых водсветаў не было! Ніхто, як і Ігнат, нічога не зразумеў, але раптоўную бякласць, амярцвеласць усяго вакол — нават паветра! — адчуў кожны.

— Ч... ч... чорт! Д-д-д'ябальскія шт-т-тучкі нейкія! — вылаяўся ўпаўголоса Сойкін, і, быццам вярнуўшыся ў рэальнасць гэтых імгненняў, мастакі пераглянуліся.

— Агаладалі за дзень, ці што?

— Скажы каму, параяць у Навінкі звярнуцца. І пра тваю карціну, стары, не дагаварылі. Іншым разам давядзецца. Зараз жа ўжо і думкі не сабраць, — знарчыта пазяхнуў Стась і памкнуўся ісці да выхаду, да лесвіцы, але штосьці змусіла яго павярнуцца. Павярнуўся. Не да сяброў, да сцяны, да карціны. І, убачыўшы, як пакруглелі, палезлі з арбіт у яго вочы, азірнуліся астатнія.

Карціны не было. Не, на сцяне вісела палатно, але гэта было чыстае, загрунтаванае палатно на падрамніку і ў раме, на якім не было ніводнага мазка пэндзля, ніводнага следу вугалю.

Ігнат падбег да яго, правёў далонню па сураўю, не верачы сваім вачам: пуста, толькі роўны, тонкі слой грунту... Разгублена зірнуў на хлопцаў, потым на шчыт побач: і там, на шчыце, віселі ў рамах чыстыя, незапісаныя палотны. І далей, на суседнім шчыце, і на суседняй сцяпе — чыстыя незапісаныя палотны, быццам толькі падрыхтаваныя да работы і невядома чаму развешаныя тут, у зале Палаца мастацтваў, дзе павінен быў адбыцца вялікі, прадстаўнічы вернісаж.

Голас

Івану Каляндру быў голас. І каб жа чый зверху ці адкуль там яшчэ сыходзяць галасы, а то так... Жаночы, праўда. Але незнаёмы. Што незнаёмы, мог паклясціся не задумваючыся: калі б чуў калі яго рапей — грудны, глыбокі, з ледзь прыкметным прыдыханнем — ужо ж бы не забыў. Надта адметны, рэдкі. Хоць чаго там! Голас як голас. І паўтараў ён усяго колькі кароткіх слоў. І зачэпілі, відаць, не самі словы: што Каляндра больш важкіх, трохчатырохпавярховых на будоўлях не чуў? Не, справа была не ў словах. І не ў голасе. Голас — вяртаўся. Вяртаўся! — тут быў сабака закапаны: не-не ды і даганялі Івана тыя кароткія словы, адны і тыя ж кароткія словы. І калі першы раз ён здзівіўся на момант і тут жа адмахнуўся ад іх — у адно вуха ўляцелі, у другое вылецелі, то за другім разам ужо на момант задумаўся: каму гэта ён так насаліў, што напрок з вуснаў не сходзіць?

За свае трыццаць шэсць мог, канечне, і насаліць каму: ці мала з чыёй сцежкай ягоная сцежка схліствалася. Але каб жанчына... З жанчынамі Іван звычайна ладзіў — і сыходзіліся і разыходзіліся палюбоўна: ні ён ад іх, ні яны ад яго зазвычай нічога гэтакага асаблівага, пікантнага (ён казаў: піковага) не хацелі, не чакалі. Ды і чаго было чакаць, як адразу (за гэтым ён сачыў!) агаворвалася: ніякіх ахаў, вохаў, ніякіх сентыментаў і салодзеных слоў, ніякіх піковых сітуацый. Яму, Каляндру, хапала дарогі, яе вечнага напружання, калі самім хрыбетнікам мусіў услухвацца ў кожны рып, у кожны — ад кабіны да прычэпа — рух цяжкой бетоннай панелі. Гэтак, бывала, наўслухваецца, што пасля змены адно жаданне: змыць пыл, прыціснуцца спіной да цёплай прасціны і ляжаць так, гадзіну, дзве, а калі пры гэтым цёплая жаночая рука пяшчотна гнездзіцца на грудзях або на плячы ягоным — што ж яшчэ?

Сапраўды — што ж яшчэ? Пыл — не кароста, змываўся лёгка: добра, вады ў сталіцы хапае, свежую (з пральні) прасціну ўзяць з паліцы ў шкапе — два крокі ступіць, пу, а жаночая рука... Жаночая рука гэтаксама знаходзіла-

ся. На дзесяцігоддзі наперад Каляндра не загадваў бы (нашто?), але дагэтуль ласкі жаночай не выпрошваў: жанчыны заўсёды знаходзіліся. Не ранейшыя ж часы, калі што-якое — і пад вянец мусіў ледзь кранутую, а то і не кранутую табой, весці. Дзякаваць д'яблу, не ранейшыя часы. І мужыкі і дамы (Іван не ўжываў слова «бабы») паразумнелі. І тое сказаць: даюць — бяры, не гоняць — дзякуй. Якая ні простая філасофія — галоўнае, што зручная. Для кожнага зручная. Бо і даме ж не ўсякай карціць дзецямі адразу абвешацца — перш можна адну-другую бліскучую цацку на шыю пачапіць, а потым... Потым відно будзе. За каго добрага мо й не пайсці замуж, але дужа схочацца, целюка ў штанах заўсёды прырукаць можна. Гэта не яго, не Каляндры, словы — Зоя любіла прыгаворваць: целюка ў штанах заўсёды прырукаць можна.

Зоя... Зоя б яго не папракнула, не. Для яе Каляндра нічога не шкадаваў: відная была, лічы — красуня. Клубамі павядзе — у каго сэрца няйначай матор надарваны заляскае, у каго позірк да самага дна скаламуціцца. Чарга ля яе бочкі з квасам кіламетровая выстройвалася, кожны, у каго вочы былі на месцы, толькі з яе ручак прагнуў напіцца ў спякотны дзень. Ды і не ў спякотны. Як не лапаў сёй-той, конаўку за конаўкай п'ючы. А ён, Каляндра, збоку пасмейваўся: гэтыя ручкі да ягоных плеч увечары прыкіпалі, палка адгукаючыся на кожны рух, на кожны пацалунак.

Не, Зоя Каляндру не папракала б: аднойчы не прыйшла ні да яго, ні да сваёй бочкі з квасам. Генік Сыраед, сябрук (жонка яго, Света, з Зойй вадзілася), сказаў: за новаспечаным лейтэнантам некуды на поўнач матлянулася. За лейтэнантам дык за лейтэнантам. Паўгода з дня ў дзень да яго, да Каляндры, прыходзіла, а аднойчы не прыйшла. Вось і ўся гісторыя. І не ў яго звычцы шкадаваць. Відная была. Лічы, красуня. Рана ці позна за некім бы матлянулася.

Ён, Каляндра, піковых сітуацый не любіў. Пазбягаў. Навошта ўскладняць? З яго хапае дарогі. Толькі і сачы, каб які «жыгуль» ненарокам не прыціснуць. Каб льга, хвост каму з задаволена-няўмелых аматараў «жыгуля» (неабачліва труцца часам задужа блізка) ён прышчаміў бы, каб пад зад падніхнуць, але ж машыны той! — зачапі і раструшчыш, няйначай, як цацачную. Адказвай потым за аматара. Ці за аматарку! — скамячыў пачак «Прымы» ў руцэ Каляндра, бо якраз у той момант, як падумаў, адна

з іх, на белым «жыгулі» віхлянулася перад самым капотам.

Злёгка прытармазіў, пракаўтнуўшы няказаныя словы, закурыў, зіркнуў на гадзіннік: да канца змены заставалася дзве гадзіны. Яшчэ адзін рэйс. Апошні.

«Водпуск узяць, ці што? Прыдумаць якую хваробу і папрасіцца ў водпуск?» — мільганула думка. Але мільганула і знікла, і Каляндра, зацягнуўшыся і не адчуваючы смаку цыгарэты, сплюнуў уздых: хто б яго адпусціў зараз, у канцы квартала, калі і плац і прагрэсіўка пад пагрозай? Па тэлевізары паказваюць, што пачалося засяленне новага мікрараёна, а мікрараёна таго — адзін здадзены пад засяленне дом ды з дзесятак распчатых. А ўжо пляцоўкі вакол... Пакуль праціскаўся МАЗам паўз завалы і вагончыкі да свайго аб'екта, і бога і д'ябла і ўсе паверхі будтрэста да самага верху неаднойчы звыклымі словамі абкладзе: будавацца раён будуюцца, а парадку яшчэ тры-чатыры гады па завяршэнні будоўлі не будзе. Гэта ўжо як піць даць. Не на першым аб'екце Каляндра працуе. Яму што. Ён за рулём. І з кабіны можа не вылазіць, і пазіраць неабавязкова: ёсць каму думаць, не адзін жа, відаць, і зарплату і прагрэсіўку спраўна атрымлівае — і за парадак непаведзены таксама...

— Правей, правей давай! Не бачыш, ці што?

Каляндра высунуўся ў акно, азірнуўся на хлопца ў заляпаным цэментам камбінезоне і жоўтай касцы. Націснуў на тормаз, спакойна прытушыў цыгарэту і яшчэ раз агледзеўся, абмінуўшы позіркам няпрошанага дарадчыка. Трэба было ўзяць бліжэй да крапа і правей, але ж МАЗ не «жыгуль», яму прастора патрэбна.

Цыркнуў слінай, павярнуў ключ, надаў машыну крыху наперад і лявей, каб льга было вывернуць...

— Сукіі ты сын, хлопец.

Зноў — як заўсёды нечакана і вельмі выразна — правовіў незнаёмы голас. Дзесьці за спіной. Каляндра нават міжволі азірнуўся цераз плячо: гэтак блізка, гэтак выразна прагучалі словы, быццам ён, Каляндра, вазіў голас з сабой у кабіне. Насланьне, ды і годзе! Які голас? Чый? У заднім акенцы зварухнулася і, падчэпленая тросамі, паплыла ўгору і ўлева бетонная панель (чуваць было, як напружана парывае крап, упраўляючыся з ёю), значыцца, хвіліна-другая — і можна было ад'язджаць. Вось разганецца, развіне Іван ва ўсю шырыню плечы, прыціскаючыся да спінкі, колькі раз сашчэпіць і расцісне пальцы рук —

і можна ад'язджаць: ён жа, задумаўшыся, і матор не выключыў.

Роўны, спакойны гул матора перапыніў, адсунуў думкі, але толькі на момант, бо ўжо ў паступны момант, звыкла паціскаючы на газ, Каляндра адчуў, што непрыемныя, непрыемна абрывістыя згадкі зноў вярнуліся, зноў пачалі штурхацца, спрачацца, выцясяць адна адну. То раптам выплываў з памяці круглы, амаль бязбровы і таму як бы здзіўлены ўвесь час твар Мані Сцёпчыкавай, тышкоўшчыцы з пятага ўпраўлення (яна ўсё падсмейвалася, усё абяцала, што народзіць свету малога каляндрыка — гэта ў яе сорак два!). То, ледзь не адначасова, растружваючы Манін твар і Манін прастуджаны смех, прытарможвала побач з яго машынай сваю «Волгу» з кубікамі Валя («Як жа яе? Зубкова? ці Зуйкова?») і колькі імгненняў дыміла, па-мужчынску камечачы ў губах цыгарэту і слухаючы яго, Іванаву, балбатню. То, ледзь расплываўся дым Валінай цыгарэты, пакручвалася перад невялікім квадратным люстэркам у яго пакойчыку Зоя — пакручвалася, пакручвала ўкруг шыі бліскучы лапцужок... Потым зноў падсмейвалася Валя, каб праз момант твар яе стаў падобны на размытую сонцам ружовую пляміну і ў гэтай пляміне, як у рамцы, пачаў праяўляцца новы воблік. Гэлі, прадаўшчыцы з хлебнага. Ці ўдовай Дзяменцеўны, былой інтэрнацкай камендантшы. Ці Марыі з камвольнага...

Не, усё гэта было не тое. За што б каторая — а то і ўсе разам! — папікалі яму, Каляндру? З якой бы з іх і калі ні быў — незадаволеных не назіралася. Ён бы заўважыў, калі б што. Не заўважаў. А ўсё таму, што дамаўляўся ў першы ж вечар: ніякіх ахаў! Любіш — не любіш, пагукаеш — не пагукаеш... Гэта ўсё не яго гульні. Кожнаму хочацца цяпла? Кожнаму. Прырода сваё патрабуе? Патрабуе. Навошта ж ускладняць? Так і казаў заўсёды. І яго, Каляндру, разумелі. Цанілі.

Не, усё гэта было не тое. Тады што?

Згадаў раптам Геніка. Сыраеда. Тры дні таму расказаў яму пра голас — той не адразу і зразумеў. Утаропіўся — вочы па яблыку:

— Ты гэта не таго, гы-гы-гы?

— Не таго.

— Не піў, кажу? — пасур'ёзнеў, учуўшы, відаць, злосную яго разгубленасць.

— Калі гэта я піў да мух у галаве? — не абурываўся, адмахнуўся Каляндра.

— Дык мо гэта... як яго?.. галюцынацыя?

— Дураць, ёлка-палка! Я яму пра голас — пра жапочы голас! — а ён: галюцынацыя, — паспрабаваў абурыцца, але ўсёй злосці, што сплюнуў пад погі цыгарэту. — Усіх дам, знаёмых і не вельмі знаёмых, перабраў. Для прыліку. Абрэда слухаць адно і тое ж. Ажно не! Каторы дзень вяртаецца голас. Талдычыць і талдычыць сваё.

— Слухай! А мо маці дзе...

— Скажаш такое: ма-ці!

Адвергнуў як адрэзаў.

Але адрэзаць адрэзаў (каб Генік не прыставаў абы з чым), а думка запала. Які час нават трывожыла: пасля таго, як атрымаў сваю аднапакаёўку ў Дразні і пераехаў (два месяцы — два з паловай, лічы, мінула), не тое што рубля маці не выкраіў са сваіх расходаў, не паслаў, а і ліст напісаць не сабраўся, адраса свайго не паведаміў. То рамонтам займаўся, то спешна якую такую мэблю расшукваў (не ўсё ж на казённых ложках спаць!), то з магарычамі (не аднаму трэба было паставіць) разбіраўся. Звычайная справа з пераездам!

Мог, канечне, напісаць ліст. Не сабраўся. Закруціўся. Такое здаралася зрэдчас. І раней. Зараз жа і прычына важкая была: з чаго раптам яму, Каляндру, было папракаць сябе? Старую ён не забываў: пісаў калі-нікалі, грошы пасылаў калі-нікалі. Усё як след. Вось і пасля той гаворкі з Генікам ператрос кішэні, чырвонец перахапіў у хлопцаў і адправіў у недалёкую матчыну Слабаду трыццаць рублёў. Для супакою, як кажуць. Бо маці — гэта маці. Нават калі састарэе. Што ён, Каляндра, гэтага не разумеў?

Не, з памяццю ў Каляндры было ўсё ў парадку: усё ён памятаў, нікому не даў бы сябе з панталыку збіць. Ды і якая гэта маці ні за што ні пра што сына будзе папрокамі тузаць? Маці — гэта маці. Калі што і пакрыўдзіць яе, дык даруе. Разумее ж, што сын у сталіцы не бібікі б'е, працуе. Таму і рассусольваць не было чаго. Ён, Каляндра, і думаў пра гэта, бо Генік прыпомніўся.

— Правей, правей давай! Не бачыш, ці што?

Каляндра, крыва ўсміхаючыся, змераў паглядам знаёмага хлопца ў заляпаным цэментам камбінезоне і жоўтай касцы, паціснуў на тормаз і рукою падазваў яго да кабіны. Калі той наблізіўся, ужо цішэй паўтарыўшы сваё: «Не бачыш, ці што?», высунуўся з акупа, схіліўся, наколь-

кі льга было, і разам з крывой усмешкай выдыхнуў таму проста ў твар:

— Ты што, ёлка-палка, з МАЗам не размінешся? Памагчы?

І паціснуў на газ. Матор узвыў, машына тузанулася (звыкла загадаў сабе: «Цішэй! Цішэй!») і рушыла: навобмацак падаў бы яе да крапа Каляндра, не тое што...

Разгрузіўся, не выходзячы з кабіны. Нават у люстэрка не пазіраў. Сядзеў. Курыў. Зрэдку паводзіў рукой, адганяючы дым. Адганяючы думкі. І голас, калі б той схацеў раптам зноў вярнуцца. Спрабаваў прыкінуць, каму з дам пазваніць, каб разбавіць вечар. Не атрымалася. Нічога вартага не знаходзілася. Ніводнае імя чамусьці Каляндру сёння не грэла. Нічога не грэла. Хіба што футбольны матч, які трансліравала ўвечары тэлебачанне. Не зацяты балельшчык ён, Каляндра, быў, не, а ўсё ж, як кожны нармальны мужык, з простаі цікавасці праседжваў перад экранам, па якім гапялі мяч знаёмыя ўсім і кожнаму ігракі. Ды і абмяркоўваць потым, з кім ні загавары, было што: як-ніяк — тэма, якая давала выплеснуць усе нават не хадавыя словы, калі хто аматар да іх. Ён — не аматар, а пагаманіць — чаму б і не пагаманіць.

Пазвоніць Геніку, вырашыў ён. Адразу пасля матча і пазвоніць. Мо вырвецца той ад сваёй Светы па гадзіну, зазірне: праз квартал жа зараз жыве, не праз увесь горад ехаць, як раней. «Не праз увесь жа горад...», — круціў, пакручваў Каляндра адну і тую ж думку, абы не ўслухвацца ў згадкі, што добра-такі натлумілі за дзень галаву. Дзень заканчваўся. Закончыўся, лічы. Бо вось жа ўжо ўехаў Каляндра ў двор аўтабазы — колькі паваротаў руля, і машына паслухмяна застыла на сваёй стаянцы.

— Што гэта ты? Язык праглынуў, калдобіну пераязджаючы? — здзіўлена зірнула паверх акуляраў Ігнатаўна, стары дыспетчар, калі Іван моўчкі падаў ёй пуцявыя дакументы.

— Есці хачу, — буркнуў першае, што прыйшло на розум.

— А-а! На, — сунула яна яму яблык, — грызі, а то дадому не дабярэшся.

І засмяялася.

— Мяне пачаставалі, а я цябе частую. Еш, еш! — дала, заўважыла яго рух і нахмураныя бровы. — Не глядзі, што жартую. Ад чыстага сэрца...

— Дзякуй, Ігнатаўпа, — сунуў у кішэню яблык Каляндра.

Есці ён не хацеў. Нічога, папраўдзе, не хацеў. Таму абмінуў, прывітальна падняўшы пад галавой руку, гурт хлопцаў, што, паз'язджаўшыся пасля змены, абменьваліся анекдотамі (па выбухах смеху чуваць), і пашыбаваў дадому: гарачы душ, бутэлка піва — і настрой вернецца, ён быў загадзя ўпэўнены. Не першыня! Пры адной думцы пра душ і пакінутую ў халадзільніку бутэлку «жыгулёўскага» цяплей на душы стала. А то голас! І каб жа чый зверху ці адкуль там яшчэ сыходзяць сёння галасы...

— Сукіп ты сын, хлопец!

— Ды пайшла ты!.. — не стрываў Каляндра і паслаў тую, каму належаў грудны, глыбокі, з ледзь прыкметным прыдыханнем голас, куды далей: ён ужо, расправіўшы на плечыках скураную куртку і выцягнуўшы з халадзільніка злёгка запацелую бутэлку, збіраўся ў душ.

І тут у дзверы пазванілі. Раз. І другі. Ён кінуў ручнік на крэсла і пайшоў адкрываць.

— Каляндра? Іван Восіпавіч? — калупаючыся ў паштовай сумцы, запытала жанчына.

— Каляндра. Іван Восіпавіч.

— Ваш грашовы перавод вярнуўся. Атрымайце.

— Як вярнуўся? — не зразумеў той. — Які грашовы перавод?

— У вёску Слабада Асіповіцкага раёна, — падняла на яго стомленыя вочы жанчына. — Вось. Вы пасылалі?

Каляндра ўзяў у яе з рук запоўнены ім тры дні таму паштовы бланк грашовага пераводу на трыццаць рублёў: наўскос, там, дзе ён звыкла, машынальна вывеў матчыя адрас, чырвоным алоўкам было напісана: адрасат памёр.

Кандыдат у шчасліўчыкі

У музыцы ёсць штосьці д'ябальскае. Што? Хто яго ведае! Вызначалі, вызпачаюць па-рознаму, ды піводнае вызначэнне ўсё роўна пічога не тлумачыць. Кожны раз, калі дотык чуйных пальцаў будзіць клавiшы раяля ці прымушае трымцець, спяваць струны гітары, у кожным сэрцы (у кожным! — што б там ні казалі іх уладальнікі) зрушваюцца, прыходзяць у рух забытыя спомiны, згаслыя летуценні, заляжалыя і ўжо трохі падсутыя ад абьякавага абыходжання з імі спадзяванні. Здараецца, канечне, што бязладны, хаатычны рух гэты, зачараваны гармоніяй гукі, хутка аціхае, прынёсшы палёжку ці хоць бы ўздых палёгкі (так і бачацца малітоўна складзеныя рукі і ўзнятыя ўгору вочы, у якіх у цені вейкаў, стаіліся, чакаючы свайго часу, чорцікі). Здараецца. Але часцей, калі гучыць, размываючы ўсе запоны і забароны, якое-небудзь адажыю, а то і простае, зусім просценькае танга, адбываецца іншае. Міжволі. А то і супраць волі. Быццам яго, Дубікава, воля натыкаецца на чыюсьці большую, мацнейшую — і адступае.

Ды чаго там адступае! Знікае. Калі ён ужо не ён. Калі ён, ва ўладзе немаведама як і адкуль узніклых пачуццяў, ператвараецца ў губатага маладзёнка з яго палкай прагай абдымацца, ціскаць у абдымку, распранаць пацалункамі любую легкадумную істоту, што трапіць у гэту хвіліну пад рукі.

Ужо ж, хто ў гэтым свеце, найлепшым ад усіх, супраць жанчын? Ці супраць іх легкадумнасці? Наадварот. І тым іх легкадумнасць да твару і такім як ён, Дубікаў, яна па душы: як бы інакш упраўляўся з каторай? Нават какецтва іх (хоць там адчуваецца хутчэй д'яблава рука, чым богава) ім не шкодзіць. У пэўнай ступені. Тут дзвюх думак быць не можа. І ўсё ж...

Не, Дубікаў быў не супраць жанчын, не супраць іх характа, іх легкадумнасці, какецтва і чаго там яшчэ. Не. Ён быў супраць устаноўкі прыроды на тое, што кожны — і ён, Дубікаў! — павiнен падабраць сабе жанчыну пад пару (часова ці — свят, свят, свят! — да скопу). Пад пару...

Адно ўжо гэта насцярожвае. А далей жа — яшчэ горш. Жапчына — знаёмая — жадапаная — каханая, — як (падумаш, так і пазываш!) становіцца проста жонкай. Толькі жонкай. Хочаш — з перасоленым або недасоленым супам еш, хочаш — разам з цешчай, цесцем і ўсёй іншай раднёй упараўляй і на руках насі, хочаш — адпусці і следам ідзі, інтэлігентна высочваючы і вынюхваючы. Як хочаш. А калі ён — не хоча?! Калі не хоча, і ўсё тут?

Хтосьці ўсміхнецца на гэта: справа ясная, маўляў, — на малацэ абпёкся, вась і на ваду дзьмуць пачынае. Ні-якім чынам. Ні-ні. Не было. Не апякаўся. Не жапіўся! Мог бы. Нават сабраўся быў аднойчы. Але, як кажуць, лёс мілаваў. З таго часу і да музыкі ў яго насцярога. Асабліва ў людных месцах. Сабрацца, пасядзец з сябрамі, пагама-ніць, прапусціўшы кілішак (кілішак, не болей!) — гэта калі ласка. А як толькі даходзіла да касет або новых дыскаў — Дубікаў быў, што называецца, пас. Развітваўся і ішоў слухаць запісы дамоў. Так было надзейней. Спакайней. Калі і званіла каторая са знаёмых і потым заязджала, дык без лішніх прэтэнзій. Без ілюзій.

А тут нечакана... Не, трэба ўсё на парадку: самымі важнымі, урэшце, могуць аказацца дэталі самыя пязначныя на першы погляд. Дождж, да прыкладу, — тое, што з рапіцы сеяўся чыста асепні, ніяк не ліпеньскі дождж і Дубікаў трохі нудзіўся ў сваёй халасцяцкай кватэры. Альбо тое, што дзень быў не проста нядзельны, а імяніны — трыццаць першы імяніны дзень Дубікава (факт хоць і не вельмі знамянальны, але шмат што з далейшага высвечвае). Альбо нават тое, што і двух месяцаў не мінула, як Дубікаў, абараніўшы кандыдацкую, паладзіў і адбыў з гэтай нагоды банкет (у «Журавінцы», па ўсіх правілах) і таму дасюль не аддаў пазыку і жыў сціпла, зусім як у студэнцкія гады (яму і ў галаву не прыйшло б запрашаць у гэты дзень сяброў). Ды ці мала што яшчэ, што спатрэбіцца па ходу расказу!

Дык вась, з рапіцы сеяўся дождж. Дробны, нудны, ён фарбаваў усё ў шэрае і паганяў дрымоту: хвілінамі нават літары з-пад галоўкі стрыжня распаўзаліся па старонцы, і калі б не шчыраваў зноў і зноў упарта і неадступна Дубікаў, іх было б не сабраць. «Пэралічаныя імёны, зразумела, не вычэрпваюць «традыцыйных рэсурсаў», якія змяшчае ў сабе наша спадчына. Трэба мець на ўвазе таксама, што побач з традыцыямі са знакам «плюс» жывуць традыцыі са знакам «мінус», якія замінаюць...» — старан-

на выводзіў ён у сшытку, на вокладцы якога значылася тэма новай навуковай работы. Слова буксавалі, работа не ішла. Мо таму, што замінала думка, пяўцянная і пібыта чужая, што, мільгануўшы, засела ў ім і не-не ды і падавала знак, не-не і даводзіла сваё подленькае: навошта так шчыраваць, калі нікому ні ў навуцы аб літаратуры, ні ў літаратуры работа ніколі не спатрэбіцца, як не спатрэбілася папярэдняя? Навошта рабіць выгляд, што верыш...

Дубікаў адмахваўся ад думкі, як ад надакучлівай мухі: ён быў шчыра перакананы, што верыць, верыў — калі не ў неабходнасць, дык у патрэбнасць сваёй працы, свайго месца ў жыцці і ў навукова-даследчым інстытуце. І думаць тут не было чаго. Увосень гэтай новай работай, напісанай за два-тры месяцы, заявіць пра тэму, а там — працу, распрацоўвай яе, рыхтуй глебу для доктарскай! Пэўна ж, як на сённяшні дзень, куды лепш, куды больш практычна займацца фальклорам, фальклорнымі даследаваннямі: па-першае, не толькі можна, а і ганарова (пра духоўны скарб народа дбаеш!), па-другое, падтрымліваецца грамадскасцю не адно дома, а і ва ўсім славянскім свеце (адна, дзве замежныя камандзіроўкі гарантаваны!). Як ні паглядзі — лепш. Выгод больш. Больш — ды вось познаўсяміў, што больш: не выкідаць жа кату пад хвост усё зробленае. І начальства не любіць тых, хто навідавоку ў яго мітусіцца, ад адной да другой тэмы кідацца пачынае.

«Побач з традыцыямі са знакам «плюс» жывуць традыцыі са знакам «мінус», якія замінаюць...» — перачытаў ён канец недапісанай фразы і перакрэсліў яго. Потым, падумаўшы, аднавіў (тут было што пакруціць) і, не дапісваючы, адсунуў аркуш. Уключыў і выключыў настольную лампу (святло яе не расейвала шэрань), адкінуўся на спінку крэсла, прыкрыў далонню вочы. Здавалася, задрамаў. Ды і задрамаў, відаць, бо, калі ўзарваў цішыню накой тэлефонны званок, Дубікаў раз і другі раз трасянуў галавой, выходзячы са здранцвення правёў па твары, зверху ўніз, разамлелай рукою ўключыў лампу і толькі потым падаўся да трубка.

— Вас слухаюць.

— Вітанне, Дубікаў! Не чакаў? Думаў, не ўспомніць пра цябе Сцяпан, як ты пра яго не ўспомніў, ступень замочваючы? Думаў, знік Сцяпан, выпарыўся ў атмасферу, выконваючы школьную рэформу? Не, братка, не з такоўскіх я! І рэформа не першая, і я, братка, не апошні.

— Ды чакай ты, Братка,— па даўняй студэнцкай

звычцы скарыстаў ён замест прозвішча мянушку і, заўважыўшы гэта, усміхнуўся. — Адкуль ты ўзяўся? Адкуль звоніш?

— Усё адтуль! Са сталіцы! Пасля правінцыі яна яшчэ больш вабнай бачыцца: душа так і рвецца вопкі. Чуеш?

— Жалезнае скрыгатацце чую, — засмяяўся Дубікаў. — Гэта ты маеш на ўвазе?

— Угу. Толькі яшчэ і тонкі дзявочы смех — праз жалезнае скрыгатацце. Няўжо не разабраўся?

— Чакай, чакай! Нешта я не ўразумеў. Які дзявочы смех? Чый?

— Так табе ўсё адразу і скажы! Мы ўжо едзем. Едзем, братка. Да цябе. Уразумеў? — не казаў, выкрыкваў той, і выкрыкваў што ёсць моцы: Дубікаў моршчыўся, крыху адводзячы ад вуха трубку.

— Ды хто «мы»? Хто «мы», ты можаш спакойна сказаць?

— Мы, Сцяпан Першы і яшчэ сёй-той з добрых людзей, — паддражніў той і, заканчваючы гаворку, гучным — на публіку — шэптам дадаў: — Усе — свае, братка. Нікога выпадкова на праспекце не падабраў. Не падбіраў.

У трубцы запікала. Дубікаў памарудзіў колькі імгненняў, быццам усё яшчэ чакаў нейкага тлумачэння і паклаў яе на месца. Зглынуў усмешку. Міг-другі сіліўся скласці ў памяці партрэт былога аднакурсніка — згадвалася ж адно няўключная, мядзведжая постаць таго ды колькі адметных прыкмет. Чамусьці ўсе паасобку. Асобна — валасы, што скрозь, колькі б Сцяпан ні зачэсваў іх, стаялі тырчком укруг галавы. Асобна — занадта рэзкія для яго несуразмерна вялікай фігуры жэсты рук (як вятрак побач працаваў!). Асобна — шырокую, да вушэй (зусім не ў пераносным сэнсе) усмешку... Яны не тое што сябравалі калі — доўгі час жылі ў адным інтэрнацкім пакоі і, хоць розніліся ва ўсім (і відам, і целама, і памкненнямі), не адчувалі адзін да аднаго, мо і з розных прычын, непрыязнасці. Гэта, відаць, і падштурхнула таго: столькі год мінула, а вось жа расшукаў, названіў!

— Мы Сцяпан Першы! — паддражніў яго Дубікаў уголас і засмяяўся, і, адчуўшы палётку, крутануўся ў крэсле, агледзеў пакой: дзявок жа той вёз! Агледзеў і застаўся задаволены аглядам. Хвалявацца не было прычып. Аднойчы заведзены парадак парушаўся рэдка. Гэта было зручна. У выпадку чаго як зараз, не трэба мітусіцца...

Званок у дзверы перапыніў яго развагі («Вось жа,

узвей-вечер! Няйначай, зпізу, з аўтамата званіў!») і змусіў Дубікава аглядзець самога сябе.

Колькі крокаў і — адразу за шчаўчком замка — ужо цясніла, адцясняла яго ў пакой аграмадная Сцяпанавыя постаць і хуткая яго скорыгаворка:

— Ну, дай глянуць на цябе, братка! Дай абняць! Бач, бач на яго — кан-ды-дат! Кандыдат, нічога не скажаш! І росту набраў і вагі, і імя ў павуцы пабыў, і штанцы фірмовыя! Усё як след. Як хацеў і як павінна! Шчасліўчык, ды і годзе! Дзевачкі, зірніце на сучаснага шчасліўчыка: кватэра ў сталіцы, ступень у кішэні, а яшчэ ж і імяшнік, чорт вазьмі!

Дубікаў не мог уставіць ні слова. Нават павітацца з гасцямі не мог, бо той камячыў яго ў абдымку, пакручваю так і гэтак, быццам любуючыся, — ведаў жа, што з яго мядзведжых рук не так проста вырвацца, і ўсё гаварыў, прыгаворваю:

— Думаеш, Братка так сабе заехаў? Думаеш, Братка забыў, як цэлым будатрадам дваццацігоддзе тваё правілі, да раніцы пры святле поўні пад дзве гітары танцавалі! Не-е, такое не забываецца! Маладзейшыя мы былі, гэта праўда. Але ж і зараз нішто сабе. Як, дзевачкі? Як вам Дубікаў? Ду-уб, дуб! і росту набраў і вагі. Пойдзем да стала — дзе тут у цябе стол? — у нас усё з сабой, не хвалюйся. Гэта — Жэнік, Света, Валя і Люба — можаш не запамінаць, разбяромся! Усе універсітэцкія. Толькі тады, калі мы з табой, братка, універсітэт заканчвалі, яны толькі пачыналі...

Час — спыніўся. На меншай меры, для Дубікава спыніўся. Бо ён ужо ні яму, ні сабе не належаў. Усміхаўся, рухаўся, штосьці адказваў, паказваў, дзе ў яго стаяць бакалы, падстаўляў свой бакал пад пеністы струмень, абдымаў якуюсьці з дзяўчат за плечы — усё так, але між тым не прасунуўся ў часе з той самай хвіліны, як адчыніў на званок дзверы, ні на хвіліну. Усім — і часам! — распарыўся Братка, вэрхал у кватэры стаяў, якога тут спрад-веку не было, смех чуўся адусюль, словы танулі ў агульным гуле і гэтым смеху, шампанскае, хоць яго прывезлі, здавалася, усяго тры бутэлькі, не капчалася... Ні адразу, ні потым — ніколі! — не змог бы вызначыць Дубікаў, каму якія словы ў гэтым вэрхале належалі: словы ўспырхвалі тут і там, словы кружыліся, словы самі сабой аціхалі, каб зноў загучаць педзе ў другім канцы пакоя:

— Школа — сёння галоўнае, але не ў школе справа!

— Навошта лічыць гады? Маладосць — душэўны стан...

— Я не сонейка верх лесу сушыць!

— Чакай, ды не вельмі. Удагонку, як той казаў, не нацалуешся.

— У школе настаўнік хто? Ніхто!

— Прытушы вейкамі позірк, спаліш Дубікава.

— А я веру: да катастрофы не дойдзе. Жыццё ж такое кароткае, такое кароткае...

— Хочаш, на адзін камплімент падоўжу?

— Сёння на інтэлігенцыі — важная задача...

— А музыка ў гэтым доме ёсць?

— Хлопчыкі, хто разбіраецца ў тэхніцы? Жэнік, трэба ўключыць...

Час спыніўся. Нішто не закранала Дубікава. Хоць ён — усім нутром, усёй істотай — печаму радаваўся, але радаваўся (ён зрэдку гэта адчуваў) нібыта падсвядома: свядомасць у гэтым не ўдзельнічала. Праўда, тузануўся на апошнія словы, хацеў запырэчыць (зашмат людзей — а яшчэ ж і жанчыны!), хацеў сказаць, што музыку ён будзе слухаць пазней адзін, але хацеў і не сказаў. Пырэчыць было позна. Музыка ўжо гучала. Дзве пары ўжо абняліся.

— Дубікаў, што ж ты? — закрычаў яму Братка, і ўсе падхапілі: — Дубікаў, што ж ты?

І Дубікаў падняўся з крэсла, пашукаў вачыма, куды паставіць бакал, паставіў яго, урэшце, побач з распачатай новай навуковай работай (добра, што прыкрыў недапісаны аркуш папкай!) і ступіў да... Ён не ўспомніў, як звалі дзяўчыну, і супакоіў сябе сам, што гэта ў дадзеным выпадку было не так важна.

Словы раптам аціхлі. Усе разам. Была толькі музыка («Вальсы». Шапэна!» — пазнаў ён), і ў яе спакойным гучанні растварыліся словы, і ўсплёскі смеху, і памякчэлыя адразу рухі.

— Дзіўна і... пязвыкла тапцаваць пад Шапэна, — шапнула дзяўчына.

Дубікаў заўважыў, што ў яе сінія-сінія, да чарпаты, вочы, і злёгка прыгарнуў яе да сябе. Зусім злёгка. Амаль няўлоўным рухам. Адно каб адчуць топ, у якім паводзіць сябе далей. І адчуў, што яна прыпяла ласку: не зрабіла руху насустрач, але і не наструнілася, абарацяючыся ад яго рук, ад яго дыхання. У абдымку была, а пібыта сама на сабе.

«Са мной і не са мной... Няіначай, сама музыка. Лёг-

кая, та-рам, та-рам, та-рам, і прасветленая, і гэта мне падабасца, падабаецца, падабасца! І мы можам не зважаць на ўсіх астатніх. Можам... Табе ж, як і мне, хочацца кружыцца, заміраць, нагойдваць дзіўную, дзіўна прыгожую мелодыю і зноў кружыцца. Табе гэтак жа весела, гэтак жа радасна!» — непрыкметна звярнуўся ён да яе ў думках і тут жа ўголос дадаў:

— Шапэн — чараўнік. Гэта яшчэ адно пацвярджэнне.

Яна не адказала. Здалося, яна зрабіла рух да яго. Але, мажліва, толькі здалося. Мелодыя новага вальса кружыла пакой, кружыла позірк, хоць тут ужо вальс быў ні пры чым: Дубікаў даўно ўжо нічога не бачыў, апроч светлага дзявочага локана, якога краналася яго дыханне. Дотык бязважкі, амаль няўлоўны, але ж прыкметнымі, добра адчувальнымі былі іншыя дотыкі: рукі — да пляча, рукі — да рукі, грудзей — да грудзей...

«Я ўвесь час помніў тваё цяпло, і тое, як яно пералівалася ў мяне, праз кожны выпадковы дотык, праз кожны дотык. Ты гэтага не заўважала. Ты не заўважаеш... Не слухаеш — п'еш музыку, ператвараючыся ў яе, і мне трэба ўвесь час цябе ўтрымліваць. Мне трэба ўтрымліваць цябе, вось і гарну, тулю цябе да грудзей. Табе ўтульна?»

— Як? Музыка скончылася? Ужо? — спытала яна, не зрабіўшы памкнення вызваліцца з абдымкаў.

— Не, не! — мацней абняў яе Дубікаў. — Трэба перавярнуць пласцінку.

— Перавернем?

З цяжкасцю адарваліся адно ад аднаго, у дзве рукі, абдымаючыся, пераставілі пласцінку. Шчоўкнула клавіша пуску і — яе рукі зноў абвіліся ўкруг яго шыі, яго рукі мякка слізганулі па яе спіне: музыка доўжыла і доўжыла імгненне. «Мог бы хто іншы сачыць за праігрывацелем!» — падумаў быў Дубікаў, але, хто іншы, не дадумаў. Ды і не было, здаецца, у пакой нікога іншага, нікога, апроч іх дваіх.

«Як доўга ты быў воддаль, далёка, так далёка, што я ўжо і спадзявацца перастала на нашу сустрэчу, перастала чакаць, што ўспомніш і пагукаеш, а ты — вось ён, ты... Успомніў. Музыка дапамагла. Та-рам, та-рам, та-рам... За сэрцам бы ўсачыць: б'ецца так гулка, што нават перашкаджае ўлоўліваць рытм. Та-рам, та-рам, та-рам! Божа мой, хіба была, хіба буду яшчэ такой шчаслівай? А ўсё — музыка, музыка, музыка!» — да самазабыцця аддавалася яна руху, кружэнню, танцу, але і ў руху, у кружэнні або ціхім

пакалыхванні на месцы адчувала ласку, пяшчоту рук, што абдымалі яе.

— Ён падслухвае нашы думкі, Шапэл,— крыху адкінула яна голаў, каб зірнуць на яго.

— І нашы жаданні,— аднымі вуспамі паправіў яе ён і тут жа крапуўся імі злёгка выгпунтай яе шыі. Зусім злёгка. Амаль няўлоўным рухам. Быццам яшчэ не давяраў таму, што адбылося, што адбывалася з ім, тут, ва ўсіх на вачах, і ўсё ж недзе далёка, у загадкава забытым ім мінулым.

«Я не напалохаў цябе? Не? Мы ж абое адчуваем гэту прагу — прагу вернутай музыкай чысціні. Абое... Усё, што было раней, было з намі іншымі, чужымі. Цяпер мы не чужыя, праўда? Цяпер ты не баішся маіх рук і маіх вуснаў, праўда? Словы прыйдуць пазней, потым... Калі ты сама... Ты не адхінула вусны! Ты... ты... Я ўсё дарую! Я ніколі не прыгадаю той вечар, твайго...»

— Ты сама вінавата, Ева!

Словы прагучалі так гучна, што Дубікаў ад нечаканасці як прыстыў да падлогі. І тут жа адчуў, як наструнілася ў яго абдымку дзясвоцае цела («Гэта ж я назваў яе імем той, з кім павінен быў ажаніцца!» — мільганула амаль абьякавае), і тут жа пачуў, што вакол ціха. Толькі іголка прайгравальніка (відаць, не спрацаваў аўтастоп) шкрабала па пласцінцы, і гук быў размерана-неспрыемны, ды на сцяне насупраць мерна цікаў гадзіннік.

Час азваўся рашуча, і ледзь Дубікаў, упершыню за вечар, падняў вочы на гадзіннік, гэтак жа рашуча ўдакладніў: дваццаць тры гадзіны дзясаяць хвілін. «Пазнавата для гасцей»,— падумаў. І толькі падумаў — бязвольна ўпалі рукі, адпусціўшы дзяўчыну: у пакоі нікога, апроч іх, не было.

— Я... Мяне Галяй завуць,— выплеснула тая на яго цёмную сінечу раптоўна згаслага, халоднага пагляду.— Я, як і вы, прыняла вас за другога. Толькі гэтым можна растлумачыць...

Што можна растлумачыць, дагаворваць не стала. Матлянулася паўз яго да століка, сарвала са спінкі крэсла сумачку і, сілком запавольваючы крокі, каб не пабегчы, намкнулася ў прыхожую, да дзвярэй.

— Я праводжу вас? — не крапуўся з месца Дубікаў, ды і спытаўся хутчэй машынальна, бо позірк яго гідліва блукаў па чорт ведае ў што ператвораным пакоі: на століку, унераменску з бакамі і недапітымі бутэлькамі шам-

панскага, валяліся агрызкі, сподкі з акуркамі, абгорткі ад цукерак і цукеркі, у вазе чэшскага шкла, перастаўленай на паліцу, тырчаў скручаны ў жгут капверт з-пад пласцінкі, кухонныя табурэткі тоўніліся ўкруг тэлевізара, у вазон, які толькі сёння раніцой Дубікаў старапна паліваў, былі ўткнуты выбітыя віном бутэлечныя коркі, адзін, побач з чыёйсьці пасоўкай, валяўся проста пад нагамі... І ўсё, да закурапага цяжкага паветра, было рэальным!

Здавалася, ён чуў, як бразнулі дзверы, але калі нарэшце зварухнуўся, адолеў міжвольнае здранцвенне, то пайшоў не да дзвярэй, а да акна. Адкінуўшы лёгкую цюлевуую штору, расчыніў яго паросцеж і з палёгкай удыхнуў свежае, волкае пачное паветра. Хвіліну-другую бяздумна, адно спіной адчуваючы непрыемны вэрхал забруджанай кватэры,— узіраўся ў цемру, да самага небакраю затканую асветленымі там і тут вокнамі гарадскіх гмахаў, а потым, быццам апамятаўшыся, хуценька разважыў, што павінен спусціцца ўслед за госцяй: ці мала што!

Калі выбег з пад'езда і завярнуў за вугал дома, сваю новую знаёмую згледзеў непадалёку, на бязлюдным аўтобусным прыпынку. Колькі крокаў — і гукнуў ёй. Гукнуў даволі гучна, бо тая махала «Масквічу», што адзінока набліжаўся і якраз мінаў яго, Дубікава.

— Галя! Чорт вазьмі...

Апошняе ён дадаў цішэй, злуючы і на гэтую Галю і на сябе.

Заскрыгаталі тармазы.

Тая азірнулася на яго голас і, пазнаўшы, перш чым сесці ў машыну (дзверка ўжо адчынілася), развітальна ўзмахнула сумачкай.

— Дабранач, кандыдат у шчасліўчыкі!

І бразнула дзверкай. Як колькі хвілін таму — дзвярамі.

Машына рвапула з месца, і Дубікаў, які практычна быў побач зусім, адчуў пах бензіну. Загарачыла ў горле. Ён первова пагладзіў шыю, падняў каўнер кашулі і зябка павёў плячамі. Вуліца апусцела. На момант здалося, што ён чуе, як шорхае па пласцінцы іголка не выключанага прайгравальніка.

Чужыя

— «Сама... сама!» Адзінку ўзвядзі ў любую ступень, яна дасць адзінку. Кумекаеш? Раней не дурнейшыя за нас жылі, а яны што казалі? Адна галава добра, а дзве... А дзве галавы лепш, казалі. Я з трэцяга аўтамата званю, улічы: апошняя «двушка». Не даслухаеш, аўкай у падушку, ясна? Як — што даслухаць? Трэці раз адно і тое ж разжоўваю: не бяры да галавы! Не бяры... Госпадзі божа мой, са скуры вылузваемся, тлумачыш, просіш, а яна толькі слёзныя лужыны перад сабой бачыць. Любіш — не любіш... Якое права? Якое права, я цябе пытаю? Калі, у якой на свеце бабы было тое права, я цябе пытаю? Губкі падставіць — гэта калі ласка. Спадніцу задраць — як не супраць, то чаму ж! Пуза пасіць — носіць не адна дурніца... Ты гэтага хочаш? Ах, табе непрыемна! Думаеш, мне ў тым вялікая прыемнасць — слёзы табе праз увесь горад тэлефоннай трубкай выціраць? Што? Не магу я прыехаць зараз. Не ма-гу. Вечарам. Калі ты, як я, плюнеш на свайго... калі ты... ка...лі ты...

Зіна невідучча хапаецца за паветра, памацваючы рычажок тэлефона-аўтамата, і высокі, прывабны, хоць і залішне даўгатвары юнак, які раптоўна — і што дзіўна: зусім нячутна! — з'явіўся ў прыадчыненых дзвярах, спакойна, перахопленай у паветры рукой дзяўчыны націскае на рычажок, адключаючы сувязь.

— Няёмка ж так заікацца перад сяброўкай, а? Ці мо гэта сябра, і я перашкодзіў...

— Кінь ты, Сяргей! — хмурыцца яна і тут жа разганяе хмурынкi ўсмяшкай, печакана лагоднай і прыгожай па яе непрыгожым, невыразным да сцёртасці твары. — Напалохаў так, што заікацца пачала. Адкуль ты тут, на праспекце, зараз? Адгул узяў?

— Бяры вышэй. Першы дзень як у адпачынку, усе вятры — па кішэні.

— Вятры? — гарэзліва адсунула яна яго плячом і выбралася з задушлівай кабіны. — А рэстаран — па кішэні?

— Ну, які рэстаран у гэткі вераснёўскі рапак! Толькі калі паценка згаладала...

— Яшчэ чаго! Так, да слова сказала.

— Мо на Камсамольскае возера? Пад сонца?

— Мне ж праз паўтары гадзіны ў бальніцу. Практыка пачалася.

— Тады прашу, — сагнуў у локці руку Сяргей. — Сквер пад Свіслаччу зараз калі і не бязлюдны, то лавачка ў засе-пі ліп для папенкі і яе расказу знойдзеца.

— Для якога расказу? — не зразумела Зіна.

— Як для якога! Куды, каму і навошта паненка так часта звоніць, да прыкладу.

— А-а-а! Дык гэта сяброўка мая, Люся-незачэпа, зака-халася сама не ведае ў каго і перажывае.

— Незачэпа... Гэта прозвішча гэткае?

— Мянуська. Да яе ўсе гэтыя гады піводзін хлопец не мог падкаціцца — гэта ў нас, у медыцынскім! — вось і пра-зваў хтосьці з іх. Прыліпла мянуська — не адарваць, а за-раз... Ат! — адмахнулася яна ад сваіх слоў і шчыльней прыгарнулася да Сяргея.

— Яна хоць прыгожая, твая Незачэпа? — чамусьці не хацеў перапыняць гаворку той, нават павярнуўся ў паў-абарота, чакаючы адказу.

— Хто? Люся? Яшчэ б! Самая прыгожая на курсе. Ды ты яе бачыў аднойчы, у мяне ў інтэрнаце, калі печакана прынёс білеты ў Палац спорту, на канцэрт Пугачовай... Праўда, яна амаль адразу развіталася і пайшла, ты не зга-даеш зараз.

Яны ўжо спускаліся па каменнай, вышчарбленай лес-віцы, якая вяла ад моста ў сквер, і Сяргей моўчкі падтрым-ліваў дзяўчыну, ступаючы крыху паперадзе. Не азваўся ён і на набярэжнай. Адпусціў Зініну руку і, абагнаўшы яе на два-тры крокі, ішоў, тварам да яе і праспекта — і со-печныя бліскі мякка крапаліся яго твару, яго светлага шэрага позірку і, здзьмутыя рухам, знікалі, таялі, каб праз момант зноў з'явіцца, асвяціць рантоўную задумлівасць Сяргея.

— Глядзі, качкі! — Збочыўшы, узмахам рукі прыкрыў-шы твар, быццам адгарадзіўшыся ад гэтай задумлівасці хлопца і рантоўнага, незразумелага свайго пэпакою, імклі-ва кінулася да парапета Зіна. — І як шмат!

Падышоў, зірнуў на ваду і Сяргей. На цёмнай вадзе — цёмныя качкі... Відовішча больш прыемнае, чым прыго-жае. Качкі нават зімавалі не адну зіму ў горадзе, і мілча-не часта, зусім як яны зараз, падоўгу цікавалі за птушка-мі, звыкаючыся з іх нечаканым суседствам. Нечаканым і

прыемным, што там ні кажы. Адразу згадваліся вольныя балоты і лугавіны, адкуль яны прыляталі — і адгукалася згадцы душа, не адна душа тут, на пабярэжнай.

— Не холадна? — не паварочваючыся да Зіны, абняў яе за плечы Сяргей.

Яна адказала даверлівым рухам пасустрач: усё добра, яна рада гэтай выпадковай сустрэчы, яна марна пачала думаць, што штосьці ў іх адносінах за апошнія паўгода непапраўна змянілася, — яна па-ранейшаму патрэбна Сяргею, яна патрэбна яму, як ён ёй.

Зіна гарнулася да Сяргея, адчуваючы салодкае, шчымлівае наколванне ў целе, як заўсёды, калі ён быў побач, калі ён прагнуў яе цяпла, яе пяшчоты. Няхай не адзін месяц прамінуў пасля апошняга іх спаткання — Сяргей жа знайшоў яе, знайшоў! Значыцца, помніў яе пацалункі, помніў і па-ранейшаму гарнуўся, прыгарнуўся. І хто ведае... Узрушаная сваімі думкамі, яна дрогка прыпала да хлопца, да яго грудзей, узяла невідуччы пагляд, пацягнулася за ім вуснамі і стала шукаць — і чамусьці не знаходзіла — гарачых хлапечых вуснаў. І калі Сяргей — сам — пацалаваў яе, аціхла, абмякла.

— Пойдзем сядзем?

Сяргей, хоць і не адхінуў яе, запытаўся спакойна. Холадна, як здалося Зіне, і думка гэта адвразіла яе, вярнула разважлівасць і цёплай: не ўсё было па-ранейшаму — штосьці новае, незнаёмае з'явілася ў Сяргею, нават у яго голасе.

— У мяне мала часу.

— Я помню. І буду ўвесь час пазіраць на гадзіннік.

— А хто ж тады будзе пазіраць на мяне? — паспрабавала яна схваць свой цёплай за жартам.

Сяргей засмяўся:

— Пацэнка гэтка ж калючая, як і ўчора!

— Учора? — фыркнула Зіна, і ў яе раздражнёна і перпрыгожа зморшчыўся твар. — Для цябе паўгода прамільгнулі як адзін дзень?

— Хіба паўгода? — паддражніў той.

— Госпадзі божа мой, яму — смешна! Яму смешна, а не прыкра. Ведама ж, відаць, не адной гэткай, як я, дурніцы галаву ўскруціў, а я...

— А ты, — узяў у далоні яе твар Сяргей і пачаў лёгка пахітваць яго з боку ў бок, — ты ў нас піколечкі не дурніца, і не нарадзіўся яшчэ той чалавек, які змог бы ўскружыць гэту разумную галоўку.

— Ты ж ускружыў,— памкнулася яна адхінуць яго далоні.

— Я?! Пацешка завалодала мною з першай жа сустрэчы так проста, быццам рабіла гэта — з кім хацела і калі хацела — усё жыццё. І запырчыць не паспеў.

Цяпер ужо Сяргей яўна смяўся з яе раптоўна ўзніклай даверлівасці, з яе паўнага вываду, што ўсё засталася на-рапейшаму, што нічога ў іх абаіх і ў іх жыцці не змянілася. Здавалася б, зразумеўшы гэта, Зіна павінна была б пакрыўдзіцца, раззлавацца і пайсці — кінуцца прэч ад яго, а яна з лёгкім уздыхам вызваліла з Сяргеевых далоняў свой твар, пібыта згаслы, пастарэлы ў адно імгненне, і апусцілася на лаўку.

— Прабач. Штосьці я не тое кажу,— прысеў побач Сяргей.— Мы сапраўды даўно не бачыліся. Як ты? З кім ты?

— Можна не адказваць? — цяпер ужо Зіна пакпіла з яго.

— Капечне, капечне! Спадзяюся, ты ўсё ж паплакала трошкі, як твая сяброўка...

— Не спадзявайся. Не плакала,— суха прамовіла яна, падымаючы на яго вочы, а потым яшчэ і змякчыла сказанае: — Шкадавала, праўда. Нейкі час. Мы маглі б сустрэцца зрэдку: колькі ж раз адагравалі адно аднаго.

— А каханне, Зіна?

Ён упершыню назваў яе імя, ды яшчэ ў такім спалучэнні: «А каханне?..», і Зіна пакрыўдзілася. Тры гады таму, калі, здавалася, яна кахала Сяргея — калі яна магла яго пакахаць! — той высмеяў яе паўныя спадзяванні, яе несучасныя прэтэнзіі. «Каханне? — смяўся.— Старая казачка для ідэалістак! Хто гэта сёння ўсур'ез ставіцца да казак, няхай сабе і вельмі прыгожых? Спадзяюся, не медыкі, якім лепш, чым каму, вядома, што, як і адкуль расце... Давай прасцей, Зін. Што мне ў радасць — і табе не будзе ў крыўду». Тады яна не пакрыўдзілася, пакрыўдзілася зараз. За тыя, рапейшыя, словы.

Яна яшчэ спрабавала стрымацца, зглынуць горыч гэтай крыўды, але тая як захрасла ў горле — яе хутчэй можна было сплюнуць... Ад папружання забалелі пальцы, якімі Зіна ўпілася ў край лаўкі, балючая зморшчына скрывіла яе вусны.

— Ка-ханне? Ты сказаў: каханне?! — адкінулася яна на спінку лаўкі занадта рэзкім рухам, бо суха, здзекліва рыпнула якаясьці расхістаная дошка і яе рыпенне аддало-

ся ў Зіне глухім болем.— Калісьці ты сцвярджаў, што каханне — не для такіх, як я: ні жару ні твару, маўляў... Быццам сэрцу, каб біцца, каб балець — каб гарэць! — абавязкова патрэбна прыгожая абгортка, быццам толькі характэрна валодае жывой сілай, жывой прагай!

— Зі-на!

— Што — Зіна? Думаеш, з Зінай можна гуляць, калі ўздумаецца, калі пяма нічога лепшага пад рукой? Прылашчыш — і прыхінуся? Ды ты... ты зламаў ува мне каханне, перш чым яно абудзілася, бо так табе было зручней, так можна было ні пра што не думаць.

— Я думаў: спатканні былі гэтакімі ж прыемнымі для цябе, як і для мяне. Я памыляўся? — углядаўся ў дзяўчыну, здзіўлены нечаканай злосцю ў яе голасе, у яе твары, Сяргей.

— Прыемнымі — непрыемнымі... Ёсць жа не толькі гэта. Па начах, калі застаешся адна, калі не спіцца — калі пачынае ўгрызацца ў душу трывога: а далей? як жыць далей? — куды ад сябе дзецца? Куды — ад гэтых васьм пытанняў? Ты, другі, трэці... А хто — адзіны? Хто — для мяне, такой, як я ёсць, няскладнай, з невыразным да сцёртасці тварам? Ці і сапраўды каханне — не для такіх, як я?

Рэзкія, балючыя Зініны словы (яна сама не магла зразумець, што гэта раптам з ёй) быццам разбудзілі бязлюдны ранішні сквер: дзесьці за дзесяць — пятнаццаць крокаў ад лаўкі раскрычаліся печага вароны, рыпелі, тручыся адна аб адну, галіны старой пахілай вярбы, угары, над галовамі, раскалыханая свежым ветрыкам, які падзьмуў ад ракі, трывожна шапацела лістота.

Раптоўная паўза, узнікшая пасля таго як сціхла, сцішылася, зможаная сваім хваляваннем Зіна, доўжылася і доўжылася. Кожны з іх услухваўся ў сваё — абое чулі і крыкі варання, і шапаценне лістоты, у абайх былі вінаватыя, зніякавелыя твары.

— Калі ты чакаеш, што я папрашу прабачэння, то дарэмна, — азвалася першай Зіна, і гэты раз — спакойна і прыкметна стомлена.

— Гэта мне... гэта я павіпен... — шукаў словы Сяргей і не знаходзіў: ніякага асаблівага значэння адносіпам з Зінай ён ніколі не надаваў — тая нічога не патрабавала, і гэта было зручна. Праўда, яна і зараз нічога не патрабавала, а прыкрасць усё ж з'явілася. — Разумееш, Зіна...

— Разумею, — не дала яму яна дагаварыць. — Ты закахайся. Нарэшце. А яна не адказвае табе ўзаемнасцю. Вось

ты і вылавіў мяне ў віры праспекта, спадзеючыся на спагаду і разуменне. Толькі хоціць з мяне і адной безнадзейна закаханай: не паспяваю тугу падціраць пасля прызнанняў.

Зіна прытварылася: абыякавасць яе была пайграная, папаказ, бо калі прыгледзецца, то можна было заўважыць амаль пезаўважную дрогкую жылку пад левым вокам, яе глыбокае, первовае хваляванне. Калі прыгледзецца! Сяргей жа, хоць і ўглядаўся ў, як яму здавалася, повую, незнаёмую Зіну (не было выпадку, каб яна калі запырэчыла яму), бачыў толькі яе пастарэлы, халодны твар, які, не асветлены ўсмешкай, не змякчаны нават простаі прызнасцю, быў такі непрыгожы і па-мужчынску вастраскулы, што хацелася адвесці позірк, перавесці яго на штосьці менш суровае і чужое. Але адвесці зараз позірк — азначала б усё-ткі прызнаць за сабой віну, прызнаць якосьці Зініна права гаварыць з ім такім тонам, і ён, адганяючы раптоўную прыкрасць, пазіраў на дзяўчыну. Пазіраў хутчэй з тугой, чым са шкадаваннем.

— Госпадзі божа мой, — уздыхнула тая, — да чаго ж проста стала ў жыцці: добры дзень — і бывай!

Яна паднялася, перасмыкнула плячамі, стомлена зірнула на Сяргея, які ўскочыў следам.

— Дарэмна ты гэтак, Зіна. Я і спытаўся проста так, каб штосьці спытацца... каб перахапіць ініцыятыву...

— Проста так?! Каб перахапіць... Значыць, ты... ты... — первова рагатнула Зіна, раз, другі, і вось ужо гучна смяялася, выціраючы вочы і адступаючы ад лаўкі, — яна захліпалася смехам і слязьмі.

— Ты чаго, а? Чаго ты, Зіна? — разгублена ступаў следам Сяргей, памкнуўся крапнуцца яе пляча і натыкнуўся на злосны пратэст: адпіхнутая, адкінутая яго рука павісла ў паветры.

Смех змоўк. Гэтак жа раптоўна, як і ўспыхнуў. Стала ціха: ні крыку вараання, ні ветру не было чуваць. Быццам застыла ўсё, замерла. І таму, калі зноў, абмінаючы паўзу, загучалі словы, яны прагучалі глуха. І адчужана. Як не Зіна і не яму, Сяргею, сказала, а хто чужы — чужому:

— Той, хто аднойчы забіў каханне ў сабе ці ў кім іншым, не пакахае. Не зможа.

«Той, хто аднойчы заб'е каханне...» Не, гэта не Зіна сказала. Зіна маўчала. Моўчкі ўглядалася колькі імгненняў у зніякавеллага, згаслага Сяргея і азвалася толькі тады, калі, рашуча ўзмахнуўшы сумачкай, павярнулася ісці:

— А я было пазайздросціла табе, як зайздросчу Люсі.

Ваця Капялюшык

Пырскі шампанскага... Прыгожа гучыць, чорт вазьмі. А галоўнае: не адно прыгожа, а і важка — ёсць, ёсць да чаго прымерыцца. Адразу шум, усмешкі, крыштальныя бакалы, тосты, ну і ўсё такое іншае, звязанае нібыта са шчасцем, згадваецца. Куды ж ужо больш, а? Любому ж, як і мне, Ваю Капялюшыку, змалку далдонілі: шчасце! — чалавек створапы для шчасця, як птушка, для чаго там? — чаго ж і пажадаць пры выпадку, як не шчасця! — шчасце ў тваіх руках... Каб жа ў маіх! Так мне нехта і даў яго ў рукі, а? Шклянку ў руку сунуць — гэта, як выпадае, то чаго ж, калі ласка. Разец ні да чаго не годны (маракуй, Ваця!) падкіпуць — гэтага колькі хочаш, хоць і сённяшняю змену прыгадаць... Сумку як мага большую, каб, гэта значыць, бульбу, капусту, малако і ўсё, што трапіцца, за чым чэргі выстрайваюцца ў магазінах — купіць, — гэта тут жа, абы пагляд жончыц за цябе зачапіўся. А шчасце? А шчасце, я вас пытаюся? Хоць вас, хоць сябе пытаюся: дайшло ж да таго, што ніхто ўжо не ведае і не помпіць, якое яно, у чым яно, гэта шчасце. Мо яго і зусім няма.

Вуць мяне ўзяць, да прыкладу. Толькі да прыкладу. Пра што хочаш у мяне спытайся — пра палітыку там, пра вайну і мір, пра В'етнам, пра якога-небудзь паскуду-прэзідэнта ад мяне праз дзесяць паралелей і мерыдыяпаў — на ўсё адказ у мяне знойдзецца. А як жа. Няхай не гэтакі кручаны, вучоны, як у запісных гаваруноў: мяне ж, як іх, словы перасыпаць у роце не вучылі, але і я, Ваця Капялюшык, адкажу чыц чынам. Так, як мае быць, гэта значыць. Адкажу, адным словам. І пра палітыку — у вушах жа сквірчыць ад размоў пра яе, і пра вайну і мір. Пра вайну і мір абавязкова. Як вядзецца. Не абы-каго ж — бацьку страціў у вайну, ведаю смак хлеба: горкі смак, нікому таго хлеба не жадаю. Я, Ваця Капялюшык, нікому таго хлеба не жадаю. Нават усякім агрэсарам і прэзідэнтам, хоць тыя ўсе адным дзэгцем мазаны. Чорт з імі, з прэзідэнтамі. Тут абы са сваім разабрацца. А то, што ні вазьмі — справа ясная: палітыка — для палітыкаў, вайна — на гора людзям, агра... агрэсіўныя напады розныя на нас — а хоць

бы і не на нас, а на каго іншага, — асуджэнню палежаць. І хоць я, Валя Капялюшык, хоць хто, а гэтак скажа. Ясная справа. А вось шчасце гэтае...

Я неяк — чыста для смеху! — во як з вамі, з папом гаварыў. Не ў храме — якія сёння храмы! На хрэсьбіпах. Жопка Федзюкова з-за свету, пяйначай, папа прывалакла першынца свайго хрысціць. На ўсякі выпадак ахрысціць — гэта яна нам так тлумачыла, быта нам не ўсё роўна з папом ці без папа за добрае дзела выпіць. Выпілі. А тады я вазьмі і запытайся — для смеху, канечне, — ці ведае ён, поп, дзе чалавека шчасце чакае. Так і запытаў. Вы думаеце, ён што-небудзь людскае ў адказ сказаў? Якое там! Шчасце, прагугніў, чакае чалавека на тым свеце, за варотамі гасподнімі. У раі, значыцца. Во. Ды і то не ўсіх, а тых, хто бога за жыццё не ўгнявіў. Цьфу! Я яму пра шчасце, а ён мне — пра вароты гасподнія. Дурня знайшоў. Ды тыя вароты, каб яны былі, у дружкі б даўно разляцеліся: гэта ж такая тэхніка — ракеты! — неба на кавалкі паласуюць. Ат, што з яго хацець? Поп і ёсць поп, служба такая. Для смеху і пытаўся: ведаў, што адкажа. Не камунізм жа яму прапагандаваць, папу гэтаму, а?

Не, поп і ёсць поп. У мяне, пэўна, і гэтулькі слоў, як у яго, пра шчасце не пабралася б, дык мяне, Ваню Капялюшыка, не словам вучылі. І не словамі. Паставілі да станка, паказалі, раз і другі, як упраўляцца, — і давай, гані план. Гэта сёння на завод смаркача якога прысылаюць з дакументам адразу — ён яшчэ цябе вучыць пачынае, а раней. Пра што гэта я? Пра завод? Пра завод вы ў курсе. Што хочаш, на такарным станку вытачыць можна — і я, Ваня Капялюшык, вытачу! — а шчасце — не-е, чорта лысага.

Праўда, з Гэляй сваёй я на заводзе пазнаёміўся, дык гэткае ж шчасце — Гэля мая. Малая, куртатая, а язык — во! Да локця. Не меней. Усё б гаварыла, усё б павучала. А чаго мяне вучыць? Ты мне, Ваню Капялюшыку, сына нарадзі. Сыпа. Каб было з кім душу адвесці. Нябось не хоча. З маладых гадоў чую: «Ёсць дачка, і годзе. Адно б дзіця падняць!» А што яго падымаць? Што яго падымаць, кажу? Глядзі, гадуў — яно само падымецца. Вырасце і нас перарасце, кажу. Ды што казаць, як слухаць няма каму. Вы вунь і то ў адно вуха слухаеце. А па Ваню Капялюшыка мо ўпершыню гэтакае найшло, а? Мо ў мяне заўтра, ці калі там яшчэ, ніякай такой ахвоты не будзе пра шчасце разважаць, а? Сёння — сорок тры, а заўтра... Тады ўжо

адно шчасце будзе: каб погі пасілі, не падкасіліся за-
рапей ды страўнік спраўна прадукт перажаваны пера-
варваў.

Яно мо і сёння позна ўжо разважаць пра гэтакае, бо,
як ні круці, сорок тры — не дваццаць тры: залысіны да
макаўкі сцежкі працярабліваюць паціху. Ага. Залысіны....
А хоць бы і плешына, чорт з ёй! Думак жа яна не чапляе.
Вось і думаю. А што ўголас і да вас звяртаючыся, то гэта ж
самому з сабой разважаць нецікава. І сумна. Тады ўжо
лепш, у тэлевізар утаропіўшыся, зусім ад усякіх думак і
разважанняў ацерабіцца. Хто згодны, той са мной паго-
дзіцца. Праўду кажу?

Тое і ёсць, што праўду. Ужо якую ні абыякую, а праў-
ду. Трэба толькі па парадку, каб зразумела было.

Значыцца, так. Шчасце мне адразу па нараджэнні абя-
цанае? Абяцанае. А як жа. У законе запісана. Маці — хай
зямля ёй будзе пухам! — па шчасце мяне, бязбацькавіча, у
свет выпраўляла? Выпраўляла. Сэрца маё вядомую песню
пра шчасце пачынала ў васемнаццаць год выстукваць? Па-
чынала. А дзе, запытацца, яна дзелася, тая песня? Не
ведаеце? І я, Ваня Капялюшык, не ведаю. Было, да Гэлі
сваёй падступіўся: дзе, кажу, песня тая, дзе дзелася?
А яна: піць меней трэба. Ме-ней! Куды ўжо меней, як з
зарплаты трайка не дасць. Ды і песню з віном адно жапкі
зблытаць могуць, калі злосць вочы заслепіць. Я ж акурат-
на, чын чынам, як мае быць: дзе, кажу, песня тая, дзе дзе-
лася? У ёй жа шчасце, кажу, было. А яна: піць меней трэ-
ба. І — бразь дзвярыма: у каго дурнейшага, маўляў, папы-
тай. А ў каго? Поп жа не кожны дзень пад руку трапіць.
Ды і не папова гэта справа — у шчасці маім разбірацца.
Я ж не для папа, я ж для яе, для Гэлі сваёй, словы з кніж-
кі, што хлопцы далі некалі, завучваў. Каб, значыцца, не
ўварнуць што-небудзь рабоча-інтэрнацкае зняпацку.

Во было! Яна ажно млела, як што салодкае, кніжнае
ў гаворку ўстаўлю, — верыла, што сваё кажу, што сваю ду-
шу перад ёй выварочваю. Я гэта мо і рад быў бы вывер-
нуць, дык што б я там, у ёй, у душы, тады знайшоў? Усё ж
больш моўчкі скрозь лямку сваю цягнуў, змалку цягнуў —
як толькі жылы не палоналі! Не да душы, як той казаў,
было. Не да кніжак. Хоць і ў школу хадзіў, лічы, сем га-
доў, а той кніжкі, што хлопцы далі (француз, казалі, напі-
саў), і ў вочы не бачыў. Калі і быў які падручнік у хаце,
і той не было часу лішні раз адкрыць: гэткія нормы ў кал-
гасе былі, што і сям'ёй нярэдка не ўпраўляліся. Так спіну

паломіш — разагнуцца не ў сілах, бульбіну ў горла не ўпіхнуць. Вось вам і пырскі шампанскага!

Я і Гэлю сваю ўпадабаў за тое, што з вёскі, што з ма-
заля, як і я, ныйначай, гадалася. Мо таму і не вырасла —
у жмені ў дзеўках месцілася, што ад калыскі ў працы на
бульбе гнілой ды хлебе з мякінай... Сёння іншае. Сёння яна
пакруглела. А я, не паверыце, часцей сваю Гэлю той, ра-
нейшай, бачу. Калі не пазіраю і не слухаю папрокаў ей-
ных. Ага. Калі не пазіраю і не слухаю.

Пра папрокі — гэта так, каб мякчэй выйшла. Бо якія ж
гэта папрокі? Слова — градам па спіне ды па макаўцы,
хочаш — захінайся, хочаш — з хаты ўцякай. І я, Ваня Ка-
пялюшык, уцякаю. Калі паспею. Бо вышмыгнуць за дзве-
ры гэтаксама злаўчыцца трэба — вывучыла ж ужо ўсе мае
манёўры Гэля, тое і глядзі, што ад слоў да слёз пяройдзе.
А слёзы я — ні-ні! Не пераношу. Адразу сябе сабакам па-
чынаю адчуваць: завыць, як таму, хочацца.

Гэта, я вам скажу, слабінка мая. Глупства, адным сло-
вам. Не ведаю, адкуль і пайшло. Сам жа я — крыў божа,
як той казаў. Не плакаў і не плакаў. З малалецтва быў
адвучаны. Не маткай і сёстрамі — жызнй самой адвуча-
ны. Бо гэта ж, каб усім, каму горка, заплакаць, зямлю б
слязьмі залілі. Я разумеў. І ўсе як ёсць разумелі. І цярпе-
лі. Бо трэба ж было цярпець. Куды было дзецца? Падсту-
пала гаркота — вось-вось слёзы пырснуць, здавалася, аж-
но не: бабы хуценька песню завядуць, ды каб абавязкова
доўгая, павучая. І мы ля іх... Не жыццё, а жызня, адным
словам.

Пра што гэта я? А? Пра Гэлю сваю? Дык што Гэля, як
і яна ніколі мяне не спытае: мо табе, Ваня, нядобра? Мо
цябе, Ваня, пашкадаваць, прылашчыць трэба. Не спытае,
не-а. Хоць яна добрая, мая Гэля, вы не падумайце. Яна до-
брая. Адно дагадзіць ёй трэба ды ў гэткі во, як сёння,
дзень на вочы не лезці. Каб плакаць не ўздумала. А так...
А так, што жызня перад ёй вінаватая, што я, Ваня Капя-
люшык, вінаваты, адна халера, а? Паспрабуў давядзі ёй,
жапчыне, што выпіць мяне цягне не хвароба там нейкая,
а жаль. Ага. Усіх на свеце мне шкада, і яе, дурніцу, шка-
да, і сябе. Праўда, сябе менш, чым яе. Дальбог, менш. Бо
вось жа плача яна з-за мяне з-за мяне, а не з-за жызні.
Па цяперашняй жызні плакаць не будзеш. Гэта не раней:
ні хлеба, ні да хлеба.

А вось жа і раней, без хлеба, не плакалі. Добра помню:
не плакалі. Слёз саромеліся. А як жа. Сарамацишча была

перад людзьмі заплакаць лішні раз. Хоць бы і маці маю згадаць: ці ж не пагаравалася ўдавой з намі? Было, што і бульбы гнілой не магла разжыцца... А слёз матчыных не помню, не. У спе часам стагнала, сам чуў. Мо спіна балела, а мо і душа. Вось і стагнала. А плакаць — усяго аднойчы і заплакала. Перад смерцю. Паміраючы ўжо. Доўга ўзіралася ў мяне моўчкі, перш чым слязам волю даць. «У маі сорок дзевяць мінула б мне... А як і не жыла», — сказала. Сказала — і тут слёзы пацяклі па запалых яе шчоках. Так, са слязьмі на шчоках, і адышла. А мяне як выштрыла: ні слоў, ні слёз. Во яно як. З таго, мусібыць, і слабінка мая. Ужо ж, больш няма з чаго.

Што? Пры чым тут слёзы, як я пра шчасце разважаў? Мо і ні пры чым. Не ведаю. Але як жа — маці? Дзе яе шчасце, а? Мо і яна, як сын яе, Валя Капялюшык, мучылася думай гэтай? Надарвалася на рабоце, а думаць і ў апошнюю хвіліну думала. «Як і не жыла», — сказала. І ведаеце, чаго я, Валя Капялюшык, баюся? Баюся, што намру, як яна, з ейнымі словамі, а так нічога ў сабе і ў жыцці не ўразумею. Жыццё — яна кароткая. Азірнуся аднойчы, а яе і няма. Уся як ёсць выйшла. Скончылася. А нашто была дадзена і чаму скончылася, перш чым я, Валя Капялюшык, уразумею смак яе, а? Глупства? Ды не, не глупства. Каб глупства, плюнуў бы даўно або да чортавай бабкі адаслаў, салёным словам падганяючы. А тут плюнь паспрабуй — як на сябе ўсё роўна плюнеш. Хто згодны, той са мной пагодзіцца. Бо кожан чалавек сэнс пайкі шукае. Згубіць напачатку, а потым шукае. Хоць бы і ў бутэльцы...

Піць — яно, канечне, радасці мала. Мала, але ж хоць якая радасць, а ёсць. Большую ж ніхто не дасць, так я разумею. А самому ўзяць, дак жа ведаць трэба, што і дзе ўзяць, а? Вось вы ведаеце, што і дзе ўзяць? Не ведаеце? А туды ж: дурань, маўляў, Валя Капялюшык, хай конь думае — у таго галава вялікая... Конь сабе думас, а я, Валя Капялюшык, сабе. Без радасці — мо ў ёй і шчасце — жыць цікава. І сэнсу няма ніякага. Сплю, ем, ля стапка кручуся з дня ў дзень, каб зноў-такі было што з'есці і на плечы ўсцягнуць, ага, — і ўвесь сэнс? Не, дудкі. Яшчэ пешта ёсць. Вось толькі мне, Ваню Капялюшыку, невядомас. Яно, канечне, вучыўся слаба, а жыццё аднаму вучыла і вучыць — упірацца, пад любой пошкай на нагах устояць.

А пошка... Ат, былі б плечы — пошка знойдзецца. Радасці на ўсіх не знойдзецца, а работы — уга! Толькі круціся Валя. Маракуюш — маракуй пра якую палёжку сабе,

а не — дык і так круціся, станок абганяючы. Радасці захацеў — у рабоце радасць, шчасце прымроілася — піць меней трэба... Вы — чулі калі што іншае? Я, Ваня Капялюшык, не чуў. Толькі і чую: радасці захацеў — у рабоце радасць, шчасце прымроілася — піць трэба меней! Усе — ад начальства на заводзе да Гэлі маёй — адно і тое ж даводзяць з дня ў дзень. Бытта я ад работы бегаю, а? Ды не ад работы, хоць якую работу ні вазьмі, я, Ваня Капялюшык, бегаю, не ад жызнi, а ад сябе, ад сэнсу ў сабе, які я ў толк не вазьму. Хто гегемонам, хто п'яніцам абзывае, а я ж чалавек. Хоць гегемон, хоць п'яніца, а чалавек. Вось у чым закавыка.

Трэба пааўраліць у канцы месяца, каб плац выцягнуць, я, як усе, — гатоў. Трэба прагаласаваць за якую змену ў парадку, чаго ж не прагаласаваць? Трэба выехаць на падшэфнае поле — і ў дождж і ў гразь еду. Так? Але ж і вы — і вы ад мяне не шарахайцеся, не адгароджвайцеся прамовамі. Прамовы прамовамі, імі душу не насыціш. Душы радасць якую-ніякую падавай, адно каб чалавечую радасць і па справядлівасці. Бо і я ж чалавек, хоць зрэдчас і вып'ю. Так я разумею?

Тое і яно, што так. Вось толькі за гэтае «так» ніхто і капейкі сёння не дасць.

Пра капейку — гэта да слова сказалася: сваё я зарабляю, не горш за іншых жыву — і Гэля мая не дасць збрахаць. Але ж мо і ўсе іншыя, як я, Ваня Капялюшык, сэнс свой не знаходзяць, а? Хто ў іх пытаўся, а? А папытайся хто, у аднаго ды ў другога, прыслухайся да іх няяснай гаворкі — глядзіш, і праяснілася б. Наконт сэнсу гэтага. Бо якое ж шчасце, як сэнс невядомы? Ну, добра, сёння невядомы, заўтра невядомы, а як і паслязаўтра: чаго добрага, я, Ваня Капялюшык, і не прыгадаю тое, што павінен быў быць ува мне, у жызнi маёй сэнс, тады як? Тады — глупства ўся гэта наша жызнiя, вось што тады. Тады і шчасця ў жызнi — усяго нічога. Усяго толькі пырскі шампанскага. Гэта я вам кажу, Ваня Капялюшык. І хто згодны, той са мной пагодзіцца.

Звычайны вечар

Канечне, у кожнага можа выдацца хвіліна, калі з губ сарвецца пракляцце жыццю, але толькі хвіліна, імгненне нават, не больш. А жыццё... Жыццё не такое кароткае, як прынята думаць. Гэта чалавек слабы. Гэта ён можа адмовіцца ад жыцця. Жыццё ніколі не адмаўляецца ад чалавека. Нават у слабасці яго. Нават на краі гібелі яго. Нават пасля смерці. І няма нічога лягчэй, чым даказаць сказанае, будучы бібліятэкаркай, як яна, Соня; горы кніг пацвярджаюць тое, што зазвычай адно адчай заслапяе ад воч хараство свету, адно ад болю адміраюць карэнчыкі радасці. І ў волі чалавека — пакуль ён супрацьстаіць ім — перамагчы адчай, змагчы боль. І не адпускаць ад пагляду сцяжыну. Добра бачную, утаптаную ці ледзь прыкметную сярод іншых сцяжыну — не так і важліва, галоўнае, каб сваю. Сваю з самага пачатку. З першых крокаў.

Соня ўсміхаецца гэтай сваёй думцы, і вязальныя пруткі застываюць на міг у хуткіх яе пальцах, каб ужо ў паступны міг зварухнуцца, прыйсці ў рух, замільгаць, вывязваючы ўсё новыя і новыя петлі вечара. Звычайнага, будзённага вечара, за акном якога рана, як заўжды ў кастрычніку, сцёмнілася, а тут, у пакоі, утульнага ад мяккага святла таршэра, падсунутага ўшчытную да крэсла, ад цёплага пагойдвання знаёмай да пашчоўквання будзільніка на падаконні цішыні.

Цішыня не прыгнечвае яе, не. Тым больш што варта падняцца з крэсла, ступіць якія тры крокі і ўключыць тэлевізар — і пакой запоўняць беды людскія і падзеі іх, удіспутыя ў навіны перабытага дня і пералічаныя мапатонным голасам дыктара. У таго, як яна часта думала, і голас такі, што, прамаўляй ён словы больш эмацыянальна, больш страсна, — словы маглі б, чаго добрага, выклікаць паніку: гэтулькі за імі часам крыві і жаху. А так — толькі паведамленне... Хоць усё роўна кожны раз сціскасца сэрца, усё роўна кожны раз згадваецца бацькава, перад самай смерцю сказанае: «Кроўю людскоў зямля захлынаецца».

Дзіўна (яна, Соня, заўжды дзівілася), што паэты

спрадвеку рыфмавалі «кроў» і «любоў»: кроў жа там, дзе смерць. А любоў... Сяброўкі марна пасміхаюцца з яе і яе чакання. Дваццаць дзевяць гадоў — гэта дваццаць дзевяць гадоў, яно так. Але хто калі мог правесці мяжу між сабой учарашняй і заўтрашняй. У яе якраз усё — наперадзе, заўтра, а то і яшчэ сягоння вечарам: вечар жа доўгі, усё можа здарыцца.

Пруткі зноў на міг заміраюць — Соня ўзіраецца ў цёмнае акно, у вечар, у наступнае яго імгненне...

Вось чуецца званок у дзверы. Не! Яна чуе шолах плашча за дзвярамі, чуе пабразгванне і потым паварот ключа ў замку — і дзверы адчыняюцца. Насцеж. Бо ў пакой урываецца волкі асенні вецер, і пасустрач яму, насустрач таму, хто прынёс яго, імкнецца святло лямпы, узлятае, затрымцеўшы, лёгкая штора. Узлятае і тут жа пакорна апускаецца, абвісае і толькі ледзь прыкметным трапятаннем адгукаецца на яго лёгкія крокі.

— Пад такім аграмадным, як сёння, небам нельга не адчуваць сябе самотнікам сусвету.

— Сусвету? — рэхам вяртаецца да яго апошняе слова.

— Сусвету. Ніяк не менш, — кранаецца ён яе пляча. — Тое, што мы не ўмерзлі ў яго аграмаднасць, у яго бяздонне, тлумачыцца толькі нашай прагай цяпла, толькі нашым прагным жаданнем адагрэцца адно ля аднаго.

— А калі побач — нікога?

— Побач заўсёды хтосьці ёсць: маці, сястра, сябра, каханая, дзіця... Заўсёды хтосьці ёсць. Трэба толькі здолець адчуць. Вось як зараз, — ён далонямі, лёгенька, прыціскае яе да спінкі крэсла, да свайго дыхання: Соня чуе, як, схіліўшы да яе голаў, цёпла дыхае ён над самым яе вухам і далоні яго пяшчотна саслізгваюць з плячэй уніз, да грудзей... Ён ціха цалуе Соню ў валасы, і ў яе сціскаецца, абмірае сэрца. Салодка так абмірае. Яна нават вязанне выпускае з рук і, намацаваючы яго на каленях, пяўцямна водзіць пальцамі па спадніцы і вышэй — там, дзе пальцы могуць сустрэцца з рукамі кахапага.

— Калі ты побач, я веру, што так будзе заўсёды. Калі ж...

— Ты вер. Вер і не адступайся ад сваёй веры, і так будзе заўсёды.

— І адзіноцтва не перашкодзіць?

— Не.

— І ты будзеш прыходзіць?

— Хіба я не побач з табой? Пакуль ты чакаеш, я буду прыходзіць.

Ён зноў цалуе Соіны валасы, і Соня не стрымліваецца — адхінаецца і паварочвае галаву...

Уздыхае (сама парушыла ўмову) і рассеяна пачынае распраўляць на каленях забытаную між пруткоў нітку: яшчэ колькі вечароў і модная, з напускам, камізэлька будзе закончана. Пасля можна ўзяцца за світэр, усё цяплей будзе хадзіць узімку без добрай шубы.

Пруткі замільгалі ў руках. Думкі на колькі хвілін сцішваюцца. Варушацца губы, падлічваючы петлі.

— Дваццаць восем, дваццаць дзевяць... — прамаўляе яна ўжо ўголас і міжволі сумна ўсміхаецца: якраз на яе ўзрост набіраецца.

Канечне, у дваццаць дзевяць за дзяўчынку ніхто не прызнае, але ж яна, Соня, і не прэтэндуе. Белы бант у касе, баязлівы бляск у вачах, гатовы ўспыхнуць, рассыпацца бліскаўкамі вакол смех... Усяго не вернеш. Ды і не трэба. Зялёнае ўсё тое, і на колер і на смак зялёнае. А сёння яна — спецыяліст, паважаны ў калектыве работнік. Вунь і пакой у інтэрнаце далі. Не ўсім даюць. Ёй — далі. А гады... Гэта ж сама гады, каб каханне сваё сустрэць — адзінае і назаўсёды. І яна сустрэне, яна знойдзе сваё каханне. Ці яно само яе знойдзе. Хоць бы і зараз, сёння вечарам.

Званок у дзверы... Не, у яе ж няма званка. Стук у дзверы, умоўны і тройчы з паўзамі, — і яна кідаецца адкрываць, на крылах ляціць: прыйшоў! ён прыйшоў!

— Зачакалася?

Соня замест адказу тыкаецца тварам кудысьці ў плячо, прыпадае да плашча, які пахне ветрам і дажджом, цягнучыся рукамі да паслухмяна ўкладзеных, без прабору зачасаных назад валасоў, патанае ў абдымку каханага. І яны доўга-доўга стаяць так, зусім нерухома, зліўшыся ў адну постаць. І словы чакаюць іх у няярка асветленым пакоі, за два крокі ад таршэра, на канапе, куды скіруюцца яны, шчаслівыя бясконцай роднасцю і гэтым, без слоў, разуменнем. Згасне і ўспыхне над імі высокі сваімі зоркамі вечар. Аціхне і зноў разальнецца ўкруг велічна-нястрымпай музыкай прасторы вецер. На міг разлучыць,

стаўшы паміж імі, і зноў дазволіць кінуцца адно да аднаго пяшчота...

— Ты ўвесь час чакаеш мяне? Штовечар прагна ўслухваешся ў крокі за дзвярамі?

— Іначай ты не прыйшоў бы.

І яна гладзіць, пагладжвае кончыкамі дрогкіх пальцаў яго бровы, лініі воч і шчок, выемкі ўкруг вуснаў — пяшчотай, любоўю сваёй малюе яго воблік, малюе сваё і яго шчасце. Яно цёплае і крышачку шорсткае на дотык, гэта шчасце, і жывы яго воблік знаёмы і не знаёмы ёй адначасова.

— Я прыходжу і не застаюся тут, з табой. Цябе гэта не крыўдзіць.

— Але ж будзе вечар, калі ты застанешся.

І яна ледзь чутна, пяшчотна кранаецца вуснамі яго лба, прыкрытых павекамі воч, шчок, куточкаў вуснаў — пяшчотай, любоўю сваёй малюе яго воблік, малюе сваё і яго шчасце. І гэтыя дотыкі, гэтыя пацалункі нічога не парушаюць: гасне і ўспыхвае над імі высокі зоркамі вечар. Аціхае і з новай сілай расплёсквае ўкруг велічна-пястрымную музыку прасторы вецер.

— Які халодны вецер! — горнецца Соня да каханага.

— Гэта скразняк. Вецер часу. Ён ніколі не спыняецца.

— Ніколі?

— Ніколі. Чалавечае жыццё згасае. Адно, другое... Мноства пакаленняў змянілася, а гэты вецер пязменны — нязменна доўжыць сваю вечную мелодыю.

— І зараз — гэта мелодыя шчасця...

— Жыцця! Усяго толькі жыцця. Жыццё нічога не ведае пра шчасце.

— А ты ведаеш?

— І я не ведаю. Хто гэта можа ведаць? Шчасце, калі яно надараецца, асляпляе чалавека, яго сэрца, і імгненні гэтыя не паўтараюцца.

— Але ж ты прыходзіш. Ты прыйдзеш!

— Прыйду.

— А кажаш: не паўтараюцца...

— Я пра іншае. Ты не зразумела, — засмяяўся.

— Пра што — пра іншае? Пра што? — разгублена паўтарае Соня, раз і другі раз, і азіраецца, шукае паглядам смех — каханага, які толькі што смяяўся, горнучы яе да сябе.

Пагляд слізгае па канапе, на якой валяюцца ранішнія

газеты, на кніжнай шафе, састаўленай з асобных зашклёных палічак над столікам, дзе зараз стаіць кубак з даўно астылай гарбатай, на просцелькай дывановай дарожцы, што вядзе да дзвярэй: смех — не клубок нітак і не выкаціўся б за дзверы... Ды і дзверы зачынены.

Сося ўздыхае і апускае вочы на вязанне. Так і ёсць: задумалася і вывязала чорт ведае што. Папчоха не папчоха, але ж і не плячук камізэлькі!

Выцягнула, адклала пруткі і ўзяла ў рукі клубок: зноў давядзецца распускаць, спускаць па пятлі зробленае. Каторы ўжо раз. І добра б, хоць аднойчы гэта паслужыла ўрокам. Дык не. Работу яна, канечне, адновіць, а вечар... Вечар ужо мінаў — гадзіннік паказваў паўгадзіны на адзінаццатую.

«Трэба прымкнуць дзверы», — мільгапула вялая, згаслая думка. Мільганула і знікла. Знікла ў аднастайным хуткім руху рук, якім яна зматвала ў клубок шарсцяную нітку, — па хвіліне, па згадцы зматвала перабыты над вязаннем вечар, нічога з перадуманага не прыгадваючы, ні аб чым, нават аб гэтай марнай, як атрымалася, рабоце, не шкадуючы. Звычайны вечар, звыклыя думкі, бясконца ў сваёй аднастайнасці работа, расквечаная думкамі...

— Гэта я, Сося. Ад мяне дзверы не зачыкаеш? Правільна! Ад мяне не трэба. Ні ад каго не трэба. Я не буду ў прэтэнзіі..., Гы-гы-гы!

Сцепануўшы плячыма, Сося не азірнулася: Мікола ўламаўся без стуку, зноў пад хмелем, і ёй, канечне, лепш было б прымкнуць дзверы да яго прыходу. Лепш... Ды што ж цяпер пра гэта? Даматала нітку, уткнула ў клубок спіцы, адклала, згарнуўшы, вязанне. Павяла рукой, адмахваючыся ад пацалунка, з якім Мікола пацягнуўся да яе.

— Ну-ну-ну! — адразу адступіўся той, смачна ўцёршыся тыльным бокам далоні.— Паненка не ў гуморы, Сватаў разумее. Сватаў пачакае, у яго ў запасе мора часу.

Нетаропка, падкрэсліваючы сваю нетаропкасць, скіраваўся ён да тэлевізара, шчоўкнуў выключальнікам, настаяў, пачакаў, пакуль з'явіцца выява і, нягучна гыгкінуўшы, адышоўся да крэсла. Да другога ў пакоі крэсла, за крок ад Сопінага. На Сопю, якая падцяла ногі і сцялася ў насцярожаны камячок, не азірнуўся. Цяжка гэшпуўся ў крэсла, прыгладжваючы пальцамі паслухмяна ўкладзеныя, без прабору зачасаныя назад валасы, далёка, паўз столік, выпрастаў ногі.

— Глядзі, глядзі! — гукнуў.— Бач, як ён шыю ёй пацалупкам выкручвае... А ты Сватава ганьбіш. Сватаў не горды. Сватаў пачакае.

На экране, у немаведама якім фільме (ён жа заканчваўся), перамагала ўсё, што да таго адбывалася з героямі, іх усёпаглынальная страсць. У крэсле, побач са скамечаным вязаннем, ціха, незаўважна нават для сябе самой, плакала Сося.

Штрыхі да аўтапартрэта

Антон доўга ўзіраўся ў сябе. Незадаволена моршчыўся і міліметр за міліметрам вывучаў свой шырокі, блізкі да квадрата твар, якому так бракавала выразнасці, значнасці: як ні намагаліся бровы зломам, вуглом сваім прыўзняць цяжкі, занадта відочна сплюснуты густым «ёжыкам» валасоў лоб, як ні пнуўся расцягнуцца, выцягнуць непрыемна круглыя, пульхныя шчокі, кароткі бульбаваты нос, як ні сцінаўся таўстагубы рот, усё распаўзалася ад аднаго пільнага позірку. Мо каб засвяціў, раззяў позірк... Каб у позірку з'явілася маштабнасць, значнасць... Хоць бы жывы нейкі агеньчык, калі не маштабнасць! Нельга ж на самой справе, каб вядомага жывапісца прынялі за ружовашчокага пекара: і ў трэцім і ў чацвёртым калене не было ў сялянскім родзе Кондрусяў пекараў. Малатабойцы былі. Дзядзька і бацькаў дзед Яўхім. Дык калі тое было! Галена, сястра, настаўнічае ў Слуцку. Юзік, малодшы, у фізікі падаўся. Да яго, Антонавай, думкі масцітыя прыслухваюцца: лічы, топ у жывапісе задае. Калі б значнасці, глыбакадумнасці твару! — твар быў праставаты, задужа праставаты для таго, хто ў свае сорок два і званне гапаровае меў і пасаду, адпаведную званню. З гэтым Антон пагаджаўся, як не пагодзішся. А што роду сялянскага, дык ён і сам нячаста тое згадваў. Бацькі дажывалі сабе ў вёсцы і дажывалі. Звярталіся — і Антон дапамагаў: адрабілі сваё, па праву ад дзяцей помачы чакалі. Але іх час мінуў. Мінуў і забываецца. Ужо пры жыцці іх пачаўся новы адлік. Адлік ад Антона, старэйшага ў сям'і, першага, хто выбіўся ў людзі.

...— «Абавязкова выбіцца ў людзі... Што ты, Тоні, маеш на ўвазе?» — «Павагу заслужыць. Найперш, гэта». — «Ты лічыш: бацька твой ні ваеннымі, ні працоўнымі медалямі не заслужыў людской павагі?» — «Я пра іншае. Разумееш... Пра павагу падсвядомую, адвечную. Непарушную ў адпосінах да пэўнай катэгорыі людзей». — «І такая бывае?» — «Не будзь найўпай, Святлана. Твой бацька — вядомы адвакат, і ты ўваходзіла ў жыццё, ідзеш па жыцці зусім інакш, чым любая твая равесніца з так званага на-

рода. З народа — гэта толькі гучыць прыгожа, пават велічна, прыём жа тых, хто з яго выйшаў, дагэтуль шэрапкі і, трэба сказаць, суровы: разаб'еш ілбом сцяну, праб'ешся — прызнаюць...» — «Ды хто прызнае, Топі? Хто?» — «А хоць бы і ты, Святлана. Хіба ты зірнула б на заслугі майго бацькі, вядомыя толькі яго аднавяскоўцам, і на мяне, яго сына, калі б я не дамогся таго-сяго ў сталіцы?» — «Не ведаю». — «Тое і яно...»

Тое і яно. Няпроста, нялёгка — гэта і нядобразычліўцы прызналі б — давалася ўсё Антону. І інстытуцкі дыплом з адзнакай. І майстэрня. І прызнанне. І пасада загадчыка кафедры жывапісу. І жонка — дачка вядомага адваката Слонімскага... Зямлю сваім кароткім бульбаватым носам з-пад усіх капаў, абы выбіцца, абы прызналі. Прызналі. Да заказнога аўтапартрэта дайшло. Праз год — вялікая персанальная выстаўка. Не ў Маскве, праўда, пакуль што, тут, але і на Маскву сякія-такія капалы Антон прабіваў, і сувязі Слоніmsкіх спатрэбіліся дарэчы: не дарэмна ён пласкагрудую Святлану ў свой час акруціў. Правільна разлічыў. Усё скрозь правільна разлічваў, кожны крок наперад. Нават — калі патрэбу ў тым чуў — адступіўшы колькі крокаў назад. Часова. Больш для выгляду. Маўляў, не хутаранін жа Антон Кондрусь — інтэлігент, штурхацца не будзе. І чаго штурхацца, калі абавязкова надыходзіў момант, калі льга было цішком адсунуць, плячом адцясніць усіх — любога! — ад жаданай удачы. Удачы, а не падачкі! Падачкі б ён не прыняў. Гэта ён ведаў цвёрда. А так: дамогся, выбіў, вырваў (дэталі не мелі значэння) — значыцца, ягонае. Па праву. Па праву ўдачлівага.

...— «Антон Цітавіч, скрозь толькі і размоў, што пра вашу новую работу. І я... Я ў поўным захапленні. Гэткі размах! Вы... Вы...» — «Ваша прозвішча... Прабачце, запамятаваў». — «Ружава я. Вера Ружава. З вашай групы. На трэцім курсе». — «А, да, да. Помню, як жа. Усё больш у мроях купаецца, а не малюеце». — «Гэта я ў вашай прысутнасці, Антон Цітавіч. А так...» — «А так што?» — «Вы ж самі за апошнюю пастаноўку паставілі мне пяцёрку». — «А, да, да. Помню, як жа. Вы штосьці хацелі?» — «Я пра карціну вашу, Антон Цітавіч... Я з захапленнем... Гэткі размах думкі! За простаі падзеяй — парод, веліч народа». — «Для народа працуем, Ружава. Народу доўг сплываем. Хіба інакш вы ўяўляеце прызванне мастака, інтэлігента?» — «Не, не!» — «Вось і я веру: вы, савецкая

студэнтка, не можаце не разумець, што наша прыванне ў служэпні народу». — «Я разумею. Беларускі народ спа-кон веку...» — «Для народа працуем, Ружава. Для народа...»

У майстэрні пасвятлела. Відаць, з-за хмар, што шчыт-на абселі гэты цёплы кастрычніцкі ранак, нарэшце прабі-лася сонца, і хоць зазірнуць сюды, у паўночнае акно, пад самай столлю не магло ніяк, усё ж святла ў пакоі пабо-лела. І Антон, звыкла разважаючы пра не зусім творчыя клопаты, якіх тым не менш давеку не пазбыцца (заўсё-ды ж ёсць больш высокае званне, больш высокае станові-шча!), і так і гэтак пакручваў на мальберце падрамнік — адыходзіўся, і зноў набліжаўся, і зноў узіраўся ў свой твар, у свой згаслы, бясфарбны позірк. Як ні паглядзі — не было ў позірку жыцця. Ні глыбіні не было, ні лёгкага бяздумнага бляску — мёртвыя якіясьці вочы. Яны, праў-да, і ў люстэрку былі гэтакімі, але ж аўтапартрэт — не ад-бітак, перанесены з люстэрка. Гледача — ды і гісторыю, урэшце! — не зацікавіць іх занадта сумная праўда.

Упёршыся дзвюма рукамі ў бакі, Антон развярнуўся перад люстэркам ва ўсю магутную шырыню плеч, яшчэ вышэй прыўзняў бровы... І пачуў: звоняць — хтосьці ня-смела звоніць у дзверы. Яшчэ раз азірнуўся на люстэрка, са шкадаваннем уздыхнуў і, расслабіўшыся, пасунуўся да дзвярэй.

— Вы да каго? — няўцямна зіркнуў на маладую дзяў-чыну за парогам і тут жа пазнаў яе, шаркнуў далонямі па шорсткіх штанінах. — А-а-а! Ружава? Вера? Праходзь-це, праходзьце. Я запрацаваўся і забыў, што меўся госцю страчаць.

— Якая ж я госця? — сумелася тая, аддаючы свой лёгкі плашчык. — Вы казалі, Антон Цітавіч, вам дапамога мая патрэбна.

— А, да, да. Помню, як жа. У вас знойдзецца гадзінка часу? — таропка прыбіраў ён свае пінжак і сарочку з гальштукам з крэсла. — У мяне не атрымліваецца...

— У вас — не атрымліваецца?! У вас?!

Антон перастаў мітусіцца і азірнуўся на студэнтку: у лёгкай клятчатой спадніцы і яркай вязанай безрукаўцы з глыбокім выразам, яна здавалася тут, у даволі запушча-най яго майстэрні, задужа юпай. Амаль не рэальнай. І гэ-та думка нечакана ўразіла яго, нечакана непрыемна ўра-

зіла: што ён — сапраўды так запрацаваўся, што хмялее ад глытка свежага паветра?

— Вы сядайце... Вера. У крэсла. І трымайцеся як мага свабадней. Не зважайце, што я працую. Я паспрабую ўхапіць настрой, які мне ў маёй рабоце патрэбен. Вам зручна?

Адказу не было. Ці ён не пачуў. Ён ужо стаяў перад мальбертам — так, каб, калі спатрэбіцца, убачыць сябе ў люстэрку, — і адсутным, рабочым позіткам аглядаў дзяўчыну. І разумеў, чаму ў адказ на яе гарачы зіхоткі позірк у інстытуцкім калідоры запрасіў яе ў майстэрню: гэта Ружава была з тых, хто можа распаліць згаслае ўяўленне мастака. Нават такога забранзавелага, як ён, Антон. Нічога залішне вытанчапага ў ёй, нічога падкрэслена мяккага — так, па-антычнаму здаровае хараство, па-антычнаму пывучыя лініі цела — рук, плячэй, шыі. Твар... Твар дзяўчыны Антона не зацікавіў. Ён не адрываў вачэй ад яе аголенай шыі, ад выразу безрукаўкі, які так глыбока і так далікатна спускаўся ад шыі ўніз, і ўсё спрабаваў адгнаць, прыглушыць раптоўна прыгаданы жончын голас: «Ніякіх гісторый з юнымі сяброўкамі, паклонніцамі і натуршчыцамі! Ты мяне знаеш, Тоні...»

У люстэрку пагойдваўся насцярожана-ўзрушаны твар, на якім паблісквалі пацяплелыя вочы, і Антон адчуў, што момант настаў: у раптоўнай цеплыні вачэй ужо была неабходная таямнічасць, нават глыбіня пэўная — трэба было пачынаць пісаць. «Трэба пісаць!» — і раз і другі паўтарыў ён у думках, хоць рукі ўжо звыкла шчыравалі над палітрай, завіхаліся, і вось ужо самыя першыя, ледзь прыкметныя мазкі ляглі на палатно, пацягнуўшы за сабой новыя, іншыя.

Работа ўцягвала — і разам з тым паступова ахалоджвала: бляск у вачах патухаў, знікаў, і гэтага нельга было дапусціць: яшчэ пяць, дзесяць, пятнаццаць хвілін работы і Антон даможацца свайго, даможацца таго, чаго хоча!

— Вам зручна? Можна, вам лепей абаперціся на ручку крэсла, нахіліўшыся крыху ўперад, на мяне?

Антон міжволі шукаў новую зачэпку для позірку, нецярпліва пакручваў у пальцах пэндзаль і не зводзіў вачэй з глыбокага выразу Верынай безрукаўкі.

Яшчэ некалькі лёгкіх рухаў, яшчэ некалькі мазкоў, і не стрымаўся ён — сарваўся з месца, наблізіўся да крэсла і крапуўся дзявочага пляча.

— Не, не, Вера! Вы дазволіце? — рука пяшчотна папаўзла па плячы, да адкрытай шыі. — Не згінаючы галавы,

нахіліцеся крыху ўперад на мяне, перацясіце цяжар на руку, сагнутую ў локці. Разумеце? Вось так.

Рука не слухала Антона — не чуючы дзявочага пратэсту, пяшчотна пагладжвала шыю, далей і далей ссоўвала безрукаўку з пляча, агаляючы яго цёплую белізну...

...— «Ты не разумееш, Тоні, ты проста не разумееш! Ёсць жывапіс для сябе і сваіх блізкіх: кветачкі, жбанкі, твары і тварыкі... А ёсць жывапіс для музеяў і галерэй: яркія палотны пра жыццё народа, пра пераўтварэнні часу — адным словам, усё тое, што патрабуецца сёння». — «Але ж у музеях, у выставачных галерэях — нямала пейзажаў, нацюрмортаў, партрэтаў, якія прынеслі сваім творцам славу!» — «Гэта не твая слава». — «І я мог бы...» — «Ды азірніся ты вакол! Каму сёння патрэбны твае Марусі, Федзі, Саўкі? Хто будзе ўзірацца ў іх сцёртыя часам твары?» — «Ты несправядлівая, Святлана. Да мільёнаў людзей несправядлівая. Гэтыя Марусі, Федзі, Саўкі...» — «Знаю, знаю, Тоні. Не вучы мяне палітграмаце. Паспрабуй зразумець, што і я, і папа, і папіны сябры дабра табе хочам». — «Я разумею». — «Дык чаму тады так упарцішся?» — «Жывапіс не можа быць мёртвым». — «А хто кажа, што ён павінен быць мёртвым? Няхай на тваіх палотнах кіпіць праца, іграюць мускулы, ззяюць на фоне канструкцый і заводскіх карпусоў шырокія ўсмешкі рабочых: за гэта плацяць». — «Але ж трэба пісаць тое...» — «Трэба пісаць тое, што мае попыт і адпаведна цэніцца». — «Рапей ты не ўмешвалася ў мае планы, Святлана». — «Ды зразумей ты, Тоні: сам жа хацеў выбіцца ў людзі... Вось і выбівайся, пакуль табе ў тым дапамагаюць і час і людзі. Ты павінен быць удзячны...» — «Глыбока ўдзячны, глыбока ўдзячны!» — «Не ёрнічай. І... ніякіх гісторый з юнымі сяброўкамі, паклонніцамі і натуршчыцамі! Ты мяне знаеш, Тоні...»

— Антон Цітавіч!

— Га? — апрытомнеў той і жахнуўся таго, што зайшоў так далёка: адна рука, перамагаючы нясмелы дзявочы пратэст, пяшчотна смакавала цягло пругкіх дзявочых грудзей, другая ўтрымвала яе дрогкія плечы.

— Антон Цітавіч! Што гэта вы? Няўжо вы?..

Як апёкшыся, Антон рэзкім рухам адхінуў рукі, абе-

дзве разам, зверавата зіркнуў Веры ў твар: той быў балюча крапаты разгубленай усмешкай, а ў вялікіх балотна-зялёных вачах дзяўчыны, злёгка скаламучаных яго, Антонавай, блізкасцю, скакалі радасныя чорцікі, міг-другі — і ўспыхнуць, і спапяляць той толькі што выразна чуты Антонам голас, які папярэдзваў...

— Не, не, Ружава! — адступіў ён на крок, быццам спа-лохаўшыся раптам сваіх думак і таго, што магло адбыцца. — Я прашу прабачэння, калі... калі...

— Але ж я... — паднялася і ступіла да яго Вера.

— Вы ідзіце, Ружава, ідзіце! Дзякуй вам за дапамогу. Я прашу прабачэння, калі... калі пакрыўдзіў вас, — адга-радзіўся рукамі ад яе руху, ад яе позірку Антон.

Дзяўчына ўспыхнула. Адразу густой чырванню да са-мых карэньчыкаў гладка зачасаных валасоў пакрыўся размякчаны яе твар — чырвань разлівалася, пералівалася на шыю, на аголенае плячо, спаборнічаючы ў яркасці з безрукаўкай, і Антону стала не па сабе. Усяго на момант. Бо ўжо ў наступны момант дзяўчына была ля дзвярэй. З сарваным з вешака плашчыкам у руцэ...

Бразнулі дзверы. Збегла ўніз па лесвіцы рэха крокаў. І стала ціха. Так ціха, што Антон чуў, як у яго на скро-ні ўздрыгвае тонкая жылка. «Як недарэчна ўсё! Як усё недарэчна», — зглынуў ён уздых і пайшоў да мальберта. Зіркнуў з-за мальберта на апусцелае крэсла, пачаў узі-рацца ў свой твар на палатне, вяла адзначыў, што святла ў позірку паболела: яшчэ б дзесяць, пятнаццаць мінут ра-боты — і ён мог бы закончыць аўтапартрэт.

Маўчанне

Нага саслізнула ў пустату разам з каменнай глыбай, на якую Стась неабачліва ступіў, каб зазірнуць у пешырокую, крыху больш метра, і, як аказалася, глыбокую, праз увесь скальны нарост, расколіну. Яго матлянула, ударыла аб востры выступ плячом і пацягнула ўніз. Дранцеючы ад страху, чуў, як ніжэй, на колькі імгненняў апярэджваючы яго, грукатаў валун, і сцінаўся — як мог, угінаў у плечы галаву, сілячыся змагчы страх і выпрастаць, адвесці ўбок руку, якая не выпускала, хоць і не паспела адразу ж, напачатку, скарыстаць, ледаруб. Яго ўдарыла яшчэ раз і яшчэ. Ён не адчуў болю, не адчуваў, як смылела разадраная нага вышэй калена, — стараўся тулавам, нагамі, ледарубам, які нарэшце здолеў павярнуць упоперак, зачапіцца за якую няроўнасць, хоць на міг прыпыніць падзенне. Успрымаўся кожны міг хоць і падсвядома, але востра, абвострана: грымеў, напаўняючы расколіну гулкім рэхам, аграмадны камень.

Падаў Стась, услед за ім, цэлую вечнасць: кожны міг быў вечнасцю. Хруснула, наскрозь працяўшы яго першым токам, нага, што, пастаўленая наўстырч, не змагла ўтрымаць цяжар цела. Шкрабапуў, шкроб па камені не намацваючы і невялікай зазубрыны, ледаруб...

Ужо мільганула роспачнае: «Усё! Кранты!», калі яго тузанула, прыціснула спіной да сцяны і напятая, як струна, што вось-вось лопне, рука, у якой быў ледаруб (той урэшце зачапіўся за невялічкі выступ), здрыганулася і застыла, утрымліваючы Стася...

...Сонца разам з чародкай галубоў кружляе так высока ўгары, што задраная галава, здаецца, завальваецца за спіну, цягнучы ўпіз, і я міжволі, яшчэ слепа, намацваю рукой худзенькае плячо сына: ён жа побач, ён гэтак жа, як і я, імкнецца ўвысь, за галубамі, і не адводзіць ад іх зачараванага іх палётам пагляду. Пальцы другой, свабоднай, рукі закладваю ў рот і свістам падганяю, падымаю лёгкіх птахаў вышэй, і чую, як няўмела спрабуе скапіраваць мой рух, мой свіст сын.

— Не так. Я ж вучыў цябе,— смяюся, перапоўнены зьяннем гэтага высокага сонечнага дня, шчаслівы роднасцю з маленькай, ва ўсім, нават у захапленні галубамі, падобнай да мяне істоты.

— У мяне рот... дзіравы,— сапе той, спрабуючы выціснуць свіст.

— Як дзіравы? — адрываюся ад запятку і, выпрастаўшыся, узіраюся ў яго, у яго спробы.

— Ніна Васільеўна ў садзіку гэтак кажа: «Паўлючык, у цябе што — рот дзіравы?» Вось ён і стаў дзіравы.

— Чакай, чакай! Гэта калі ты кашу ў роце муляеш і не глытаеш?

— Калі кашу... — ён зразумеў, што прагаварыўся, і зіркае спадылба на мяне, правяраючы, ці не ўсердзіў, а потым — учуўшы мой прыхаваны смех — выцірае заслюпяўленыя пальцы аб штаніну і ўсміхаецца зусім пазмоўніцку: — Не люблю я кашу. Ты толькі маме не кажы.

— А ты знаеш, што той, хто не есць кашу...

— Знаю! — хуценька перапыняе той і гэтак жа хуценька дадае: — А галубы ўжо злятаюцца. Глядзі!

І я гляджу. І смяюся. І ён смяецца. І смех наш зліваецца з пошумам крылаў...

Стась не чуў больш пад сабой грукату валуна: той ці скаціўся ўніз на дно, ці застраміўся паміж выступамі, бо расколіна хоць і незаўважна, але паступова ўсё ж звужалася. Ціха-ціха было вакол: у глыбокі паўзмрок урэзаўся каменны калодзеж, куды ён патрапіў і з якога наўрад ці выберацца — наўрад ці, бо калі б не зламаў ён нагу, з дапамогай толькі ледаруба па каменнай сцяне не ўскараскацца, а ў групе ён нічога не сказаў — адышоўся ж усяго на якую сотню метраў. На якую сотню метраў... У гарах і дзесятак метраў — часам непераадольная адлегласць. А то ён, бывалы горны праходца, гэтага не ведаў!

Боль у назе і ў плячы розніўся, але і там і там быў моцны, і ніхто зараз яму, Стасю, не сказаў бы, ці хоціць у яго сілы ўтрымацца ў такім стаповішчы хоць некалькі хвілін. Тры-чатыры хвіліны, пэўна, былі, а што можна зрабіць за тры-чатыры хвіліны? Знайсці больш надзейнае апірышча? Ён ужо абвёў колькі разоў паглядам сцяну насупраць, абмацаў правай нагой слізкую роўнядзь сцяны, уздоўж якой, прыпадаючы да яе спіной, ён вісеў,— нічога

судзяшальнага. Ні воку, ні пазе не было за што зачашіцца, а рука, што сціскала ледаруб, ад напругі нямела: яшчэ хвіліна-другая...

Пошум крыл заглушае наш смех: галубы злятаюцца да нас, садзяцца на выпрастаныя пашы рукі, на плечы. Іх так многа, быццам з усяго горада пазляталіся яны сюды, на ўскраіну, да нашага трохпавярховага дома, дзе, на амаль плоскай страсе, цішком ад домакіраўніцтва зляпіў я з чаго знайшлося галубятню для сваіх сізакрылых любімцаў. І няма ў мяне больш радасных хвілін, чым гэтыя, адвячоркам, калі, вызваляючы ад стомы, ад напружання рабочага дня, падымаецца ў неба на крылах галубоў прыціпаная, прыглушаная ўдзень радасць і ўслед за ёй — з ёй! — ірвецца душа. Нічога і нікога няма ў цэлым свеце, апроч нас — мяне і сына, мяне, сына і птушак у небе.

Разумею, што гэта хвіліны такія, што заўтра зноў трэба будзе выгаворваць зменшчыку за неахайнасць (ці рук, ці анучы шкадуе вечна) і добра-такі патаптацца, пазавіхацца ля станка, перш чым прыступіць да работы з новым разцом. А яшчэ ж, адстаяўшы змену, выступаць на заводскім мітынгу ў абарону міру, вось гэтага мірнага неба, а яшчэ ж... Ды гэта ўсё заўтра!

Галубы вуркочуць, чакаючы ўзмаху рукі, чакаючы майго знаку, і я маруджу толькі таму, што хочацца доўжыць гэту спакойную, радасную гатоўнасць да палёту.

— Пай-шлі-і! — зрываюся парэшце з месца, ускінуўшы ўслед пошуму крыл рукі, і кружуся, тапчуся па пятакку ўкруг галубятні, падхліснуты крыкам, і свістам, і радасным ззяннем сынавых вачапят.

— Пай-шлі-і! — крычыць ён, падхапіўшы маю радасць.— Пайшлі!

І махае, махае шматком палотнішча, прывязаным да прутка. Усё вышэй і вышэй. Мне здаецца, што тая ж сіла, якая кружыць мяне і свістам вырываецца з грудзей, адрывае яго ад страхі, падымае...

— А-а-а!!.

Стась пачуў свой крык ужо тады, калі ён рэхам пасыпаўся зверху, на плечы яго, і з плячэй упізі. Пачуў і сцяўся: рэха магло пацягнуць за сабой абвал і гэта азначала б канец... Але гукі аціхлі глыбока ўпізе. І маўчанне яшчэ больш шчытна прыціснула яго да каменнай сцяны. Ка-

менше, пібыта мёртвае маўчанне. Бо вось жа і дыхання свайго ён не адчуваў. Нават боль, здавалася, аціх. Хоць, канечне ж, толькі здавалася, бо варта было Стасю зварухнуцца, паспрабаваць вывернуць шыю, каб зірнуць угору і позіркам змераць адлегласць да краю расколіны, як боль, яшчэ больш пякучы, цяжкі, вярнуўся. І як асляпіў на момант: Стась ажно зажмурыўся ад вострага бліску. Зажмурыўся і, калі з цяжкасцю расплюшчыў павекі, на сцяпе насупраць, на ўзроўні жывата, заўважыў тонкую, ледзь прыкметную ў паўзмроку (не бачыў жа ён яе раней!) рысачку шчыліны. Надзея варухнулася ў ім і, ледзь успыхнуўшы, згасла: надта ж малая была шчыліна — чаравікам не зачапіцца. Праўда, можна было паспрабаваць загнаць у яе нож, выцягнуўшы яго з похваў, прывязаных да пояса, і тады...

Быццам спалохаўшыся раптоўнай надзеі, міг-другі Стась адпачываў. Потым, перамагаючы боль, стаў прымервацца, наважвацца, каб незаўважна падняць плячо і рукой, заводзячы яе за галаву, як мага мякчэй абхапіць тапарышча ледаруба вышэй анямелых пальцаў правай рукі, якая сціскала яго з апошняй моцы. Наважыўся раз, другі раз — і асцярожна сцяў пальцы. І яшчэ больш асцярожна аслабіў правую руку.

Ледаруб не хіснуўся (відаць, зачапіўся-такі за зазубрыну), і Стасю палегчала. Яго, праўда, крыху, на градусы два-тры, разварнула, ды тонкую рысачку шчыліны позірк не выпусціў.

Імгненні сталі запавольвацца, часам здавалася, што яны знікаюць, правальваюцца ў чорную пустату пад ім, і тады Стась баяўся зусім страціць адчуванне часу — страціць прытомнасць. Напружваў усю волю, стараўся не зважаць на боль і як мага ашчадней растрачваць апошнія сілы — у выніку ж даволі хутка змог вызваліць з похваў нож. Адразу ж упёрся, стаў згінаць калена здаровай нагі, выгінаючыся ў бок супрацьлеглай сцяны, да той шчылінкі, да якой крышачку не дацягвалася рука. Галоўнае, ён разумеў, было ўтрымаць раўнавагу, не сарваць з зазубрыны ледаруб. Хоць бы да таго часу, пакуль не абапрэцца чаравікам на загнаны ў шчыліну нож: не самае надзейнае апірышча, а ўсё ж...

Ледаруб саслізгнуў на момант раней — Стась ледзьве паспеў крапнуцца нажа нагой, і добра, што патрэціраванае цела спружыпіла і, перамагаючы небяспеку, ён плячамі, спіной упёрся ў скалу, адчайным напружаннем, адчайным

памаганнем волі зашчэмлены папярок расколіны — між сцяной і сцяпой. Боль быў ужо певыносны.

...Боль забіў радасць так раптоўпа, жах ахінуў мяне так хутка, што я на міг як прырастаю да таго крыку, які так уладна пацягнуў за сабой сына. Потым, няўцямна зусім, стунаю колькі крокаў да краю даху, з якога...

Свядомасць утрымлівае ад апошняга кроку, чапляецца за бязглузду думку пра перэальнасць таго, што здарылася, — нічога не здарылася, даводзіць, бо вунь жа, унізе, дзе павінна пятляць па двары, між дрэў і лавак, сцежка, кружыцца чародка галубоў. Нічога не здарылася, даводзіць, бо вось жа не тое крыку, ніводнага гуку не даносіцца адтуль — нават галубы кружацца зусім бясшумна, бязважка...

А ногі ўжо пясуць мяне ўніз па бясконцых лесвічных пралётах — яны не кранаюцца прыступак і ўсё ж лічаць, лічаць іх пяроўнасці і вышчэрбіны, быццам апошняя лічба павінна вызначаць, вызначыць штосьці важнае, штосьці неабходнае. «Гэта няпраўда, — шапчу, — гэта няпраўда!»

Словы чапляюцца за парог — двор усімі сваімі вокнамі, ліпамі і лаўкамі абступае мяне адразу, імгненна. Ён поўны суседзяў, людзей, якіх я не пазнаю, якіх я расштурхваю, — дзесьці там, пасярод натоўпу — пасярод маўчацця! — чакае мяне сын...

Апошняе, што засталася ў Стася на той момант у свядомасці, — боль. Боль, у якім патанала нават маўчанне. Бо калі яму здалося — перш здалося! — што перад паглядам яго пахістваецца спущаны сябрамі канат, ён ужо не мог выкараскацца з гэтага болю. Ён не памятаў — ён ніколі потым гэтага не ўспомніць, — ці схачіўся тады за канат, ці паспрабаваў падвесці яго пад спіну і, перахачніўшы другой рукой, зацягнуць вузлом на поясе, хоць бы адным вузлом. Губляючы сілы, трацячы прытомнасць, зацягнуў вузел, усяго адзін раз. Відаць, і ўратавала яго толькі тое, што інстыктыўна адчуваючы ўсю няпэўнасць, усю петрываласць вузла, колькі раз захліснуў канец укруг запясця.

Калі ён разляпіў павекі і ўбачыў святло — цэлае пэба святла пад сабой, то ўсё ніяк не мог паверыць, што жывы, што выкараскаўся з каменнай пасткі смерці і за-

раз, акружапы сябрамі, ляжыць на зямлі, на цёплай, рыжай ад сонца траве. Балела пага, пягнуткая пад умела зробленым Валодзем Місюком навязам. Балела ўсё цела, пабітае, абадранае ў колькіх мясцінах. Але гэта сведчыла адно за тое, што ён жывы. Жывы!..

Нацэўна, Стась сказаў гэта ўголас, бо тут жа азваўся Валодзя:

— Цябе аглушыла мёртвае маўчанне каменю. Яно страшней за што іншае, бо неадольна паглынае, заглытвае чалавека. А ты малайчына. Не паддаўся.

— Гэта вы... Дзякуй, — прыкрыўся вейкамі ад гарачага святла Стась. — Я нічога не помню. Помню, згадваў увесь час, як разбіўся мой сын...

Гарачае святло калыхнулася ў ім так высока, што, здавалася, выплеснулася з грудзей, з горла на траву: Стась адчуваў, як пякло яно, гэта святло, бяссіла раскінутыя па траве рукі. Ён памкнуўся абаперціся на іх і прыўстаць, нават прыўстаў — яму тут жа дапамаглі чыесьці рукі. Чые, ён не сказаў бы нацэўна, бо не паварочваўся, не мог павярнуцца ці зірнуць цераз плячо: перашкаджаў боль, рэзкі боль у грудзях. Перад ім узвышаліся горы — і тут, на амаль чатырохкіламетровай вышыні, яны былі высокімі і недасягальнымі, ва ўсю шырыню неабдымнага неба, перад ім мільгалі кароткія, як успышкі, згадкі, што знясілілі яго там, у расколіне.

— Але ж у мяне няма сына. У мяне няма яшчэ сына! — выгукнуў, выдыхнуў ён на поўныя грудзі.

Адказам яму было маўчанне.

Змест

АПОВЕСЦІ

Марыя па Хрысце	5
Дзённік жанчыны	80
Паветрапы замак па дваіх	164
Знаёмы нячыцік	236

АПРАВЯДАННІ

Выпадак	323
Голас	329
Кандыдат у шчасліўчыкі	336
Чужыя	345
Ваня Капялюшык	351
Звычайны вечар	357
Штрыхі да аўтапартрэта	363
Маўчанне	369

Бондар Т.
Б 81 Павебраны замак на дваіх: Аповесці, апавяданні/Маст. С. Кузьмар.— Мн.: Маст. літ., 1990.— 375 с., [4] л. іл.
ISBN 5-340-00418-X.

Бондарь Т. Воздушный замок на двоих: Повести, рассказы.

Тайна жаночай душы хвалюе аўтара гэтай кнігі. Пачуццё, якому гераіні аповесцей і апавяданняў у пошуках шчасця аддаюцца самазабыўна, палка, натхнёна, нярэдка падманвае іх, але яны зноў і зноў імкнуцца ўдыхнуць у каханне жыццё, адагрэць яго — надзеяй ці ўспамінам.

Б $\frac{4702120201-075}{M 302(03)-90}$ 2—90

ББК 84Бел7

Літаратурна-художественное издание

Бондарь Таиса Николаевна
ВОЗДУШНЫЙ ЗАМОК НА ДВОИХ

Повести, рассказы

Минск, издательство «Мастацкая літаратура»
На белорусском языке

Літаратурна-мастацкае выданне

Бондар Таіса Мікалаеўна
ПАВЕБРАНЫ ЗАМАК НА ДВАІХ

Аповесці, апавяданні

Рэдактар *Е. А. Пяршай*. Мастацкі рэдактар *М. Я. Шкурніт*.
Тэхнічны рэдактар *Л. М. Шлапо*. Карэктар *Л. А. Дзядзюля*.

ІВ № 3212

Здадзена ў набор 17.05.89. Падп. да друку 26.01.90. АТ 01516.
Фармат 84×108¹/₃₂. Папера друк. № 2. Гарнітура звычайная
новая. Высокі друк. Ум. друк. арк. 19,74+0.42 укл. Ум.
фарб.-адб. 21,84. Ул.-выд. арк. 21,77. Тыраж 14 500 экз.
Зак. 2522. Цана 1 р. 80 к.

Выдавецтва «Мастацкая літаратура» Дзяржаўнага камітэта
БССР па друку. 220600, Мінск, праспект Машэрава, 11.
Мінскі ордэна Працоўнага Чырвонага Сцяга паліграфкамбі-
нат МВПА імя Я. Коласа. 220005, Мінск, Чырвоная, 23.